

LA NOVA GEOGRAFIA: RAOUL BLANCHARD – PAU VILA

Assaig de Geografia humana de la muntanya (1925)

Josep Oliveras i Samitier

SOCIETAT CATALANA DE GEOGRAFIA
INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

Raoul Blanchard va ser el fundador de l'Institut de Geografia Alpina de Grenoble, un important centre de formació geogràfica. A l'any 1922 Blanchard vingué a

Barcelona a donar un curs i conferències. Pau Vila li féu d'amfitrió i l'any següent anà a Grenoble per formar-se en les noves tècniques i conceptes geogràfics. Una nova Geografia basada en el treball de camp, l'observació, la interrogació dels habitants dels llocs i el treball en arxius per recollir dades del passat i el present. No es tractava de descriure, sinó d'explicar i fer comprendre les interaccions que es donaven en un espai geogràfic determinat.

Aquest llibre vol donar a conèixer com es va establir la relació entre Blanchard i Pau Vila, i les seves conseqüències. L'estudi inicial s'acompanya de les eines –els qüestionaris– amb els quals treballaven Blanchard i els seus deixebles, Vila i Arbos. A més s'aporten altres escrits complementaris, així com la reedició de l'*Assaig de Geografia humana de la muntanya*, un important treball fruit del curs donat per Raoul Blanchard a Barcelona, acompanyat d'interessants comentaris de Pau Vila, de tal manera que es pot considerar ben bé un assaig d'ambdós geògrafs.

D'aquesta manera la Societat Catalana de Geografia vol contribuir a la divulgació d'uns fets i d'unes eines de treball que, actualitzades i complementades, poden ser de gran interès per fer comprendre la Catalunya del present i ajudar a donar orientacions pel futur.

Fotografia de la sobrecoberta: excursió de Pau Vila (amb barret) i alumnes de l'Escola del Treball al Noucreus (vall de Núria), el 1921.

Fons Pau Vila de l'ICGC (RF. 47490).

SOCIETAT CATALANA DE GEOGRAFIA
INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

**LA NOVA GEOGRAFIA:
RAOUL BLANCHARD – PAU VILA**

Assaig de Geografia humana de la muntanya (1925)

Josep Oliveras i Samitier

La **Nova** geografia: Raoul Blanchard - Pau Vila : Assaig de geografia humana de la muntanya (1925). —
Primera edició

Bibliografia. — Conté: La nova geografia: Raoul Blanchard - Pau Vila / per Josep Oliveras i Samitier
— Annex: Qüestionaris i textos relacionats / de R. Blanchard, F. Arbós i P. Vila (1913-1931) —
Assaig de geografia humana de la muntanya (1925) / per Raoul Blanchard i Pau Vila
ISBN 9788499655321

I. Oliveras i Samitier, Josep, 1946- Nova geografia: Raoul Blanchard - Pau Vila II. Blanchard, Raoul,
1877-1965. Assaig de geografia humana de la muntanya III. Societat Catalana de Geografia IV. Títol
1. Blanchard, Raoul, 1877-1965 2. Vila, Pau, 1881-1980 3. Geografia humana 4. Muntanyesos
5. Geografia — Ensenyament — Catalunya

929Blanchard, Raoul

929Vila, Pau

911.3(23)

910:37(460.23)

© Josep Oliveras i Samitier

Editat per la Societat Catalana de Geografia,

Filial de l'Institut d'Estudis Catalans

Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: maig 2020

Tiratge: 600 exemplars

El fons Pau Vila està dipositat a l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya (ICGC):
cartotecadigital.icgc.cat

Agraïm la cessió de reproducció de les imatges a l'ICGC, així com a Rosalina Pena Vila.

Disseny i maquetació: Geotec, Estudis i Projectes Geogràfics

Valldoreix, 2. 08024 Barcelona

Impressió: AgilPrint Serveis Gràfics S.L

Consell de Cent, 430. 08013 Barcelona

ISBN: 978-84-9965-532-1

Dipòsit Legal: B 9954-2020

Són rigorosament prohibides sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

ÍNDEX

I. LA NOVA GEOGRAFIA: RAOUL BLANCHARD – PAU VILA

per Josep Oliveras i Samitier

1. Introducció	7
2. Monsieur Raoul Blanchard	17
3. Les excursions i els qüestionaris	33
4. Pau Vila, Raoul Blanchard i el curs de Geografia de la muntanya	47
5. L'estada de Pau Vila a l'Institut de Geografia Alpina de Grenoble	65
6. Felip Arbós, el geògraf de la Catalunya del Nord	81
7. Dels qüestionaris de Pau Vila al estudis de la Cerdanya i el Vallès	99
8. Les segones derivades de la trobada Blanchard-Vila	121
Selecció bibliogràfica	146

II. ANNEX: QÜESTIONARIS I TEXTOS RELACIONATS

de R. Blanchard, F. Arbós i P. Vila (1913-1931)

Raoul Blanchard (1913): "Qüestionari d'enquestes geogràfiques a muntanya" ...	153
Philippe Arbos (1922): "Qüestionaris per a l'estudi de la vida pastoral a muntanya"	157
Raoul Blanchard (1922): " <i>La vie pastorale dans les Alps françaises</i> , del Sr. Ph. Arbos"	161
[Pau Vila] (1922): "Els corrents moderns de la Geografia. Un assaig als Estudis Normals"	169
[Pau Vila] (1922): Notícies del curs de R. Blanchard en la premsa barcelonina	175
Pau Vila (1923): " <i>Une Méthode de Géographie urbaine</i> , per Raoul Blanchard"	181
Pau Vila (1923): "Un mitjà de contribució personal a la Geografia de Catalunya"	185
Pau Vila (1923): "L'evolució de l'ensenyament geogràfic a França"	193
Pau Vila (1931): "Un qüestionari de geografia local"	197

III. ASSAIG DE GEOGRAFIA HUMANA DE LA MUNTANYA (1925)

per Raoul Blanchard i Pau Vila.....203

**La nova Geografia:
Raoul Blanchard – Pau Vila**

Josep Oliveras i Samitier

Retrat de Pau Vila de principis dels anys vint quan era secretari de l'Escola del Treball (Universitat Industrial) i responsable de l'Escola Normal de la Mancomunitat de Catalunya.

Fons Pau Vila (ICGC) RF.47692

1. INTRODUCCIÓ

L'origen d'aquest llibre està íntimament relacionat amb la posada en marxa d'un màster en Gestió d'Àrees de Muntanya, que realitzen conjuntament els departaments de Geografia¹ de totes les universitats públiques catalanes, coordinats des de la Universitat de Lleida. Un fet realment important que mostra la voluntat i les possibilitats de la col·laboració interuniversitària en el nostre país i que hauria de ser encara més intensa, cosa que afavoriria no només als alumnes sinó també els docents. Seria una forma d'estimular l'afany de renovació i millora dels continguts de l'ensenyament, a vegades molt necessaris i convenients, especialment si es desmereixen en profit d'una discutible recerca.

Amb motiu de l'esmentat màster, Jesús Burgueño va proposar a la Junta de la Societat Catalana de Geografia la reedició del curset que Raoul Blanchard va pronunciar a Barcelona a l'any 1922 sobre "La Geografia humana de la muntanya" i que es va publicar tres anys després pel Centre Excursionista de Catalunya, amb una sèrie de notes i comentaris realitzats per Pau Vila, amb la qual cosa bé podria esmentar-se com una obra de dos autors, encara que el contingut principal i el fil argumental el proporcionen les ensenyances de Raoul Blanchard, el catedràtic de Geografia de la Universitat de Grenoble.

El text és interessant perquè presenta una Geografia que es basa en bona part en el treball directe de l'observació i l'enquesta o interrogació sobre el terreny, cosa que en el seu moment era una novetat important. Pierre George en el llibre *Le métier de géographe* (1990), en el qual recull un seguit d'articles seus i fa un itinerari curricular de la seva activitat com a geògraf, transcriu un treball, "Difficultés et incertitudes de la Géographie", publicat l'any 1976 als *Annales de Géographie*, en el qual especifica que el geògraf ha de recuperar la seva llibertat d'observació i de judici, retornar a ser una persona de terreny i d'enquesta. La seva tasca seria de recollir les informacions, ordenar les dades, jerarquitzar-les, posar-les en correlació. Naturalment que als anys setanta del segle passat, les condicions per correlacionar dades i fets no són les mateixes que al primer quart del mateix segle, com tampoc ho són en el segle XXI, en el qual es disposa d'una immensitat de dades, tant d'estocs, com de fluxos, amb possibilitats de ser tractades estadística i cartogràficament.

No obstant, l'estudi dels llocs i de les regions, continua sent per al geògraf una de les bases més sòlides per a poder desenvolupar el seu treball. A partir dels resultats obtinguts en els llocs, es poden desenvolupar tant geografies temàtiques com geogra-

1. En aquest llibre seguim el criteri d'escriure Geografia amb majúscula (a l'igual que altres ciències) quan s'aplica al camp del coneixement, a una assignatura, a un departament o secció científica, al títol d'un llibre..., i excepcionalment amb minúscula en el cas que es refereixi a la realitat geogràfica d'un país ("la seva geografia és molt accidentada", "la complexa geografia de Catalunya...").

fies universals que impliquen canvis d'escala per abastar realitats espacials molt més àmplies i diverses. Igualment, en sentit invers, les tècniques i els resultats oferts en les geografies temàtiques i universals serveixen per poder analitzar amb més rigor els llocs i les regions, que a l'igual que les persones, sofreixen canvis en el decurs dels temps que els professionals de la Geografia haurien de posar de relleu i analitzar.

En la publicació sobre la Geografia humana de la muntanya, Raoul Blanchard intentava, a partir de casos concrets, desenvolupar unes característiques generals pròpies de les zones de muntanya que oferirien grans similituds, entre altres raons per estar a unes altituds ben diferents de les de les planes, tal com es veurà en el capítol corresponent.

En acceptar la reedició del curs de Blanchard, es va suggerir a l'autor de la proposta que potser seria convenient publicar també el primer qüestionari de Raoul Blanchard que utilitzava per a conèixer el gènere de vida dels habitants dels Alps occidentals, i servia també de pauta per als treballs dels seus alumnes. Aquest qüestionari es podia complementar amb els desconeguts però importants qüestionaris de Philippe Arbos, un català de la banda nord del Pirineu, deixeble de Blanchard, que va elaborar una tesi molt reconeguda sobre la ramaderia i la vida pastoral als Alps. A aquests textos, s'hi podien afegir els qüestionaris o índexs temàtics elaborats per Pau Vila per estudiar la geografia de Catalunya, i altres textos del mateix autor que serveixen per donar notícia tant del curset de Geografia humana de la muntanya, com del professor Raoul Blanchard i dels nous corrents geogràfics que es desenvolupaven a l'Estat veí, així com de les seves principals figures.

Com a contrapartida de les demandes d'ampliació de la publicació, Jesús Burgueño demanà a l'autor d'aquestes pàgines fer una introducció sobre la relació entre Raoul Blanchard i Pau Vila, en record de la conferència pronunciada el 15 de juny de 2010: "De quan mestre Vila conegué el patró Blanchard i de les coses que succeïren". Conferència no publicada, i que es va impartir en el curs commemoratiu del setanta-cinquè aniversari de la fundació de la Societat Catalana de Geografia.²

L'autor acceptà, ja que en aquells anys tenia la intenció d'escriure un llibre sobre Pau Vila, que desfés contradiccions i expliqués amb més detall el pas que havia fet de la Pedagogia a la Geografia, per introduir els nous corrents de la geografia vidaliana. Havia conegut directament Pau Vila, quan aquest acudia sense acompanyament, malgrat els seus noranta anys fets, a les sessions de la Societat Catalana de Geografia que se celebraven al Palau Dalmases del carrer Montcada. Se'l recorda atent, amb una mà a l'orella dreta per poder escoltar millor el que deia el conferenciant i fent a vegades alguna pregunta. Amb l'amic Pau Alegre se l'havia anat a veure al seu pis de la Diagonal, 345, setena planta, en la taula de l'estudi del qual tenia unes caps de sabates plenes de fitxes, perquè estava redactant la Geografia de Barcelona en la qual col·laboraria Lluís

2. Vegeu-ne la ressenya d'Enric BERTRAN GONZÀLEZ (2010) "De quan mestre Vila conegué el patró Blanchard i les coses que succeïren. Ressenya de la conferència de Josep Oliveras a la Societat Catalana de Geografia, SCG (15 de juny de 2010)", *Obrador Obert. El butlletí digital de la SCG*, <http://scg.iec.cat/Scg9/Scg90/S97721.htm>

Casassas. En la conversa recomanà als dos estudiants, entre altres coses, que es fixés molt l'atenció en la Geografia econòmica. També amb molts altres companys i companyes de la Societat Catalana de Geografia se l'acompanyà, el 3 i 4 de juliol del 1976, per la Cerdanya en la commemoració del cinquantenari de la publicació de la seva monografia d'aquella comarca. S'admirava els treballs de la Ponència de Divisió Territorial de Catalunya i s'havia llegit el seu *Resum de Geografia de Catalunya* (1928-1935) i bona part dels articles continguts en els dos volums de les *Visions geogràfiques de Catalunya* (1962, 1963).

Mort Pau Vila el 15 d'agost de 1980, en llegir posteriorment alguns articles i treballs sobre la seva obra, es quedava sorprès per no saber exactament on Raoul Blanchard havia pronunciat el curset sobre "La Geografia humana de la muntanya", ja que a la biblioteca del Centre Excursionista de Catalunya i consultat el seu *Butlletí* no constava que s'hi hagués realitzat. Tampoc quedava clar l'any que Blanchard havia vingut a Barcelona, ni l'any que Pau Vila va anar a Grenoble. Per no saber, no se sabia què hi va fer exactament a la capital del Delfinat, i per què va anar a parar a Grenoble i no a París, on hi havia Albert Demangeon i Emmanuel de Martonne, el gendre de Vidal de La Blache. Es desconeixia força qui era Blanchard i què havia escrit, i també la relació de Pau Vila amb altres geògrafs de l'escola vidaliana com en el cas de Daniel Faucher i Max Sorre, o amb Jean Brunhes i Pierre Deffontaines, que venien a ser membres d'una ramificació antropològica de l'escola de Vidal.

Circumstàncies de la vida portaren a l'autor a passar unes temporades a Grenoble, passejar per la vall de l'Isère i les serralades que l'envolten, circular pel carrer Raoul Blanchard, i anar a l'Institut de Géographie Alpine. La primera vegada, establert encara a Le Rabot, sota la Bastilla, i altres a la seva seu actual, reconvertit en Institut d'Urbanisme et de Géographie Alpine. La intenció de les primeres visites era cercar informació sobre el que s'hi feia i també saber exactament quan hi havia anat Pau Vila. Malauradament els arxius antics havien estat eliminats en passar l'Institut per tres seus diferents. Per sort, l'establiment de relacions acadèmiques amb professors d'aquell centre comportà que el professor Olivier Vallade i els investigadors Damien Denizot i Laurent Gagnol em facilitessin les fotocòpies de les *Chroniques de l'Institut de Géographie Alpine*, on constava l'estada de Pau Vila en aquell centre, les activitats realitzades, els cursos impartits, les excursions, etc. Amb motiu del centenari de la fundació de l'Institut, pel juny del 2007, es va participar en un acte acadèmic a Grenoble per exposar la importància d'aquella institució en la introducció de la moderna geografia vidaliana a Catalunya i a Espanya a través de la relació entre Blanchard i Pau Vila.

Paral·lelament per aquells anys es va consultar el Fons Pau Vila dipositat per Josep Maria Puchades a l'actual Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya, sent molt ben atesos per Carme Montaner, Anna Maria Casassas i altre personal de la casa. El material dipositat és un conjunt de llibres, cartes, postals, factures, notes, targetes, etc., que correspon més o menys als anys compresos entre la tornada de la família Vila de

Colòmbia, el 1918, i els anys trenta, amb molt poca documentació dels darrers anys, possiblement desapareguda com a conseqüència de la Guerra Civil. És una documentació que només té valor si es pot relacionar amb els fets que interessaven i establir lligams entre diversos papers.

Amb aquest material es va pronunciar una conferència el març del 2009 al Museu d'Història de Sabadell, dins l'extraordinària exposició "Pau Vila. El país en la mirada", que tractava més d'aspectes personals del geògraf, i la conferència esmentada anteriorment a la Societat Catalana de Geografia.

Posteriorment s'entrà també en contacte amb la família de Pau Vila que hi havia a Barcelona a través del músic David Albet, besnet del geògraf, però de les seves netes, la Montserrat Albet estava malalta i la Maria Albet no va voler ser entrevistada, raó per la qual ens limitàrem a conversar telefònicament i a una correspondència via internet, que no aclariren res. La neta solament intentava preservar la bona imatge de la seva mare, la Maria Vila Comaposada, cosa que feia entreveure la possible existència d'algun conflicte familiar, tema que no interessava. Per la banda dels renebots de Pau Vila, es va poder parlar amb Rosalina Pena i Vila, geògrafa, que em facilità alguna fotografia i records familiars que es tenien de l'oncle Pau. L'arxiu i els llibres que tenia Pau Vila a casa seva quan va morir van desaparèixer, i alguns llibres tornaren a aparèixer en el mercat de llibres de vell, la qual cosa va saber greu a molts admiradors i admiradores del geògraf, que no podien comprendre el comportament dels hereus de Pau Vila.³

Segurament hi ha papers de Vila, de l'època de l'exili, entre els quatre néts i els besnéts de Veneçuela, fills del Marc-Aureli i la Josefina Planes, però no interessava fer recerca de l'època americana, i sí deixar constància aquí de la llàstima que és per al patrimoni documental de Catalunya la dispersió i/o destrucció dels arxius de persones que han estat importants per les ciències i la vida social i política del país.⁴

Igualment es rellegiren articles i treballs de i sobre Pau Vila, i els butlletins del Centre Excursionista de Catalunya quan encara no es podia fer via Internet i calia consultar-los a la biblioteca. Pel que fa a Raoul Blanchard i la seva escola, algunes lectures s'havien fet a Grenoble i altres es farien posteriorment sigui a Barcelona, per xarxa, o per la compra d'algun llibre antic. Gràcies a Roland Courtot es va poder tenir un exemplar del volum de les memòries de Blanchard dedicat a la seva època universitària, mentre que el volum de la infància i dels estudis a la Normal Superior és dels que es va poder aconseguir en una llibreria de vell.

Aquest treball com altres iniciats en altres temps va quedar interromput per diverses circumstàncies de la vida personal i universitària. Francesc Nadal, com a president

3. Les Albet eren filles de Maria Vila i Joan Albet. La Montserrat era la musicòloga maridada amb Joaquim Gomis, president de Justícia i Pau; la Maria es va casar amb el metge Antoni Trujols, que va acompanyar l'avi Pau en el viatge del cinquantenari del llibre de *La Cerdanya*. Hi havia també un fill, el Joan-Jordi que morí a l'any 1958 en accident de cotxe a Caracas i estava casat amb Montserrat Sunyer.

4. Marc-Aureli Vila i la seva muller Josefina Planes van tenir dos fills i dues filles: Eudald, Enric, Elisenda i Eulàlia. Una filla de l'Eudald és la Juliette Vila Sinclair-Spence que participà en l'homenatge de la Societat Catalana de Geografia al seu avi, l'any 2008.

de la Societat Catalana de Geografia, havia demanat d'editar un llibre sobre el tema. En aquells moments era difícil fer-ho. Ara, davant la petició de l'editor de la revista de la Societat Catalana de Geografia, i amb molta menys càrrega docent a la Universitat, s'ha cregut que potser era el moment de teclejar lletres i veure text sobre pantalla, per poder-se imprimir un treball que explica la introducció de la nova geografia vidaliana a Catalunya i Espanya, a més a més de trets desconeguts de la biografia del primer president de la Societat Catalana de Geografia en els anys en què es convertiria en el geògraf oficial de Catalunya.

El llibre s'ha estructurat en vuit capítols per establir un fil que vagi de Raoul Blanchard a Pau Vila, i a la vegada serveixi de complement o orientació dels textos originals dels autors sobre el curs de Geografia humana de la muntanya, o els qüestionaris que utilitzaren Blanchard, Arbós i Pau Vila. S'inicia amb un esbós biogràfic de Raoul Blanchard, a qui Pau Vila considerava el seu mestre, especialment en els anys de l'etapa de Grenoble. El capítol tercer exposa la importància que l'escola de l'Institut de Geografia Alpina donava a les excursions i als qüestionaris, cosa que implicava recórrer el territori a estudiar i fer una multitud de preguntes, pensades d'antuvi, i escrites en un qüestionari, amb els deguts interrogants, o bé en un índex de temes que seguia l'interrogador. En el capítol següent s'explica com va anar que Blanchard vingués a Barcelona a donar un curs sobre la geografia de la muntanya a l'any 1922 i posteriorment Pau Vila fos invitat a fer una excursió pels Alps, i a l'any següent a fer una estada de tres mesos a l'Institut alpi, inclòs un viatge a Normandia i uns dies de treball de camp pel Vercors. És un capítol en el qual es puntualitzen alguns dels errors i de les incògnites que hi havia en la biografia de Vila. El capítol sisè es dedica a Felip Arbós, el geògraf francocatalà (de nom oficial Philippe Arbós), un dels primers deixebles de Blanchard, que va fer un excel·lent treball docent i una extraordinària tesi doctoral inspiradora d'altres treballs i de part dels continguts del curs de Blanchard a Barcelona. A continuació hi ha un altre capítol centrat en Pau Vila i els seus qüestionaris que va utilitzar pels seus treballs sobre la Cerdanya i el Vallès, però també per bastir el seu *Resum de Geografia de Catalunya*. En el capítol s'explica com l'expulsió de Vila de professor de l'Escola Normal, conseqüència de l'afer Dwelshauvers, el va portar a tenir molta més dedicació a les publicacions i treballs editorials. Finalment el darrer capítol, l'octau, tracta de la reincorporació a l'Escola Normal, en aquest cas de la Generalitat, a l'Escola d'Estudis Comercials, i als Estudis Universitaris Catalans. Especialment el seu paper com a president del Centre Excursionista de Catalunya, on, amb bona part del grup de companys que formaven la secció de Geografia i Geologia fundaren la Societat Catalana de Geografia. Es clou el treball amb la referència a la partida cap a l'exili que tan bé va descriure Antoni Rovira i Virgili.

Per escriure els trets biogràfics de Raoul Blanchard, Felip Arbós, Pau Vila, i secundàriament d'alguns altres membres de l'escola de Grenoble, s'ha utilitzat fonamentalment material escrit dels propis biografiats o de persones que els van tractar directament. És cert que les biografies de les personalitats de relleu de les ciències geo-

gràfiques i activitats afins es poden trobar a la col·lecció *Geographers. Bibliographical Studies*, publicada per Bloomsbury Academic, els editors de la qual estan vinculats a la Comissió d'Història de la Geografia de la Unió Geogràfica Internacional. No obstant, en el contingut de les biografies que presenten hi solen haver grans diferències si els autors han conegut o no el personatge biografiat, i en el casos en què no hi hagut una coneixença o relació directa també hi ha desigualtats entre biògrafs que han realitzat un estudi profund de l'autor o els que es basen en biografies o notes ja publicades. No és el mateix la biografia de Torsten Hägerstrand (núm. 26, 2007) que fa la seva deixeble i admiradora Anne Buttimer, o la d'Elisée Reclus (núm. 3, 1979) feta per Béatrice Giblin, una estudiosa a fons de la seva obra. En el cas dels geògrafs francesos de l'escola de Grenoble, les biografies estan realitzades per Hugh Clout de l'University College de Londres en un estil enciclopèdic que aporta dades bàsiques dels personatges i de les seves idees en funció del que ha llegit d'ells o d'altres autors que fan referència al biografiat, cosa que fa que entre unes i altres biografies hi hagi notables diferències i mancances. La de Raoul Blanchard es força completa (núm. 32, 2015). Philippe Arbos té una petita biografia de Clout, junt amb la de quatre geògrafs més de la Universitat de Clermont-Ferrand (núm. 36, 2017), i una altra de curta però molt propera, realitzada pel seu deixeble Max Derruau (núm. 3, 1979). En el cas de Pau Vila la biografia és de Maria Dolors Garcia Ramon i Joan Nogué (núm. 13, 1991). En aquest llibre s'ha partit de recerques pròpies, les lectures realitzades de les seves obres han estat directes, i en el cas de Pau Vila han estat bàsics els papers i notes personals que han permès reconstruir una part de la seva llarga trajectòria vital; papers i notes que només tenien sentit si es llegien atentament i es relacionaven uns amb altres i amb els retrats escrits que li feren persones que el van conèixer i tractar directament. Hi ha encara alguns aspectes personals i familiars en els quals no s'entra, però que en el fons són importants per conèixer un personatge, perquè cada geògraf o geògrafa és ell o ella, i els que l'envolten, cosa que en algunes biografies no queda mai clar i dificulta la comprensió de la trajectòria personal i fins i tot de l'obra escrita.

Finalment, aquest llibre voldria servir també per reivindicar el treball de camp i una geografia regional actualitzada. Pel que fa al treball de camp, que practicaven tant els geògrafs vidalians com els de l'escola californiana de Berkeley, convé recordar el que explica William Bunge a l'informe personal sobre l'expedició geogràfica de Detroit (1969): "Durant el període de la Geografia especialitzada, es van deixar perdre moltes habilitats [...]. Les tècniques de camp han caigut tant en l'abandó que un no geògraf [...] és de lectura obligada per als geògrafs". Bunge proclama que per ser geògraf s'ha de prendre el pols a la regió, i per això hi ha de viure i parlar amb la gent "convertir-se en una persona d'aquesta regió".⁵

La regió i la seva teoria hauria de ser plenament acceptada pels professionals de la Geografia, perquè tal com pensava Peter Hagget en la traducció italiana de *The*

5. Els fragments de William Bunge s'ha extret del llibre de Núria BENACH [ed.] (2017) *William Bunge. Las expediciones geográficas urbanas*, Barcelona, Icaria (Espacios críticos, 10), p. 96 i 106.

Geographer's Art (1990), “domandare ad un geografo perché studia le regioni è come chiedere un cristiano il motivo per cui legge il Vangelo”. Per ell la importància dels estudis regionals es basava en la utilitat de la porció d'espai terrestre delimitat com a regió per ser utilitzat com a model, com a analogia, com anomalia, com a modulador d'estructures espacials superiors, o com a mosaic per delimitar part d'un tot i poder-les comprendre. El mateix autor a *Geography: A modern Synthesis* (1983) concep la Geografia com l'estudi de les relacions entre els éssers humans i el medi ambient, les seves conseqüències espacials i les estructures regionals que en resulten. I per tant, l'estudi de les regions seria la combinació de l'anàlisi espacial i de l'ecològic, entenent aquest com la interrelació de les variables humanes i les ambientals. Anàlisis que estarien circumscrits a un espai delimitat segons uns criteris perfectament establerts.⁶

No es tracta d'estudiar les regions, comarques o llocs seguint els esquemes dels anys vint de la passada centúria, amb resultats que en molts casos estaven mancats de veritables interrelacions entre els diferents fenòmens analitzats dintre una regió, i cada apartat era com un calaix ple de continguts deslligats dels que hi podia haver en altres calaixos. Tampoc es poden fer estudis regionals desvinculats de les aportacions de la Geografia temàtica o sistemàtica, que forneixen els conceptes i elements clau sobre els quals realitzar les anàlisis. Derek Gregory (1979) a *Ideology, science and human Geography*, escriu de la revivificació de la Geografia regional, amb dures paraules sobre els geògrafs que van criticar molt els estudis regionals sense haver-se distingit mai en ells, i proclama que: “Necessitem saber alguna cosa sobre la constitució de les formacions socials regionals, de les articulacions regionals i de les transformacions regionals”. Estructures espacials regionals enllaçades amb les estructures socials, tant en els aspectes teòrics, com en els metodològics i pràctics.⁷

El mateix David Harvey reconeix la importància dels estudis regionals i en una entrevista que li fan l'Abel Albet i la Núria Bench a l'octubre del 2015 recorda que: “cap procés social o natural té lloc fora de l'espai i del temps. I no és possible comprendre cap procés particular sense entendre les seves condicions ambientals i el seu context. Espai, temps, lloc, ambient... són elements dels que habitualment s'ocupa la Geografia i sempre hauria d'estar present en totes les anàlisis sobre el nostre entorn”.⁸ Naturalment que en l'anterior visió poden estar prioritzades la dissecció de les desigualtats econòmiques, socials i culturals que es donen en l'entorn de referència, relacionades també amb un mode i unes relacions concretes de producció. Unes idees que concor-

6. Peter HAGGET (1993) *L'arte del geografo*, Bologna, Zanichelli Editore, p. 87 per a la referència a l'Evangeli. L'obra original en anglès va ser publicada l'any 1990, a Oxford, per Basil Blackwell. La definició que fa Hagget de la Geografia es pot trobar a la traducció al castellà, feta per Rosa M. Ferrer, de *Geography: a Modern Synthesis*, i publicada a Barcelona per Ediciones Omega (1988), p. XV.

7. Derek GREGORY (1979) *Ideology, science and human Geography*, Nova York, St. Martin Press. Traducció castellana de Miquel Muntaner (Vilassar de Mar, Oikos-Tau, 1984), p. 279 per al text entre cometes.

8. Núria BENACH; Abel ALBET [ed.] (2019) *David Harvey. La lógica geográfica del capitalismo*. Barcelona: Icaria (Espacios críticos, 14), p. 62.

den amb les del desenvolupament desigual de Neil Smith, i també amb les de Doreen Massey quan tracta del problema regional i del sentit global del lloc.⁹

A Catalunya els estudis regionals van tenir molta importància en els anys seixanta i setanta del passat segle, gràcies principalment a les figures de Lluís Solé Sabarís i de Salvador Llobet. La Geografia de l'editorial Aedos dirigida pel primer va tenir una gran acollida perquè els seus lectors per primera vegada podien tenir una visió força global de Catalunya, de la comarca on vivien i de les veïnes, i aquesta visió els permetia entendre molts dels fenòmens que s'hi desenvolupaven. A partir dels anys setanta hi ha hagut altres aportacions, entre les quals i a nivell de les comarques administratives destaquen els volums de la col·lecció "Catalunya Comarcal" patrocinada per la desapareguda Caixa Catalunya, uns estudis la major part dels quals realitzats per geògrafs i geògrafes que, tot i ser desiguals i seguir índexs tradicionals, aporten moltes novetats en els temes tractats i en les tècniques utilitzades.¹⁰ Hi ha hagut posteriorment altres aportacions interessants amb participació de professionals de la Geografia, moltes voltes com a contribució a estudis o propostes sectorials encarregades per diferents administracions, però especialment per la Generalitat de Catalunya. Però manquen tant noves interpretacions globals de tot Catalunya, com de parcials del variat mosaic que formen les comarques administratives, o potser també de les àrees espacials que concentren la coincidència de diferents funcions, siguin laborals, educatives, comercials o de lleure.

El país ha canviat molt en cinquanta anys, la desindustrialització, les noves infraestructures, la generalització dels estudis universitaris, els nous pols de gran superfícies comercials, les noves migracions, la urbanització, la pèrdua de població a les àrees rurals i en els petits municipis, la turisticació, etc. Un seguit de fenòmens que clamen que hi hagi professionals que els expliquin de forma coherent i integrada a nivell d'uns espais concrets a diferents escales, i delimitats prèviament. Una tasca que els professionals de la Geografia haurien de fer a partir de grups de recerca i altres formes associades. Si no ho fan els del món de la Geografia, hi haurà altres professionals que faran visible els seus treballs sota altres denominacions, però que en el fons seran estudis territorials que voldran substituir amb notables deficiències el que haurien de fer els geògrafs i geògrafes.

Es bo que es retinguin algunes idees del discurs que el geògraf nord-americà John Fraser Hart va dictar a la reunió anual de l'Associació de Geògrafs Americans, a prin-

9. Per algunes de les noves idees sobre la Geografia regional, veure: Josep OLIVERAS SAMITIER (1993) "Crisis y resurgimiento de la Geografía regional", dins: *Aportaciones en homenaje al profesor Luis Miguel Albentosa*, Diputació de Tarragona, p. 517-534. Per les idees de Doreen Massey es bàsic: Núria BENACH, Abel ALBET [ed.] (2012) *Doreen Massey. Un sentido global del lugar*, Barcelona, Icaria (Espacios críticos, 2). I per Neil Smith: Luz Marina GARCÍA HERRERA, Fernando SABATÉ BEL (2015) *Neil Smith. Gentrificación urbana y desarrollo desigual*, Barcelona, Icaria (Espacios críticos, 6).

10. A nivell d'estudis geogràfics de tot Catalunya, cal tenir en compte la *Geografía general dels Països Catalans* dirigida per Carles CARRERAS (1992-1996) i publicada en set volums per Gran Enciclopèdia Catalana; l'obra coordinada per Roser MAJORAL (2002) *Cataluña. Un análisis territorial*, publicada per l'Editorial Ariel; i en certa manera l'*Atlas de la nova ruralitat*, dirigit per Ignasi ALDOMÀ i publicat per la Fundació del Món Rural, que conté mapes, gràfics, dades i comentaris que depassen l'àmbit estrictament rural o agrari; noves ampliacions d'aquest *Atlas* s'han realitzat a l'any 2015 i poden ser consultades mitjançant Internet.

cipis dels anys vuitanta. Segons Hart les raons de l'interès dels estudis regionals seria que la Geografia no pot ocupar-se d'una multiplicitat de continguts disperss sense tenir un centre específic d'interès, un focus, que seria la regió. A les regions, com a àrees limitades, els diferents fenòmens coexisteixen, cosa que permet comprovar les relacions existents entre ells, la qual cosa no fan els estudis temàtics. Els estudis regionals permeten també una via privilegiada de relacions amb altres disciplines. Són també una molt bona contribució de la Geografia a la planificació i a la programació, donant-li un alt valor tecnològic. I una darrera raó que dona Hart, és la importància dels estudis regionals com a mitjà educatiu de coneixement de les condicions i de la interpretació de realitat complexes.¹¹

Quan Raoul Blanchard feia el seus treballs sobre els Alps occidentals o sobre la província del Quebec volia que els estudis servissin per entendre aquelles regions i que, en entendre-les, es poguessin conèixer els problemes i ajudar a trobar-hi solucions. El mateix passava amb Philippe Arbos quan, a través dels seus qüestionaris i l'intensíssim treball de camp, exposava com s'havia desenvolupat la ramaderia als Alps, l'augment de les vaques de llet, i els problemes que es podrien derivar de les migracions dels joves a les ciutats, així com de les transformacions dels prats naturals per altres usos. Pau Vila no volia, ni feia Geografia per fer Geografia: els seus estudis regionals tenien utilitat com a diagnòstic d'unes realitats que afectaven a la societat que vivia en aquell territori, i això sense tractar aquí de la seva col·laboració al *Regional Planning* dels germans Rubió i Tudurí o el seu treball aplicat per establir una nova divisió administrativa del país.

L'objectiu d'aquest llibre és donar a conèixer el treball d'unes persones que exercien de geògrafs, les metodologies i les seves eines (observació directa i qüestionaris), especialment la transformació de Pau Vila de pedagog a geògraf i el seu aprenentatge en contacte amb els geògrafs de les escoles de Grenoble i de París. Però també aquest llibre intenta fer un clam per visibilitzar nous estudis geogràfics que expliquin llocs, àrees concretes, comarques i el país, basant-se en les noves tècniques que nodreixen els sistemes d'informació geogràfica, les noves cartografies, i una ferma voluntat en fer al mateix temps ciència i servei a la societat on es viu.¹²

11. John Fraser HART (1982) "The Highest Form of the Geographer's Art", *Annals of the Association of American Geographers*, vol. 72-1, p. 1-29.

12. Tancada la Introducció i en revisar els treballs d'edició, cal agrair la feina efectuada per Jesús Burgueño que ha tingut tota classe de detalls, tant de forma com de contingut, perquè tot el llibre sortís el més acurat possible. Agraïment que es fa extensiu igualment a l'Enric Bertran per la tasca de correcció lingüística i a l'Enric Sorribas per l'exemplar maquetació.

Fons Pau Vila (ICGC) RF46173

Pau Vila (amb barret i ulleres) encapçalant un viatge d'estudis de l'Escola del Treball a les centrals hidroelèctriques del Pallars, l'any 1921.

2. MONSIEUR RAOUL BLANCHARD

“Ningú, entre els meus mestres, no m’ha impressionat tant com Vidal de La Blache. Bella cabellera grisosa, barba ben tallada i, sota unes espesses celles, dos ulls magnífics, una veu calmada i lenta. Ell feia el seu curs amb els ulls enlairats al cel i jo crec que era per timidesa, car Vidal era un tímid, però això ho afegia a la màgia de l’exposició. Però el que ens fetillava més encara que el seu físic, provocava la nostra respectuosa admiració, era el mateix curs. Una ciència nova s’albirava davant de nosaltres, desenvolupada en frases harmonioses. Jo descobria la Geografia, la veritable [...] ella era simultàniament una descripció conduïda en termes vigorosos i una explicació, recolzada en la utilització de les ciències naturals i de les ciències humanes [...]. Jo vaig quedar inundat de fervor i admiració per aquest gran home que bruscament il·luminà la meua ruta” (Blanchard, 1961, p. 197).

Qui escrivia les anteriors frases en el primer llibre de les seves memòries era el creador de l’escola geogràfica de Grenoble, Raoul Blanchard, un dels primers catedràtics de Geografia de les universitats franceses i fundador de l’Institut de Geografia Alpina que encara perdura a la capital de l’antic Delfinat. Era en el curs 1897-1898, quan Vidal era sotsdirector de l’Escola Normal Superior i estava molt a punt de traslladar-se a la Sorbona (a molt poca distància), com a catedràtic de Geografia. Blanchard tenia aleshores vint anys i havia nascut a Orleans, era per tant quatre anys més gran que Pau Vila i va morir a París el 1965, en aquest cas quinze anys abans que el nostre geògraf.

A l’escola, Blanchard aviat es distingí per les seves qualificacions i per una gran afició per la història i altres disciplines d’humanitats. Li hagués agradat ser militar, però una miopia li impedia entrar a l’acadèmia de Saint-Cyr, i optà per formar-se com a professor d’història per a un centre de batxillerat, els anomenats *lycées*. Va aconseguir ser alumne becat al Lycée Louis-le-Grand de París, que acollia alumnes amb molt bons expedients i els obria les portes als estudis superiors de les grans escoles. De jove va ser molt amic del poeta i pensador Charles Péguy, tant a Orleans com a París, en uns temps en què el poeta era partidari del socialisme i agnòstic, idees que sens dubte influïren en l’estudiant Blanchard.¹³ Aquest no arribà a militar en cap partit, encara que a la Normal Superior va ser dels que va participar en accions a favor del capità Dreyfus i en contra dels sectors antijueus i reaccionaris de l’exèrcit i la nació (Blanchard, 1961, p. 200-213).

A l’Escola Normal Superior va ser també alumne de Lucien Gallois, amb qui tingué molt bona relació, i a l’any 1900 guanyà una plaça per ser professor de secundària a Douai, al Flandes francès, entre les ciutats d’Arras i Lilla, i al poc temps es casà. En

13. El fill pòstum de Charles Péguy, Charles-Pierre Péguy (1915-2005), va estar també relacionat amb Raoul Blanchard, ja que va ser un dels seus darrers deixebles. Charles-Pierre va esdevenir climatòleg i director científic del Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS) a Grenoble.

el tribunal de les oposicions que havia guanyat hi havia Édouard Ardaillon, historiadore i arqueòleg que impartia Geografia a la Universitat de Lilla, i justament aquest proposà a Blanchard que anés a Douai per poder fer recerca geogràfica junts. Un cop allà li oferí ser professor substitut seu per poder anar-se'n a una missió arqueològica a Creta, al mateix temps de dirigir-li la tesi doctoral sobre la plana del nord de França, de Calais a les Ardenes. Aviat va comprendre Blanchard que Ardaillon no era massa apte per dirigir-li la tesi, que no coneixia bé Flandes, ni era veritablement geògraf, i que el territori recomanat no es corresponia a cap regió natural, veritable obsessió per als deixebles de Vidal.¹⁴

Blanchard va consultar el tema de la tesis amb Vidal i Gallois, i finalment va decidir mantenir Ardaillon com a director nominal i continuar endavant tot sol amb el treball, emmotllant el territori a estudiar a la regió natural de Flandes i fent l'estudi d'acord amb el paradigma vidalià i les seves propostes del que havien de ser els estudis regionals. Lucien Gallois l'orientà, i per ajudar-lo li aconseguí una borsa d'estudis per realitzar la tesi i agafar una excedència docent de Douai. Borsa que combinà amb algunes classes en centres de formació professional i amb la contribució del que restava del dot de la seva esposa. L'any 1905, ja amb dos fills, pogué accedir a una plaça de professor de Lycée a Lilla, i a l'any següent presentà la tesi sota el títol *La Flandre. Étude géographique de la plaine flamande en France, Belgique, Hollande* (Blanchard, 1963, p. 13-82).

Per fer la tesi, publicada en un volum de 521 pàgines i lletra menuda, aplegà una gran quantitat d'informació, basada en treballs ja publicats, entrevistes, enquestes i molt de treball sobre el terreny, que recorria en tren, bicicleta i especialment a peu, com ell explica "sòlidament calçat i amb la motxilla a l'esquena dormint en modestos albergs. Van ser els millors moments d'aquests anys d'inquietuds: estar en contacte directe amb els humans i les coses, sense parar de cercar i alhora comprendre; va ser allà, en les meves excursions i enquestes, que vaig poder amollar el tema, molt millor que en els llibres" (Blanchard, 1963, p. 47). Entre altres excursions per fer treball de camp, Blanchard recorregué a peu tota la costa de Dunkerque a Anvers, al llarg de quinze dies, i anà també amb altres mitjans fins a les illes Frisones, tocant ja a Dinamarca. Va fer també una estada de cinc setmanes a Gant, per treballar a la biblioteca de la seva universitat, aprengué a llegir l'holandès i comptà amb precises orientacions del conegut historiadore Henri Pirenne, professor aleshores d'aquella universitat, i de Van Ortroy, especialista en Geografia històrica, i amb qui va fer alguna excursió pel Flandes zelandès.

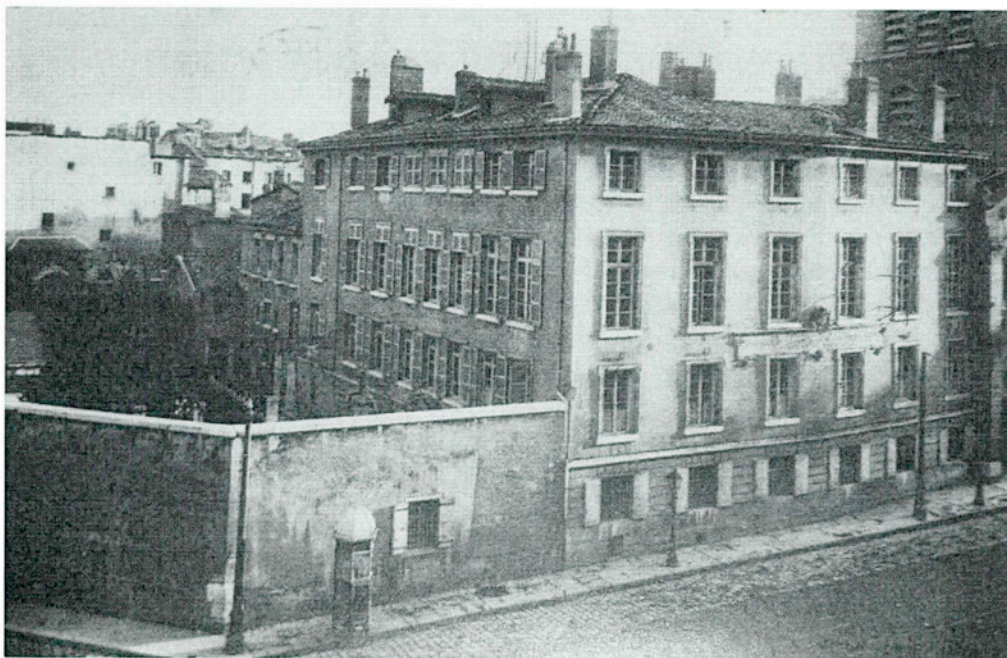
14. Édouard Muller Ardaillon (1867-1926) era fonamentalment un historiadore de la Grècia antiga i arqueòleg, tot i que va ser alumne de Vidal a la Normal Superior. La seva tesi sobre les mines de plata de Laurion, prop d'Atenes, va ser considerada important per poder entendre l'apogeu de la ciutat gràcies a l'explotació del jaciment miner. El 1899 va ser nomenat catedràtic de Geografia de Lilla, però aviat preferí dedicar-se a la gestió i política universitària, com a rector de les universitats de Besançon i d'Alger. A la plaça de Lilla el succeí Albert Demangeon com a mestre de conferències, i quan aquest guanyà la càtedra a París, va ser Max Sorre qui ocupà el seu lloc a la Universitat de Lilla.

La tesi consta de disset capítols i la va dedicar als seus mestres Vidal de La Blache i Lucien Gallois. En el primer capítol explica el que s'ha entès per Flandes al llarg de la història i la delimitació geogràfica de la plana flamenca. En els capítols següents, del segon al cinquè, s'ocupa del clima, de la geologia i el sol, les formes del relleu, la hidrografia i la hidrologia. El capítol sisè el destina a les varietats o divisions regionals de Flandes, distingint com a essencials la regió Marítima i la Interior. Per tractar de la regió marítima estableix en un capítol, el setè, el règim de la mar flamenca i el paper de les marees, per seguir en el vuitè amb la formació de la plana marítima, els primers assentaments humans, la desaparició dels estuaris i la construcció de dics de protecció. Els capítols novè i desè tracten de la costa, la formació de les dunes, la vida i l'agricultura a la zona dunar, per seguir amb els ports i les poblacions de la vora del mar. Per tancar la regió marítima dedica un altre capítol a la lluita contra el mar, amb la formació de polders o terres guanyades al mar i *wateringues* o canals de drenatge. El capítol dotzè el dedica al mode de vida de la plana marítima (agricultura, hàbitat rural, pobles, ciutats i la seva població). Els tres capítols següents estan dedicats al Flandes de l'interior, començant per l'agricultura, seguint per les activitats industrials i les grans indústries, amb un apartat dedicat al grup de Lilla, i acabant amb el medi humà, les cases i l'evolució de les ciutats. El penúltim capítol es destina a explicar les vies de comunicació (canals, ferrocarrils, carreteres, i el comerç). Finalment el darrer capítol el dissetè planteja els temes de l'origen de la població flamenca i les fronteres lingüístiques, la sobrepoblació i les migracions.

Al llarg dels capítols va establir les seves pròpies conclusions, i en alguns hi ha interessants observacions que expliquen determinats fenòmens, com el creixement de les ciutats a través dels carrers que anaven a les grans fàbriques tèxtils, situades al costat dels canals, però sorprèn que no hi hagi unes conclusions generals. La tesi va acompanyada de quaranta-vuit figures i també hi ha fotografies. Realment un treball immens, amb molta informació per entendre una regió, a través de múltiples anàlisis parcials que s'interrelacionen entre ells. L'obra va ser editada per una societat de Dunkerque dedicada a l'avenç de les ciències, les lletres i les arts, i Blanchard explica a les seves memòries que se'n van editar 2.100 exemplars, exhaurits al cap de dos anys, i que posteriorment, quan apareixia un exemplar a la venda entre els venedors de llibres antics, aquests aconseguien preus inversemblants (Blanchard, 1963, p. 77).¹⁵

En el tribunal de la tesi hi hagué Lucien Gallois i també Albert Demangeon –que havia presentat la tesi l'any anterior i acabava de ser nomenat mestre de conferències a Lilla–, el degà de la facultat, un historiador, un geòleg i el director nominal, Ardaillon. En aquella època, el doctorand havia de presentar també a la Universitat el que en

15. Raoul Blanchard també explicava que uns quants exemplars de la seva tesi se'ls va quedar l'exèrcit alemany, i serviren sens dubte per preparar la invasió de Flandes en la Gran guerra europea del 1914-1918. No calia esperar a la guerra del Vietnam i al conegut article d'Yves Lacoste, per veure que la Geografia també serveix per fer la guerra, una idea contrastada per una realitat que Sun Tzu, ja va posar en evidència a la Xina d'uns quant segles abans del començament de la nostra era cronològica.

Font: postal antiga

Edifici de l' antic palau episcopal de Grenoble en la primera planta del qual hi havia l'Institut de Geografia Alpina

deien la tesi secundària, que avalava un catedràtic especialista en el tema: una monografia que podia arribar al centenar de pàgines, i que en el cas de Blanchard versà sobre “La població del departament del Nord en el segle XIX”, i que es publicà al butlletí de la Societat Geogràfica de Lilla. La defensa de la tesi, celebrada a la facultat de Lilla, va tenir una gran expectació, amb assistència de molt públic i d'autoritats, que seguiren l'acte amb molta atenció, ja que en aquells temps es defensaven poques tesis, i encara menys a les universitats regionals. El doctorand es veia obligat a anar vestit de frac i al final de l'acte va ser recompensat amb els màxims honors acadèmics.

Just poc després de publicar la tesi sortiren dues noves places de “maître de conférences” (categoria que ara i aquí seria equivalent a la de professor titular o bé professor agregat), per Clermont-Ferrand i Grenoble. En va sol·licitar una, i a l'octubre del 1906, l'any de la vinguda de Paul Vidal de La Blache a Barcelona,¹⁶ li va ser concedida la plaça a la segona ciutat, en una universitat que comptava amb tres facultats i prop de mil estudiants.

Els primers anys gairebé no tenia alumnes, ja que les matèries de Geografia eren complementàries, i se li va ocórrer crear l'any 1907 l'Institut de Géographie Alpine, i fer uns cursos per preparar militars a entrar a l'*École de Guerre*, i això en una plaça forta fronterera, seu de diferents regiments, va ser un èxit. Blanchard els donava tres hores a la setmana de Geografia, un professor d'Història els alliçonava en Història militar, i

16. Per l'estada de Vidal de La Blache a Catalunya, veure Roland Courtot (2010).

un altre professor impartia classes d'alemany. Cada any aconseguien que de tres a cinc alumnes entressin a l'escola de guerra i obtinguessin una diplomatura que els permetia optar a rangs superiors: alguns arribaren a general. Aquesta activitat li proporcionà amics dins les casernes, malgrat que l'afer Dreyfus els hagués pogut distanciar. Per altra banda els contactes amb militars van permetre Blanchard de fer excursions per les muntanyes amb alguns d'ells i recollir molt material geogràfic interessant, des de mapes a fotografies, i algunes de les primeres fotografies aèries dels Alps realitzades per vols militars de reconeixement.

Aviat l'Institut de Geografia que fundà organitzà uns cursos anuals sobre Geografia, amb especial dedicació als temes alpins, que conferien un diploma d'especialització. La cartografia i la interpretació fotogràfica mereixien una especial atenció. Blanchard va ser un entusiasta de la fotografia. A les excursions de la primera època de Grenoble anava acompanyat d'uns prismàtics i d'un gran aparell de fotografia amb el corresponent trípode, i havia d'aprofitar les nits als albergs i hostals per canviar, sota els llençols i mantes, les plaques impressionades, perquè la llum no les esborrés. Més endavant portava sempre una Leica a sobre, disposat a disparar quan veia un tema apte per ser estudiat i divulgat. Pel que fa a la fotografia aèria, el 1920 publicava el llibre *Les Alpes françaises a vol d'oiseau*, realitzat conjuntament amb el capità F. Seive, i reeditat i completat anys més tard, quan el capità ja era tinent coronel.

Raoul Blanchard era alt, prim, amb un bigoti de puntes afinades i fumador de tabac en pipa. Li agradava molt conèixer el territori i fer bones excursions, moltes d'elles a peu, ja que era un molt bon caminador. L'ambaixador de França i acadèmic André François-Poncet (1966, p. 57) el retrata com un subjecte excepcional. Pel que fa a la seva aptitud excursionista, en una estada a la Bretanya s'enorgullia d'haver caminat uns noranta quilòmetres d'una tirada. Ell mateix explica que de jove i junt amb Péguy, anaven a les excursions a un ritme de set quilòmetres per hora. Jean de Beauregard (1966, p. 26), que l'acompanyà deu dies en ple hivern pels Alps Occidentals, a l'any 1943, va escriure que caminaven amb la motxilla a l'esquena, d'un poble a l'altre, uns 30 a 40 quilòmetres per dia, amb un pas que sense ser molt ràpid era regular, continuat, inextinguible. Unes excursions pels prats i pobles de muntanya que tenien un inconvenient per la seva salut, ja que el pol·len del fenc li provocava rinitis i crisis asmàtiques, però no per això ell deixava de recórrer els Alps.

Segons diferents articles en memòria seva escrits pels antics deixebles, les seves classes eren molt vives i dinàmiques, tenia bona veu, parlava amb molta precisió sobre els temes que tractava, i alhora de ser molt seriós tenia sentit de l'humor, i gastava una fina ironia que passava en alguns casos a ser sornegueria. André Gibert (1966, p. 65-66), que va ser catedràtic de Geografia a la Universitat de Lió, deia que a les classes el seu cervell entrenava els altres a un ritme fogós, com el seu pas a les llargues caminades. Establia classes de debat sobre temes concrets i col·loquis on es donava compte d'articles de revistes estrangeres. "Es lliurava a la feina amb un geni poc comú [...] Ell tenia el dret, i l'utilitzava, de ser exigent en fer el treball, i del treball ben fet. Els

cursos eren del més alt contingut, al mateix temps que divertits per l'agudesia del professor [...]. L'ascendent que exercia sobre els seus alumnes estava format de l'autoritat que emanava de la seva persona i de la seva intel·ligència, però s'acompanyava d'un afecte recíproc."

Els alumnes el tractaven de *Monsieur*, però entre ells li deien *le patron*, l'amo, i ell mateix titula un dels capítols del segon volum de les seves memòries "Je deviens un patron", en realitat "un grand patron", ja que l'escola de París, en desaparèixer Vidal i Gallois, es va haver de partir el poder acadèmic entre les càtedres de Geografia humana i Geografia física, i en canvi a Grenoble, Blanchard exercí el lideratge total, fins i tot passada la jubilació. Eren famosos els seus cursos d'interpretació dels mapes topogràfics, ja que elegia mapes a l'atzar i així ell i els alumnes s'havien d'esforçar en reflexionar i interpretar el que les línies de colors i els altres signes indicaven. Hi havia alumne que tenint l'assignatura ja aprovada demanava poder continuar anant a les seves classes, segurament perquè a les oposicions a professors era, i és obligatori, el comentari d'una carta topogràfica, que en aquelles èpoques solien ser les del Service Géographique de l'Armée, a escala 1:80.000. També es preocupava molt de cercar col·laboració econòmica entre els empresaris per subvencionar excursions en autobús pels alumnes, per les publicacions, per fer tesis doctorals, i fins i tot s'interessava perquè els deixebles aconseguissin un adequat lloc de treball.

L'Institut de Geografia Alpina s'instal·la inicialment en un racó que li cediren els professors de geologia, però assabentat que l'Estat recuperava l'edifici del palau episcopal per ser bé nacional, immediatament el reclamà per a l'Institut i finalment n'obtingué el primer pis, mentre el segon va ser ocupat per l'Institut de Geologia. Les relacions amb els geòlegs, que a la Universitat de Grenoble tenien molta importància ja que hi havia de catedràtic Wilfrid Kilian, van ser bones en els primers anys en els quals Blanchard anava d'oient a les seves classes per rebre una formació més sòlida, però després, amb l'èxit assolit pels geògrafs, les relacions van perdre intensitat, ja que mentre uns explicaven les roques i la seva formació d'una forma molt parcel·lada, els geògrafs exposaven com s'havien format els paisatges i ampliaven el coneixement del territori amb els éssers vius que s'hi havien establert.

Numa Broc va escriure (1995, p. 447) que "Des que va arribar a Grenoble l'octubre 1906, Raoul Blanchard ignora tot sobre els Alps. Ell entra a l'escola dels naturalistes grenoblines, i particularment de Wilfrid Kilian. En poc temps, el jove professor s'adona que tot està per fer dins el domini de la Geografia alpina, una Geografia que no serà un simple apèndix de la Geologia i dins la qual l'home ocuparà tota la plaça". A l'any 1910 Blanchard reconeixia que l'estat dels seus coneixements sobre el Alps era encara rudimentari, per a la major part de les qüestions, i que s'hauria d'accontentar en posar sobre la taula les dades dels problemes. No calia anar de pressa. El petit grup de geògrafs constituïts a Grenoble, es comprometia a examinar el problema i resoldre'ls amb la seriositat que mereixien, i tal com ell també explica amb detall en el segon volum de les memòries (1963).

Serà en l'ampli estatge del carrer Très-Cloîtres, a l'antic palau episcopal i al costat de la catedral, i on ara hi ha un museu, on situarà la biblioteca, el laboratori amb la cartoteca, classes i despatxos on realitzarà la major part de la seva tasca docent i una part de la recerca, ja que bàsicament Blanchard necessitava treballar sobre el terreny per poder fer entendre la regió, la seva configuració física, la població i el seu mode de vida. Normalment dedicava els matins a redactar els seus articles i llibres, cosa que solia fer al despatx de casa seva, i a les tardes solia estar sempre a l'Institut, els dissabtes i també alguns diumenges els dedicava a fer treball de camp amb els seus deixebles més directes, a vegades amb altres tècnics i científics, o també amb els alumnes per fer treball de pràctiques i amb professors visitants estrangers (Blanchard, 1963, p. 133-210). Un queda parat de la seva extensa producció científica i divulgativa, cosa que només es pot entendre si es té en compte que no hi havia televisió, ni mòbils, ni internet, i que la seva esposa tenia cura de les tres filles i un fill.

La funció de la seva esposa, una flamenca de Douai de cognom Lauwereyns i filla de professors de secundària, era la considerada normal a l'època i la descriu bé en el segon volum de les memòries. Considera la seva feina abnegada i d'una gran dedicació, ja que havia de portar la direcció de la llar, assumir les responsabilitats de la salut, l'educació i la instrucció dels fills, vetllar pel compliment dels deures escolars, fer-los seguir els cursos de música, "cosa que no li dispensava de tenir minuciosament en bon estat el pis, ocupar-se de la cuina, de repassar la roba de tota la família; tot això sense perdre gens del seu dolç somriure". En canvi el paper del geògraf "a casa era el de gran cap respectat i temut, que prenia la feina de justicier quan la mama recorria a ell", i després de sopar jugava amb els fills fins que deia "c'est fini!" i ningú protestava i s'anaven a dormir (Blanchard, 1963, p. 163).

A l'any 1913, per mèrits, va poder accedir a la plaça de catedràtic de Geografia de la mateixa universitat, i aquell mateix any va crear la publicació *Recueil des travaux de l'Institut de Géographie Alpine*, que a l'any 1920 es transformà en la *Revue de Géographie Alpine*, que encara perdura, com el mateix Institut, ara transformat en Institut d'Urbanisme et Géographie Alpine (IUGA) de la Universitat Grenoble-Alpes, a la part de la ciutat on hi hagué la vila olímpica dels X Jocs Olímpics d'Hivern, l'any 1968, i amb una extensió per recerca al CERMOSEN a Aubenas, tocant les muntanyes de l'Ardecha, a la banda dreta del Roïna.¹⁷

Blanchard va formar un bon nombre de professors i professores de centres de secundària i d'universitat. L'anomenada Escola de Grenoble i la de La Sorbona, van proporcionar professors i de primers catedràtics de Geografia a la major part de les universitats franceses. Li havia sorgit la possibilitat d'anar com a catedràtic a Lió, a Lilla i a La Sor-

17. Cap a l'any 1960 l'Institut de Géographie Alpine va ser instal·lat en un nou edifici a la banda dreta de l'Isère i al sector de Le Rabot, sota el fort de La Bastille. En un edifici simètric s'instal·là l'Institut de Géologie. A l'any 2001 es traslladà de nou a la Cité des Territoires, i se'n perderen els antics arxius. Des del 2017 l'Institut ha estat fusionat amb l'Institut d'Urbanisme de Grenoble, formant l'Institut d'Urbanisme et de Géographie Alpine (IUGA), dins el procés d'integració de les tres universitats que hi havia a la ciutat per constituir la nova universitat de Grenoble-Alpes.

bona, però preferí quedar-se a Grenoble, tot i la bona relació que tenia, mort ja Vidal, amb Gallois i Demangeon. En canvi tenia molt mala relació amb De Martonne, ja que aquest no suportava que Blanchard s'apropiés de la Geografia física alpina, i Blanchard aprofitava qualsevol error científic en treballs dels de París i sobre els Alps, per fer-ho conèixer elegantment entre els col·legues i fins i tot amb fina sornegueria en algun article de la revista de Grenoble (Broc, 2001).¹⁸

Les tesis que ell dirigia, gairebé totes, d'una o altra forma, s'havien d'ocupar d'alguns aspectes de la regió alpina, fossin d'una part, o bé d'algun aspecte temàtic, com podia ser la ramaderia o la població. Entre els seus deixebles que van ser iniciadors de departaments i instituts de Geografia, cal citar André Allix i André Gibert a Lió; Ernest Bénevent a Aix; Philippe Arbos a Clermont-Ferrand; Jules Blache a Nancy; Daniel Faucher a Tolosa; René Musset a Rennes; Pierre Dagenais a Montreal; Mauricé Pardé, Paul Veyret i Germaine Veyret-Verner a Grenoble, etc. Raymond Crist, que va fer la tesi sobre els Llanos de Venèçuela, va ser professor als Estats Units, i Richard Thoumin es va especialitzar en el proper Orient.

La seva idea en fer treballar els deixebles sobre els Alps i altres sistemes muntanyosos era poder fer una teoria general sobre la Geografia de la muntanya, a partir dels estudis de casos de diferents parts del món. Es tractava de poder explicar el nomadisme, o la transhumància, o altres fenòmens, com a realitats amb uns trets definitoris comuns, i amb detalls adaptats a cada lloc concret. Blanchard no arribà mai a fer un llibre de síntesi sobre les muntanyes, però si que ho feu el seu deixeble i primer professor ajudant Jules Blache, que a l'any 1933 i amb un pròleg del seu mestre, publicava *L'homme et la montagne*, en la col·lecció que per a Gallimard dirigia Pierre Deffontaines.

Entre 1922 i 1936 va anar de professor invitat a Harvard i a d'altres universitats americanes, on passava part de l'any; posteriorment va ser professor convidat a les universitats de Quebec i Montreal, i considerat el fundador del departament de Geografia en aquesta darrera. La seva acceptació i èxit al Canadà va ser tan gran que una de les muntanyes més altes del Quebec porta el seu nom, i també un llac al Quebec meridional. De la mateixa manera que per la seva dedicació a les glaceres alpines té batejat amb el seu nom una extensa glacera de l'Antàrtida.

Blanchard publicà molt i amb notable èxit, ja que era molt bon comunicador, tant oralment com en el que escrivia. Com a conferenciant, en temps de la Primera Guerra Mundial, se li va acudir fer unes sessions per explicar la geografia de la guerra i la situació dels diferents fronts, omplint a cada sessió, de gom a gom, el teatre principal de Grenoble. Entre les seves obres escrites, i a part dels seus nombrosos articles, es destaca

18. Les desavinences acadèmiques amb De Martonne s'iniciaren el 1910 i continuaren mentre ambdós visqueren. En aquell any Vidal de La Blache va demanar a Blanchard que organitzés l'excursió interuniversitària als Alps, i així ho va fer, però De Martonne va seguir els itineraris amb un petit grupet a part, sense voler escoltar les explicacions del professor de Grenoble. Hi havia controvèrsies relacionades amb l'erosió glacial i fluvial en l'afaiçonament de les valls, així com sobre les formes cícliques i les estructurals. Sobre aquest tema vegi's l'article de Numa Broc (2001).

Font: In Memoriam Raoul Blanchard (1877-1965)

Retrat de Raoul Blanchard, passada la Segona Guerra Mundial, fet quan estava de professor al Quebec.

la seva obra sobre les serralades alpines: *Les Alpes Françaises* (1925, amb sis edicions fins el 1963), *Les Alpes Occidentales*, en dotze volums (1938-1956), *Les Alpes et leur destin* (1958), etc. Seu és també el primer llibre reconegut com de Geografia urbana, *Grenoble, étude de Géographie urbaine* (1912), al qual seguiren altres articles sobre Geografia urbana d'altres ciutats (Lió, Marsella, Bordeus, Lilla, Nantes, Rouen, Nancy i Niça), i un altre llibre sobre la Geografia urbana d'Annecy. Del seu pas per les universitats canadenques en van quedar els volums de *Les études canadiennes* (1935-1947), publicats a Mont-real, i també en números extres de la *Revue de Géographie Alpine* i de *Le Canada Français* (1960).

Sabia també reaprofitar molt bé alguns dels seus treballs, i així va anar a Síria i Palestina per complir l'encàrrec de Vidal d'escriure la part del volum VIII de la *Géographie Universelle* dedicada a l'Àsia occidental, treball que li serví per publicar com a derivada *La terre de la promesse, Géographie de la Terre Sainte*, en col·laboració amb un frare dominic, que va tenir traducció a l'anglès, castellà i italià. Va escriure una *Géographie d'Europe* que va sortir publicada primer en anglès als Estats Units en col·laboració amb el seu antic alumne Raymond E. Crist (1935) i a l'any següent es publicava a París en francès i figurant només Blanchard com a autor. Del seu llibre sobre el Canadà francès en féu una versió més senzilla per a la col·lecció popular *Que sais je?*, amb diferents reedicions i posades al dia (1964...1970).

Igualment en col·laboració amb Philippe Arbos i especialment amb Daniel Faucher i la seva esposa, que era mestra, van escriure diferents manuals de Geografia per als estudiants de primària i secundària, que tingueren notable divulgació per tot l'Estat i múltiples edicions. Faucher, abans de ser professor a Tolosa va ser professor de Geografia a l'Escola Normal (o de formació de mestres) de Valençà i li interessava molt l'aplicació de les noves idees geogràfiques a la instrucció dels infants. En el prefaci del *Cours de Géographie. Cours élémentaire* de Blanchard i els Faucher, s'explica que l'adquisició de les primeres nocions de Geografia han de reposar sobre l'observació i que les lliçons estan concebudes per conrear la curiositat dels infants que els porti a mirar al seu redós i a donar explicacions del que observen. No volen exposar conceptes geogràfics que siguin abstractes, sinó realitats geogràfiques perquè els alumnes aprenguin a conèixer el medi on ells viuen per l'observació directa, metòdicament conduïda.

Volen un ensenyament de la Geografia viu i profitós i preconitzen l'ús de la fotografia per mostrar les realitats als estudiants.¹⁹

Diferents geògrafs que han estudiat la història i el pensament geogràfic han posat de relleu les poques aportacions teòriques dels deixebles de Vidal de La Blache. Paul Claval (1987, p. 61), seguint André Meynier, assenyala l'entusiasme d'aquesta generació per l'intuïtivisme bergsonià.²⁰ Es criticaven els mètodes basats en l'erudició i es privilegiava l'enquesta i la aprehensió directa del medi per poder explicar una realitat anomenada regió, la qual es delimitava. El mateix Claval en una altra obra anterior (1974, p. 80) remarca que la “majoria dels geògrafs no van realitzar durant la primera meitat d'aquest segle esforços molt notables per impulsar un progrés en el coneixement general de l'organització de l'espai”. Anne Buttimer (1980, p. 93) també conclou que la Geografia regional francesa de la primera època va contribuir poc al desenvolupament conceptual de la Geografia social, perquè estava “clarament concentrada en la dimensió vertical, les relacions home-natural, i dedicà molt poca atenció a la dimensió horitzontal, a les variacions espacials de les característiques socials”.²¹ Més recentment, Denis Wolff (2005 i 2006), que ha estudiat a fons l'obra d'Albert Demangeon, constata que és inútil cercar pàgines teòriques en les obres dels geògrafs de la primera generació de deixebles de Vidal, inclòs Gallois, a excepció d'unes poques pàgines d'Emmanuel de Martonne i del llibre *Les Sciences géographiques* (1925) de Camille Vallaux. Reconeix que Demangeon es més proper a la pràctica que a la teoria, però que fa interessants aportacions metodològiques i que a partir de 1920 contribueix al desenvolupament de la Geografia rural, a l'igual que reconeix que Raoul Blanchard fa aportacions a la metodologia de la Geografia urbana.

De fet, Blanchard fa determinades aportacions a la teoria geogràfica, al marge del desenvolupament entre ell i els seus deixebles de la tècnica de l'enquesta, i justament les seves principals aportacions a la Geografia general estan traduïdes al català, i una d'elles no ha estat mai publicada en francès. Aquesta aportació no traduïda és el seu *Assaig de Geografia humana de la muntanya* (1925), transcripció del curs que va donar als locals de l'Escola Industrial de Barcelona a l'any 1922, i del qual es farà referència

19. Pau Vila coneixia bé aquestes obres, ja que entre els papers del Fons Pau Vila de l'ICGC, consta la compra d'algun d'aquests manuals de Geografia editats per la Librairie Gedalge de París. Al mateix fons s'ha consultat el *Cours de Géographie. Cours élémentaire*.

20. Claval i Meynier es refereixen sens dubte a l'idealisme bergsonià, que donava una gran importància a la intuïció com a forma de coneixement. La intuïció permetia prendre consciència de forma directa d'aspectes de la realitat, per això les enquestes i les excursions eren molt més importants per captar les característiques de la geografia d'un país, que no pas les referències a llibres erudits que en tractessin.

21. Buttimer en la seva obra sobre la tradició geogràfica francesa (1980) gairebé no tracta de Blanchard, del qual escriu que la seva tesi sobre Flandes “estava, quant al propòsit, més propera a Demangeon” (p. 90), tesi que ben segur no havia llegit ni vist, perquè no figura ni a la bibliografia ni a les nombroses notes a peu de pàgina, i perquè malgrat utilitzar mètodes semblants els dos geògrafs, les diferències entre la Picardia i Flandes són molt grans. Demangeon dedica una gran atenció al medi rural, mentre Blanchard s'ocupa molt de la transformació del medi pels humans (pòlders, canals, ports), i ciutat i indústries hi juguen un paper rellevant, sense oblidar-se tampoc de les activitats agràries.

en el capítol quart d'aquest estudi. Aquest curs no era altra cosa que el curs simplificat que donava a l'Institut de Geografia Alpina de Grenoble, i en ell desapareix l'estudi regional, per establir comparacions entre els gèneres de vida de zones de muntanya de diferents continents. Generalitza coneixements; defineix conceptes com el de vida pastoral, nomadisme, transhumància; estableix tipologies basades en la tesi de Philippe Arbos; tracta de les indústries de muntanya, els transports, l'habitatge, etc. El recorregut lineal i vertical en un lloc o regió entre el medi i les activitats humanes, ara es transforma de manera sintètica en un recorregut horitzontal per les diferents zones de muntanya de les quals té coneixement. No és encara un intent de tractat general de les activitats humanes a muntanya com el que farà el seu deixeble Jules Blache (1933), que després d'establir les característiques de les cultures muntanyenques europees, fonamentalment alpestres, tracta també de les dels altres continents i estableix a les seves conclusions els trets generals de l'economia muntanyenca. No obstant, Raoul Blanchard, en aquest opuscle resultat del curset de Barcelona, fa aportacions teòriques que, en no estar publicades en francès, cal considerar desconegudes.

L'altra aportació teòrica i metodològica de Blanchard és certament *Un méthode de Geografia urbana*, publicat originalment en francès a la revista *La Vie urbaine* (1922), traduït al català per un dels fundadors de la Societat Catalana de Geografia, Cristòfor Cardús, i publicat el 1931 al *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*. En aquest article Blanchard torna a fer aportacions metodològiques i conceptuals, precisant els factors geogràfics de la situació i l'emplaçament de les ciutats, l'evolució urbana lligada a la història, la població o les funcions urbanes. Al mateix temps que estableix com a instruments bàsics de treball el plànols, els censos i les estadístiques municipals referents als mitjans de comunicació, serveis públics, etc. És el mètode que seguí per a l'estudi de Grenoble, d'Annecy, i en altres articles sobre ciutats franceses.

Són dues aportacions a la teoria i metodologia general que passen de fet desapercbudes davant l'ingent treball realitzat per Raoul Blanchard sobre els Alps occidentals o el Quebec, però que mostren que darrera les explicacions de regions i països hi ha un ordre d'exposició i uns conceptes bàsics lligats a una teoria, no explicitada, sobre el que ha de ser la Geografia.

Pau Vila, que no va conèixer Blanchard fins el 1922, va escriure en l'article de *La Veu de Catalunya* reproduït en aquest llibre, que era també "un home d'acció. És apassionadament regionalista, és a ell que es deu el mèrit de tot un moviment regional molt important al Delfinat".²² I que havia unit el món de la Geografia universitària amb els mitjans industrials. Uns aspectes ben interessants als quals Blanchard es refereix una mica a les memòries, però que gràcies a un estudi de Philippe Veitl (2013) queda bastant clar el regionalisme que professava el professor de Grenoble.²³

22. "Un curset de Geografia humana. Mr. Blanchard a Barcelona". *La Veu de Catalunya*, 23-5-1922. L'article no va signat, però és segur que va ser escrit per Pau Vila.

23. La tesis doctoral de Veitl, publicada el 2013 per la Universitat de Grenoble, versa justament sobre la invenció de la regió dels Alps; vegeu-ne un tast a: Veitl, 2001.

L'estudi urbà de Grenoble, publicat l'any 1912 per primera vegada, va produir un gran impacte entre els grups que dirigien les activitats econòmiques i polítiques de la ciutat. Al cap de sis anys d'haver arribat a la ciutat de l'Isère i del Drac, presentava les seves opinions fonamentades sobre el paper de la situació i la posició de l'urbs, el seu desenvolupament passat i present, i al final presentava Grenoble com una ciutat industrial i una capital regional. Les noves indústries basades en l'energia hidroelèctrica i les seves derivades electrotècniques permetien una nova expansió fabril seguint la vall del riu i fixant la població rural, mentre Grenoble es convertia en el centre directiu, en el lloc central dispensador de serveis a una àrea d'influència regional que depassava la pròpia vall. L'any 1930 se'n va publicar una nova edició revisada, en la qual concedia menys importància als elements naturals per prefigurar el destí de la ciutat. Quan a l'any 1921 l'Ajuntament de Grenoble va encarregar un nou pla d'exemple a Léon Jaussely, va ser natural que Blanchard fos nomenat membre de la comissió assessora d'aquest planejament, però les seves idees reflectides en conferències i contactes personals feien que fos tingut en molta consideració per la generació d'empresaris lligats a les noves activitats relacionades amb l'electricitat.

Blanchard a través des seus estudis, no només posà nom a diferents unitats dels Alps, com per exemple el massís del Vercors, que abans tenia diferents denominacions que n'abastaven part, sinó que creà una regió, la identificà, delimità, n'establí les característiques físiques i humanes, li conferí identitat, i establí una jerarquia de poblacions com a centres de les diferents subregions, però Grenoble es remarcava com a capital regional (Debarbieux, 2001, p. 57-65). El seu discurs i les demostracions havien d'encantar a la burgesia industrial i professional que substituïa als antics fabricants de guants. A la fi de la Primera Guerra Mundial, Blanchard, seguint idees de Vidal, dedicà esforços i escriví papers sobre la regió econòmica dels Alps, alguns en revistes que no eren pas de Geografia. Aquell mateix any havia inspirat la creació de l'APAF (Association de Producteurs des Alps de France), de la qual fou nomenat assessor i director de la seva revista *Les Alpes Économiques*.

A l'any següent el ministre de Comerç Étienne Clementel proposa un reagrupament de les Cambres de Comerç en unes regions que s'inspiren en les regions naturals de Vidal de La Blache, ja que l'inspirador del projecte va ser l'historiador i geògraf Henri Hauser (Claval, 2007, p. 250-252).²⁴ Per una ordre del 5 d'abril, Grenoble seria la capital d'una regió econòmica que agruparia l'Alta Savoia, la major part de l'Isère, els Alts i Baixos Alps i els Alps Marítims. Una regió que en deixar Clementel el ministeri a finals del mateix any, quedà només en una intenció sense poder-se fer realitat, però l'APAF continuà, i encara l'any 1920 Blanchard era nomenat president de la Société de Statistique de l'Isère, un organisme vinculat a la prefectura que recollia diferents tipus de dades del departament i que publicà un butlletí (Veitl, 1993).

24. Henri Hauser va ser deixeble de Vidal de La Blache a la Normal Supérieure, i abans de tenir una càtedra d'història a la Sorbona va ser membre del gabinet del ministre Clementel i professor de Geografia industrial al Conservatoire National des Arts et Métiers (equivalent a una universitat industrial). Deixeble seu va ser Ferdinand Braudel, a qui va dirigir la tesi, amb la qual cosa no ha d'estranyar el paper que en la tesi d'aquest té la Geografia del Mediterrani.

Aquest moviment regionalista de caire econòmic anà perdent força, amb algun rebrot cap a mitjans dels anys vint, i encara era persistent als inicis dels trenta la idea de la gran regió dels Alps, però sense passar a ser mai un moviment polític, tot i que algunes de les seves idees poden relacionar-se amb el regionalisme de dretes d'Action Française de Charles Maurras. Queda força evident que el regionalisme de Blanchard no tenia el mateix contingut que el de Pau Vila, que el depassava i es transformava en aquella època en un nacionalisme republicà i federal.

Blanchard, que ja havia viatjat a Estats Units, tenia molt clares les relacions que s'havien d'establir entre els empresaris capdavaners i la Universitat, cosa ben compartida pels centres de formació tècnica de Grenoble. La Geografia havia de ser útil a la societat. A partir dels estudis i reflexions havia d'orientar les accions a favor de la modernització i millora econòmica de la regió, mentre que la ciutat capital regional havia de mantenir la unitat del seu territori i tenir suficients elements de qualitat, per poder fer front a altres ciutats competidores. El gran patró electrometal·lúrgic Bouchayer, amic de Blanchard, pregonava una col·laboració íntima i eficaç entre els homes de pensament i els homes de producció per la grandesa de l'estimada regió dels Alps. No és estrany que Raoul Blanchard aconseguís diners dels industrials per a la revista i altres activitats de l'Institut de Geografia Alpina, i recollís tanta informació sobre les indústries de la regió, en especial les relacionades amb l'electricitat, que el portaren a redactar articles sobre elles i una *Geographie de l'industrie* (1934), editada a Montreal.

Les memòries personals de Raoul Blanchard acaben amb l'armistici de l'any 1918, però es poden trobar molts detalls del que va fer en els anys posteriors a partir dels seus treballs, articles i llibres, així com seguint la revista de l'Institut de Géographie Alpine i especialment les cròniques, o els articles dedicats a la seva figura amb motiu de la seva mort. Al llarg de bona part dels anys vint i part dels trenta va compaginar la seva docència a Grenoble amb la de la Universitat de Harvard com a professor invitat, de tal manera que solia fer un semestre a cada lloc (el primer als Estats Units i el segon a França), però a partir del 1936 estarà de nou només a Grenoble i en iniciar-se la Segona Guerra Mundial era degà de la Facultat de Filosofia i Lletres de Grenoble, càrrec que mantingué al llarg de la guerra –estant la ciutat sota el règim de Vichy– i també en la immediata postguerra, i per la seva habilitat en trampejar la difícil etapa va ser nomenat degà honorari de la facultat. Als Estats Units, a més a més de Harvard, també va donar algun curs específic a les universitats de Columbia, North California, Xicagó i al Middlebury College a Vermont.

La Primera Guerra Mundial va comportar la mort d'alguns dels seus alumnes i que altres accedissin a llocs de comandament dins l'exèrcit francès. Ell era un patriota, un personatge típic de la III^a República, partidari del més estricte laïcisme i de la llibertat de pensament de tots, cosa que implicava tenir com a alumnes i col·laboradors a algun sacerdot, a militars, i també a militants o simpatitzants de diferents ideologies i partits. A l'Institut ell explicava i feia solament ciència geogràfica, però Jean Berthoin, del partit republicà radical que va col·laborar amb la Resistència i va ser ministre de la IV^a i V^a

República, a més de devot assistent a les conferències de l'Institut, recordava el discurs d'inici de curs del degà Blanchard de l'any 1940, amb la França ocupada, que va ser força incòmode per moltes de les autoritats assistents (Berthoin, 1966, p. 8). Alguns dels seus deixebles sí que van estar implicats amb la Resistència, especialment el seu professor ajudant i principal col·laborador durant molt anys Jules Blache, catedràtic a Nancy, que va ser membre del Comité Départemental de Libération, i nomenat el 1945 prefecte del departament de Meurthe-et-Moselle i després rector de la Universitat i districte acadèmic d'Aix-Marseille, o l'André Allix, nomenat en acabada la guerra rector de la Universitat i districte acadèmic de Lió.

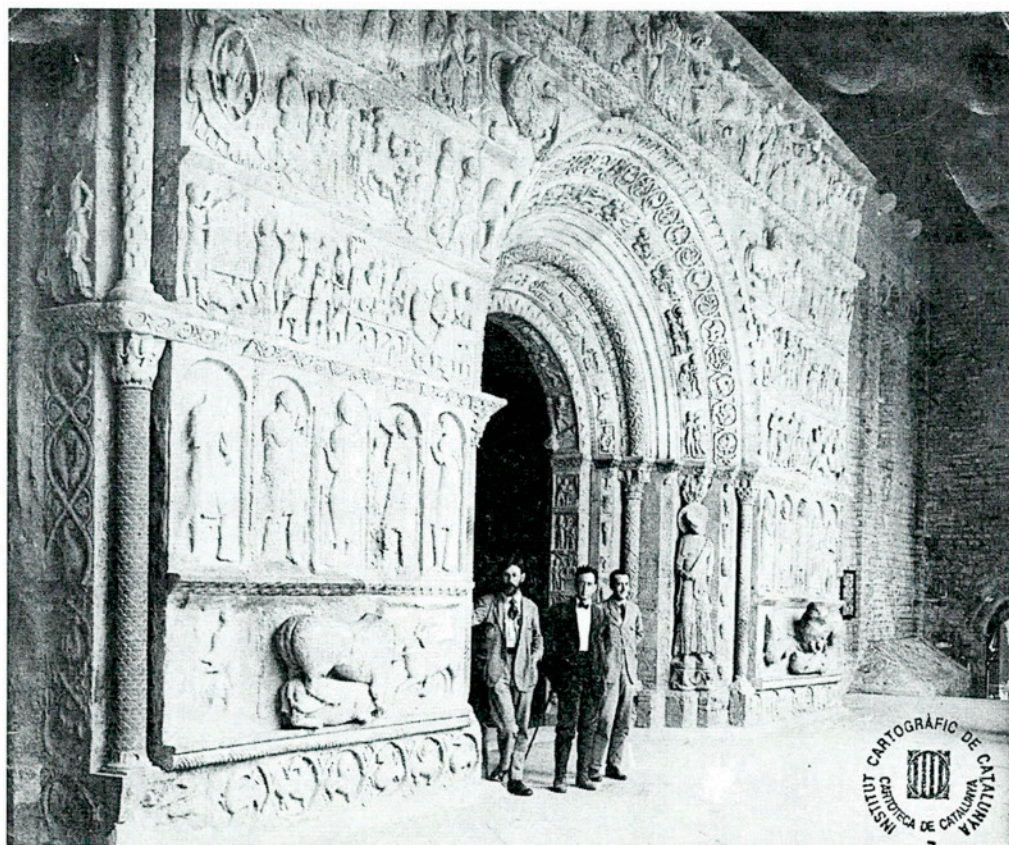
A partir de 1929, Blanchard iniciaria les seves estades de recerca i docència al Canadà francès, primer a Quebec i després a Mont-real, contactes interromputs per la guerra, i que després reprendria. Entre 1929 i 1960 va fer més de quinze estades a la província del Quebec i el 1947 va acceptar fundar l'Institut de Geografia a Montreal, ciutat en què va fer llargues estades en anys posteriors. Al Canadà francès hi començà a anar per voluntat pròpia, des de Harvard, segons ell "empès per la curiositat del geògraf, i perquè li havien dit que en aquest país es parlava francès" (Hamelin, 1959, p.18). Inicialment només hi anà a fer recerca i a donar conferències, i com encara continuava amb les classes als Estats Units, de 1929 a 1936, feia el primer trimestre allargat a Harvard, el segon i tercer a Grenoble, i l'estiu al Quebec. A partir de 1937 anà directament al Canadà (amb la interrupció de la Segona Guerra Mundial) i donà classes a l'Escola d'Alts Estudis Comercials i a la Universitat de Mont-real; després de la guerra a les universitats de Mont-real i del Quebec. En total dedicà al Canadà uns 35 treballs, sent els més importants els dotze estudis regionals que van formar l'obra *Le Canadà français (Province de Québec)* (1960).

La seva jubilació francesa es va produir en fer 70 anys, el 1948, després de 42 anys com a professor a Grenoble, però continuà col·laborant amb l'Institut de Geografia, i fins el 1952 va constar com a director de la revista. De 1952 al 1958 continuà anant part de l'any al Quebec a impartir cursos i conferències.

A Barcelona havia vingut a donar el seu curs sobre la Geografia de la muntanya a l'any 1922, que és quan conegué Pau Vila, i tornà per la setmana de Sant Jordi de l'any 1953 invitat per Pierre Deffontaines, director de l'Institut Francès de Barcelona. Va donar una conferència sobre Grenoble, el dia 22, que era dimecres, a la seu del centre que l'invitava, i el divendres 24 impartí una conferència a la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Barcelona, a càrrec de l'Institut Juan Sebastián Elcano del Consejo Superior de Investigaciones Científicas, cosa que fa suposar que va ser el doctor Solé Sabarís el facilitador de l'acte. A *La Vanguardia* (23-4-1953) es dona compte de la seva vinguda i exposa que: "Se encuentra en nuestra ciudad, una personalidad a la cual no es arriesgado calificar de primer geógrafo de Europa...", i una "gasetilla" ressenyava la seva conferència de Grenoble afirmant que va acabar "señalando cómo la influencia del hombre había sido mucho más importante que los fenómenos naturales para el desarrollo de Grenoble. Fue muy aplaudido".

Aprofità aquells anys de guerra i els immediatament posteriors per anar acabant la seva magna obra sobre els Alps occidentals, la qual, degut a algun contratemps de salut, constituïa per a ell una lluita contra la mort; finalment el volum dotzè aparegué l'any 1956, vuit anys després de la seva jubilació oficial. També acabada la guerra va col·laborar molt intensament amb el Centre Nationale de la Recherche Scientifique i era de les persones amb poder de decisió a l'hora de concedir subvencions per a la recerca. Treball i poder que el CNRS va reconèixer concedint-li la medalla d'or de la institució. També va ser president de l'Associació Francesa de Geografia.

Per acabar amb la seva trajectòria científica i vital, cal ressenyar que l'any 1958 va ser nomenat acadèmic de França per l'Académie des Sciences Morales et Politiques i va traslladar-se a viure a París, al municipi de Sèvres, on morí el 1965. Al llarg de la seva vida és dels geògrafs de la primera promoció que més reconeixements públics va tenir, més que els fundadors de la moderna Geografia francesa, ja que independentment dels doctorats "honoris causa" d'altres universitats (Gant, Quebec, Mont-real), dels carrers i escoles que porten el seu nom, de premis, condecoracions, etc., es dubta que hi hagi cap més geògraf que tingui una muntanya, una glacera i un llac que portin el seu nom.

Fons Pau Vila (ICGC) RF47336

D'esquerra a dreta, el psicòleg Édouard Claparède, Pau Vila i Alexandre Galí, a la portalada del monestir de Ripoll. Escola d'estiu de 1921, excursió fins a la serra del Cadí que es realitzà pujant pel curs del Llobregat i baixant per la banda del Ter.

3. LES EXCURSIONS I ELS QÜESTIONARIS

El Petit Príncep quan arriba al sisè planeta es troba amb un senyor vell que posava noms en uns llibres immensos, i quan li demanà a què és de dedicava respongué que era geògraf, un savi que sabia on eren “els mars, el riu, les ciutats, les muntanyes i el deserts”. Una feina que el príncep considerà que era un ofici de veritat, però aquest senyor geògraf no viatjava, esperava rebre al seu despatx als exploradors i aleshores “els interroga i pren nota dels seus records”. Antoine de Saint-Exupéry, que va escriure les seves obres literàries a l'època de desplegament i auge de l'escola vidaliana, prou devia conèixer alguns dels treballs que els savis geògrafs escrivien, ben segur posseiria l'*Atles* de Vidal de La Blache, però també sabia que en aquells moments el geògraf no s'esperava assegut a rebre l'explorador, sinó que ell mateix es desdoblava, feia d'explorador amb múltiples excursions i també interrogava i prenia notes, per a després poder reflexionar sobre el que havia vist, sentit i escrit per poder explicar els territoris estudiats. L'excursió i l'interrogatori basat en qüestionaris, junt amb els mapes eren eines indispensables per interpretar els llocs i les regions.

L'exploració, no és només la recerca d'un territori llunyà i desconegut, sinó que també implica recórrer un espai geogràfic ja estudiat amb anterioritat per geògrafs i altres especialistes per veure i entendre nous i vells fenòmens, elements materials i immaterials, i els “modes de vida” que s'hi poden trobar. Això és el que va entendre perfectament a finals dels anys seixanta del segle passat William Bunge quan amb les seves expedicions per Detroit va muntar la “Detroit Geographical Exploration and Institute” per conèixer directament la vida dels barris de la gent de color i les injustícies racials i socials. Una diferència fonamental amb els treballs dels seguidors directes de l'escola vidaliana era que les accions participatives que faria Bunge no se les havien imaginat, i com a màxim oferien orientacions per encaminar algunes problemàtiques, que no solien ser pas les socials.

La recerca geogràfica és en bona part una exploració, perquè per mitjà de diferents recorreguts o excursions, amb les consegüents lectures i recollida de dades i tota una sèrie d'interrogatoris, el geògraf o geògrafa pot arribar a descriure, definir, explicar, interpretar i comprendre l'objecte o objectes del seu treball. Roger Brunet considera que l'exploració és una descoberta, que permet desxifrar un tema ignorat, desbrossar-lo per tenir noves referències i fer-ne el reconeixement abans d'obtenir el ple coneixement. D'aquesta manera pot comparar amb altres territoris i posar de relleu el que és diferent, original i rellevant (Brunet, 1992, p. 205-206). Jean François Staszak (2003) considera que una exploració és una descoberta amb l'objectiu de posar en valor de forma progressiva un espai desconegut.

Abans de comentar el paper que jugaven en les recerques els interrogatoris basats en qüestionaris s'intentarà remarcar el paper de les excursions. Aquestes, repetides una i altra vegada sobre el territori a estudiar, amb algunes estades de més o menys dies, i amb la pràctica de l'observació i els interrogatoris, constitueixen el que ara se'n diu treball de camp. Una expressió que encara a algun avaluador de projectes de recerca li fa sopitar que els professors i professores de Geografia només van a viatjar i fer excursions per gaudir de la contemplació de la natura i de l'obra dels humans.

El *Diccionari de la Llengua Catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans (2007) defineix l'excursió com "l'acció de recórrer una certa extensió de país", i també com un "viatge breu de plaer, d'instrucció, d'exploració", posant en aquest darrer cas com a exemple: "Una excursió científica". El *Diccionari de la Llengua Catalana* d'Enciclopèdia Catalana (1994) dona també una segona definició com a: "Sortida del lloc on hom habita normalment per anar per unes quantes hores, uns quants dies, a un altre lloc, especialment a la muntanya, com a diversió o esport", oblidant en aquest cas les possibles activitats científiques, siguin pròpies dels especialistes en Biologia, Geologia, Geografia o altres. En el món de la Geografia, l'excursió és realitzar un recorregut per observar i conèixer un territori. Observar en detall el que es mira per poder veure els paisatges i les activitats humanes. Veure per entendre i poder explicar de forma raonada i amb l'ajut d'altres instruments i materials, les relacions que s'estableixen entre els elements d'un paisatge o territori més ampli.

Estrabó, a començaments de la nostra era, ja assenyalava que només es podia mesurar el món tot recorrent-lo, i en el Renaixement hi havia qui avantposava els geògrafs "a ple vent", als que "s'accontentaven de veure filar les aranyes a la seva cambra" (Bavoux, 2009, p. 107). Vidal de La Blache, no hagués pogut escriure el seu *Tableau de la Géographie de la France* (1903), si no hagués recorregut els seus diversos territoris que oferien grans diferències en l'observació, les anomenades regions naturals. Per això no concebia la Geografia sense l'observació directa, i quan comentava la tesi sobre la Picardia, d'un dels seus deixebles preferits, l'Albert Demangeon, escrivia que "la seva recerca molt aprofundida, no s'ha pas limitat a la consulta de llibres i arxius, i a aplegar l'abundosa documentació [...]. També ha consultat les persones. Ha recorregut els seus camps i n'ha fotografiat els aspectes típics. D'aquestes informacions recollides de primera mà, en resulta una impressió de realitat que sura gairebé a cada plana del llibre i li dona un accent personal" (Vidal, 2012, p. 328). Els alumnes dels deixebles de Vidal feien córrer que Demangeon es coneixia tots els camins de la plana picarda i Blanchard totes les muntanyes dels Alps.

Si anem a l'escola de Grenoble, Raoul Blanchard era un entusiasta de les excursions científiques i predicava que per mitjà de llibres només es podia fer una Geografia mediocre, que amb els mapes es podia millorar, i només podia esdevenir excel·lent si es treballava sobre el terreny, per això l'excursió continuada sobre el territori d'estudi era obligada entre els seus estudiants de l'Institut de Geografia Alpina, i no diguem entre els deixebles que volien realitzar una tesi.

A l'Institut les excursions eren nombroses i variades, hi havia les del diumenge, de mitja jornada o del dia sencer, que es feien cada quinze dies, independentment de si plovia o feia sol, i el lema era "on part toujours". En el centenari de la fundació de l'Institut es va inaugurar una exposició on es veien uns dibuixos, es creu que de Jules Blache, sobre les excursions, en un dels quals el grup caminava sota la pluja amb les motxilles i enfundats amb unes capelines.

A vegades es feien excursions de dos dies (dissabtes i diumenges) i per Pasqua es feia un viatge-excurió extraordinari per visitar una regió del país o sortir a l'estranger. Hi havia alguns anys que l'excurió extraordinària es desdoblava, ja que hi havia un altre viatge-excurió llarg a finals de juny. Les setmanes que no hi havia excursió amb els alumnes les aprofitava moltes vegades Blanchard per fer altres sortides al camp amb amics i deixebles. Són aquelles excursions en les quals, a la primera època, a més a més de la motxilla anava carregat amb els grans prismàtics, trípod i màquina de fotografiar amb les corresponents plaques de recanvi.

Les cròniques de l'Institut de Geografia Alpina que apareixien cada semestre al final dels articles de la revista, donen compte d'aquestes excursions i viatges. En principi es feien a peu i preferentment pels voltants de Grenoble i seguint la vall que forma el riu Isère, anomenada del Grésivaudan. El 1915, cap el final del primer quadrimestre havien efectuat set excursions per l'entorn de Grenoble i n'hi havia quatre més planificades per abans de Pasqua: travessar el massís de la Chartreuse, recórrer la cadena de la Belledonne, pujar a Chamrousse i visitar la zona de La Matheysine. Un any en què, degut a la Primera Guerra Mundial, van suprimir els viatges d'estudi a una altra regió. A l'any 1920 Blanchard ja havia aconseguit finançament d'un empresari perquè els alumnes poguessin fer viatges en autobús, i així recorrien el Viverais, el Velay, arribarien a Valença, Saint-Agrève, etc. Unes quaranta persones participaren de l'experiència, i pel mes de juny, de la mateixa forma, van resseguir la vall de la Romanche fins el port de Lautaret. En tot un curs hi podien haver unes 14-16 excursions ordinàries, més les extres. L'any següent, a més de les excursions més o menys habituals, van anar a la zona de Chambery a la Savoia, i entre les excursions més llargues hi hagueren travesses per la cadena de la Belledonne, el Vercors, la Chartreuse, i un viatge per la Provença fins arribar a l'estany de Berry i la rada de Hyères al Mediterrani i al costat de Marsella. Fins als inicis de la Segona Guerra Mundial havien fet viatges d'estudis a Normandia, Còrsega, Bèlgica, Holanda, Catalunya, etc. (Oliveras, 2013, p. 377-393).

A les excursions era molt important l'observació i la comprensió de fenòmens que ja s'havien explicat a classe o llegit en manuals. Els alumnes estaven obligats a prendre apunts i a fer esquemes i croquis. L'excurió era qualificada de classe en moviment, i els alumnes eren incitats a preguntar i a exposar els seus punts de vista sobre els accidents naturals i fenòmens observats. Hi havia també els corresponents moments d'esbarjo amb cants, acudits i tasts de vins. Moltes vegades els alumnes anaven acompanyats de professors de Geografia d'altres universitats que anaven a Grenoble per entrar en con-

tacte amb el grup de Blanchard, i si eren estrangers també per veure algunes serralades dels Alps francesos.

Daniel Faucher (1913), quan era professor de l'Escola de Mestres de Valença escriu una ressenya d'una excursió que membres docents de diferents universitats fan a la regió lionesa, i en ella explica el valor de l'excursió per entendre els principals problemes que es presentaven. Per al geògraf l'important era discutir les hipòtesis que se sostenien a l'excursió i les que es poguessin presentar després d'haver fet una bona reflexió. L'excursió havia de servir per percebre, conèixer, reflexionar, interpretar i formular nous interrogants o hipòtesis que es poguessin posteriorment demostrar. Les observacions i els debats servien per veure la necessitat de fer noves observacions, estudis i constatacions.

Les excursions d'estudi en grup reduït o les realitzades per fer un treball de recerca implicaven també visitar els arxius municipals, fer anotacions baromètriques per mesurar les altituds, anotar les temperatures en funció de l'altitud i els canvi de vegetació, fer fotografies i croquis, i entre altres qüestions interrogar els alcaldes i notables del pobles. Jules Blache recordava amb motiu de la mort del mestre, la importància d'aquelles excursions meticulosament preparades i perfectament programades, amb compliment estricte dels horaris i amb l'obligació per part dels alumnes de prendre notes de les explicacions efectuades a les parades, en uns quaderns que el propi Institut subministrava. "El terreny era sagrat, la informació directa obligatòria" (Blache, 1966, p. 29). Els resultats de les excursions eren la base dels articles dels deixebles, després d'un correcte rentat i de l'operació de cirurgia estètica que el director Blanchard practicava.

Daniel Rops (1966), el literat i membre de l'Acadèmia de França, que també va estudiar Geografia a l'Institut de Grenoble, recordava aquestes agradables excursions, no exemptes d'una certa duresa: a vegades dotze hores de marxa, independentment del temps. Vint minuts de comentaris a les parades, a vegades en plenes ventoleres hivernals. El patró Blanchard era indiferent a les intempèries, cobert amb una jaqueta canadenc folrada de pell de xai, s'anava amb els estudiants a observar el plec-falla de Voreppe, amb deu graus sota zero, i a la memòria dels estudiants quedaven retinguts els nous coneixements al preu d'uns quants penellons a les orelles.

La metodologia de l'excursió geogràfica practicada a l'Institut de Geografia Alpina i en els altres centres d'estudis superiors en què se seguien les metodologies vidalianes, tenien una dinàmica ben diferent d'altres tipus d'excursions científiques on solament es pretenia que els alumnes veiessin en el seu lloc un determinat tipus d'objectes, fos un fenomen de la naturalesa o bé una obra humana. A les excursions geogràfiques s'estudiava el paisatge, els seus canvis, l'evolució, s'interrelacionaven gran quantitat de fenòmens i se cercaven les relacions causa-efecte, que permetessin comprendre una regió. Preguntes habituals per trobar-hi resposta eren: Per què habitaven de tal forma i en tals llocs i no en altres? Per què aprofitaven el bosc d'aquesta o altra manera? Per què es va desenvolupar tal indústria? S'estudiava la importància de l'aigua en els assentaments humans, o en les activitats fabrils, etc. L'important era la comprensió global, no solament els detalls.

Aquest tipus de pràctiques sobre el terreny, fetes amb el màxim de seriositat, es generalitzaren i donaren un gran prestigi a la Geografia pels resultats i les explicacions que s'obtenien. A l'altra banda de l'Atlàntic, a Berkeley, Carl O. Sauer, encara que molt més influenciat pels alemanys que pels francesos, també era partidari entusiasta de les excursions i les estades al camp d'estudi i afirmava a *The education of a Geographer* que "les excursions i cursos de camp són la millor experiència d'aprenentatge [...]. Desplaçar-se a peu, dormir a l'aire lliure, seure en torn el foc a la nit, veure la terra en tota les seves estacions, són formes adequades per intensificar l'experiència, per transformar la impressió en una apreciació i en un judici de major categoria" (Sauer, 1956, p. 287-299). Una dura i alhora agradable experiència que explica bé el seu deixeble Yi-Fu Tuan quan recorria el desert d'Arizona (Tuan, 2004, p. 74-78). La Geografia era així fruit, en primer lloc, de l'observació activa realitzada per mitjà del treball de camp.

Sobre les excursions Josep Girona (1964), remarcava que havien de tenir una finalitat concreta i determinada, ja que en cas contrari és només un passeig intranscendent, i que decidida la finalitat, cal pensar l'itinerari. Així, si s'ha acordat "de fer un estudi monogràfic d'una comarca (finalitat que gairebé mai no podrem assolir amb una sola excursió), podrem començar per pujar a un cim o seguir una carena que domini bé l'esmentada comarca, per tal de copsar-ne les seves característiques bàsiques i formar-nos una idea de conjunt; més tard podrem seguir itineraris que la travessin, passant per les poblacions i llocs més interessants, tot procurant de conèixer bé tota la xarxa de camins..." Els mapes eren totalment necessaris per fixar els itineraris, així com el seu estudi abans d'iniciar l'excursió i la lectura de documentació sobre els llocs pels quals s'hauria de passar. La fotografia es considerava també una eina indispensable per poder evocar els paisatges i analitzar amb detall les característiques dels territoris transitats.

A Espanya la pràctica de l'excursió en els estudis de Geografia ha estat analitzada especialment per Josefina Gómez Mendoza i Concepción Sanz Herráiz que hi troben antecedents en els viatges dels naturalistes dels segles XVIII i XIX, en els treballs dels geòlegs per formar el Mapa Geológico de España i en les guies que aquests realitzaven per als seus congressos i reunions, a fi que els assistents poguessin veure sobre el terreny l'estructura i l'evolució del relleu. Entre aquests geòlegs hi havia professors vinculats a la Institución Libre de Enseñanza com Francisco Quiroga. Eduardo Hernández-Pacheco considerava l'observació directa de la naturalesa, d'una gran utilitat, sent "absolutamente imprescindible en el estudio de la Geografía física y la Geología". L'excursió geogràfica seguint el model francès tindria entre els seus impulsors a Barcelona Pau Vila i Lluís Solé Sabarís, i a Madrid tot el grup de geògrafs format tant per Manuel de Terán com per José Manuel Casas Torres després del seu pas per la Universitat de Saragossa. Unes excursions i vistes que es reforcen en les reunions d'estudis geogràfics celebrades a Jaca i en els diferents col·loquis de Geografia. Jesús García Fernández, que guanyà la càtedra de Geografia de la Universitat de Valladolid l'any 1957, escrivia en la seva memòria de les oposicions que el costum de interrelacionar fets i fenòmens "no llega a ser comprendido enteramente si no es por una contemplación suficiente de

la realidad”, i arribava a preveure unes quaranta excursions al llarg de la llicenciatura, a raó d’una d’un dia o dos per mes, i una de llarga de cinc a set dies per curs (Gómez Mendoza, Sanz Herráiz, 2013, p. 317).

Manuel Mollá i Rodrigo Torija (2013) exposaven els records del professor Cabo Alonso respecte a les excursions fetes amb el seu mestre Manuel de Terán, i com aquest insistia que el primer que s’havia de fer era pujar a una altura per tenir una primera imatge del lloc que s’anava a visitar i estudiar, fos un turó o un campanar. L’objectiu per a Terán era que els alumnes fessin l’esforç de sintetitzar i organitzar els coneixements adquirits en l’excursió per poder oferir una visió de conjunt amb tots els elements essencials.

En el cas específic de Catalunya, l’interès per les excursions va molt lligat al moviment excursionista, que justament naixia el novembre del 1876 amb una excursió de Montgat al Masnou i la fundació de l’Associació Catalanista d’Excursions Científiques, la qual comprendria la recerca en les “distintes rames del saber humà” i donaria lloc, el 1891, a la creació del Centre Excursionista de Catalunya. El CEC aviat iniciaria estudis geogràfics i comptaria, des del 1908, amb una secció de Geologia i Geografia física, transformada després en secció de Geografia i Geologia, de la qual en seria president Pau Vila, que també arribaria a ser vicepresident i president de l’entitat (Iglésies, 1964). Jordi Martí (1994) ha posat de relleu el valor de l’excursionisme científic i Josep M. Panareda i Maravillas Boccio (2013) exposen que moltes excursions eren realment sortides científiques relacionades amb diferents camps de saber: Arqueologia, Etnologia, Geologia, Història, Geografia, Botànica, etc., i que les sessions preparatòries i de discussió de les dades obtingudes eren freqüents a la seu del Centre Excursionista de Catalunya.

Pau Vila ja practicava les excursions docents amb els seus alumnes quan era mestre d’infants i després ho continuaria fent amb els alumnes de l’Escola Normal de la Mancomunitat seguint els nous mètodes de renovació pedagògica que havia iniciat a l’Escola Moderna. Mètodes que desenvoluparia a partir de la seva estada d’un curs a l’Institut J. J. Rousseau de Ginebra, l’any 1913, que li permetria conèixer a fons les teories del seu director Édouard Claparède, mestre de Jean Piaget, independentment de les d’Ovide Decroly i Maria Montessori, que també l’influïrien. El moviment de l’Escola Nova implicava que els nens fossin observadors de la realitat, des de la seva pròpia fins a la de l’entorn físic i social. L’observació permetria la reflexió i l’associació d’idees que conduiria a la seva expressió i a l’acció.

L’afició de Pau Vila per l’exploració i l’excursionisme quan feia de mestre es va incrementar en la seva anada a Colòmbia i descobrir les regions equatorials i andines. Ell recordava que era de les coses que li havien deixat més bon record de la seva estada: “Vàrem recórrer camins costeruts i boscos verges. Regions càlides amb temperatures de 30 i 40 graus, i alçaries on el clima baixava per sota de 0 graus. Ho fèiem tot sense mapes ni guies, inexistents en aquells temps. També escassejaven les carreteres i pràcticament només hi havia els camins colonials per animals de bast...” I, n’explicava amb

detall a Bru Rovira, algunes d'espectaculars, uns cinquanta anys després (Rovira, 1989, p. 75 i 84-89)

Professor de Geografia dels estudis de mestre de la Mancomunitat, Pau Vila organitzarà excursions amb els alumnes pel Barcelonès, Vallès, Bages, Solsonès i altres comarques properes a Barcelona, però també serà el responsable d'altres excursions d'estudi per altres seccions de la Universitat Industrial, com la que efectuà en diversos dies l'any 1921 per veure les centrals hidroelèctriques del Pallars, la del setembre del 1922 per als alumnes d'indústries tèxtils per visitar diferents fàbriques de Malgrat, Centelles, Vic i Manresa, o la que solia fer per visitar el Camp de Tarragona i les restes romanes de Tàrraco. L'èxit de les excursions contribuiria a què, l'any 1923, a l'Escola de Treball de la Universitat Industrial s'arribés a constituir una secció excursionista assessorada pel geògraf. No es tracta aquí de ressenyar algunes de les diferents excursions protagonitzades per Pau Vila, però si remarcar que aquestes degueren millorar en mètode, després de la seva estada a Grenoble seguint les pautes i les idees propugnades per Blanchard. Excursions que continuaren i s'incrementaren per a l'elaboració de l'estudi de la Cerdanya i per la redacció del *Resum de Geografia de Catalunya* de l'editorial Barcino. I altre cop amb alumnes en restablir-se els estudis de mestre per la Generalitat i acompanyar també a alumnes i professors estrangers, com a l'any 1933 amb els alumnes de l'Institut de Geografia Alpina. Independentment de les sortides amb els membres de la secció de Geografia i Geologia del Centre Excursionista de Catalunya.

Les excursions geogràfiques destinades a la docència, la recerca o la formació dels professors han anat continuant al llarg dels anys, tant a Barcelona, com a la resta d'universitats d'Espanya; ara bé, pel que sabem de les actuals, sense la intensitat, ni la duresa, ni l'aprofitament científic i pedagògic de les practicades al llarg de bona part del segle passat. Al manteniment de les excursions entre els docents ha contribuït en gran manera l'AGE (Asociación Española de Geografía) amb les seves reunions i congressos; i a Catalunya, tant per a docents com per als afeccionats als saber geogràfic, la Societat Catalana de Geografia.

A la Universitat de Barcelona, a les darreres dècades del segle passat, van destacar per les excursions que organitzaven els professors Salvador Llobet i Lluís Casassas; el fill d'aquest darrer, Jordi Casassas (2020, p. 9), en una semblança biogràfica dedicada al seu pare exposa el mestratge teòric i pràctic que desenvolupava en les excursions docents:

"Aquestes sortides estaven preparades minuciosament i es beneficiaven del profund coneixement que Casassas tenia del territori català, així com del seu sentit pedagògic, amb el qual, davant d'un paisatge, anava animant l'estudiant a descobrir els trets físics que el caracteritzaven i, molt especialment, els perquè de la petja que la gent hi anava deixant, com un fet dinàmic que lligava el passat amb el present i que permetia orientar-ne el futur".

Paral·lelament a les excursions o treball de camp, és bàsic conèixer directament determinats fets o accions practicades pels habitants dels llocs de l'espai objecte de la recerca, i això només es pot fer demanant-ho als testimonis que ho saben perquè hi

viuen i treballen. Els professionals de la Geografia, a l'igual que els d'altres ciències, fan avançar els coneixements a base d'interrogatoris que es fan ells mateixos i de preguntes que adrecen a altres persones que poden tenir coneixements valuosos sobre allò que indaguen. La curiositat és la base de l'adquisició de coneixements i per satisfer-la cal demanar sobre determinats fets o sobre l'extensió d'uns fenòmens, malgrat que a vegades les respostes no siguin totalment exactes. A més, gràcies a les excursions es practica l'observació directa i activa, podent contrastar el que es veu amb el que es diu o es llegeix.

Queda clar que la Geografia és fonamentalment una ciència només apta per practicar-la qui sent curiositat pels fenòmens i fets del present, mentre que l'historiador és un curiós del passat, encara que en Geografia es pugui indagar també el passat per mostrar l'evolució d'un paisatge, una regió o un lloc.

Per tant, les converses amb els indígenes farcides de preguntes han estat el mètode que des d'antic s'ha vingut emprant per conèixer l'estat d'una població o contrada, tècnica que ja emprava Heròdot. Normalment les preguntes es pensen en funció dels objectius de la recerca, i se sol fer una llista de les qüestions que interessin. Quan aquesta llista està escrita amb una determinada forma i té un ordre, és el que s'anomena qüestionari o bé interrogatori, que es pot fer de forma indirecta, quan per mitjà d'una entrevista el coneixedor del territori contesta oralment i és el geògraf qui pren nota, sigui al mateix moment o immediatament després de l'entrevista. La contesta és directa si el qüestionari es rep per escrit i és el propi coneixedor qui l'escriu i el remet a l'investigador.

De qüestionaris escrits per conèixer elements primordials d'un territori, com la seva població o les produccions agrícoles o artesanals n'hi ha de molt antics, només cal recordar les "Relaciones topográficas" que manà fer Felip II per al regne de Castella, a fi de conèixer per mitjà d'un qüestionari la situació geogràfica, econòmica i social dels seus dominis. El tipus de preguntes, amb més o menys diferències, tingueren continuïtat en qüestionaris posteriors com els utilitzats per Tomàs López per elaborar el seu *Mapa de España* i el projecte del *Diccionario geográfico o Relación topográfica y geográfica* (1786-1788).

Per a la Catalunya de finals del segle XVIII tenen especial interès els viatges del magistrat de l'Audiència Francisco de Zamora entre 1785 i 1790, els quals anaren acompanyats d'un qüestionari que trameté a tots els pobles amb ajuntament del país. Sembla que la seva intenció era la d'escriure una explicació d'allò que era Catalunya, més que una història del passat, i per això hi ha més preguntes de tipus geogràfic, econòmic i social que no pas d'història i art. Sobre aquest tema, Jesús Burgueño (2016) ha assenyalat que més que una "Historia de Cataluña" o "Historia de los Pueblos de Cataluña", noms que Zamora utilitza, el que volia era abraçar la realitat, fer una descripció "sense cap èmfasi cronològic expositiu, ni narració ordenada d'esdeveniments", tot i que per l'actualitat dels temes requerits ha donat a pensar que el magistrat actuava d'informador per compte de Floridablanca i de Godoy (Boixareu, 1973). Altres interrogatoris enviats als ajuntaments amb finalitats fiscals per conèixer l'estat de la població, l'agricultura

Pau Vila d'excursió a Sant Martí del Canigó,
el juliol de 1932, amb tres companys més.

l'observació comprensiva, però com assenyala Paul Claval, aquesta "no s'acontentava amb la visió ràpida del viatger, ella hi adjuntava l'observació atenta dels processos naturals i de les modalitats de treball dels humans. Les enquestes completaven la informació necessària per donar compte de la vida del món i de l'acció portada a terme pels que l'habiten" (Claval, 2007, p. 21). La nova Geografia es recolzaria amb altres branques del coneixement distintes de la història i la geologia que havien estat fins el moment les ciències complementàries dels estudis locals i regionals. L'estadística, l'economia, la sociologia i altres disciplines serien també importants en una època de renovació de moltes ciències. En el cas de l'estadística i l'economia cal assenyalar la figura d'Émile Levasseur, que va ensenyar Economia, Estadística i Geografia al Collège de France, president de la Societat de Geografia de París i reformador dels ensenyaments de Geografia a les escoles primàries; moltes de les seves idees van precedir les exposades per Vidal (Clerc, 2007).

L'altre científic que tindria una certa influència en l'elaboració de monografies locals va ser Frédéric Le Play, que va posar en pràctica detallats qüestionaris per conèixer el

o la indústria i el comerç van ser importants a començaments del segle XIX, impulsats per Godoy (Oliveras, 1985).

No obstant, aquests tipus d'interrogatoris, a l'igual que les instruccions als corresponents per elaborar determinats diccionaris, com el famós de Pascual Madoz (1845-1850), en els qual figurava un llistat de temes a tractar, no tenen res a veure amb els nous qüestionaris que sorgiran a les primeres etapes de desenvolupament de la Geografia moderna d'influència francesa, que és el tema que es tracta. Qüestionaris o interrogatoris que a partir de Paul Vidal de La Blache i de Lucien Gallois, aniran sent utilitzats per a la confecció de les tesis dels seus deixebles i les dels successors d'aquests.

S'ha exposat abans que la interpretació geogràfica es basava en la pràctica sobre el terreny, en

mode de vida dels obrers europeus, i que era un fervent partidari dels estudis de casos. Horacio Capel (1981, p. 300) estudia la seva influència geogràfica i la utilització de les enquestes per escriure monografies de famílies, oficis, indústries, municipis, etc. Capel assevera que les diferències són relativament escasses entre aquestes monografies de Le Play i els seus deixebles amb les monografies dels geògrafs, “y se refieren, sobre todo, a la distinta amplitud con que se desarrollan los diferentes aspectos tratados, pero no al método fundamental”. No obstant, els sociògrafs de l'escola de Le Play no arriben a realitzar les síntesis globals que presenten les monografies geogràfiques de l'escola de Vidal i es queden en el tractament en profunditat d'un determinat aspecte. Segons Nicholas S. Timasheff (1955), Le Play propugnava que el pressupost familiar servia per analitzar les condicions de vida de les famílies i que el treball depenia de les condicions geogràfiques de cada lloc. Els qüestionaris eren per ell el mitjà més adient per inquirir sobre el mode de vida dels treballadors, i els qüestionaris sobre les famílies treballadores solen ser dels més interessants. Sobre Le Play, Anne Buttimer (1980, p. 36), va escriure que va introduir dos nous elements per a l'elaboració de monografies. El primer la pràctica del treball en el mateix terreny a estudiar, en contrast amb l'especulació de gabinet practicada pels positivistes. El segon va ser el proporcionar una llista de temes o fórmules d'investigació per a la recollida de dades precises, poder-les comparar i realitzar l'anàlisi estadística. Sens dubte que l'obra de l'escola de Le Play va interessar els geògrafs, en especial als primers que van dedicar més atenció als temes socials, i la prova va ser l'aparició d'algunes signatures de geògrafs en articles de les revistes sociològiques i les ressenyes bibliogràfiques de les seves obres, i al revés.

La influència dels mètodes i l'obra de Le Play seria també notable entre els pedagogs de l'Escola Nova, i a Anglaterra i els Estats Units arribaria a través de Patrick Geedes i de Fanny L. D. Herbertson, professora de Geografia i esposa de Andrew J. Herbertson, el catedràtic de Geografia d'Oxford. Fanny Herbertson va arribar a publicar una biografia de Le Play i com a mínim un article sobre el mateix autor a *The Sociological Review*. A Catalunya aquesta influència es faria a través del pedagog i geògraf Joan Palau Vera, que no obstant no era gens afeccionat al treball de camp.

Les enquestes o interrogatoris sobre el terreny tenien el gran avantatge d'obtenir respostes sobre fets molt concrets amb força precisió, que no figuraven a les estadístiques oficials, que per altra banda solien ser deficients. Pilar Riera (2007, p. 129-130) ho explica molt bé quan escriu que “el problema que comportava la manca d'informació estadística sobre molts aspectes de la realitat que els geògrafs francesos estudiaven, així com la prioritat que es donava al coneixement directe d'aquesta realitat, es resolía amb el mètode d'enquesta, ja que permetia copsar la realitat a partir de la informació que subministraven persones implicades directament amb el tema d'estudi”. Ho podia escriure amb total propietat, ja que la seva tesis doctoral es va basar en una detallada enquesta per conèixer les àrees d'influència que per al comerç i serveis hi havia entre les poblacions catalanes, així com la jerarquia existent entre elles. Està força clar que si hom demana a l'habitant d'una població, coneixedor de la realitat del lloc, a on solen

anar per comprar un tractor aquest sol respondre la veritat amb tota tranquil·litat, de la mateixa manera que contestaria un viticultor sobre per quines dates cullen el raïm, els quilos que n'obtenen per quartera, jornal o hectàrea, i el preu que la cooperativa o l'empresari elaborador de vins i caves els paga el quilo, i així en molts altres aspectes.

En tots els interrogatoris oberts i en les enquestes estructurades era i és molt important adaptar-se en certa manera al tarannà de la persona preguntada, adaptar-se al seu món peculiar. Josep Girona recomanava per a l'excursionisme educador i científic, que no s'ha d'oblidar que en anar per la muntanya “petgem una terra que pertany a uns homes, que si bé són del nostre poble, són diferents en mentalitat, costums i forma de vida de nosaltres, els habitants de les ciutats.” Reproduïa alhora un text d'un altre excursionista destacat i alhora periodista esportiu i fotògraf, Josep M. Co de Triola que relata: “Sols els naturals del país, no tots, seran els que ens posaran en antecedents de noms de valls i de muntanyes, de rierols i de pics. És un art especial, que no tots posseeixen, el de saber parlar amb ells. Sembla que una pregunta sols pot fer-se d'una sola faïso, i res més lluny de la realitat. De saber interrogar un carboner que es creui en el nostre camí, depèn potser el bon èxit de l'excursió”. De l'excursió i de l'estudi o treball, com molt bé sabia fer Pau Vila, i tal com es descriurà més endavant (Girona, 1964, p. 365-366).

Entre els primers qüestionaris de Geografia moderna coneguts hi ha el d'Albert Demangeon i el de Raoul Blanchard. L'interrogatori de Demangeon es va publicar l'any 1909 als *Annales de Géographie* i es va traduir al castellà en el llibre de Josefina Gómez Mendoza, Julio Muñoz y Nicolàs Ortega sobre *El pensamiento geográfico* i aquí només se'n farà un lleuger comentari, per estar a l'abast de tothom i poder-se llegir directament. Demangeon era cinc anys més gran que Blanchard, havia nascut el 1872 i va morir a principis de la Segona Guerra Mundial, a l'any 1940. Va ser alumne de l'École Normale Supérieure i company d'estudis d'Emmanuel de Martonne, i tots dos van ser deixebles predilectes de Vidal i van seguir una trajectòria professional força paral·lela. La tesi de Demangeon *La Picardie et ses régions voisines. Artois, Cambrésis, Beauvaisis*, presentada l'any 1905, va ser considerada el model de tesi de Geografia regional i ja hi va utilitzar els interrogatoris a la població. Va ser professor de Geografia en un centre de secundària i professor ajudant a la Normal Superior, per guanyar després la primera plaça d'agregat de Geografia a la Universitat de Lilla i l'any 1911 la càtedra a la Sorbona, per dedicar-se a la Geografia humana, mentre que De Martonne l'havia guanyat dos anys abans i per l'especialitat de Geografia física.

El qüestionari de Demangeon havia de ser utilitzat en un projecte d'estudi sobre la regió del Limousin que va emprendre després d'acabar la seva tesi doctoral sobre la Picardia i del qual apareixerien dos articles als *Annales de Géographie* i un al *Bulletin de la Société de Géographie de Lille* (D. Wolff, 2016), sense que acabés de realitzar mai la síntesi regional perquè en passar a La Sorbona es va dedicar gairebé en exclusiva a la Geografia humana. El qüestionari sobre la regió agrícola i ramadera del Llemosí està formulat tot ell en forma de preguntes, cosa que permetria entendre que a cada inter-

rogat se li demanarien exactament les mateixes coses. Es divideix en tretze capítols que s'ocupen dels temes següents: el terreny, el clima, la hidrografia, els boscos, els arbres fruiters, l'economia rural, els conreus, els ramats, la indústria i el comerç, propietats i explotacions, habitatges i pobles, població, divisions territorials.

Cada capítol es subdividia en una sèrie de preguntes, alguna de les quals derivava cap a altres preguntes. Així, en el tema de l'economia rural es preguntava en primer lloc: Si els camps s'havien llaurat recentment o feia molt de temps? I, en segon lloc: Si es practicava l'artigatge? I si es responia afirmativament es demanava: Com s'artigava? Quan es demanava sobre les formes de transport al camp, seguia la pregunta de quin era l'animal de tir utilitzat, i seguidament el tipus de vehicle habitual.

En relació a la població s'interessava en primer lloc per la seva evolució, demanant el nombre d'habitants de cada cens, per seguir interessant-se per si hi havia despoblament i si era el cas, demanant la possible causa. Si s'emigrava demanava: Quants? On? Per a què? I en el supòsit de les migracions temporals: Les èpoques de partida i de tornada? I, quina influència ha exercit l'emigració sobre el país.

Especial interès té el darrer capítol sobre les divisions territorials en el qual es demana la denominació de la regió per la gent del país, on per ells comença i acaba la muntanya llemosina, els parlars dialectals, etc., unes preguntes que possiblement Pau Vila també podria haver llegit.

Demangeon continuà en anys següents perfeccionant els seus qüestionaris per analitzar la població rural i també la distribució de la població en habitatges concentrats o dispersos. El 1926 presenta un qüestionari sobre l'hàbitat rural per una Comissió de la Unió Geogràfica Internacional que havia de tractar aquest tema en una reunió a Londres, en el qual hi ha tres temes bàsics: el tipus de poblament, la fisonomia o estructura interna dels poblaments, i la intensitat d'utilització agrícola de la terra (Demangeon, 1926, p. 289-292). Serà a partir de les dades obtingudes dels seus qüestionaris que elaborarà el conegut índex que porta el seu nom sobre la concentració o dispersió de la població, cosa que fa que els qüestionaris no solament servissin per obtenir un quadre qualitatiu de la realitat, sinó que també podien servir per tenir indicadors quantitius i efectuar comparacions entre territoris. La qüestió de trobar un tipus de qüestionari unificat per estudiar l'hàbitat rural va ser tema de treball en els congressos de la Unió Geogràfica Internacional del Caire de 1925 i en el de París de l'any 1931, on Demangeon va presentar el "Tercer informe de la Comissió de l'hàbitat rural".

Blanchard ja hauria utilitzat els qüestionaris a la seva tesi doctoral, perquè al segon volum de les memòries explica que havia elaborat un qüestionari que era molt detallat, i que després va retocar per adaptar-lo a les peculiaritats de la regió flamenca, i reconeix el mèrit de les persones que va sotmetre als interrogatoris: alcaldes o burgmestres, secretaris d'ajuntament, professors, sacerdots, metges, notaris, "que jo tenia més d'una hora sota un foc continu de preguntes, em responien amb paciència i acabaven animant-se tant com jo amb els meus problemes. L'enquesta acabava, es bevia un petit

vas de ginebra, una encaixada i jo marxava a bon pas i taral·leiant, cap un altre llunyà campanar" (Blanchard, 1963, p. 47).

El qüestionari de Blanchard és diferent del de Demangeon, ja que no fa preguntes concretes, sinó que és un índex força complet de temes per preguntar, ell precisa molt clarament que serveix per ajudar la memòria, mentre l'investigador fa la seva feina i que no és útil per ser enviat per escrit, ja que aleshores les preguntes han de ser molt més precises. En realitat és un qüestionari obert en el qual no necessàriament a cada persona entrevistada se l'havia de preguntar sobre tots els ítems, i les respostes podien ser molt extenses i ben segur donar lloc a d'altres preguntes no previstes inicialment. El divideix en dotze apartats que segueixen un ordre distint del de Demangeon: el clima, el sol, l'aigua, la vegetació, els conreus, els animals, l'estat econòmic, la vida rural, la propietat, l'hàbitat, els habitants, el nom del país.

En alguns casos Blanchard fa observacions complementàries, com quan sobre les dades climàtiques especifica que l'interès de la demanda és per poder fer comparacions entre diferents parts d'un mateix municipi, o entre aquests i els veïns; o bé en el tema dels conreus agrícoles fa notar que no es tracta solament de copsar l'estat actual de la situació, sinó l'evolució dels conreus, el seu creixement o decreixement i les causes que ho provoquen. De fet, el qüestionari que en aquest llibre es presenta, va ser confeccionat específicament pels treballs que els alumnes i deixebles de l'Institut de Geografia feien pels Alps, per la qual cosa es titula "Qüestionari d'enquestes geogràfiques a muntanya", i és el que Pau Vila coneixeria i utilitzaria en les seves pràctiques per les muntanyes properes a Grenoble.

No es tracta de comentar el qüestionari, ni tampoc de fer una comparació punt per punt amb el de Demangeon; els lectors mateixos ho poden fer i comprovaran que hi ha alguns aspectes més desenvolupats en el primer d'ells, i altres aspectes més desenvolupats en el segon, però en realitat estan adaptats als objectius i regions d'estudi. El de Demangeon el confecciona inicialment per al seu ús, el de Blanchard per l'ús dels deixebles i alumnes. Blanchard té un apartat sobre les indústries hidràuliques i les grans indústries apropiat per al Grésivaudan, la Savoia i altres àrees muntanyoses properes a Grenoble, mentre que en el cas del Llemosí aquests temes eren innecessaris, per inexistents, encara que sobta que no hi hagi cap referència a les ceràmiques de la capital Limoges, potser perquè només li interessava el medi rural.

A més a més d'aquests qüestionaris, a partir dels anys trenta comencen a aparèixer guies per fer estudis d'una població o comarca, moltes d'elles no són altra cosa que un qüestionari, sigui simple o complex. En altres casos la guia s'acompanya d'altres indicacions pròpiament geogràfiques, dels temes que cal indagar i de com fer-ho, i fins i tot de com planificar les excursions. Una de les guies inicials de més èxit va ser l'elaborada per Pierre Deffontaines i publicada el 1930 quan era professor a la Universitat Catòlica de Lilla per ser utilitzada per estudiants i grups escoltes, així com per tota persona desitjosa de fer una descoberta del país. La va titular *Petit guide du voyageur actif. Comment connaître et comprendre un coin de pays?* i tingué diferents edicions, la

darrera coneguda del 1980. Deffontaines vol ajudar a descobrir la vida profunda d'un país i que se sàpiguen reconèixer com a seves les particularitats de cada paisatge, i per això proporciona mètodes i índexs de temes per facilitar les enquestes locals, tant en zona de muntanya, com de plana o de litoral. Entre els seus consells dona una gran importància a prendre contacte amb la gent del país, saber conversar, trencar les mal·fiances. Per prendre contacte recomana demanar sobre algunes de les coses del poble, interessar-se pel seu treball, el seu ofici, les activitats de lleure, etc. Una molt bona i completa guia que no estaria malament que, posada el dia, l'utilitzessin els estudiants de Geografia dels primers cursos.

A Catalunya, en un altre apartat es tractarà dels qüestionaris de Pau Vila i també tangencialment de Miquel Santaló, i pel que fa a les guies que inclouen índex de temes a estudiar només es vol assenyalar aquí l'interessant treball de Josep Iglésies presentat el 1950 a la Primera Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos celebrada a Martorell, i reeditat amb afegits l'any 1975 amb motiu de l'assemblea celebrada a Vilanova i la Geltrú. Un treball que, a nivell de tot Espanya, té el seu paral·lel en el llibret de José Manuel Casas Torres i quatre geògrafs més, titulat *Iniciación a la Geografía local. Guía para el estudio de un municipio*, publicat a Saragossa l'any 1953, unes obres que conjuntament amb altres qüestionaris o guies aparegudes després de la guerra incivil no es comenten en aquest llibre.²⁵

25. Entre les guies per estudiar una població aparegudes, a part de les referenciades en el text, cal citar les de: Rogelio DUOCASTELLA (1959) *Cómo estudiar un municipio. Cuestionarios y métodos a seguir para el estudio del mismo*; Josep Maria PUCHADES (1980) *Resum del material necessari per a l'estudi de la monografia geogràfica d'un municipi de Catalunya*; Ignasi ALDOMÀ i Elisabet SAU (2008) *Estudi territorial: eines i criteris*; Mariàngels TRÈMOLS (coord.) (2009) *Guia per a la redacció d'una memòria social*.

4. PAU VILA, RAOUL BLANCHARD I EL CURS DE GEOGRAFIA DE LA MUNTANYA

Gràcies als periòdics barcelonins com *La Publicidad*, *La Veu de Catalunya* o *La Vanguardia*, independentment de les Cròniques de l'Institut de Geografia Alpina publicades a la *Revue de Géographie Alpine*, queda molt clar que Raoul Blanchard va venir a donar una sèrie de conferències en forma de curs a finals del mes de maig del 1922 i que el curs es va impartir a l'anomenada Universitat Industrial i no al Centre Excursionista de Catalunya, com s'havia escrit. Un tema que, a l'igual com el de l'estada de Pau Vila a l'Institut de Geografia Alpina de Grenoble, s'ha mantingut en una gran confusió, que parteix fonamentalment de copiar la biografia realitzada per Josep Iglésies o la de Montserrat Albet, o totes dues amb algun afegitó de collita pròpia.

Josep Iglésies exposa que "l'any 1922 per iniciativa del deixeble, el mestre Raoul Blanchard havia fet un curs de Geografia humana a Barcelona, el qual acabà de fer entendre als elements interessats la nova manera de veure la Geografia", i en un altre paràgraf especifica: "L'any 1925, igual que l'anterior sota el seu impuls, Raoul Blanchard torna a fer un curs de Geografia humana de Muntanya. L'acte té lloc al local del Centre Excursionista de Catalunya" (Iglésies, 1981, p. 37-38). El col·lega de Pau Vila en la Ponència per a la divisió territorial de Catalunya, només encerta un any, però no el lloc.

Joan Vilà i Valentí a l'article "El camí de Pau Vila cap a la Geografia" assenyala que en el mes de maig de 1922 "Raoul Blanchard cridat per Pau Vila, dona un curs de Geografia de la muntanya al Centre Excursionista de Catalunya" (Vilà, 1981, p. 14) i en el seu darrer treball sobre Pau Vila explica que les relacions d'aquest amb el geògraf de Grenoble entre 1922 i 1925, "donaren lloc a diverses conferències de Raoul Blanchard i especialment un cicle, ben escaient i fecund, al Centre Excursionista de Catalunya, que permeté una comparança entre les característiques de la gran serralada alpina i el nostre Pirineu" (Vilà, 2006, p. 13). En aquest cas, no es discuteix que el cicle fos escaient i fecund, però el lloc no va ser l'esmentat, Pau Vila tampoc va cridar directament en aquesta ocasió al conferenciant, el qual sobre Geografia humana només faria un únic curset.

Maria Dolors Garcia Ramon i Joan Nogué a *Geographers. Bio-Bibliographical Studies* expliquen que Vila va invitar geògrafs francesos a donar conferències i cursos a Catalunya i que Blanchard va ser un dels visitants més freqüents, donant cursos de Geografia humana i de Geografia de les muntanyes en els anys 1922, 1924 i 1925; dades que es repeteixen en la versió catalana de l'article del 1997, a *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, perquè en la seva biografia van seguir el que explicava Josep Iglésies (Garcia-Ramon i Nogué, 1991, p.134; Nogué i Garcia Ramon, 1997, p. 34).

De fet, a *He viscut*, la biografia oral de Pau Vila realitzada pel periodista Bru Rovira, i publicada el 1989, ja diu que “juntament amb el director de l’Institut Francès vàrem fer venir l’home que m’hauria d’orientar plenament com a geògraf: Raoul Blanchard”, i que va venir “a la Universitat Industrial perquè fes unes conferències sobre Geografia de la muntanya (Rovira, 1989, p. 103). Una publicació que és anterior a alguns dels articles esmentats. Igualment per mitjà del *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* es podia comprovar si havia donat allà el curs i si aquest s’havia repetit altres anys. En el mateix “Avant Propos” del curs a càrrec de Raoul Blanchard i en la Introducció que fa Pau Vila a la seva publicació, a l’any 1925, deixa clar que “el seu Curset Monogràfic, organitzat per la Mancomunitat de Catalunya durant el mes de maig de 1922”, calia que fos publicat “com una aportació als corrents moderns de la Geografia en el món i com un toc d’atenció a Catalunya vers els nous estudis geogràfics” (Blanchard, 1925, p. 7, introducció de Pau Vila).

Tampoc hi ha acord sobre l’any que va anar a Grenoble per seguir les orientacions de Raoul Blanchard. Josep Iglésies (1981), Maria Dolors Garcia-Ramon i Joan Nogué (1991 i 1997) i Joan Tort (2004), situen l’anada a Grenoble l’any 1921. Montserrat Albet (1975), Enric Lluch (1979 i 1980), Lluís Casassas (1980) i Oriol Nel-lo (1984) afirmen que hi va anar el 1922. Segurament desorientat per les contradiccions en les dates, Joan Vilà i Valentí situa els estudis a Grenoble a l’any 1921 “gràcies a unes ajudes de la Mancomunitat de Catalunya i de l’Ajuntament de Barcelona” (Vilà, 1981, p. 12), però a les pàgines següents escriu: “Quan Pau Vila estudià a Grenoble, l’any 1922, l’elecció [cap a la Geografia] ja estava feta o a punt de fer-se...”, i les relacions, segons ell, s’afermen amb les conferències de Blanchard a Barcelona.

Igualment hi ha parers diferents respecte a la durada dels estudis que va fer Pau Vila a Grenoble, que segons la lectura dels quals es pot interpretar que va ser d’un curs anual sencer a uns mesos; i pel que fa a la subvenció per anar-hi, és general atribuir-la a les dues institucions esmentades abans, malgrat que solament va ser la Mancomunitat, per mitjà del Consell de Pedagogia, qui es va fer càrrec d’una part important de les despeses.

Gràcies als papers dispersos (cartes, notes, postals, targetes de visita, etc.) del fons Pau Vila que Josep Maria Puchades va dipositar a la biblioteca de l’Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya, s’ha pogut reconstruir la vinguda de Blanchard a Barcelona, l’any 1922, així com els inicis de la coneixença entre ambdós personatges. Una relació que portaria Pau Vila a anar d’excursió pels Alps amb un grup de professors francesos i holandesos l’estiu del mateix any, i a seguir al llarg d’un trimestre de l’any següent, classes i orientacions de metodologia geogràfica a Grenoble. Es procedeix a explicar-ho per parts.

Pau Vila i la seva família (l’esposa Emília Comaposada Vendrell i els fills Maria i Marc-Aureli) havien estat vivint a Bogotà entre 1915 i 1918. Hi havien anat davant l’oferta feta al cap de família per un grup de pares de bona posició econòmica i d’idees liberals per dirigir una escola-internat a la capital colombiana seguint els corrents

pedagògics de l'anomenada Escola Nova. En l'oferta hi intervingué Rafael Altamira, de la Institución Libre de Enseñanza, jurista i historiador, que va ser director general d'Ensenyament Primari i coneixia Pau Vila; i Agustín Nieto, advocat colombià interessat pel moviment de l'Escola Nova, format a París, que sembla havia conegut Pau Vila a Ginebra, l'any 1913, i que després seria director del centre. Amb la família hi anà també la mestra Flora González, que coneixia el mètode Montessori per haver anat a fer-ne pràctiques a Roma,²⁶ i allà s'afegí Miquel Fornaguera, format a l'escola de mestres de Joan Bardina²⁷ (Albet, 1975, p. 9; Fornaguera, 1975, p. 27-29; Nieto, 1975, p. 33).

A l'escola, titulada Gimnasio Moderno i situada al barri perifèric de Chapinero, Vila n'exercí les funcions de director i professor, i l'Emília s'ocupà de la intendència i de l'organització domèstica que l'internat comportava. Estava en contacte amb el que passava a Catalunya per mitjà del correu i de la lectura de *La Veu de Catalunya*, que rebia amb el corresponent retard. A l'any 1918, per una banda, Pau Vila no s'entenia massa bé amb l'administrador del "Gimnasio" i la seva esposa, cosa que produiria alguna divergència amb algun dels pares promotors; i per altra banda considerava que per al futur dels seus fills era millor tornar a Barcelona, encara que a Bru Rovira li assenyala com a causa de la sortida de Bogotà, que la seva dona, l'Emília, no podia dormir, raó per la qual havia de prendre barbitúrics, "i des d'aleshores en va gastar tota la vida fins la nit que va morir". En un paràgraf anterior dona com a causa del malestar de l'esposa les vibracions de la casa, tota ella amb pis de fusta (Bru, 1989, p. 90 i 74). Cosa que dona peu a que les causes trobades escorcollant els papers personals de Pau Vila puguin donar més raons que les explicades molts anys després.

A Catalunya s'albirava un bon futur. La Primera Guerra Mundial havia portat importants beneficis, i per la premsa i les cartes dels amics tenia coneixement de les noves institucions i serveis que la Mancomunitat de Catalunya estava creant impulsant una forta modernització del país. Nous serveis on alguns dels seus amics i coneguts començaven a treballar-hi. Per acabar d'arrodonir les il·lusions de la tornada, la Lliga i l'esquerra catalanista (el Partit Republicà Català) encapçalaven una àmplia onada autonomista.²⁸

26. Flora González, havia estat alumna de l'escola Horaciana i anys més tard va ser becada per fer pràctiques del mètode Montessori a una escola de Roma, dita "casa dei bambini", en la qual s'aplicava la teoria de la doctora Maria Montessori. L'introduïdor del mètode a Barcelona va ser el pedagog i geògraf Joan Palau Vera, que a l'any 1912 i pensionat per la Diputació de Barcelona va anar a Roma per estudiar les seves bases directament de la creadora. Posteriorment, la Diputació concedí dues beques per a mestres per anar a escoles de Roma a fer pràctiques Montessori, i l'Ajuntament de la ciutat oferí quatre beques més amb el mateix objectiu. Palau va traduir al castellà les principals obres de la Montessori i va ser director pedagògic de la Casa de Maternitat on s'aplicà el mètode, a càrrec de monges de la Caritat (congregació de Sant Vicenç de Paül) i mestres seglars.

27. Per a Miquel Fornaguera veure d'Enric Bertran: "Miquel Fornaguera i Ramon (1893-1981)", al Directori de l'Obrador obert de la Societat Catalana de Geografia (<http://scg.iec.cat/Scg7/Scg72/S720044a.htm>). Fornaguera es casà amb una mestra colombiana del Gimnasio Moderno i tornà també a Barcelona, però s'exilià el 1939 a Colòmbia, i encara que va fer algunes estades a Catalunya, va morir a Bogotà.

28. Per aquesta època i la Mancomunitat de Catalunya pot veure's d'Albert BALCELLS (1996) *La Mancomunitat*

El gener del 1918, Eugeni d'Ors, aleshores director d'Instrucció Pública de la Mancomunitat de Catalunya, respon a una carta de Pau Vila en la qual aquest li devia demanar si li podia trobar algun treball, perquè el polític i filòsof li contesta que “lamenta el desenllaç que em referiu. No cal dir que els amics d'aquí tindrem en compte el vostre desig. És difícil de moment i a distància concretar gaire. Però a l'obra d'instauració de cultura aquí empresa poden ser-li bons tots els seus homes...” En aquesta missiva, d'Ors li especifica que l'ensenyament primari és encara en mans de l'Ajuntament, però que tenen prevista la vinguda de Maria Montessori per muntar una escola d'acord amb la seva metodologia. Hi ha una nova carta que es devia correspondre a la contesta de Pau Vila a l'anterior, en la qual d'Ors li especifica que caldria plantejar alguns dels problemes que li havia exposat a la Diputació i que per a l'organització de l'escola d'estiu, s'hauria d'enllaçar amb el pla que es prepara, i li reitera que “encara que representa una fallida d'il·lusions la nova del vostre retorn ens és molt grata”.²⁹

En acabar el curs a Bogotà, Pau Vila i família es plantaren a Barcelona sense casa, ni feina. En el mes de setembre havia fet la petició de concursar per dirigir una escola d'un patronat, comproment-se a treure's el títol oficial de mestre, però al mateix temps des de la Mancomunitat li ofereixen una plaça de sotsdirector de l'escola Maria Montessori que calia endegar a Barcelona sota la direcció de la mateixa Maria, i també el lloc de mestre i encarregat o director dels cursos preparatoris de l'Escola Elemental del Treball. Tria la darrera opció, potser perquè hauria de treballar amb alumnes d'edats properes als 14 o més anys, i no amb pàrvuls, i segurament també perquè bona part dels professors eren coneguts seus.

En aquells moments Pau Vila tenia 37 anys i pels lectors que no van tenir l'ocasió de conèixer-lo és bo el retrat que li fa Josep Iglésies, però que mantindria gairebé intacte quan en tenia noranta:

“Malgrat l'ull cegat de naixença [l'esquerre], tenia unes faccions afables i simpàtiques. Regular l'oval del rostre, gran front expedit, cara esparpillada i intel·ligent, cos de mitjana estatura però esvelt, aire desimbolt i tracte moderat i correcte. Vestia sempre de fosc. Es deixava créixer un petit bigoti i, com una singularitat, en lloc de corbata, ja aleshores utilitzava el llacet fet amb dues bagues d'una cinteta negra. No se li sabia cap exabrupte, ni atzagaiada, i sí molta tenacitat. La seva fisonomia tenia quelcom d'espiritualitzat, i l'esguard de l'ull sa, amb contrast de l'altre apagat, era intens i semblava inquisitiu. Tota la seva persona delatava a la llengua la condició intel·lectual. Hom podia prendre'l com el prototipus de jove d'idees avançades” (Iglésies, 1981, p. 24).

L'Escola del Treball o Universitat Industrial havia estat creada a l'any 1904 amb la intenció d'aglutinar tots els estudis teoricopràctics que el desenvolupament industrial de la regió de Barcelona necessitava. Els ensenyaments havien d'abastar des

de Catalunya i l'autonomia, Barcelona: Proa; i del mateix autor (2014) *La Mancomunitat de Catalunya (1914-1925)*, Barcelona: Diputació de Barcelona.

29. Cartes del 9-1-1918 i del 21-2-1918 d'Eugeni d'Ors a Pau Vila (fons Pau Vila ICGC).

dels d'arts i oficis fins els d'enginyeria industrial, i s'havien d'establir en un sol edifici, per la qual cosa a l'any 1906 el seu patronat va comprar tot el conjunt de la fàbrica de can Batlló. A excepció dels estudis d'enginyeria, els altres passaren a dependre de la Diputació de Barcelona, i de la Mancomunitat de Catalunya des del 1914. Prat de la Riba impulsà la reorganització dels estudis i Rafael Campalans, enginyer, molt implicat en la pedagogia, tot i que era militant socialista, en va ser nomenat director. Des del 1914 al 1922, l'escola va ser denominada Escola Elemental del Treball per diferenciar-la dels estudis d'enginyeria, per tornar en el darrer any a dir-se només Escola del Treball.

Eren estudis d'alt contingut pràctic, amb aules-taller ben dotades. Uns mestratges que facultaven per exercir càrrecs de responsabilitat i de direcció de les empreses industrials, i que s'organitzaren per seccions. Així hi havia les de Mecànica i metal·lúrgia, Electrotècnica, Indústries tèxtils, Arts de la construcció, Química aplicada, i Idiomes (francès i anglès). Dins cada secció hi havia diferents especialitats, algunes de les quals sorgides de noves necessitats, com la d'automobilisme, i en alguna hi havia una progressió de graus, com en l'ensenyament per a electricistes, amb un primer grau de fadrí, un segon de contramestre auxiliar i un tercer de contramestre. Els estudis eren vesper-tins perquè els alumnes solien treballar d'aprenents. Es cursaven normalment de set a nou del vespre i eren gairebé gratuïts. El nombre d'alumnes era molt alt per aquella època i en el curs 1922-23 hi havia 822 matriculats en els cursos tècnics i 737 en altres cursos que l'Escola impartia.

A l'espai de l'anomenada Universitat Industrial, s'hi encabiren altres escoles i ensenyaments, com la Superior d'Agricultura, la de Bibliotecàries en els seus inicis, l'escola superior de Bells Oficis, la d'Infermeres, la d'Alts Estudis Comercials, la d'Estudis Normals, així com el Seminari de Filosofia del totpoderós Eugeni d'Ors, i altres institucions o serveis com el Laboratori General d'Investigació i Assaig o l'Institut d'Orientació Professional. La coordinació i administració del conjunt l'exercia l'Alexandre Galí, secretari del Consell de Pedagogia de la Mancomunitat, professor en algunes de les matèries que es donaven en aquell complex i vell amic de Pau Vila. Com que entre acabar els estudis primaris, que podia ser als 12 anys, i endegar els de l'Escola del Treball, hi havia uns anys de diferència, i els professors es queixaven de l'heterogeneïtat dels coneixements dels alumnes i de la manca de lligams entre els ensenyaments anteriors i els d'especialització, es va crear la secció preparatòria. L'organització i creació d'aquesta s'encarregà a Pau Vila i començà a funcionar en el curs 1919-1920. Les matèries dels cursos preparatoris, entre les quals no hi podia mancar la Geografia, es podien fer en un o més anys, funcionaven per semestres, eren diürns i el cost era d'unes 300 pessetes. Pau Vila va ser nomenat també secretari del conjunt de l'Escola del Treball, per la qual cosa en el capítol anterior apareixia en excursions llargues amb alumnes de diferents seccions i en l'assessorament d'un grup excursionista. També s'encarregà d'organitzar les colònies d'estiu de l'Escola del Treball que es feien al santuari del Miracle, al Solso-

nès, i aconseguí que la major part de les empreses paguessin els dies d'estada dels seus alumnes-aprenents a la casa de colònies (Galí, 1981).³⁰

Eugeni d'Ors, com a director i màxim responsable d'Instrucció Pública de la Mancomunitat de Catalunya, de la mateixa manera que creà de bell nou una escola de bibliotecàries, també tingué la idea de crear una escola normal superior per donar uns continguts molt més actualitzats, entroncats amb la cultura del país i en llengua catalana, destinats als mestres que exercissin a Catalunya. Com que el títol i els estudis de magisteri eren potestat de l'Estat, els estudis que es projectaven només podien servir per a les persones que ja tinguessin el títol oficial, per poder tenir més mèrits per concursar a mestre de les escoles públiques, o bé per persones que, sense el títol oficial, volguessin exercir de mestres a les escoles de l'Ajuntament de Barcelona o en altres escoles privades, com les que formaven part de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana.

Destituït d'Ors per Puig i Cadafalch el 1920, la idea continuà sent estudiada per una comissió presidida pel catedràtic de Filosofia de la Universitat de Barcelona Jaume Bofill i Mates, i el secretari de la qual era l'Alexandre Galí, que s'encarregà també de la coordinació-direcció de l'escola de forma provisional, conjuntament amb el secretariat del Consell de Pedagogia. Per ingressar als Estudis Normals i tenir la titulació s'havia d'haver cursat la carrera oficial de magisteri o bé el batxillerat. Hi havia un trimestre de prova amb examen d'ingrés i tres cursos, el darrer dels quals era de pràctiques tutelades en una escola. En el pla d'estudis era obligatòria una Geografia de Catalunya i opcional una altra Geografia a escollir entre les matèries científiques. Va funcionar al segon pis de l'edifici del rellotge de can Batlló, entre el curs 1920-1921 i el 1923-1924, en què va ser dissolta per la dictadura. Sabem que va tenir pocs alumnes i uns excel·lents professors com Joaquim Xirau, Rosa Sensat, Artur Martorell, Jaume Serra Húnter, Jaume Marcet, Alexandre Galí, etc. Les matèries de Geografia van ser encarregades a Pau Vila, que en cap cas podia substituir a Palau Vera, que havia mort a l'any anterior d'iniciar-se aquests estudis, encara que si ell hagués viscut possiblement hagués estat el professor de Geografia com havia passat a l'escola de bibliotecàries, de la qual va ser també el primer director.

Galí, va escriure de l'escola de mestres que el pla d'estudis era molt millorable perquè: "era massa carregat, massa ambiciós, d'una banda, i, de l'altra, era encara massa rígid, massa escolar". Els alumnes anaven plens de tasques. Ara, aquests eren d'alt nivell perquè, "era una institució tan desinteressada que es necessitava heroisme per embarcar-s'hi. Això sol era ja una prova selectiva de primer ordre: els qui s'hi arriscaven eren en general gent d'una categoria excel·lent" (Galí, 1979, p. 74). Es té ja a Pau Vila, a l'any 1922, exercint de secretari de l'Escola del Treball, de director de la seva secció

30. Tots aquests paràgrafs dedicats a l'organització de l'Escola del Treball i altres apartats sobre institucions d'ensenyament estan extrets bàsicament del buidatge de la magna obra en 24 volums d'Alexandre Galí *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya 1900-1936*, especialment dels llibres II, III, IV, VII, VIII, IX, i XVI. L'obra s'edità entre les dècades del 70 i 80 del segle passat per la Fundació Alexandre Galí, i ha pogut ser consultada a la biblioteca de la Fundació Marta Mata Garriga, a Saïfores (Baix Penedès).

preparatòria i de professor de Geografia als Estudis Normals. I encara, com a voluntari s'encarregava també d'una germandat o mútua de professors i professores per fer front a despeses de salut i infortuni.

Rafael Campalans no volia que els alumnes de l'Escola del Treball adquirissin solament una formació tecnològica i creia en una formació humanística, “perfeccionament de l'home, com a subjecte, com a motor i voluntat” que despertés curiositats i ajudés en el desenvolupament personal. A tal fi s'organitzaven al llarg del curs diferents conferències i algun curset que eren gratuïts i oberts a tots els interessats prèvia inscripció. Aquestes activitats formaven part del que en deien “Curssets d'humanitats i cultura general per a obrers”, i els temes, segons una memòria dels deu anys d'activitat de l'Escola resseguida per Alexandre Galí, eren molt variats: música i cant, dret laboral, problemes polítics i socials, arquitectura i art, teatre, conflictes bèl·lics, paper de la dona, parcs nacionals, vida dels insectes, etc. Entre els conferenciants hi havia Rosa Sensat, Francesc Layret, Josep Puig i Cadafalch, Antoni Rovira i Virgili, Manuel Raventós, August Pi i Sunyer, Adrià Gual, i altres potser no tan coneguts. Respecte els curssets, n'hi solia haver dos cada any a partir del 1921, i abans del de “Geografia humana de la muntanya” n'hi hagué de referents als estils arquitectònics de Catalunya, nocions de Geografia física aplicada a Catalunya, i història de la literatura (Galí, 1981, p. 178-179).

Ara bé, la pregunta és: com és que es va fer un curs sobre Geografia humana? Perquè es va fer venir Raoul Blanchard? És que era conegut de Pau Vila, com alguns han suposat? Coneixia Pau Vila els corrents renovadors de la nova Geografia regional? Quins eren els coneixements de Geografia de Pau Vila? Les coses a vegades no són com es pot pensar i l'atzar juga en tot un paper molt important, com ha posat de relleu Horacio Capel en la seva autobiografia.³¹

El mestre Pau Vila, abans d'anar a Colòmbia, bé devia conèixer els manuals més en ús per ensenyar Geografia als infants, encara que ell, com a practicant de l'excursionisme i aimant de la natura, devia tenir també molts coneixements directes i pràctics adquirits per ell mateix o transmesos pels seus companys de caminada. Sens dubte coneixeria manuals de Geografia com els de l'Esteve Paluzie Cantalozella (1907), renovats anys després i amb afegitons pel seu fill Faustí. Aquells manuals que definien la Geografia com a descripció de la Terra, i que es dividia en astronòmica, física i política, però que només practicaven la part descriptiva, “la que da a conocer las naciones o comarcas que constituyen la Tierra, detallando sus caracteres físicos y su estado político”. Uns detalls que els bons alumnes s'aprenien a força de repetir topònims. Igualment coneixeria i faria servir els atles escolars dels Malte-Brun i Balbi, o dels Stieler de l'Institut Justus Perthes, o el de Vidal de La Blache, que editorials de Barcelona, com la Salvat, adaptaven. A partir del 1913, i destinat a la consulta i per a alumnes de batxillerat i universitat, apareixeria el *Curso de Geografía* en 6 volums, editat pels hereus

31. Horacio CAPEL (2019) *Azares y decisiones. Recuerdos personales*. Aranjuez (Madrid): Ediciones Doce Calles.

de Joan Gili, i realitzat per Paul Vidal de La Blache i Pierre Camena d'Almeida, amb adaptacions a les necessitats dels hispànics, i traduït per Antonio Blázquez, militar que havia estat professor de l'Escola de Guerra. Naturalment per a Catalunya faria servir la magna *Geografia general de Catalunya*, en sis volums, dirigida per Francesc Carreras Candi i publicada entre 1908 i 1918 per l'editorial Alberto Martín de Barcelona, que era més un recull de materials, descripcions i dades que no pas una obra que seguís una metodologia específica.³²

També coneixeria les obres d'altres geògrafs renovadors com l'Élisée Reclus, de qui l'Enric Lluch dona per fet que les utilitzava en les classes de l'Escola Horaciana (Albet, ed., 2007, p. 103), i el fill Marc-Aureli Vila ho confirma oralment a Joan Vilà, a més d'escriure-ho: "Vull remarcar que el pare havia llegit el geògraf i anarquista Reclus abans d'anar a Grenoble" (Vila Comaposada, 1981).³³ Quan Pau Vila entrà en contacte amb Joan Palau Vera per donar classes a l'escola Mont d'Or, segur que va llegir la traducció que Palau havia fet de la *Geografia humana* dels esposos Herbertson, publicada per Seix i Barral per primera vegada l'any 1914 i que l'any 1935 anava ja per la vuitena edició.³⁴ Un llibre especialment important i que Pau Vila devia fer llegir anys després als alumnes de magisteri, perquè estava dins la línia pedagògica de l'Escola Nova. Una metodologia que Palau Vera coneixia directament per la seva relació amb Edmon Demolins i aquest amb Patrick Geedes i Le Play. Igualment coneixeria les obres del mateix Palau Vera sobre la Geografia universal, la d'Espanya i Portugal, i els llibrets-resum de Geografia d'Europa, d'Amèrica, i dels continents colonials (la resta del món) editats pel Consell de Pedagogia de la Diputació de Barcelona, o les idees dels geògrafs vinculats a la Institución Libre de Enseñanza, com Rafael Torres Campos. Justament, per encàrrec de Joan Palau, Vila havia redactat una *Geografia física i astronòmica*, que va aparèixer quan ell ja era a Colòmbia, però com molt bé diu Joan Vilà Valentí, es va publicar en una col·lecció didàctica i és una "obra elemental que vol

32. Per a un seguiment dels llibres de Geografia de l'època del mestratge de Pau Vila es remet a: Horacio CAPEL, Jordi SOLÉ, Luis URTEAGA (1988) *El libro de Geografía en España (1800-1939)*, Barcelona: Publicaciones de la Universidad de Barcelona. Joan Palau Vera havia publicat a la Seix i Barral una *Geografía de España y Portugal* (1915) i una *Geografía universal* (1918), destinades a un públic general i a alumnes de batxillerat i universitaris. Per a la Col·lecció Popular dels Coneixements Minerva que editava el Consell de Pedagogia de la Diputació de Barcelona, publicà un *Resum de Geografía d'Europa* (1915), un *Resum de Geografía d'América* (1915) i *Els continents colonials* (1918).

33. La *Nouvelle Géographie Universelle* d'Elisée Reclus va aparèixer a París, entre 1875 i 1894, editada per Hachette, en 19 volums. Una versió en castellà de l'obra va ser editada a partir de 1892 per l'editorial El Progreso de Madrid, en versió de Martín Ferreiro i Francisco Coello. El 1906 l'editorial Prometeo de València i l'Editorial Española-Americana de Madrid, en van publicar una versió més reduïda amb el títol de *Novísima Geografía Universal*, de 6 volums, signada per Elisée i el seu germà Onésime. La traducció va ser realitzada per Vicente Blasco Ibáñez, ajudat per Alberto Carsí, i el novel·lista valencià fa també la introducció de l'obra amb una petita biografia de Reclus. Altres obres de Reclus també van ser editades a València, Barcelona i Madrid.

34. La relació dels Herbertson amb Le Play i Geedes, ha estat comentada al capítol anterior. Joan Vilà Valentí exposava a classe que A. J. i F. D. Herbertson eren germans, com també està escrit al seu article sobre "El camí de Pau Vila cap a la Geografia" del any 1981 (p. 10). Confusió originada perquè la Fanny L. Dorothea Richardson en casar-se amb l'Andrew John Herbertson prengué el cognom del marit, com ha estat força corrent en els països anglosaxons.

exposar tan sols unes idees senzilles i bàsiques" (Vilà, 1981, p. 9), sense referències bibliogràfiques, i per tant no cal buscar-hi influències directes, i menys de la nova Geografia regional francesa.

Gràcies a l'estada de Vila a Ginebra l'any 1913 per estudiar a l'Institut Rousseau, la seva néta Montserrat Albet, especifica que "va establir els primers contactes amb l'escola de Geografia que havia sistematitzat Paul Vidal de La Blache i conegué la *Géographie humaine* de Jean Brunhes" (Albet, 1975, p. 9). Un autor, aquest darrer, que devia plaure particularment a Pau Vila, perquè el situa com el punt àlgid de l'escola vidaliana i "ordenador d'aquests nous estudis", en el seu escrit "Els corrents moderns de la Geografia. Un assaig als estudis normals" que es pot llegir en aquest llibre. Sens dubte era Brunhes l'autor que coneixia millor, perquè a l'article de *La Veu de Catalunya* del 22 de maig del 1922, cita com a obra culminant de Vidal, els *Principes de Géographie Humaine*, publicats aquell mateix any pel seu gendre Emmanuel de Martonne, però no en dona cap detall, mentre escriu de la *Géographie Humaine* de Brunhes (1910) que és "un assaig de classificació positiva d'aquesta ciència, que, exhaurida ben tost, fou reeditada dos anys després, i exhaurida de nou, no havent-hi avui manera de trobar-ne un exemplar d'ocasió". Però també dona coneixement de la *Geographie Humaine de la France* (1920) que formava part de la *Histoire de la Nation française* de Gabriel Hanotaux, i de *La Géographie de l'Histoire* (1921) feta per Brunhes conjuntament amb Camille Vallaux, i que fruit de la guerra que acabava de passar tenia el subtítol de *Géographie de la paix et de la guerre sur terre et sur mer*.

Pel que fa a la Geografia física, Vilà Valentí suposa que l'obra dels naturalistes castellans, especialment Eduardo Hernández Pacheco i Juan Dantín Cereceda, "foren probablement llavors uns desconeguts i fou segurament més important el grup de pedagogs" (Vilà, 1981, p. 10). Molt possiblement, abans del 1918, no en tingués grans coneixements fora de l'obra d'alguns naturalistes, com podia ser la del darwinista Odón del Buen, catedràtic de Zoologia, Geologia i Botànica de la Universitat de Barcelona, que havia col·laborat amb l'obra de l'Escola Moderna de Ferrer i Guàrdia. Ara bé, per la seva correspondència sabem que en els anys que fa el pas de ser professor de minyons a professor de Geografia, coneixia obres de Luís de Hoyos, naturalista i antropòleg, i de Juan Dantín Cereceda. En una carta de Miquel Santaló a Pau Vila del setembre del 1922, aquest fa referència als comentaris de Pau Vila a un treball de Luis de Hoyos, i en una altra del setembre de l'any següent s'alaba la darrera obra de Dantín, de la qual s'afirma que té un gran valor estimulant, "tot ell és un preàmbul, un començar a caminar. Molt bé els dos primers capítols". Se suposa que seria l'*Ensayo sobre las regiones naturales de España*, publicat aquell mateix any pel Museo Pedagógico Nacional, i segur que Pau Vila havia llegit el *Resumen fisiográfico de la Península Ibérica* de Dantín Cereceda, que s'havia publicat molt anteriorment, ja que la primera edició és del 1912. Justament sobre aquesta obra Vila considera que està "entre lo mejor" de la producció geogràfica espanyola, i demana a José Castillejo, de la Institución Libre de Enseñanza,

si en pot trobar un exemplar per enviar-lo a A. J. Rykhoek, un estudiant holandès de Geografia que feia la tesis sobre Espanya.³⁵ També en el mes de juny del 1921 demana a la Junta de Ciències Naturals de l'Ajuntament i de la Diputació de Barcelona que li facin donatiu de 15 exemplars de l'obra "Instrucciones a los recolectores de rocas y aficionados a la Geología y Petrografía" del Dr. Maximino San Miguel de la Cámara, catedràtic de Geologia de la Universitat de Barcelona, que serviria per als cursos que feia conjuntament amb el professor Jaume Marcet.

Els seus coneixements de Geografia física es veurien per altra banda reforçats per ser membre de la secció de Geologia i Geografia del Centre Excursionista de Catalunya que en aquells moments presidia Marià Faura i Sans i que justament abans del curs de Blanchard, en els mesos d'abril i maig del 1922, varen organitzar al Centre un "Curset breu de Geologia elemental", en cinc sessions i les corresponents excursions. Un curs en el que actuaven de professors, a més de Marià Faura, Josep Ramon Bataller, Jaume Marcet i Baltasar Serradell, tots doctors en Geologia, i en el qual s'hi inscriviren 60 assistents, entre els quals possiblement hi havia Pau Vila, que ja era un membre destacat de la secció, de la qual aviat n'esdevindria president.³⁶

Bé, i del senyor Blanchard, què? Doncs no el coneixia, ni coneixia la seva obra a principis de l'any 1922, quan Pau Vila ja donava classe als futurs mestres. A principis del 1922, possiblement Pau Vila i el director de l'Escola del Treball, Rafael de Campalans, parlarien de fer un curs de Geografia humana i fer venir alguna persona de l'escola francesa de Geografia, degut a la renovació metodològica que aquesta significava. Per aquelles mateixes dates Joan Oller, que estava estudiant Geografia econòmica a Lieja amb Alexandre Delmer (enginyer de mines i responsable d'impartir aquella matèria) i Joseph Halkin (un historiador passat a geògraf), escriu a Pau Vila exposant-li que Rafael Campalans li havia demanat referències de llibres de Geografia humana. Aquest Joan Oller és el que en tornar de Lieja va ser professor de Geografia a l'Escola d'Estudis Comercials, després transformada en Alts Estudis Mercantils i precedent de la facultat d'Econòmiques, i que moriria al cap de pocs anys.³⁷

En el mes d'abril, ja tenim a Pau Vila preocupat per la vinguda de Raoul Blanchard. Joan Oller havia demanat permís als seus professors per invitar Pau Vila a una excursió per les Ardenes, a fi que aquest pogués conèixer la metodologia dels estudis regionals vidalians, però Pau Vila li contesta que no es podrà afegir a l'excursió "malgrat els meus desitjos, per excés de feina, i això que em plauria molt per poder veure com treballen els geògrafs d'Europa sobre la realitat". Pels dies 10, 11 i 12 tenia programada una excursió amb els alumnes per Vic i Ripoll cap a Montgrony i baixar pel Llobregat, i

35. Cartes de Miquel Santaló a Pau Vila del 27-7-1921 i del 9-9-1922 (quan citem cartes sempre es troben en el Fons Pau Vila de l'ICGC). Carta a José Castillejo de l'agost de 1922. Castillejo li contesta el 4 de setembre, comunicant-li que el llibre de Dantín està completament exhaurit.

36. Veure, de J. F. (1922) "Curset de Geologia Elemental", *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, núm. 328, maig, p. 143-145.

37. Cartes de Joan Oller, 1922.

Fons Pau Vila (ICGC) RE47322

Raoul Blanchard amb Pau Vila (consultant el mapa) i altres acompanyants a Camprodon, en la visita que el primer va fer a Catalunya amb motiu del curs de Geografia humana de la muntanya (maig del 1922).

també vol preparar una excursió per quan vingui el Sr. Blanchard cap a Camprodon i Queralbs per “estudiar les condicions de vida de la nostra muntanya”. Escriu a Oller que a Blanchard i a ell li ha enviat l'article del Butlletí de Mestres sobre el programa de Geografia humana del Vallès, i l'estudi sobre el mapa de teulades de Catalunya.³⁸

El 20 d'abril Joan Oller, li fa ressenyes d'obres de Jean Brunhes i Albert Demangeon, però la carta reveladora és la que Pau Vila escriu dos dies després a Oller, en la qual li exposa:

“És el cas que el Sr. Campalans m'ha encarregat que fagi [sic] de cronista de la vinguda de dit geògraf [Blanchard] i de les seves conferències. Per ço em manquen dades biogràfiques (de les quals no en tinc cap) i bibliogràfiques (de les quals ja en tinc algunes). És possible que vós tingueu mitjans de proporcionar-nos unes i altres, ja sia amb els vostres professors, ja a la Biblioteca de Geografia. Us agrairé força tot el que em pugueu donar i us agrairé, demés, que sigui ben tost, car en els primers dies de la segona quinzena de maig Mr. Blanchard ja serà aquí. Perdoneu la feina que la meua demanda us pugui ocasionar, i maneü com sempre al vostre servidor.”³⁹

Hi ha també, entre els papers de Pau Vila, una comunicació sense data de l'Institut Francès sobre la tramesa de la notícia del curs a la premsa, així com d'una fotografia de Blanchard i la impressió en “neotípia” dels programes del curs. Pau Vila, a la biografia oral extreta de les converses amb Bru Rovira, quan li diu que van fer venir Raoul Blanchard, afegeix que “el vàrem fer venir a la Universitat Industrial perquè fes

38. Còpia de la carta enviada a Joan Oller, del 4-4-1922.

39. Carta de Joan Oller del 20-4-1922 i còpia de la carta de Pau Vila a Joan Oller del 22-4-1922.

unes notes sobre Geografia de muntanya. Jo vaig prendre notes, vaig demanar-li els seus guions i, finalment, vaig aconseguir que m'autoritzés a fer una sèrie d'articles que es varen publicar al *Butlletí del Centre Excursionista*, amb exemples catalans fets per mi" (Rovira, 1989, p. 103).

El plural "vàrem" que utilitza l'implica a ell i a l'Institut Francès, però també segur va intervenir Rafel de Campalans, que era el director de l'Escola del Treball i qui devia fer la part inicial de les gestions amb l'Institut de l'Estat veí. Una targeta de visita perduda entre els papers de Pau Vila d'aquests anys dona una pista que podia ser interessant, es tracta de la targeta d'Achille Bertrand, doctor en Lletres, professor de la Facultat de Lletres de Lille i director de l'Institut Francès de Barcelona. Podria ser que Blanchard hagués conegut Bertrand, que era nascut en un poble de les Corberes, a Lilla i que degut a la coneixença hagués vingut Blanchard a Barcelona. Però aquesta hipòtesi quedava estroncada en trobar que Bertrand havia arribat a Barcelona en el mes d'octubre del 1922, i les conferències havien estat pel maig.

A la nota de *La Publicidad* del 23 de maig,⁴⁰ es pot llegir que a Blanchard li va donar la benvinguda Rafael Campalans, Pau Vila, Jaume Marcet i M. Bounour per l'Institut Francès. Després de fer noves cerques va resultar que M. Bounour era Gabriel Bounoure, un crític literari i escriptor que va estar a Barcelona de director de l'Institut Francès en els anys 1921 i 1922, i que després d'un interessant treball de propagació de la literatura francesa per l'Orient Pròxim, va acabar de professor d'aquesta literatura a la Universitat del Caire. Entre els papers de Pau Vila no hi ha cap escrit que permeti entreveure una relació amb aquest senyor, com tampoc no n'hi ha de la coneixença de Blanchard, ara bé, una possibilitat era que Bounoure, en ser "normalien", o sigui que havia estudiat uns anys després que Blanchard a l'École Normale Supérieure, demanés a aquesta escola i al seu professor de Geografia Lucien Gallois, substitut de Vidal, la possibilitat que algun destacat geògraf de l'escola regional vingués a Barcelona, i que Gallois els hagués posat en relació amb Blanchard. Exactament la manera com van anar els contactes no ho sabem, però és una possibilitat, davant el fet que Pau Vila no era coneixedor de Blanchard i que, pel que sembla, tampoc tenia fins aquests moments relacions amb professors de Geografia d'universitats franceses.

Amb anterioritat s'ha mostrat la demanda d'informació que Pau Vila fa a Joan Oller. La resposta d'Oller està datada el 2 de maig, i en ella li envia una petita biografia de Blanchard, molt exacta, tant en les dades personals com en les de la trajectòria acadèmica que en part apareixen a l'article de *La Veu de Catalunya* del 23 de maig. L'hi exposa endemés que el 1921 li van concedir la distinció de cavaller de la Legió d'Honor,

40. A *La Publicidad* del diumenge dia 21 de maig ja hi surt un ampli escrit sense signatura, però que té tot l'estil de Pau Vila i és diferent al que es coneix de *La Veu de Catalunya* del dia 23 (ambdós reproduïts en aquest llibre). Aquest escrit, on hi ha també una mica de biografia i bibliografia de Blanchard, es titula "Mr. Raoul Blanchard y su cursillo de Geografía Humana", i comença afirmant que: "Esta denominación de Geografía Humana es algo sorprendente para los no iniciados en este género de estudios. Conviene aclararlo. Aquella Geografía, puramente descriptiva o estadística que nos hicieron aprender de niños, con harto aburrimiento por nuestra parte, no es realmente Geografía; es más o menos una guía o un nomenclátor".

que el va escoltar en una conferència a la Universitat de Lovaina, i que el 1917 va escriure una necrològica a la revista de Grenoble sobre Paul Vidal de La Blache. Li copia un tros d'aquesta necrologia, tot remarcant-li que les qualitats de l'apologia que fa de Vidal, les ha heretat Blanchard:

“És treballador infatigable i metòdic [...] que ha deslliurat de la concepció formalista de l'escola alemanya, sap buscar l'explicació dels fets que estudia tant en els factors d'ordre geogràfic com en els històrics. És orador força eminent, seductor en els seus parlaments, més aviat breu en l'explicació, però no en sofreixen la claredat dels conceptes”.

També li dona notícia que ha publicat una Geografia urbana de Grenoble i de molts articles a la revista de l'Institut alpi. Pot igualment demanar més noves a un deixeble de Paul Michotte (catedràtic de Geografia a Lovaina) que anava a les excursions que es feien els dissabtes pels voltants de Lieja.

Aprofita la mateixa carta per fer-li uns comentaris sobre la preparació d'una tesi després de passar quatre anys a Lieja i del programa d'estudi del Vallès que Vila li havia enviat per assenyalar-li que l'esquema d'estudi comarcal que presenta és “molt superior a les forces dels deixebles que us arribaran a la vostra escola, i les tasques les tindreu que fer-les vos i en Marcet, car no puc imaginar-me que compti cap alumne amb la preparació suficient per fer per ell sol un estudi satisfactori de tots els punts que el programa marca”.⁴¹

Una nova carta és escrita per Joan Oller el 9 de maig, per explicar a Pau Vila que podria enviar-li la tesi de Blanchard que era a la biblioteca, però només li deixarien per vuit dies, al marge dels dies que tardés el llibre en anar i tornar de Lieja a Barcelona, segons li va dir-li el professor Halkin. En la mateixa carta li escriu sobre la *Revue de Géographie Alpine* que Blanchard dirigeix, i li comenta allò que la revista exposa en el seu primer número, a l'any 1919, sobre l'Institut de Géographie Alpine. S'ignora si el llibre va fer el viatge, segurament no, perquè en cap escrit Vila aprofundeix sobre els continguts de la tesi i només la cita, però gràcies a Joan Oller, el nostre geògraf ja sabia moltes més coses de Blanchard, algunes de les quals figurarien a la informació del 21 de maig a *La Publicidad* i del dia 25 a *La Veu de Catalunya*.⁴² La inquietud que aquells dies tindria Pau Vila per conèixer treballs de Blanchard, el porta fins i tot a demanar si tenien monografies publicades per Blanchard al president de la Societat d'Atracció de Forasters de Barcelona quan el curs ja s'estava efectuant.⁴³

Naturalment que Pau Vila estaria en els mesos d'abril i maig enfeinat amb l'arribada del professor especialista en Geografia de la muntanya i en l'excursió que preparava amb els alumnes del Ter al Llobregat pernoctant al santuari de Montgrony. Escriu a Pau Gorina de Terrassa (22 abril) per veure si pot recollir dades de la creixença de la ciutat per presentar-les a Blanchard i té interès en fer-lo anar a visitar la ciutat del

41. Carta de Joan Oller a Pau Vila, del 2-5-1922.

42. També sortí una breu informació sobre el curs a *La Vanguardia* del dia 23-5-1922.

43. Carta al president de la Societat d'Atracció de Forasters de Barcelona del 24-5-1922.

Vallès, cosa que segur va fer perquè hi ha una carta d'agraïment de Pau Vila a l'alcalde de Terrassa per les atencions rebudes en la seva visita,⁴⁴ i a la ressenya del 1923 d'*Une méthode de Géographie urbaine*, apareguda al *Butlletí dels Mestres* i reproduïda en aquest llibre, Vila narra que trobant-se a Terrassa amb Blanchard, aquest cercà les causes geogràfiques de l'origen dels nuclis de Sant Pere i de Terrassa, i que el primer devia probablement la raó de ser, no solament a la seva posició, sinó a les fonts que brollen de les capes terciàries.⁴⁵

Del 24 de maig hi ha també una carta a un amic de Ripoll, per comunicar-li que el proper dissabte a la tarda, estaria a aquella població acompanyat per amics i un professor francès i “desitjaria que com vàrem quedar la darrera vegada em tinguéssiu preparades totes les postals que tingueu arraconades de les vostres passades corrieres fotogràfiques per Catalunya. Si ho feu així, fareu un bé a la Geografia de la nostra terra, i un favor a aquest amic vostre que us estreny la mà”. Aquesta excursió seria la que els portaria fins a Camprodon, i de la qual hi ha el testimoni d'una fotografia del grup visitant al costat del conegut pont de la vila. Igualment per una carta de Manuel Ainaud sabem que el dimecres 31 de maig pel matí estava previst pujar en cotxe a Vallvidrera i visitar l'escola de Vila-Joana per després anar a visitar l'Escola del Bosc de Montjuïc. Cal pensar que al llarg de les dues setmanes que Blanchard va estar a Barcelona, s'aprofitarien bé per veure la ciutat, així com per fer altres visites i petites excursions, dintre un programa que seria força intens, i al qual caldria sumar altres obligacions envers l'Institut Francès i el seu director, com les dues conferències, els dos dimarts (dies 23 i 30), sobre “L'estudi geogràfic de les poblacions” que seria un resum dels seus treballs de Geografia urbana, i “La hulla blanca als Alps francesos” en relació a la hidroelectricitat i les seves aplicacions, ambdues amb projeccions que no sabem si ja serien diapositives o bé làmines de llibres i fotografies, visibles per mitjà d'un aparell projector de cossos opacs.⁴⁶

El curs de la Geografia humana de la muntanya se celebrà així dilluns, dimarts i dimecres de la darrera setmana sencera del mes de maig (dies 22, 23 i 24), i de dilluns a divendres de la setmana partida entre el maig i el juny (dies 29, 30, 31, 1 i 2). En total vuit sessions en llengua francesa, iniciades a les set del vespre, i que requerien una inscripció prèvia i el pagament de cinc pessetes per les persones alienes a l'Escola del Treball. Les conferències a l'Institut Francès eren gratuïtes.

Ignorem el nombre d'inscrits i participants a les sessions del curs, però segur que hi hauria professors de la Universitat Industrial, un d'ells el de l'Escola Superior d'Agricultura Pere Màrtir Rossell i Vilà (un dels col·laboradors del *Regional Planning* dels germans Rubió i Tudurí), que escriví una carta a Pau Vila, l'endemà de la primera lliçó,

44. Carta de Pau Vila a l'alcalde de Terrassa del 13-6-1922.

45. *Butlletí dels Mestres*, 1-6-1923.

46. Carta de Pau Vila a J. Mauri de Ripoll de 24-5-1922 i carta de Manuel Ainaud a Pau Vila del 30-5-1922. L'anunci de les conferències a l'Institut Francès de Barcelona i a la Universitat Industrial es pot trobar als periòdics esmentats anteriorment, i es reproduïxen en aquest llibre.

en la qual tot advertint-lo que “no prengueu aquesta lletra com una correcció a la lliçó de Mr. Blanchard”, li esmenta que el geògraf alpi va parlar de la transhumància permanent, però no de la que ell anomena temporal i que no ha insistit en la part econòmica, ni històrica de la transhumància, qüestions sobre les quals remet al seu llibre *El problema de les carns*. Rossell considera que a Catalunya hi ha una transhumància del bestiar boví i cavallí a tot el Pirineu a l'estiu, i que el veritable bestiar transhumant és l'oví.⁴⁷ Possiblement un altre personatge que seguí les lliçons va ser el doctor Eduard Fontserè, director del Servei Meteorològic de Catalunya, que demana a Pau Vila l'adreça de Blanchard per enviar-li les publicacions del Servei.⁴⁸

La idea de publicar el curs de Geografia humana de la muntanya va ser de Pau Vila, tal com ell exposa a la Introducció, “com una aportació als corrents moderns de la Geografia en el món i com un toc d'atenció a Catalunya vers els nous estudis geogràfics”. Per fer-ho va demanar les notes de les conferències a Blanchard, cosa a la qual ell en principi es resistia, tal com escriu Vila; tingué també en compte els apunts que havien pres els seus alumnes dels Estudis Normals, i donà forma al text “tractant que sempre quedessin precises i clares les idees de l'autor”. A més a més, hi intercalà exemples referits a Catalunya i aclariments complementaris en forma de nota, que no són pas pocs, i donen una idea del tarannà i coneixements acumulats per Pau Vila en el moment de la redacció definitiva, posterior a la seva estada a Grenoble. En total són 127 explicacions complementàries referides a Catalunya, gairebé tot un article, i 129 notes, amb quantitat de dades actualitzades al màxim que es podia aleshores, i amb altres explicacions referides als seus coneixements de les muntanyes andines colombianes i a lectures de llibres i revistes.

Segurament van emparaular la possible publicació i la demanda de les notes en acabar el curs, i ho refermaria a l'excursió que Pau Vila, Blanchard i altres professors efectuaren pels Alps l'estiu d'aquell mateix any, a la qual es refereix el proper apartat. Després del curs d'estiu, a finals de setembre, Blanchard li escriu en una postal “que tornant d'una bogeria de viatges jo he trobat la vostra carta del 3 d'abril”, que seria la carta en la qual li envia el seu programa d'estudi del Vallès i que també havia enviat a Joan Oller. Li demana si, “el qüestionari és per ser utilitzat?”, que no tingui pressa en enviar-li les notes perquè marxa al Marroc i no tornarà fins a finals d'octubre, i que “espera que tot vagi bé, allà baix en aquesta bella vila de Barcelona”, i li dona records per Campalans, Galí, Marcet i tants altres. Ara bé, el 24 d'octubre del 1922 hi ha un altre escrit de Blanchard a Pau Vila, on li manifesta que “no ha rebut encara les notes de la Geografia humana de les muntanyes” i demana que li envii el més aviat possible. Al cap d'un any i escaig, en una carta de Blanchard a Pau Vila, el primer li envia la introducció que hauria d'acompanyar la publicació del curs: “Voici une petite introduction. J'espère que elle vous paraîtra suffissante”. Aprofita per donar-li les gràcies per unes fotografies, que li havia demanat per carta el mes anterior, de diferents paisatges

47. Carta de Pere Màrtir Rossell a Pau Vila del 23-5-1922. Pere Màrtir Rossell era veterinari, catedràtic a l'Escola d'Agricultura de la Diputació de Barcelona, i cap dels Serveis de Patologia Animal de la Mancomunitat de Catalunya.

48. Carta d'Eduard Fontserè a Pau Vila del 18-6-1922. Consta a les Cròniques de l'Institut de Geografia Alpina la recepció del *Butlletí del Servei Meteorològic de Catalunya*.

d'Espanya, entre les quals una de Barcelona vista des d'avió, i l'assabenta que no té fotografies d'Andalusia, Castella i València. Els dos geògrafs que no es coneixien abans del curs de l'Escola del Treball tenien ara una bona relació de col·laboració.⁴⁹

Vila aconseguí que el text de les conferències aparegués l'any 1925, repartit en cinc números del *Butlletí Excursionista de Catalunya* (núm. 356 a 360, dels mesos de gener al de maig), quan era president del Centre Excursionista el tarragoní Joan Ruiz Porta. Aquell mateix any el Centre Excursionista de Catalunya va aplegar les conferències en un llibret de 114 pàgines imprès a les gràfiques Hostench. Molt posteriorment, a l'any 1978, es reedità a Curial, en el segon volum de la *Selecció d'escrits de Geografia de Pau Vila*, titulat *Aspectes geogràfics de Catalunya*, pàgines 27 a 168. La repercussió de la publicació per part del Centre Excursionista de Catalunya, també deuria ser notable, ja que es reforça la posició de la Geografia, i una mostra és que en aquell any tenen entrada a la seva biblioteca alguns dels llibres més importants de l'escola francesa. Es compra els *Principes de Géographie Humaine* de Vidal de La Blache i *L'Abrégé de Géographie Physique* d'Emmanuel de Martonne, que s'havien editat feia tres anys a París, el *Dictionnaire manuel illustré de Géographie* d'Albert Demangeon, i *La vie pastorale dans les Alpes* de Philippe Arbos, un llibre al qual s'havia fet referència a les lliçons del curs.

Pel que fa al contingut del curs de Blanchard i als comentaris de Pau Vila, tots els lectors del text en poden treure les pròpies conclusions, només es vol remarcar aquí algunes idees. En primer lloc és un text molt interessant del catedràtic de Grenoble preparat quan ell pretenia fer una teoria general de la muntanya que mai va fer, tal com s'ha exposat al capítol segon dedicat a Raoul Blanchard, amb la qual cosa aquest text formaria part d'algunes de les idees que fornien el seu projecte, i que lluny de ser una monografia regional és una aportació que intenta establir teoria i evidències generals a partir del coneixement de la realitat de diferents llocs del món, encara que predominen els exemples de casos del Alps per ser l'espai geogràfic més conegut per Blanchard. És un intent d'arribar a constatacions generals a partir del mètode inductiu basat en el treball de camp, treball d'arxiu i la interrogació als habitants dels llocs, independent d'altres lectures de casos sobre el mateix tema.

En el pròleg que Blanchard fa al llibre *L'homme et la montagne* del seu amic i col·laborador Jules Blache, publicat el 1933, es refereix a les seves preocupacions sobre un tema en el qual acariciava l'esperança de dedicar-hi més endavant llargs estudis. Es tractava de poder fer una síntesi a partir d'un bosc de treballs monogràfics, cercar en les muntanyes de la mateixa edat i latitud de tots els continents les seves semblances i afinar els contrastos per estudiar els fenòmens lligats a l'ocupació humana. Cercar els trets generals de la vida de la muntanya, el seu paper psicològic i la preocupació pel seu futur, davant les activitats modernes. Una síntesi a la qual Blache dona satisfacció. El text del curs de Blanchard, les notes del qual utilitzaria també en les seves classes a l'Institut de Geografia Alpina, és en bona part el punt de partida del que farà Blache. El

49. Correspondència entre Raoul Blanchard i Pau Vila dels dies 3 d'abril, 30 de setembre i 24 d'octubre de 1922; del 2 d'octubre i del 23 de novembre de 1923.

mateix Pau Vila reconeix a la Introducció del curs que aquest és "l'inici d'una Geografia del «quadres naturals» a través del món, que obre nous camps als estudis geogràfics moderns, fins ara circumscrits solament a conjunts purament regionals" (Blanchard, 1925, p. 7, introducció de Pau Vila).

En segon lloc el joc entre el medi físic i l'activitat humana és constant al llarg del text, d'acord amb els principis del possibilisme. Pla i muntanya s'oposen i es complementen i el sòl i els climes secs o humits juguen el seu paper en les activitats agrícoles i ramaderes, i aquestes en el gènere de vida. Entre els trets de validesa general que, segons Blanchard, es donarien a les zones de muntanya hi hauria els següents: el nomadisme vindria determinat per les diferències d'altitud i de clima que tenen les muntanyes, cosa que permet en un espai restringit conrear plantes diferents en les seves vessants, o que una mateixa planta tingui cicles temporals distints segona la seva altitud; i la transhumància relaciona dues regions pastorals distants. Les comunicacions a totes les zones de muntanya no són fàcils, i es busca sempre la comoditat i la seguretat, per la qual cosa, les carenes poden ser més útils que les valls, ja que aquestes poden ser les zones difícils i perilloses, amb les corresponents excepcions, i el camí natural de la muntanya és el de ferradura amb els revolts i no el camí de carro. La muntanya ofereix bàsicament a la plana minerals, pedres per la construcció, fusta, herbeis i bestiar, i demanda aquells objectes necessaris que no té, ni elabora. La indústria tradicional està en decadència a la muntanya i la indústria moderna hi presenta un caràcter excepcional lligat a la resolució del problema de les comunicacions i a l'ús de l'energia hidroelèctrica.

En el cas dels assentaments humans a muntanya, aquests es regeixen també per lleis, però a més a més de les geogràfiques hi ha lleis d'ordre històric i etnogràfic, generalment mal conegudes. Les aglomeracions urbanes de muntanya es poden trobar a gran alçada, però també en planes o àmplies valls. A les aglomeracions permanents de tipus rural el tipus de casa aïllada desapareix a causa de la recerca de la seguretat i la defensa, amb diferències segons les zones de muntanya humides i les seques, i pel fet d'adaptar-se al terreny existeix la conveniència de viure prop de les terres de treball. Les formes d'agrupament de les cases poden ser motivades per la seguretat, però també és important l'exposició al sol. Les cases a muntanya estan sotmeses a la influència del clima, a les necessitats de defensa, i al tipus d'explotació agrària, i les cases temporeres guarden semblances amb les permanents.

Una altra llei general que es donaria en els agrupaments humans és que a una altitud igual de la muntanya, els límits de l'habitació són més alts vers l'equador i també s'ha comprovat que els pobles s'enlairen més al centre de la massa muntanyosa. Els fets històrics com les invasions juguen el seu paper en la barreja de poblacions i en el sobrepoplament de certes zones, però el repartiment de la població en altitud és més nombrosa allà on els recursos naturals són els més abundants i les incomoditats menys accentuades, amb variacions segons les regions. A les regions temperades les muntanyes tenen menys utilitat com més s'assemblin els seus terrenys als de la plana, i en canvi a les zones tropicals i equatorials, són més utilitzables i explotables de manera proporcional a les diferències amb les terres baixes.

Per últim, les migracions han estat molt importants des de les muntanyes a les terres baixes pels avantatges que les darreres ofereixen i per treballar a la indústria o el comerç. Les migracions de muntanya segueixen les aigües dels seus rius i són “font d’energia humana per les terres dels voltants i per les terres llunyanes” (Blanchard, 1925, p. 114).

Pel que fa als comentaris de Pau Vila es destaca l’aplicació que fa de les ensenyances de Blanchard a la realitat de la vida muntanyenca del país, amb aportacions de dades, suggeriments, explicacions. L’assimilació i utilització de les tipologies de migracions creades per Philippe Arbos, amb les gràfiques corresponents, les precisions respecte a les diferències entre fires i mer-

cats, els recursos minerals i les possibilitats de l’energia hidroelèctrica, amb dades de producció de les centrals, les diferències de poblament i població entre la muntanya de la Catalunya seca i la humida, les incidències històriques en el poblament humà, o les extenses explicacions sobre la casa, conseqüència segurament de la seva col·laboració en la recerca patrocinada per la fundació Patxot, o les migracions temporeres i les definitives, establint entre les primeres la distinció entre les curtes i les llargues. Una migració dins Catalunya que “s’esglaona des dels poblets a les viles comarcanes i d’aquestes a Barcelona”. Emigració vers les ciutats que té com a resultat final “una concentració humana perillosa, sobretot a Barcelona” (Blanchard, 1925, p. 110, notes de Pau Vila).

Per acabar el capítol, desitjar al llegidor del text de Blanchard i Vila el que aquest darrer va escriure al final de la Introducció: “que trobin en aquest treball, que amb tant de gust hem emprès, l’esperonament necessari que els emmeni a ésser uns col·laboradors decidits de la futura Geografia nova de Catalunya, que vol dir també ésser contribuents a la Geografia moderna del món” (Blanchard, 1925, p. 8, introducció de Pau Vila).

Raoul Blanchard amb Pau Vila (ambdós a la dreta de la imatge) i altres acompanyants en l'excursió pel Ripollès (maig del 1922).

5. L'ESTADA DE PAU VILA A L'INSTITUT DE GEOGRAFIA ALPINA DE GRENOBLE

En el capítol anterior s'han exposat les contradiccions que es troben en diferents autors sobre les dates i el lloc del curs sobre Geografia humana de la muntanya i igualment sobre l'estada de Pau Vila a Grenoble per aprendre la metodologia de la moderna Geografia, tal com l'havien configurat Vidal de La Blache i els seus col·legues. Josep Iglésies, que com amic i col·laborador de Pau Vila, ha estat la font inspiradora d'altres escrits biogràfics sobre el nostre geògraf exposa que aquest anà l'any 1921 a l'Institut de Geografia Alpina de Grenoble per rebre les ensenyances de Raoul Blanchard. L'estada subvencionada per la Mancomunitat i l'Ajuntament de Barcelona va ser d'un sol any, i amb la prosa un xic romàntica i apassionada característica del geògraf reusenc, narra que el mestre Vila:

"S'assentà als cadirals de l'Institut grenoblí i es trobà que un nou món se li esbatanava a l'esguard. Mentalment, aplicava les lliçons que li eren exposades sobre els Alps a la part que coneixia de les muntanyes catalanes [...]. Se sentia tan identificat amb els ensenyaments que rebia, que li semblava que aquella manera de veure i explicar els problemes geogràfics que ara se li presentava tan clara, ja l'havia intuïda abans d'una manera indefinida. Més encara: li semblà haver descobert la veritable essència del seu ésser, i es feia promesa d'exercir a Catalunya la missió d'introduir aquell nou concepte de ciència" (Iglésies, 1981, p. 34-35).

Segons Montserrat Albet, el seu avi anà a Grenoble el 1922 a realitzar estudis geogràfics, subvencionat per la Mancomunitat i l'Ajuntament, sense especificar la durada dels estudis efectuats (Albet, 1975, p. 10). Pau Vila quan tenia 96 anys i era entrevistat l'any 1977 pel periodista Bru Rovira li diu que "gràcies a l'ajuda d'en Galí i l'Ainaud, vaig aconseguir més endavant que l'Ajuntament de la ciutat em donés una ajuda per anar a estudiar durant tres mesos a Grenoble amb en Blanchard", sense especificar l'any (Rovira, 1989, p. 103). Segons Joan Vilà i Valentí, com ja s'ha assenyalat, en l'article a la *Revista de Geografia* del 1981 situa aquests estudis en els anys 1921 i 1922 (Vilà, 1981, p. 12-13). En resum, els geògrafs i la geògrafa que s'han ocupat de Pau Vila estaven dividits en qüestió de l'any i el temps que el geògraf estigué a Grenoble. Maria Dolors Garcia Ramon i Joan Nogué, i Joan Tort es decanten pel 1921, i altres com Enric Lluch, Oriol Nel·lo i Lluís Casassas per l'any 1922. Examinem ara quan i què va anar a fer a Grenoble.

En tornar Blanchard a la seva ciutat després del curset de Geografia humana de la muntanya, les cròniques de la revista de l'Institut de Geografia Alpina van donar compte, en el número corresponent al segon semestre del 1922, de l'estada del seu director a Barcelona, deixant clar qui l'havia invitat i què hi havia anat a fer:

“Nous avons encore à enregistrer un nouveau déplacement de M. Blanchard. Invité par la Mancomunitat de Catalogne et l’Institut Français de Madrid à venir participer aux “Cours monographiques” que la première organise chaque printemps à Barcelone. M. Blanchard a séjourné dans cette ville du 20 de mai au 3 de juin, y a donné un enseignement de géographie humaine et a fait plusieurs conférences à l’Institut Français. Des relations qui peuvent être d’un grand intérêt scientifique, ont été nouées avec les géographes catalans, M. Pau Vila, M. Ferrer de Franganillo”.⁵⁰

La crònica acabava reclamant un mestre de conferències per l’Institut alpi, a fi que el pobre Jules Blache, ajudant de Blanchard, no hagués de carregar amb totes les suplències, cosa que es feu esperar ja que encara tardà uns anys a presentar la seva tesi sobre els massissos de la Chatreuse i el Vercors. Sorpren que aparegui el nom de l’Institut Français de Madrid, però sembla que en aquella època l’Institut de Barcelona encara no era plenament autònom, i potser la invitació cursada pel centre d’ensenyament de la llengua i cultura francesa va haver de passar per la capital de l’Estat. Igualment sobta l’aparició del nom de Manuel Ferrer de Franganillo, que era el cap del Servei del Mapa Geogràfic de la Mancomunitat, i al cap de tretze anys va ser un dels fundadors de la Societat Catalana de Geografia, però Ferrer era coneixedor de l’escola de Vidal i entre altres coses va ser el traductor de la *Géographie de l’Histoire* de Jean Brunhes i Camille Vallaux (Montaner, 2000, p. 177).

El 19 de juny del 1922, Blanchard escrivia a Pau Vila, notificant-li que havia rebut una carta de Rafael Campalans felicitant-lo per les conferències del curs de Barcelona, cosa que reforçaria la idea que la vinguda de Blanchard va ser un tema tramat entre les direccions de l’Escola del Treball i de l’Institut Francès. I, en la mateixa lletra proposa a Vila que s’apunti a una excursió pels Alps a realitzar aquell mateix estiu, pel juliol, al llarg de cinc dies, i que li costaria uns 150-200 francs. Pau Vila s’hi apuntaria, perquè li anava molt bé, ja que el mateix juliol havia d’anar a Ginebra per participar en el Tercer Congrés Internacional d’Educació Moral que organitzava l’Escola de Ciències de l’Educació de l’Institut Jean Jacques Rousseau, on havia estudiat en el curs 1912-1913. Aprofitaria també per assistir a un homenatge que els antics alumnes de l’Institut Rousseau volien fer als professors Edouard Claparède i Pierre Bovet amb motiu del desè aniversari del centre.

Amb altres antics alumnes espanyols de l’Institut Rousseau havien fundat l’any anterior (1921) l’“Asociación Española de Alumnos y Amigos del Instituto Rousseau”, emparada per l’editorial de Madrid que publicava les obres de Claparède, i Pau Vila n’havia estat elegit president.⁵¹ Anava per tant a Ginebra com a pedagog, i la seva ponència, que publicà posteriorment al volum XIV dels *Quaderns d’Estudi*, es titulava

50. “Chronique de l’Institut de Géographie Alpine” (1922). *Revue de Géographie Alpine*, tom 10, núm. 4, p. 673.

51. Joan SOLER (2009) “Influència i presència de l’Institut Rousseau de Ginebra en la pedagogia catalana del primer terç del segle XX”, *Temps d’educació*, Universitat de Barcelona, núm. 37, p. 11-38 (la dada sobre la presidència Pau Vila a la p. 21). Del mateix any 2009 és la tesi doctoral de Joan Soler sobre *La renovació pedagògica durant el segle XX. La cruïlla catalana: dinàmiques i tensions*, presentada a la Universitat de Barcelona, que també tracta de l’Institut Rousseau.

“L'internacionalisme i el nacionalisme en l'ensenyament de la història”, una matèria –la d'història– que també havia impartit al Curs Preparatori de l'Escola del Treball. Encara no actuava com a geògraf.

En principi al Congrés només estava previst que hi hagués un ponent orador per cada país o associació nacional de foment de l'escola nova, però Pau Vila demanà al president de l'esdeveniment, Adolphe E. Ferrière, que hi hagués un orador entre les persones del moviment de renovació pedagògica en representació de Catalunya. Per defensar la seva posició Pau Vila li argumenta que Catalunya no és el mateix que Espanya: “Cette différentiation avec la reste de l'Espagne est tout à fait indispensable et plus encore ayant a traiter le thème de l'enseignement de l'Histoire. On ne doit pas oublier que, pour l'indifférence de tous la Catalogne reste, finie la question d'Irlanda, la seule nationalité irredente de l'Europe actuelle”. Pau Vila se sortí amb la seva.⁵²

A Ginebra hi anà acompanyat d'altres pedagogs i polítics catalans, per raó de les relacions existents entre les institucions. Lluís Nicolau d'Olwer i Martí Esteve Guau hi anaven en representació de l'Ajuntament de Barcelona, Raimon d'Abadal per la Mancomunitat de Catalunya, Alexandre Galí pel Consell de Pedagogia i Pau Vila pels Estudis Normals de la Mancomunitat, essent l'Ajuntament i la Mancomunitat les institucions que afrontarien les despeses, cosa que potser ha ajudat a què algun autor hagi cregut que l'estada a Grenoble l'any 1922 la pagaren els anteriors ens públics o només l'Ajuntament de la ciutat.

El Congrés d'Educació Moral va tenir lloc a Ginebra del 28 de juliol a 1 d'agost, i l'homenatge als professors Claparède i Bovet amb motiu del desè aniversari de l'Institut Rousseau havia tingut lloc el dia abans de començar el congrés, concretament el dia 27 a les quatre de la tarda. Per tant, a Grenoble i va anar abans, ja que la comunicació entre les dues ciutats era fàcil, tant per ferrocarril com per carretera via Annecy. Uns 145 quilòmetres de distància i hora i mitja de temps.

I efectivament, abans d'arribar a Ginebra, Pau Vila s'anà a Grenoble a excursionar pels Alps en companyia de Blanchard i altres geògrafs, com en donen fe les “Chroniques de l'Institut de Géographie Alpine” del segon semestre de l'any 1922 en expressar que en el mes de juliol van acollir a M. Pau Vila de la “Université du Travail” de Barcelona i a M. Niermeyer de la Universitat d'Utrecht acompanyat de disset alumnes, “als quals nosaltres hem fet els honors dels Alps del Delfinat”. En autobús i a peu van recórrer la vall de Grenoble, l'Oisans, el Briançonnais, el Queyras, l'Embrunais, el Gapençais i la vall del Drac. Com solia fer en altres casos, Raoul Blanchard va obtenir recursos econòmics per rebaixar el cost del viatge.⁵³

52. Adolphe Emmanuel Ferrière (1879-1960) va ser un anomenat i reconegut pedagog i sociòleg de l'educació ginebrí. El 1921 va fundar la “Ligue internationale pour l'éducation nouvelle”, i entre les seves obres cal esmentar *Transformons l'école* (1920) i *L'école active* (1922). La carta de Pau Vila a Ferrière és del 27-2-1922. La referència a Irlanda és interessant, perquè el 6-12-1921 s'havia signat el tractat angloirlandès que possibilità el naixement de l'estat lliure d'Irlanda.

53. “Chronique de l'Institut de Géographie Alpine” (1922). *Revue de Géographie Alpine*, tom 10, núm. 4, p. 674. Contribuí a les despeses del viatge la Universitat de Grenoble, i especialment la Cambra de Comerç de la ciutat.

En una còpia de carta del mes d'agost a José Castillejo Duarte, un dels notables de la Institución Libre de Enseñanza i catedràtic de Dret a la Universitat de Madrid, li escriu:

“A fines de julio tuve el gusto de hacer una excursión geográfica de estudio por los Alpes del Delfinado en compañía de un grupo de profesores y alumnos holandeses, y uno de estos estudiantes que prepara su tesis de doctorado precisamente sobre España me pidió una Bibliografía Geográfica de la Península. Como sabe Vd. bien desgraciadamente, escasa es la producción geográfica en nuestras tierras. De todas maneras le he enviado la lista, y también los libros y mapas que me ha pedido”.

És la carta en què li demana un exemplar del *Resumen fisiográfico de la Península Ibérica* de Dantín Cereceda, ja esmentada en el capítol anterior, i que la Institución havia editat, però que interessa perquè dona compte de l'excursió pels Alps acompanyat de professors i estudiants holandesos de Geografia.⁵⁴

En aquesta excursió geogràfica pels Alps, Blanchard va anar acompanyat d'altres deieixbles, entre els quals Jules Blache, i va ser observant valls i muntanyes, i conversant amb els professors de l'Institut de Grenoble, especialment amb el director i el seu ajudant, que sorgí la idea d'anar a passar una temporada amb ells per imbuir-se de la seva metodologia i de les aportacions de l'escola possibilista francesa. Acabada l'excursió tornà a Barcelona, però el mes de novembre Blanchard escriu a Pau Vila responent-li sobre uns temes de densitat de població als Alps que devia necessitar per a la publicació del curs de l'Escola del Treball, l'assabenta també que un viatge previst al Marroc l'havia ajornat, i al final de la carta li posa que: “Vous ne dites plus rien de votre futur séjour parmi nous? Ce serait une grande désillusion pour moi et Jules Blache. Rassurez-vous?”⁵⁵

Una altra carta del 30 de desembre d'aquell any, escrita per un dels de la colla de Blanchard, possiblement Jules Blache, amb qui ha intercanviat fotografies per correu, li diu que si va a Grenoble veurà coses ben interessants per les muntanyes, “et je serai heureux de vous conduire dans celles que je connais, les mieux”. Hi havia, per tant, unes certes ganes que en Pau Vila anés a l'Institut de Geografia Alpina: sens dubte els havia caigut molt bé.⁵⁶

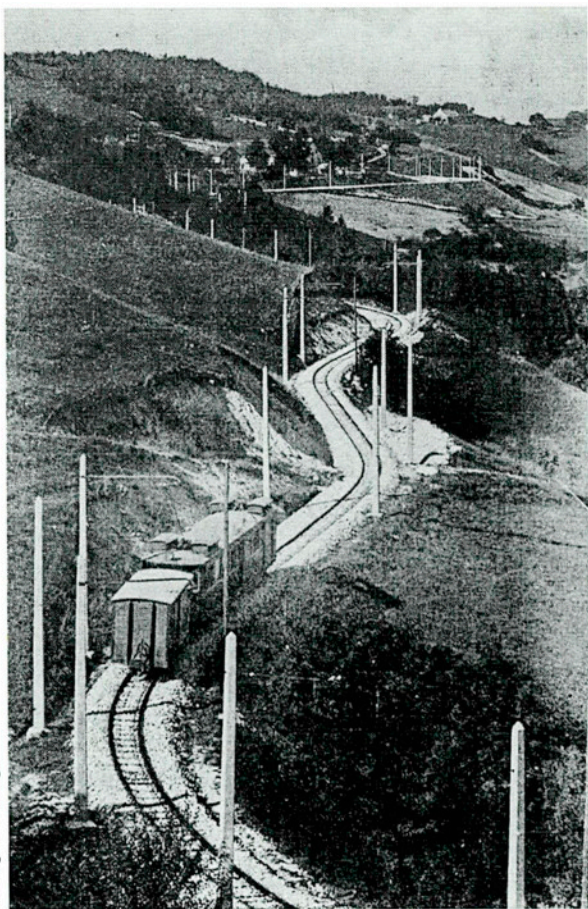
El nostre geògraf s'ho pensaria i en parlaria amb la família, però el 20 de febrer del 1923, cursa una instància al president del Patronat de la Universitat Industrial de Catalunya, exposant-li que “per perfeccionar els meus estudis de Geografia humana, em fora convenient poder passar tres mesos a la Universitat de Grenoble, treballant al costat del professor M. Raoul Blanchard, director de l'Institut de Geografia Alpina”. A la instància proposa que el substitueixin els Srs. Fornaguera i Feliu a les classes de a secció Preparatòria, a despesa seva, i demana l'autorització per marxar des de l'1 de

54. Carta de Pau Vila a José Castillejo del mes d'agost. El 4-9-1922, Castillejo li contesta que el llibre de Dantín està completament esgotat.

55. Carta de Raoul Blanchard a Pau Vila, del 3-11-1922.

56. Carta del 30-12-1922 a Pau Vila, segurament de Jules Blache.

Font: postal antiga

El tren-tramvia que comunicava Grenoble amb Villard de Lans, i que hagué d'agafar Pau Vila per anar a fer treball de camp (maig de 1923).

de la vostra subvenció de mil cinc-centes pessetes, de les quals cinc-centes espero que dintre de pocs dies us puguin ésser trameses..." Ben segur són les cinc-centes pessetes notificades el 17 de maig en una carta del Consell de Pedagogia que li envien a Villard de Lans a través d'un xec del Crèdit Lyonnais per valor de 1.133,80 FF, que al canvi d'aleshores equivalien a la quantitat referida.⁵⁹ En cap paper del Fons Pau Vila llegat per Josep M. Puchades consta cap demanda d'ajut ni pagament de diners de l'Ajuntament de Barcelona, i no queden testimonis per poder afirmar-ho.

març fins al 31 de maig.⁵⁷ En realitat serà a França uns dies més, ja que no tornarà fins cap a la segona setmana de juny. En una carta a la família escriu que "penso que serà cap el 10 de juny. Si puc serà abans", el 10 de juny era el segon diumenge del mes.⁵⁸

Pel que fa a qui li subvencionà l'estada, el mateix Pau Vila s'equivoca en dir a Bru Rovira que va ser l'Ajuntament, ja que segurament es confonia amb el viatge de l'any anterior a Ginebra, que en realitat també paga la Mancomunitat. L'estada a Grenoble per estudiar Geografia humana li subvencionà realment el Consell de Pedagogia de la Mancomunitat de Catalunya, o sigui que en bona part va ser obra de l'Alexandre Galí, que n'era el secretari, a més a més de l'administrador (ara en dirien gerent) de la Universitat Industrial. Trobant-se ja Pau Vila a Grenoble, un escrit del Consell de Pedagogia li notifica que "després d'estar entretinguda una sèrie de setmanes, la proposta

57. Instància de Pau Vila al president del Patronat de la Universitat Industrial de Catalunya, del 20-2-1923.

58. Carta de Pau Vila a l'Emília Comaposada, del 2-5-1923.

59. Cartes del Consell de Pedagogia de la Mancomunitat de Catalunya a Pau Vila, del 17 i 23 de maig de 1923.

Què va fer Vila a l'Institut de Geografia Alpina? No se sap gairebé res del que devia explicar en les seves cartes als amics i a la família des del Delfinat, però per les cartes que Pau Vila va rebre i per algunes que ell adreçava a la família, ens en podem fer una idea. Va fer excursions geogràfiques, algunes amb pluja, treball de camp al massís del Vercors, assistí a classes de Geografia, i a la biblioteca de l'Institut s'amara dels nous estudis geogràfics llegint articles de la revista de l'Institut i també d'altres revistes universitàries, i conegué algunes de les obres fonamentals de l'escola possibilista vidaliana, així com la tesi de Philippe Arbos que s'havia defensat l'any anterior i que estava tenint un notable ressò.

Independentment de les excursions pels Alps també va visitar Valença, a la planúria esquerra del Roine en la seva confluència amb l'Isère, i d'on era professor de l'escola de magisteri Daniel Faucher, abans d'anar a Tolosa del Llenguadoc per ser-ne catedràtic de Geografia humana. Aquesta visita serviria, de ben segur, per intercanviar idees sobre els programes dels estudis de Geografia per als futurs mestres, així com també per conèixer de primera mà els materials docents que Faucher va elaborar per als estudiants de les escoles primàries i secundàries, bona part d'ells en col·laboració amb el propi Blanchard.⁶⁰

De Faucher, en parla en un article a *La Publicitat* del 30 de gener de 1934, com a conseqüència d'una conferència donada a l'Institut Francès, i en ell expressa que el va conèixer a Valença quan preparava la tesi doctoral i es veieren també a l'Institut de Geografia Alpina, "on anava a passar unes hores i discutir dels treballs que tenia en curs d'execució amb el nostre mestre Raoul Blanchard. Amb aquesta avinentesa algunes vegades excursionèjvem junts, com també ho férem en la sortida geogràfica universitària de l'any 1923 per terres de Normandia. Aleshores poguérem apreciar l'observació afinada, el judici agut i l'apreciació reposada que caracteritzen l'obra del professor Faucher." Més tard Faucher va fer una visita amb alumnes a Catalunya que s'exposa al capítol vuitè, i la relació entre ells devia ser considerable, ja que la família Faucher va acollir a Tolosa, tant a Pau Vila com al seu fill Marc-Aureli, quan aquests s'hagueren d'exiliar.⁶¹

Pau Vila sabia aprofitar al màxim les estades en un lloc, la seva curiositat era il·limitada, i així tenim que, amb motiu de la "XVe. Excursion Géographique Interuniversitaire", s'apuntà a la visita excursió d'estudi que els professors francesos de Geografia organitzaren cap a la Baixa Normandia, i que dirigiren el professor de la Universitat de Caen, Alexandre Bigot, geòleg, i René Musset, geògraf, professor de Geografia a la Universitat de Rennes i de la corda de Blanchard. Aquesta activitat, que solia tenir lloc al darrer trimestre del curs i algunes vegades aprofitant dies de la Setmana Santa, aquell any va tenir lloc dels dies 24 al 29 de maig, d'un dijous a un dimarts, i els participants van variar, segons els dies, de 35 a 62. El mitjà de transport va ser el ferrocarril,

60. Carta de Pau Vila al seu fill Aureli, del 16-5-1923.

61. Marc-Aureli Vila ho explica a les seves memòries, *Temps viscut. 1908-1978*. Les relacions de Pau Vila amb Pierre Vilar van possibilitar també que en Marc Aureli i la seva esposa anessin seguidament a París i visquessin al pis que tenia l'autor de *Catalunya dins l'Espanya moderna*.

l'autobús i els peus. Van visitar la plana de Caen, els *bocages* del país d'Auge, Normandia i Cotentin, els aiguamolls de la baixa vall de l'Orne, una granja a Fleury, les ciutats de Caen i Cherbourg, etc.

Entre els participants a l'excursió hi havia estudiants i professors de les universitats de París, Bordeus, Grenoble, Clarmont d'Alvèrnia, Lió, Rennes i Estrasburg. I de l'estranger, els belgues Halkin i Michotte, coneguts per les cartes de Joan Soler a Pau Vila, un tal Basset de Princenton (USA) i –segons la detallada crònica de l'excursió apareguda al número 180 dels *Annales de Géographie*– “Mr. Vila de l'Institut de Sciences de Barcelone, ont également participé a l'excursion”. No era ben bé de l'Institut de Ciències, però sí que era el nostre geògraf. De l'Institut alpi de Grenoble, és gairebé segur que anaren Faucher i Blache, i no sembla que anés Blanchard.⁶²

Aquesta excursió serà molt important per les coneixences directes que va fer Vila, i en alguns casos els retrobaments continuaren en anys posteriors, sigui per l'assistència a diferents congressos de la Unió Geogràfica Internacional, o bé per col·laboracions en què participà, entre elles les referents a la publicació en castellà de la *Geografia Universal* de Vidal de La Blache-Gallois.

Però, a més a més de viatjar a Normandia, a Grenoble, què hi feia Pau Vila? Doncs va assistir a classes de Blanchard i de Blache. En aquells mesos Blanchard donava una hora a la setmana de Geografia humana de les muntanyes, que era justament part del curs que va fer a Barcelona, una altra hora sobre geografia dels Alps, i una altra sobre l'Àsia occidental, que era una forma d'aprofitar els materials recollits per a la redacció del volum de la *Geografia Universal* de Vidal i Gallois. Jules Blache, amb qui Vila va establir una bona relació, explicava Morfologia general. També al llarg del semestre eren preceptives sis excursions pels voltants de Grenoble i Chambéry, a algunes de les quals Vila assistí.

En una carta de Miquel Fornaguera, el seu substitut i el mestre que l'havia ajudat a Bogotà, aquest li copia uns fragments de la lletra que havia rebut anteriorment de Pau Vila, en la qual aquest li posa: “corríem els Andes, però amb la diferència de que ara vaig comprenent els fenòmens que veig i aleshores només els admirava”. Diferència fonamental entre mirar, veure i comprendre; i és que ara Pau Vila entenia les formes que veia, com s'havien format, per què els pobles estaven situats en uns llocs i no ens uns altres, el paper de l'exposició solar, de l'aigua, etc. Fornaguera, amb qui Vila havia fet interessants i llargues excursions per Colòmbia, li exposa que: “té una avantatge sobre els homes de ciència ordenada i freda del laboratori: primer ha sentit i s'ha emmirallat, ha estimat; això és el llevat que sovint falta als homes de ciència”.⁶³

La necessitat de capturar el que veia fa que Pau Vila demani a casa seva que li enviïn una màquina de fotografiar, “la grossa de Bogotà” amb el trípode, la qual tenia per arreglar, i al cap de poc demana que, per mitjà d'un tal Cucurella de Vilanova, li facin

62. “La XVe. Excursion géographique interuniversitaire” (1923) *Annales de géographie*, núm. 180, p. 542-544.

63. Carta del 28-4-1923 de Miquel Fornaguera a Pau Vila. A la biografia oral de Pau Vila fruit de les converses amb Bru Rovira, Vila explica excursions amb Fornaguera a la llacuna de Tota, a la Peña de Tisquisoque, al Puente de Iconoxco, a Tierra Caliente, o a la Laguna de los Patos, a 4.000 m d'altura.

arribar la càmera petita. També demana a la família postals de Núria, Queralbs, Ripoll..., potser per donar-les a Blanchard, ja que eren llocs que havien visitat. Demana igualment premsa de Barcelona per saber què passava al país i la seva filla li envia "les Publis", cosa que li permet enfadar-se en saber que una aliança entre

Font: postal antiga

Fotografia de la vall de la Bourne que comunica Villard de Lans amb Pont Royal.

els lerrouxistes i la Lliga Regionalista havia fet perdre l'escó guanyat per Rovira i Virgili, que era el seu polític preferit.⁶⁴ Un tema sobre el qual Alexandre Galí el tranquil·litza en una carta del 24 de maig, i en una frase que té un especial interès: "En fi amic, feu Geografia amb el vostre entusiasme i així feu més pàtria que amb totes les eleccions i amb tots els Diputats".⁶⁵

Com es pot llegir, Pau Vila no es volia desinformar del que passava a Catalunya, ans al contrari, i per les cartes es pot tenir una noció dels seus ideals polítics que el portaven a un nacionalisme català imbuït del renovat federalisme amb preocupació social que defensava Rovira i Virgili. També estava al corrent dels passos que feia el seu amic i director de l'Escola del Treball, Rafael Campalans, per impulsar la formació de la Unió Socialista de Catalunya. Un col·lega de l'Escola del Treball, J. Mata, l'informa tant del robatori de l'acta de diputat de Rovira per l'aliança dels lerrouxistes amb la Lliga com de l'agombolament de feina de Campalans, amb conferències, mítings i articles que no li deixa temps per escriure a l'estudiant de Geografia. El director Campalans ho farà el 12 de maig explicant-li que està ficat al Comitè d'Actuació Civil contra el terrorisme, tasca amb molta feina i de responsabilitat considerable, amb amenaces i anònims inclosos. Respecte a les conferències polítiques li comenta que va a 300 per hora: "aquesta setmana vaig fer dues conferències a Sallent, demà parlo al Sindicat Metal·lúrgic, demà passat... en fi, el diluvi".⁶⁶ Sobre la Unió Socialista, Joan Albet, que començava a festejar amb la Maria Vila, escriu al futur sogre que la orientació de la

64. Carta del 10-4-1922 de Maria Vila al seu pare, en la qual li anuncia la tramesa de números de *La Publicitat*, que era el periòdic propietat d'Acció Catalana, el partit polític de Pau Vila. Les postals les demana a la seva filla en una carta del 17-4-1922.

65. Carta d'Alexandre Galí a Pau Vila, del 24-5-1923.

66. Carta de J. Mata a Pau Vila del 2-5-1923, i de Rafael Campalans del 12-5-1923.

Unió Socialista “és bona, ja que es faria un bon servei a Catalunya en el cas que es poguessin atraure la classe treballadora de la direcció d'elements de fora de Catalunya, alguns d'ells analfabets”.⁶⁷

Pau Vila quan tornà de Colòmbia s'havia afiliat a la Lliga Regionalista, possiblement perquè a Bogotà li arribava i llegia *La Veu de Catalunya*, admirava les realitzacions de Prat de la Riba, i alguns pedagogs amics seus n'eren membres, com en Manuel Ainaud, però aviat s'adonà de les contradiccions que hi havia en aquell partit entre el tema nacional i el social, que el portaven a aliances i posicions que li eren estranyes. A Bru Rovira li esmenta que “La Lliga va ser una entitat burgesa, una entitat amb intel·lectuals que va fer una gran obra, però vivia una mica apartada del poble”, i que Cambó no sentia els problemes humans perquè “es movia en el camp burgès, en el camp del capital” (Rovira, 1989, p. 93). De fet es va donar de baixa del partit l'abril del 1922, poc abans de les conferències de Blanchard. En la carta de baixa, remarca el desacord amb l'orientació intervencionista en la política espanyola de Cambó, i exposa que per ell “l'acció a fer, és la d'una catalanització profunda de tots els estaments de Catalunya començant per una educació nostrada de les generacions que pugen”. Lamenta que els polítics es quedin sols “perquè no han capacitat a la gent per a seguir-los”, o triïn camins que els catalans conscients no volen seguir. Es dona de baixa després de pagar les quotes del trimestre acabat i fent l'oferiment que “podeu comptar amb el meu esforç i amb la meua col·laboració per tota acció dreturament catalana en pro de l'enaltiment i de la alliberació de la Pàtria”.⁶⁸

En aquells anys de lluites socials i fortes reivindicacions polítiques, l'entorn de Pau Vila es fervorosament nacionalista i republicà, i no és estrany que Miquel Fornaguera li escrigui també comentant la pèrdua de l'escó de Rovira i Virgili, i li manifesti que “La Lliga moralment és a l'aigua, és una immoralitat pròpia de vells degenerats, d'organismes mancats d'idealitat... Som un poble de capats o sense cap espurna d'herois? Casi l'únic que té raó és en Macià, no hi ha pas altre camí”. A la família les posicions republicanes i contràries a la política de la Lliga eren totals, el mateix jovencell Marc-Aureli envia una postal al pare encapçalada amb un “Morin els traïdors” que el geògraf comenta en una carta a la família. La mateixa Emília coincidia amb aquestes idees, possiblement influenciada pel seu oncle, l'Isidre Vendrell Rovira, antic regidor republicà i federalista de Cardona que tingué una gran relació amb els nebots i els seus fills, i els ajuda econòmicament en moments difícils.⁶⁹

67. Carta de Joan Albet a Pau Vila del 16-5-1923. Joan Albet era ajudant del professor Esteve Terrades, i donava classes de motors a la Universitat Industrial.

68. Carta de Pau Vila al Sr. President de la Lliga Regionalista, del 4 d'abril de 1922.

69. Carta de Miquel Fornaguera a Pau Vila, del 7-5-1923. Sobre l'oncle Isidre, Marc-Aureli en parla a les memòries, per passar vacances d'estiu a casa seva de Cardona. Quan tornaren de Colòmbia l'Emília i els fills anaren a viure també a Cardona, mentre el pare cercava feina i pis a Barcelona. En morir l'oncle Isidre, Pau Vila li dedicà una necrològica a *La Publicitat* del 27-4-1930, en la qual el qualifica de tenir “una actitud pimargalliana de principis, els quals s'ha anomenat, de vegades amb sornegueria injusta, «republicans de tota la vida»”.

La gran quantitat de cartes que Pau Vila rebia a Grenoble i que es troben al seu fons de l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya mostren la forta estima que li tenien els companys de treball, amics, la família, els alumnes, antics alumnes, etc. Cartes que li produeixen gran alegria quan les noves són bones. Quan després de passar uns dies a les muntanyes de Lans, al Vercors, torna a Grenoble, escriu a l'esposa posant en primer lloc èmfasi en el munt de cartes que tenia: “un aplec de lletres que m'esperaven: teva, de la Maria, de l'Aureli, de l'Albet, de la “Saleta”, d'en Fornaguera, i la nova de la victòria d'en Rovira i Virgili; és festa, és festa avui!”.⁷⁰ Una victòria que com s'ha vist anteriorment esdevindria un desengany.

També l'escrivia Miquel Santaló, el professor de Geografia de la Normal de Girona, per indagar sobre “Quines novetats portareu de França? Com teniu el Vallès?”. Li agraeix els elogis que ha fet d'una Geografia seva (se suposa la publicada per l'editorial Pla i Cargol) i li remarca que “teniu un esperit analític i crític admirable, els fruits del qual, i de la sinceritat amb què els exposeu, em són encoratjadors i estimulants. Espero les consideracions que prometeu fer-me encara”. Sobre el treball que Santaló havia anunciat feia sobre el Gironès, li exposa que: “El Gironès? És un desgraciat. Tan l'estimo que cada dos per tres, qüestions menys interessants i més apremiants [sic], s'interposen entre ell i jo i no ens veiem, ni fem res [...]. Espero no l'abandonaré en cap manera i potser en acabar el curs m'arribi a Barcelona per fer-vos la presentalla d'alguna part”.⁷¹

De fet Santaló publicaria el llibre del Gironès aquell mateix any, tres anys abans que *La Cerdanya* de Pau Vila, i segons aquest en un article a la secció “Els llibres nous” del periòdic *Mirador* (22 de desembre del 1934), escriu que “constitueix una monografia comarcal orientada pels corrents de la Geografia moderna i és la primera aportació científica d'aquesta mena a la Geografia de Catalunya”. Una aportació irregular que va quedar enfosquida en aparèixer la monografia de Pau Vila sobre la comarca pirinenca, raó per la qual se li ha reservat el títol de ser la primera que compleix plenament amb els canons establerts per l'escola vidaliana.

Jaume Marcet, el geòleg, és un altre dels que li escrivia per exposar-li com anaven les classes i les excursions dels Estudis Normals i, a principis de juny li manifestava, que “si veia a en Kilian i a en Fallot els hi demani on es pot adquirir una obra sobre roques sedimentàries que conté nombroses microfotografies i que ells ja sabran de què parlo”.⁷² Altres cartes rebudes eren d'alumnes dels Estudis Normals i del personal de l'Escola del Treball, que mostren la gran simpatia que irradiava Pau Vila. Com a exemple, un grup d'alumnes, en una carta sense data, li manifesten que:

70. Carta a l'Emília Comaposada, del 2-5-1923. El grup de “la Saleta” eren alumnes de l'Escola Normal de la Mancomunitat.

71. Carta de Miquel Santaló a Pau Vila, del 13-4-1923.

72. Carta de Jaume Marcet a Pau Vila, del 6-6-1923. Kilian era Wilfrid Kilian, pare del Conrad i catedràtic de Geologia a Grenoble. Blanchard va aprendre molta geologia anant d'oient a les seves classes. Fallot era Paul Fallot, que estudià la tectònica i la geologia d'Eivissa i Mallorca.

“La *saleta* (espai d'estudi i reunions) ha resultat quelcom grisa des de que s'ha vista mancada d'un dels seus esperits informadors: Precisament d'aquell que ha volgut deixar-nos per anar a omplir-se la motxilla de palets i el carnet de notes de dades. Ja el coneixíem per un acaparador de dades; el que ens preocupa és que ho esdevingui més que el Sr. Marcet. Les rivalitats ens commouen...”⁷³

Segurament l'activitat més especial que Pau Vila va realitzar a l'Institut de Geografia Alpina van ser les pràctiques de treball de camp que Blanchard li va encarregar a la zona del Vercors anomenada de “Les quatre montagnes” o “Les montagnes de Lans”, i centrada al poble de Villard de Lans. Hi era a principis de maig, hostatjat molt probablement en un hostel on l'habitació individual costava cinc francs diaris (segons una nota dispersa), i des d'allà escriu a la seva dona l'Emília Comaposada: “Emília meva: Un paisatge esplèndid de sol, prats i de neu, tres dies de córrer observant, preguntant, estudiant...”, i al marge de qüestions domèstiques, creu que fa més bona cara que abans, i que un ianqui viatger per aquestes muntanyes li va fer una fotografia. En una altra carta del dia 7 de maig, exposa que ha passat cinc dies a Villard de Lans i que n'hi haurà “de passar altra vegada 4 o 5 dies corrent per aquestes terres”.⁷⁴

Aquest treball de camp és el que exposa a Bru Rovira en dir-li que:

“En Blanchard havia elaborat un llarg qüestionari de tots els aspectes físics i humans d'un territori, que era la base per fer-ne una interpretació geogràfica. Això volia dir recórrer el país i fer enquestes, i era una feina bastant feixuga. Jo vaig començar, doncs, a treballar amb aquest qüestionari a la mà i sota la direcció d'en Blanchard. La feina consistia a anar a trobar la gent, la gent que tenia condicions, de vegades l'alcalde, però també els pagesos. Els feies les preguntes i ho anaves apuntant. El meu projecte era fer un estudi del Vercors, que és aquell massís muntanyós a prop de Grenoble que es va fer famós gràcies als maquis, perquè és una formació calcària amb unes carreters que estan fetes dins la roca i amb unes coves naturals on s'hi podia amagar la gent sense que els avions els poguessin veure” (Rovira, 1989, p. 104).

Fer els interrogatoris per aquells pobles muntanyencs li va ser més fàcil que quan va estudiar la Cerdanya, perquè no li calia amagar el qüestionari, ni el bloc de notes: “allà hi podies anar tranquil·lament amb el qüestionari a la mà, que te'l contestaven. Els francesos estaven més acostumats a aquestes coses” (Rovira, 1989, p. 106).

Efectivament, Pau Vila va anar a fer treball de camp al Vercors, que és un massís calcari que forma part dels Prealps i està rodejat pels rius Isère –afluent del Roine que li fa de límit nord i occidental–, el Drac –afluent de l'Isère que li fa de límit oriental– i la Droma, afluent del Roine que el volta pel sud. En total són uns 1.350 km², que és una mica menys que l'extensió del Camp de Tarragona geogràfic. Als Vercors hi ha una gran diferència d'altituds entre els peus del massís i els punts més alts que depassen els 2.000 metres i que se situen a la banda oriental (Grand Veymont, 2.341 m;

73. Carta d'alumnes de l'Escola Normal a Pau Vila, sense data, però que correspon al temps de l'estada a Grenoble. També el 21-4-1923 hi ha una carta dels alumnes del curs preparatori de l'Escola del Treball que havien anat d'excursió a Tarragona.

74. Cartes a l'Emília Comaposada, del 2-5-1923 i del 7-5-1923.

Grand Moucherolle, 2.284 m; Haut Aiguille, 2.086 m). Tot el conjunt està separat per fortes barreres formades pels corrents d'aigua profundament engorjats i altes cingleres, algunes de 400 metres d'alt, de tal manera que les comunicacions per l'interior es fan difícils i per anar a determinats indrets, i encara ara, cal baixar a les valls dels rius que el circumden, seguir les seves carreteres i tornar a pujar al massís. La ruta principal segueix de prop el riu Furon que desemboca al Drac i connecta prop de Villard-de-Lans amb l'estreta carretera que passa pels túnels de les gorges del riu Bourne i va a parar a l'Isère, aigües avall de Grenoble. La pluviometria és alta a la banda nord del massís, que assoleix normalment els 1.500 mm anuals, i a l'hivern la neu sol cobrir valls i muntanyes interiors i és aprofitada per l'esquí en pista i de fons.⁷⁵

El conjunt és confús i laberíntic, amb altes crestes del Cretaci, sinclinals, combes, cingleres, pous, grutes, dolines, alts planells, restes d'antigues glaceres, etc. La qual cosa va fer que el massís rebés diferents noms, corresponents a cada una de les parts que restaven pràcticament aïllades de les altres i que, més o menys, corresponen a les regions internes i a les de peu de muntanya en què els geògrafs han dividit el massís. Ara bé, el nom de Vercors per a tot el conjunt el va popularitzar Raoul Blanchard en els seus llibres sobre els Alps, i Jules Blache amb la seva tesi que comparava el massís de la Chartreuse amb el Vercors. I li va donar categoria històrica i llegendària, la Segona Guerra Mundial, amb importants contingents de maquis que vivien al seu interior per poder fer accions de guerrilla cap a Lió i les valls que envoltaven el massís. Combatents que reberen una brutal repressió per part de l'exèrcit del III Reich, que també incendià i destruï granges i petites poblacions pel suport donat al maquis.⁷⁶

Les viles i pobles se solen situar entre els 800 i els 1.500 metres a l'interior, fonamentalment a les valls interiors, alguna de ben ampla, com la de Lans, on quan hi anà Pau Vila encara s'hi conreaven cereals en combinació amb una ramaderia bovina, equina i ovina que a l'estiu anava a pasturar als alts planells. També el Vercors era i és un espai on es practica la transhumància, del bestiar boví i especialment oví que es trasllada des de la Provença a passar-hi l'estiu, transhumància que abans es feia a peu i ara es fa en camions. Des de l'any 1970 tot el Vercors és un parc natural regional, i la regió dels Haut Plateaux (zona oriental) és reserva natural, amb fortes restriccions a la circulació rodada.

A Pau Vila, Blanchard li encarregà de fer enquestes a la regió interior del massís més al nord i propera a Grenoble, a Villard-de-Lans, una vila que ha actuat de capital interior d'una part important del conjunt, la més habitada, i que ara és la capital d'una comunitat de sis municipis (Communauté de communes du Massif de Vercors). En

75. Per al Vercors, veure el primer volum de *Les Alpes Occidentales* de Raoul BLANCHARD (1938), subtitulat "Les Préalpes françaises du Nord" (Tours: Arrault et Cie). Veure també la tesi doctoral d'Anne SGARD (1994) "Le paysage, de la représentation à l'identité. Les discours sur la montagne et le développement territorial. L'exemple du Vercors"; dirigida per Hervé Gumuchian i presentada a la Universitat de Grenoble. Un resum a: Anne SGARD (1997) "Paysages du Vercors. Entre mémoire et identité", *Revue de Géographie Alpine*, Grenoble, Collection Acendences.

76. Veure la nota 3 del capítol 3. Al Vercors i dins una gran bauma hi havia un dels hospitals més importants del maquis. Les SS el destruïren i assassinaren a ferits, metges, infermeres i a un jesuïta que els hi donava auxili religiós.

Font: postal antiga IGA

Biblioteca de l'Institut de Geografia Alpina de Grenoble. D'esquena Raoul Blanchard.
De cara amb bigoti, molt probablement Jules Blache.

aquells moments la vila tenia uns 1.524 habitants (dades oficials del 1921), i n'anava perdent des del 1821, quan en tenia 2.131 h, degut a la industrialització de la vall de l'Isère que xuclava els joves de la muntanya. Ara té uns 4.400 habitants i és una important vila de turisme d'hivern i d'estiu, des de la qual es poden practicar diferents esports de neu i de muntanya; per altra banda la connexió amb Grenoble és molt bona i hi ha un nombre considerable de segones residències.

A l'època que hi anà Pau Vila el mitjà més usual de transport era la carretera de Grenoble per Sassenage, Engins i Lans-en-Vercors, però des del 1920 funcionava una línia de tramvia de muntanya, ara convertida en sender, que feia els 39 km de recorregut sortejant el vessant del massís, també per Sassenage. Ignoro el temps que tardaria el tramvia, que deixà de funcionar després de la darrera guerra mundial per la competència que li feien els autobusos i els cotxes. Si ara en cotxe es tarda uns 50 minuts, possiblement en tramvia es tardaria el doble, ja que havia de vèncer les pujades i fer unes quantes parades.

El poble està situat a 1.020 metres d'altitud i dominat pels pics de Saint Michel i del Roc de Cornafion (2.048 m), i en aquella època les activitats principals que hi havia eren l'agricultura, la ramaderia i la silvicultura. Les vaques de raça "villarde" de color bru i de tipus mixt per a l'aprofitament de la llet i de la carn, practicaven la transhumància d'estiu pujant cap als prats alpins del propi municipi i en aquestes zones hi havia bordes per poder-ne tenir cura. Igualment hi havia cria i venda de vedells. La llet es comercialitzava a les ciutats de les valls que envoltaven el massís i també s'aprofitava per fer mantega i formatges ("les frutieres"), amb un reconegut formatge blau anomenat Vercors-Sassenage. Les tropes nazis gairebé acabaren amb les vaques

a l'època de l'ocupació alemanya, com també amb una raça equina els exemplars de la qual van ser requisats. Els boscos donaven també feina per tallar, transportar i serrar els arbres, per la qual cosa hi havia molines, a l'igual que molins per moldre el gra. Existien igualment algunes petites indústries i tallers artesanals. A l'any 1923 ja es practicava l'esquí a l'hivern i l'escalada, i per tant a Villard-de-Lans existien allotjaments pels esportistes que pujaven de Grenoble, encara que les pistes preferides per aquests eren les de Chamrousse del massís de la Belledonne que voreja la banda esquerra de l'Isère més amunt de la ciutat i en direcció a Chambéry.

Hem d'imaginar-nos, per tant, Pau Vila tot sol, recorrent els poblets de la vall de Lans, practicant la tècnica de la interrogació basada en un qüestionari on figuraven una sèrie de temes als quals calia trobar resposta. Després, segur que elaboraria uns resultats que presentaria al director Blanchard; encara que no en tenim cap mostra, alguna nota en la publicació del curs celebrat a Barcelona dona idea del coneixement directe que tenia d'aquells paratges. Així, en la nota 14 del primer tema (L'agricultura a muntanya), escriu que "Als Alps en diuen *mayens* dels indrets on s'envien les vaques al mes de maig després de segar l'herba. Creiem que correspon perfectament al nostre mot *magenc*, el qual hem trobat per terres de Lleida..."

Que va anar sol a Grenoble ho reafirma en una de les respostes a Bru Rovira, en què explica que la dona no va venir "i se la va passar dura perquè l'Aureli va agafar una pleuresia. Jo no me'n vaig assabentar fins a la tornada perquè ella, malgrat que el metge li deia que cridés el seu marit, va dir que no ho faria fins que hi hagués una necessitat absoluta..." Una pleuresia que segons Vila va agafar el Marc-Aureli en una excursió pel Montseny, on el fill "va fer la imprudència de menjar neu" (Rovira, 1989, p. 104-105). Que no s'hagués assabentat de la malaltia no és del tot cert, perquè en la correspondència parla del tema, i així, per tranquil·litzar l'Emília, li escriu que en un excursió d'estudi feta amb Jules Blache comentarien el tema i aquest li va explicar que ell n'havia tingut dues de pleuresies: "una als 18 anys i l'altra als 19, i ara és un minyó fort i sa que fa de geògraf".⁷⁷ La mateixa filla Maria, en una carta del dia 5 d'abril, li manifesta que l'Aureli segueix igual i que l'han punxat per segona vegada per treure-li aigua del pulmó i que el porta un metge anomenat Cardona. Cinc dies més tard, la Maria li envia "les Publis" i una fotografia de l'Aureli. Manifestant-li que aquest està "molt animat i que em sembla que aviat caminarà pel pis", i en una altra carta, del dia 16, confirma la millora de l'Aureli, que prendrà banys de sol, i –d'altra banda– que han pagat les 100 pessetes mensuals compromeses amb el Sr. Fornaguera, que era el professor substitut dels cursos de l'Escola preparatòria de la del Treball.⁷⁸

Una situació familiar que ben segur el preocupava, però en una carta a la seva filla Maria, que a l'igual que el Marc-Aureli feia cursos a l'Escola del Treball, li esmenta que

77. Carta a l'Emília Comaposada, del 8-4-1923.

78. Cartes entre Pau Vila i la seva filla del 5, 10 i 16 d'abril del 1923. A la instància per poder anar a Grenoble es referia Pau Vila també a un altre mestre, el Sr. Feliu, per poder fer les substitucions, però per la correspondència sembla que aquestes van ser assumides totalment per Miquel Fornaguera.

els troba a faltar, però afegeix com a causa de l'estada a Grenoble que ho fa perquè, "tot sigui pel bé i la glòria de Madona Geografia!".⁷⁹ Per la correspondència es denota també que l'Emília no es prengué del tot bé que, estant l'Aureli amb una pleuresia, el seu espòs, que ella anomenava familiarment "Vileta", anés a Grenoble. I encara que celebraren el retrobament de tota la família a la tornada, ella no el va voler anar a rebre a l'estació.

Pau Vila adreça una amorosa carta a l'Emília en la qual reconeix que: "Per la cura de l'Aureli, tot el que tu fagis [sic], ja saps que em sembla bé. Sort de tu... Espero amb ànsia que em digueu que ja ha sortit de casa i com li ha provat". Ja totalment restablert de la malaltia, el pare li adreça una carta el 16 de maig, en la qual fa referència a la primera fotografia en què l'Aureli vesteix pantaló llarg. En ella li remarca l'agraïment que ha de mostrar a la seva mare "que tantes vegades es pot dir que t'ha tornat la vida" i que voldria que s'assemblés "a totes les meves qualitats –les que tingui–, i en cap dels meus defectes. Perquè el meu desig fora que tu valguessis més que jo, i que pugués portar a Catalunya un esforç i un valer major que el meu".⁸⁰

D'aquesta estada a Grenoble, en va quedar constància en les "Chroniques de l'Institut de Géographie Alpine", en el número del segon semestre de la *Revue de Géographie Alpine*, on s'especifica: "M. P. Vila, professeur à la Université Industrielle de Barcelone, a fait au milieu de nous un séjour de trois mois pour se livrer à des études de Géographie alpine", i "M. Vila en nous quittant, nous a laissé une subvention pour le laboratoire". No especifica quant va deixar de subvenció, suposem una mòdica quantitat, perquè Blanchard solia rebre generoses donacions d'industrials del Delfinat, la quantitat de les quals solia fer constar. Uns diners dels quals ben segur l'Emília no se n'assabentaria, ja que no anaven pas grassos de diners, i havien hagut de fer despeses extres per l'anada del pare a Grenoble i la malaltia del fill.⁸¹

En propers capítols es tractaran algunes de les primeres i segones derivades originades per aquest viatge, que va contribuir decisivament al canvi de pedagog a geògraf, tal com explica per carta, i des de Barcelona a Claudina Múnera, una pedagoga colombiana:

"Tengo que confesarle que en cierta manera voy quedándome al margen de las cuestiones pedagógicas pues viendo descuidados en Cataluña los estudios geográficos y habiendo sido la Geografía una de mis aficiones he puesto casi todas mis actividades en esta ciencia, orientándola en un sentido modernísimo [...]. Por eso, es muy posible que me vea usted tomando parte en congresos geográficos y absteniéndome de congresos pedagógicos, con todo y seguir interesándome los problemas de educación".⁸²

79. Carta a Maria Vila, del 17-4-1923. La Maria, a més de fer cursos com a alumna de l'Escola del Treball, hi realitzà tasques administratives.

80. Carta a l'Emília Comaposada, del 2-5-1923, i carta des de Valença al Marc-Aureli, del 16-5-1923.

81. *Revue de Géographie Alpine*, 1923, núm. 2, p. 550.

82. Carta a Claudina Múnera des de Barcelona, del 29-10-1923.

Fons Pau Vila (ICGC) RF-48039

Pau Vila (de perfil i amb boina) amb dos amics, de conversa amb pagesos del Mallol (la Vall d'en Bas), al pla del Castell.

6. FELIP ARBÓS, EL GEÒGRAF DE LA CATALUNYA DEL NORD

Raoul Blanchard escrivia a la "Chronique de l'Institut de Géographie Alpine" corresponent al segon semestre del 1922: "Mais l'événement le plus considérable du semestre a été la soutenance de thèse de M. Philippe Arbos [...]. M. Arbos a été déclaré docteur avec la mention Très Honorable", en un tribunal presidit per Lucien Gallois, i esperava que aquesta primera tesi dirigida per ell a Grenoble i defensada a la seva universitat fos seguida per les d'altres deixebles que la tenien força avançada, i citava Faucher, Gex, Bénévent, Assada, Allix, Blache, Thomas..., algunes de les quals restarien inacabades.⁸³

Devia ser una tesi prou important, perquè un cop publicada se'n feren ressò les revistes de Geografia i d'altres disciplines relacionades. A l'any posterior a la seva defensa i publicació, li era atorgada al doctor Arbos la medalla d'or de l'Académie d'Agriculture; la Société de Géographie de París li concedia el premi Pierre-Félix Fournier, amb medalla especial i 1.300 francs, i encara rebia d'immediat dues medalles més, una de la Société de Géographie Commerciale i una altra de la Société d'Encouragement pour l'Industrie Nationale.⁸⁴ Anys més tard, per les seves obres se li concediria la Legió d'Honor i la categoria d'oficial de la mateixa.

Però, qui era aquest Felip Arbós o Philippe Arbos que Pau Vila cita en el text i notes de l'*Assaig de Geografia de la muntanya* i en algun altre dels seus escrits?⁸⁵ El Philippe Arbos que Blanchard comenta que va recórrer amb ell a peu part dels Alps i que utilitza els seus coneixements i gràfics sobre la vida pastoral a muntanya en el curs de la Universitat Industrial de Barcelona. Es coneixien Pau Vila i Felip Arbós?

La coneixença entre ambdós la certifica el propi Felip Arbós, quan a la *Revue de Géographie Alpine*, escriu la ressenya de *La Cerdanya* de Pau Vila, un any després de la seva impressió, i comença afirmant que Pau Vila no és un desconegut per als geògrafs francesos i particularment per als de Grenoble, una ressenya que fins ara havia passat inadvertida, i que acaba felicitant l'autor per haver reeixit en un obra feta amb una cura escrupolosa i afortunada. Remarca de Vila l'originalitat de l'expansió dels perers, el progrés de la ramaderia vacuna de llet, les obres de regatge per produir més herba per al bestiar, el paper del ferrocarril, amb l'aparició de les viles d'estiu i el turisme d'estiu i hivern, que "c'est là aujourd'hui la véritable industrie de la région". Frase que, extreta

83. "Chronique de l'Institut de Géographie Alpine" (1922), *Revue de Géographie Alpine* [Grenoble], vol.10, núm. 4, p. 674-675.

84. "Chronique de l'Institut de Géographie Alpine" (1923), *Revue de Géographie Alpine* [Grenoble], vol. 11, núm. 2, p. 550.

85. Pau VILA (30-1-1934): "Daniel Faucher, un geògraf pirenaista", *La Publicitat*.

del contingut de l'obra de Vila i remarcada per Arbós l'any 1927, fa un cert efecte. Però sorprèn encara més que Arbós escrigui que la Cerdanya “gardé un sens très vif de son unité, joint à un véritable patriotisme local”. Que un professor francès escrigui sobre el sentit de la unitat de la Cerdanya i sobre el patriotisme local i que hagi ressenyat una obra escrita en català fa sospitar que entén la llengua catalana i que probablement coneix molt bé la Cerdanya.⁸⁶ Fins ara el geògraf català per antonomàsia de la Catalunya Nord és Joan Becat, professor que ha estat de la Universitat de Perpinyà, però resulta que a la primera meitat del segle passat n'hi podia haver un altre, encara que donés les classes molts quilòmetres més enllà de les Corberes.

Raoul Blanchard, en escriure la necrologia d'Arbós a la *Revue de Géographie de Lyon*, assenyala que va néixer a Mosset, a la comarca del Conflent, a l'any 1882, que era un “catalan montagnard, une bone race”, i que parlava un francès amb un accent meridional que ell exagerava. Tenia bona alçada, complexió atlètica, ulls vius; en bona hora el seu fort cap s'havia ornamentat amb una barba, que precoçment es va emblanquir de color de neu com els seus cabells, i des d'aleshores per als seus amics i alumnes va ser “el Pare Arbós”. Per les memòries de Blanchard se sap que Arbós era, per edat i per grau, dels pocs deixebles que tutejaven al “patró”, que li admetia consells i advertències, i era com de la família, tot i la seva seriositat de “catalan de la montagne”.

Ideològicament, Blanchard i altres col·legues asseveren que era un fervent republicà i un típic home d'esquerres, un demòcrata, amb fermes principis, al mateix temps que tolerant, però que conformava la seva vida a les seves idees i no admetia tripijocs. Tenia un gran sentit de la justícia, i per la seva austeritat i rectitud de conducta feia una forta impressió, temperada pel seu sentit de l'humor. Lucien Gachon el descrivia com a fermament laic, allunyat de les creences religioses, però alhora totalment tolerant amb les creences dels altres, i el seu amic Daniel Faucher el retratava com a molt honest, equilibrat, preocupat pels matisos. Max Sorre, bon coneixedor de la gent del Pirineu, escrivia que en bona mesura havia estat sempre un home de la muntanya, amb molt sentit comú i gran rectitud, que a vegades expressava de forma abrupta. Era molt amic dels seus amics, i despertava una gran simpatia.⁸⁷

Aquest “Pare Arbós” (amb aspecte de caputxí sense hàbit) era el fill del mestre de l'escola del poble on va néixer i on aprengué les primeres lletres, i encara que l'ensenyament s'hagués de fer en francès, al poble es parlava en català. Va continuar estudis al

86. Philippe ARBOS (1927): “La Cerdagne”, *Revue de Géographie Alpine* [Grenoble], vol. 15, núm. 2, p. 363-367.

87. Raoul BLANCHARD (1957): “Philippe Arbos (1882-1956)”, *Revue de Géographie de Lyon*, vol. 32, núm. 1, p. 57-58. R. BLANCHARD (1963): *Je découvre l'université*, París, Fayard, p. 140-144. Lucien GACHON (1957): “Philippe Arbos”, *L'Information Géographique* [París], vol. 21, núm. 1, p. 41; i “Nécrologie. Philippe Arbos”, *Revue de Géographie Alpine* [Grenoble], vol. 45, p. 5-7. Daniel FAUCHER (1956): “Philippe Arbos (1882-1956)”, *Revue géographique des Pyrénées et du Sud-Ouest. Sud-Ouest Européen* [Tolosa], vol. 27, núm. 4, p. 418. MAX SORRE (1957): “Nécrologie. Philippe Arbos (1882-1956)”, *Annales de Géographie* [París], núm. 354, p. 182-183; i, del mateix any, “Note de la rédaction”, *Norvès* [Rennes], vol. 13, p. 91. Lucien Gachon era professor de Liceu i escriptor notable sobre els costums i la vida de l'Alvèrnia, va ser professor encarregat de cursos de Geografia a la Universitat de Clarmont d'Alvèrnia (Clermont-Ferrand).

col·legi Aragó de Perpinyà, en règim d'alumne intern, i després al liceu de Tolosa, amb molt bones qualificacions, cosa que li valgué poder continuar estudis al liceu Louis le Grand de París, que li possibilità l'entrada a l'École Normale Supérieure, on encara va poder tenir de professor a Vidal de La Blache, i també a Lucien Gallois, quedant captivat per la nova Geografia que posava èmfasi en la relació entre el medi físic i les activitats humanes. Pel fet d'haver tingut de professors als fundadors de la nova Geografia regional a Arbós se'l considera geògraf de la segona generació, malgrat que la seva tesi fos dirigida per Blanchard, de qui es considerava deixeble.

Aquest darrer era cinc anys més gran que ell, i el va conèixer l'any 1906 a l'excursió interuniversitària a les Cevenes i als Grans Causses, al Baix Llenguadoc. El va retrobar l'any següent quan Arbós es presentà a les oposicions d'agregat i Blanchard era qui presidia el tribunal. Va guanyar les oposicions i anà de professor al liceu de Toló, mantenint la relació amb el nou Institut de Geografia Alpina, de tal forma que Blanchard el convencé per anar de professor al liceu de Grenoble i de fer la tesi doctoral amb ell. El tema de la tesi va ser sobre "La vida pastoral als Alps francesos" i amb Blanchard van recórrer a peu tota la serralada, en algunes excursions acompanyats de l'esposa d'Arbós, que va ser també alumna de l'Institut alpi. S'havien casat l'any 1910 i tingueren una filla de nom Lucienne, potser en honor al seu mestre Gallois. La tesi la inicià abans de la Primera Guerra Mundial, però es retardà en ser mobilitzat, i no va poder ser presentada fins el 1922, l'any que Pau Vila anà per primera vegada a Grenoble per excursionar pels Alps, i un any abans de la seva estada formativa.

Segurament a l'any 1922 Pau Vila i Felip Arbós no arribarien a conèixer-se personalment perquè l'excursió als Alps va ser en temps de vacances d'estiu i Arbós anava a passar totes les vacances al seu poble natal de Mosset. Però sí que es degueren conèixer l'any següent al llarg de l'estada de Vila a Grenoble, on segur va llegir la tesi sobre la vida pastoral, perquè Blanchard la recomanava a tothom, i a més van coincidir en l'excursió interuniversitària a Normandia, on Pau Vila va poder conèixer molts altres professors d'universitats franceses, entre ells Demangeon, Sorre i Deffontaines. Per això les referències que Arbós fa de la coneixença dels geògrafs francesos per part de Vila, a la ressenya "La Cerdagne", del llibre que li devia passar Blanchard pel fet de poder fer els comentaris degut al coneixement directe del català que Arbós tenia.

S'ignora les vegades que Pau Vila es trobaria amb Arbós, però ambdós també coincidiren al Congrés de la Unió Geogràfica Internacional de París, del 16 al 24 de setembre de 1931. Vila hi presentà la comunicació sobre les indústries antigues de Catalunya, dins la secció de Geografia humana; Felip Arbós, també participava a la mateixa secció, i va ser el director d'una de les excursions del Congrés, la dedicada a visitar l'Alvèrnia, una setmana abans de l'inici de la reunió, amb visites a Tièrn (Thiers), Clarmont, les serralades volcàniques, la comarca pastoral del Cantal, les planes de la Limanha (Limagne), etc.

Anteriorment a la defensa de la tesi, Arbós ja havia començat a donar classes a l'Institut de Geografia Alpina, i a publicar articles a la revista de Grenoble i també als

Font: *Ces géographes qui écrivirent les Alpes*. IGA, p. 204. Llibre amb el format de la *Revue de Géographie Alpine*.

Fotografia de professors i alumnes dels primers anys de l'Institut de Geografia Alpina (abans de la Primera Guerra Mundial). Felip Arbós és a la primera línia, el segon per l'esquerra, el que porta una barba "caputxina". Al mig "le patron" Raoul Blanchard. A la segona fila hi ha Jules Blache, junt amb altres alumnes, alguns dels quals ocuparien càtedres universitàries de Geografia.

Annales de Géographie. A aquesta darrera revista, de màxima importància en el món de la Geografia, a l'any 1910 li publicaren l'article "La plaine du Roussillon" que havia estat el tema del seu treball per obtenir el diploma d'estudis superiors.⁸⁸ Les seves obres més reconegudes seran la tesi, que encara avui és un llibre de referència per entendre l'economia de muntanya d'una part d'Europa en èpoques passades i les seves dinàmiques fins a l'any 1922, l'estudi de la Geografia urbana de Clarmont d'Alvèrnia, i la monografia regional sobre l'Alvèrnia. Treballs sobre els quals es dedicarà més atenció en altres paràgrafs.

A l'any 1919 i com a conseqüència de la guerra, va quedar vacant la plaça de professor de Geografia a la Universitat de Clarmont d'Alvèrnia, ciutat industrial en ràpid creixement en aquells anys, i Arbós va ser nomenat "maître de conférences" de forma interina, per ser-ho en propietat un cop defensada la tesi, i posteriorment esdevingué catedràtic. Era considerat molt bon professor, i un savi humil i modest, que si no estava segur d'una qüestió responia amb un "je ne sais pas", segons recompta Lucien Gachon que va ser alumne seu i després professor. Faucher destacava la seva gran cultura que moltes vegades amagava per una espècie de pudor. Aconsegui que alguns alumnes seus

88. Philippe ARBOS (1910) "La plaine du Roussillon", *Annales de Géographie* [París], núm. 104, p. 150-168. Article publicat a *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 88. Els altres articles d'Arbós abans de la defensa de la tesi, tracten majoritàriament d'aspectes relacionats amb la vida i l'economia pastoral i formen part del material que després d'una o altre forma utilitzarà per al doctorat. Articles sobre l'economia pastoral i la vida a muntanya a la Savoia, Suïssa i a Itàlia.

esdevinguessin professors universitaris, sent el més conegut Max Derruau, els manuals de Geografia física i humana del qual han utilitzat molts alumnes hispànics de les llicenciatures en Història i Geografia. També es destaca d'ell que era un gran coneixedor de llengües estrangeres, per dominar el francès, l'alemany, l'anglès, el llatí, el grec i naturalment el català. Raó per la qual després de la Segona Guerra Mundial va ser enviat en missions culturals i geogràfiques de l'Estat francès als Estats Units i també al Brasil.

En temps de la Segona Guerra Mundial va restablir una antiga relació amb Marc Bloch, ja que ambdós havien coincidit a l'École Normale Supérieure, havien pres partit a favor de l'absolució del capità Dreyfus i formaven part del grup d'amics que anys després endegarien l'anomenada Escola dels Annales, entre els quals hi havia Maurice Halbwachs, Marcel Mauss, Marcel Grenet, Georges Davy i Paul Lévy. Es retrobaren a Clarmont d'Alvèrnia, a la Universitat de la qual el govern de Vichy havia traslladat forçosament Bloch, qui des de l'any 1937 era catedràtic d'Història Medieval a la Sorbona. Marc Bloch havia participat com a capità a l'inici de la Segona Guerra Mundial, i de la seva mala experiència redactà un llibre molt important per entendre la derrota francesa, *L'étrange défaite. Témoignage écrit en 1940*, el manuscrit del qual va lliurar a Arbós perquè el salvaguardés dels nazis. Arbós el va amagar a la casa d'un amic metge, que va ser regirada pels alemanys, però no li degueren donar importància perquè van trobar el manuscrit escampat per terra. Seguidament el va enterrar en una propietat rural del mateix amic, on justament els alemanys van excavar trinxeres per fer front a les tropes aliades. Sortosament el manuscrit va romandre intacte i Arbós el va poder lliurar a la família Bloch, ja que Marc havia estat assassinat pels nazis deu dies després del desembarcament de Normandia.⁸⁹

Entre els anys vint-i-cinc i quaranta del segle passat, Arbós va esdevenir el geògraf del Massís Central francès i en especial de l'Alvèrnia, i és quan publicà les altres obres rellevants, a més a més d'articles científics, i multitud de ressenyes i notes geogràfiques, principalment als *Annales de Géographie* i a la *Revue de Géographie Alpine*. A la primera, entre 1910 i 1952 hi tenia 46 publicacions, i a la segona, del 1913 al 1950, 56 treballs. Si en principi tractà temes de la vida pastoral a les muntanyes i dels Alps en general, posteriorment s'ocupà de qüestions molt variades, des d'aspectes geogràfics de la regió on vivia i de la seva capital (la comarca de l'Artense, el glacialisme al Massís Central i a la Corresa, la geografia urbana de Clarmont) fins a un article de la geografia urbana de Petrópolis –la ciutat del Brasil on impartí conferències–, o sobre la

89. Felip Arbós explica la història del llibre a l'article dedicat a Marc Bloch del *Deuxième livre d'or de l'École Normale Supérieure de Saint-Cloud (1939-1945)*, editat per l'Escola en homenatge als exalumnes morts en la Segona Guerra Mundial. En l'article de Josep OLIVERAS (2010) "La introducció dels qüestionaris en la Geografia moderna catalana" (dins: *Homenatge a Bartomeu Barceló i Pons, geògraf*, Palma, Lleonard Montaner editor, p. 246, nota 12), s'afirma per equivocació que el llibre amagat dels nazis era l'*Apologie pour la histoire ou Métier d'Historien*, errada que plau ser rectificada. *L'étrange défaite* està traduïda al castellà a la "Biblioteca de Bolsillo" de l'Editorial Crítica, amb un pròleg d'Stanley Hoffmann (2009).

circulació i fabricació de cotxes, interès que li vindria pel fet que a Clarmont hi havia la Michelin. Sobre la Catalunya del Nord o francesa, independentment de l'article del 1910, s'ha trobat una nota referent a la producció de fruites i llegums al Rosselló, un interessant article sobre el declivi de les migracions estacionals al municipi de Mosset, i un darrer sobre l'evolució demogràfica i econòmica de l'esmentada població.⁹⁰ A més a més va escriure manuals de Geografia per a alumnes de primària i secundària en col·laboració amb Blanchard i realitzà traduccions i ressenyes d'obres geogràfiques escrites per alemanys i anglesos.⁹¹

Durant anys va ser membre del Consell Nacional de la Recerca Científica de França (CNRS), consell que en una època va presidir Raoul Blanchard, i que era l'encarregat de concedir ajuts ministerials per a poder fer investigacions i viatges d'estudi, tant a l'interior de l'Estat com a l'estranger. D'aquí l'estima que li tenien els col·legues per la seva rectitud i solidesa en els judicis de les propostes que s'efectuaven. Segons Gachon, era d'una justícia intransigent, però sensible a la condició humana. Quan es jubilà en complir setanta anys, el 1952, i després de trenta-tres anys d'ensenyar Geografia a Clarmont d'Alvèrnia, els seus col·legues li oferiren dos volums d'articles en homenatge a la seva persona, en els quals col·laboraren professors i professores de diferents generacions de les universitats franceses.⁹²

En passar a comentar les seves tres principals obres, es començarà pels dos llibres que tracten de l'Alvèrnia i la seva capital, per passar després a comentar la seva obra més important i bàsica per entendre el funcionament de l'economia i la vida ramadera en les àrees de muntanya europees, així com els qüestionaris de la tesi que no apareixen a l'edició.

L'*Étude de Géographie urbaine de Clermont-Ferrand* es va publicar l'any 1930, per la Librairie Delaunay, de Clarmont d'Alvèrnia, en una edició en octau de 160 pàgines, acompanyades de fotografies, mapes i gràfics. Anteriorment, i amb poques variacions, havia estat publicada en tres extensos articles apareguts a la *Revue de Géographie Alpine* dels anys 1925, 1927 i 1929. És una obra que formava part d'un altre pla del "grand patron" Blanchard i que ell havia iniciat amb l'estudi de Grenoble l'any 1911, seguit

90. Philippe ARBOS (1933) "La production des fruits et de légumes dans le Bassin d'Arcachon et le Roussillon", *Annales de Géographie* [París], núm. 239, p. 549-551. Philippe ARBOS (1949) "Le déclin des migrations saisonnières dans une vallée des Pyrénées méditerranéennes", *Livre jubilaire offert à Maurice Zimmermann, professeur honoraire de géographie à la Université de Lyon, par ses élèves et ses amis...*, Université de Lyon, Institut des Études Rhodaniennes-Institut de Géographie (consultat a www.histoiredemosset.fr/mossetpdf/arbos%20philippe.pdf, el 5-9-2019). Philippe ARBOS (1954) "Évolution démographique et économique d'un village des Pyrénées méditerranéennes (Mosset)", *Mélanges géographiques offerts au Doyen Ernest Bénévent*, Gap: Éditions Ophrys.

91. Exemples de llibres escolars de Geografia de Felip Arbós realitzats conjuntament amb Raoul Blanchard, el qual probablement només els dirigí i orientà són: *Abrégé-manuel de géographie. Classe de 1re La France*, París, E. Belin, 1919, però amb múltiples edicions en anys successius, l'onzena el 1948; i *Abrégé. Manuel de géographie. Les principales puissances économiques. La vie économique du globe*, editada també a París per E. Belin el 1928, amb 3ª edició l'any 1933.

92. *Mélanges géographiques offerts à Philippe Arbos*, 2 vols., Publications de la Faculté des Lettres de Clermont-Ferrand, p. 224 i 306.

d'estudis de Lilla, Nancy, Lió, Marsella, Niça, Annecy, Bordeus, Nantes, Quebec i Mont-real.⁹³ Blanchard intentava que els seus deixebles fessin estudis sobre les ciutats on hi havia implantada la respectiva universitat, o d'altres llocs que poguessin conèixer, seguint la metodologia del seu article sobre *Une méthode de Géographie urbaine*, publicat per primera vegada a *La Vie urbaine* l'any 1922, i traduït al català per Cristòfor Cardús, tal com s'ha comentat en el capítol segon.⁹⁴ La idea era la mateixa que la de l'estudi dels sistemes muntanyencs: a partir de l'estudi de casos, bastir una teoria general de la ciutat, cosa que no arribà mai a realitzar. Felip Arbós seguí les indicacions del mestre i realitzà el treball sobre Clarmont d'Alvèrnia.⁹⁵

La primera part està dedicada al quadre geogràfic de Clarmont d'Alvèrnia (Clermont-Ferrand, en francès) com a unió de les poblacions veïnes de Clarmont i de Montferrand, completada el 1730. Situa la població com a centre d'una regió de contacte i relació entre les muntanyes de l'est i de l'oest, de Lió cap a Bordeus a l'Atlàntic, i entre el nord, la conca de París, i el sud occità. L'Allier, un dels principals afluents del Loira, que discorre prop de Clarmont és difícil de passar més amunt de la latitud de la població, i per altra banda no és un riu navegable, cosa que converteix la ciutat en un cul de sac, lluny del mar i de les fronteres, amb l'obstacle dels pendents de les muntanyes del Massís Central que converteixen els transports en ruïnosa per al comerç local. La posició sobre la que s'assenta Clarmont, a la cadena volcànica dels Puys, vindria determinada per ser en un planell, en el que els mantells volcànics del sòl i de l'antic con d'un volcà que la circumdava es converteixen en una protecció natural sobre la plana de l'Allier. La ciutat vella s'assenta sobre l'antiga fortificació i població gal·loromana, el punt culminant de la qual ara és la catedral. Fa referències al clima i a les aigües, que en el darrer cas venen representades per un rierol, la Tiretaine, provinent de les properes muntanyes volcàniques.

La segona part es dedica a les funcions urbanes, iniciant-se amb una qüestió difícilment objectivable, com és el caràcter dels clarmontesos que els caracteritza com a mancats d'esperit comercial, poc entusiastes, freds, poc donats a acumular grans fortunes, estalviadors sense arriscar-se, ja que dedicaven el diner acumulat a inversions immobiliàries, préstecs hipotecaris i deute de l'Estat. Persones amb una prudència excessiva, molt individualisme i por als canvis, encara que amb una gran tenacitat per defensar totes les novetats arribades de fora quan han estat adoptades. Uns caràcters que jutja podran anar canviant com a resultat de la indústria i les noves migracions.

93. Grenoble i Annecy van merèixer llibres que van ser reeditats, altres ciutats extensos articles, i alguns articles són compartits per més d'una ciutat, tal és el cas de Lilla i Nancy ("Deux grandes villes françaises, Lille et Nancy", *La Géographie* [París], 1914, XXX, p. 103-122); o el de Lió, Marsella i Niça ("Trois grandes villes du sud-est. Lyon, Marseille, Nice", *Recueil des travaux de l'Institut de Géographie Alpine* [Grenoble], 1918, VI, p. 153-210). L'article de Montreal va ser publicat a la revista de l'Institut alpi, i també a la *Revue canadienne de Géographie*.

94. "Une méthode de géographie urbaine" de Raoul BLANCHARD, aparegué també el 1928 a la *Revue de l'Institut de Géographie Alpine* [Grenoble], vol.16, núm.1, p. 193-214.

95. De l'estudi de Geografia urbana de Clarmont d'Alvèrnia se'n conserva un exemplar a la biblioteca del Centre de Lectura de Reus, que probablement hauria fet comprar Josep Iglésies.

En tractar de les funcions políticoadministratives fa un repàs a la història de la població i al seu paper de capital departamental, militar i eclesiàstica. La darrera funció sobresortia abans de la Revolució, perquè hi havia vint-i-dos convents d'ordes religiosos. Des de mitjans del segle XIX, Clarmont es va convertint en ciutat universitària de tot el centre de França, amb facultats de Lletres, Ciències i Dret, i amb molts alumnes interns que donaven vida a la població. La funció agrícola s'havia hagut d'adaptar a la crisi de la fil·loxera, tot i que dominaven les petites propietats de vinya assentades al vorell occidental de la Limanha (Limagne) (la plana de l'Allier). A les terres al·luvials predominaven els cereals i augmentava notablement la plantació de fruiters per dedicar els seus productes a la indústria de la confiteria que tenia una bona demanda i implantació a la ciutat.

La funció industrial estava marcada pel curs canalitzat del rierol de la Tiretaine, que entra per Montferrand, i que havia donat lloc a implantacions antigues d'adoberies, molins paperers i farineres. La força energètica s'havia pogut augmentar amb les turbines i els vapors generats amb carbó, però aquest tenia el greu problema del transport, malgrat haver-hi jaciments relativament propers a la regió. Petites indústries de teixits de canem, cotó i seda s'instal·laren a la ciutat i als municipis veïns seguint el curs fluvial citat abans, però el veritable creixement industrial vindrà donat per la fabricació de pastes alimentàries i molt especialment pel cautxú i la fabricació de pneumàtics.

La fabricació de pastes tenia a veure amb la bona producció de qualitat dels cereals de la Limanha i a l'arribada a Clarmont d'artesans de pastes procedents d'Itàlia; la indústria del cautxú, la primera matèria del qual arribava per Marsella, és encara més xocant. Un fet al qual Arbós no para atenció, perquè trenca les relacions que la Geografia vidaliana volia establir entre els humans i el medi. Seran dos emprenedors de París, un d'ells casat amb una escocesa, el pare de la qual feia fortuna amb el cautxú a Anglaterra, els que iniciaran la producció de pilotes per jugar els infants i d'una gran quantitat d'articles de goma d'usos ben diferents. Un altre empresari iniciarà la producció d'impermeables, i cap el 1890 la primera factoria es reconvertirà en la Michelin, que farà pneumàtics per a bicicletes i seguidament per a automòbils. A l'any 1926 la indústria del cautxú i empreses derivades ocupaven a 18.000 obrers. I el cautxú explica la introducció d'empreses de la química, farmacèutica i metal·lúrgica.

La funció comercial estava marcada pel ferrocarril, que converteix Clarmont en un nus ferroviari entre els quatre punts cardinals, com ja abans ho havien estat camins i carreteres que feien de la ciutat un centre de distribució de vins, cereals i productes ramaders, amb cinc fires anuals. No obstant, el tren desvia rutes tradicionals i augmentà la influència directa de París, convertint Clarmont en un lloc de pas i intercanvi entre Nîmes, Bordeus i Lió. L'àrea d'influència tradicional per al comerç urbà es manté per una part de l'Alvèrnia, però sense arribar a ser una veritable capital comercial.

Finalment la tercera part es dedica a l'organisme urbà, la ciutat que viu i augmenta en extensió, com si fos un ésser animat, i per tant s'ocupa de la població i del que en diu

desenvolupament topogràfic, que no és altra cosa que una morfologia urbana. L'augment de la població degut a les activitats industrials esmentades abans, comporta que la ciutat incrementi en més del doble el nombre d'habitants entre 1901 i 1926, a base d'absorbir població rural, especialment de la banda de ponent, i comencin a aparèixer els immigrants de fora de la regió, primer de la Lorena el segle XIX, però el XX arriben espanyols, italians, portuguesos, txecoslovacs i polonesos.

L'expansió urbana és tractada des del punt de vista de l'evolució històrica, destacant al segle XIX el creixement urbà en direcció a l'estació del ferrocarril, després en direcció al nucli de Montferrand, amb la instal·lació de l'escorxador i la fàbrica del gas, i finalment cap a les zones industrials del sud i de l'est on s'instal·laran les noves indústries.

L'obra és interessant, segueix els patrons impulsats per Blanchard, però queda lluny de les noves perspectives del que haurà de ser la Geografia urbana, segons els continguts que a França marcarà Georges Chabot a partir del seu treball *Les villes. Aperçu de Géographie urbaine* (1948) i del manual que elaborarà amb Jacqueline Beaujeu-Garnier, publicat l'any 1963, i editat en castellà set anys més tard.⁹⁶ Arbós no es planteja la definició del que és o ha de ser una ciutat, hi ha funcions urbanes no tractades o només parcialment, com la funció comercial o la dels serveis, o no hi ha cap apartat destinat als serveis sanitaris o els professionals. L'estructura urbana hi és de forma incipient i no es tracta de la parcel·lació urbana i menys del tema de la propietat i la seva distribució, així com les diferents àrees d'influència de la ciutat. No obstant, era una obra interessant per fer entendre als ciutadans de Clarmont de quina manera havia sorgit la població, la seva evolució i el paper que jugava. No és pas estrany que per aquesta obra i per la seva monografia sobre l'Alvèrnia, a més d'altres treballs menors, un dels principals col·legis públics de Clarmont d'Alvèrnia, porti el nom de Philippe Arbos.

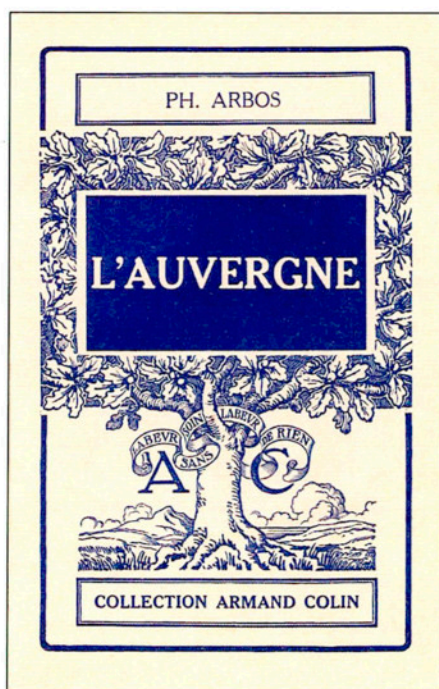
A l'any 1931, l'editorial Armand Colin, en la seva col·lecció de llibres de Geografia, publicà de Felip Arbós la monografia regional sobre l'Alvèrnia. Entre 1931 i 1952 es coneixen quatre edicions de *L'Auvergne*, cosa que demostraria la gran acceptació que va tenir entre el públic, i no només el de la regió. El llibre, en octau i de 223 pàgines, dotze mapes, gràfics i bibliografia, té per objectiu, segons Arbós, descriure la vida humana i l'activitat econòmica de l'Alvèrnia. La situa dins el seu quadre físic i intenta dibuixar els seus grans trets, sense entrar en el detall dels problemes que es plantegen. L'autor especifica que els continguts es basen en la recerca efectuada en arxius i en les enquestes personals que ha realitzat per diferents indrets de la regió. Lamenta no haver pogut utilitzar encara les dades de població del cens de 1931 i dona gràcies a Maurice Pardé, professor a l'Institut de Geografia Alpina de Grenoble, pels documents que li ha passat relatius a la hidrologia.

96. Georges CHABOT (1948) *Les villes. Aperçu de Géographie urbaine*, París, Armand Colin. Jacqueline BEAUJEU-GARNIER, Georges CHABOT (1963) *Traité de Géographie urbaine*, París, Armand Colin. En castellà el *Tratado de Geografía urbana* va ser publicat per l'editorial Vicens Vives l'any 1970, traduït per Rosa Ascón i Teresa Juni, amb un pròleg de Joan Vilà Valentí i un apèndix bibliogràfic de treballs de Geografia urbana a Espanya, a càrrec d'Horacio Capel.

A la introducció fa una delimitació general de la regió, entre diferents serralades, i la situa al nord del Massís Central, a mig camí entre l'est i l'oest, i en l'espai de separació entre la França septentrional i la meridional. Ressegueix les principals èpoques històriques i fixa les diferències entre l'Alta i la Baixa Alvèrnia, tot i que tant una com l'altra tenen muntanyes de les mateixes altituds. Per poder oferir dades més precises centra l'estudi en el departament de Cantal que gairebé coincideix amb l'Alta Alvèrnia, més el departament de Puy de Dôme i el districte de Briude, que coincideixen amb la Baixa Alvèrnia.

L'estructura del llibre és la típica de les monografies regionals, amb algunes variacions entre elles, sense massa importància. El divideix en dues grans parts o llibres. La primera s'inicia amb el relleu, que no és gens uniforme en haver-hi altes muntanyes i profundes depressions, explica els orígens i transformacions geològiques experimentades a la segona meitat de l'era Terciària, amb l'aparició de les serralades volcàniques, i acaba tractant de la xarxa hidrogràfica i els llacs. La hidrografia està marcada pel curs de l'Allier que travessa la regió de sud a nord i fa d'eix vertebrador, i pels nombrosos llacs que venen originats pel vulcanisme i els antics glaciers. El segon capítol el dedica al clima, les aigües i la vegetació. Una vegetació molt rica i variada, en relació amb els sòls volcànics i granítics i marcada per la pluviometria i l'altitud. El sud rep les influències de l'Atlàntic amb altes pluviometries i el nord és molt més continental, mentre que en alguna comarca del sud arriba també una certa influència mediterrània. Les aigües termals són també considerades com una de les aportacions del vulcanisme, a l'igual que la pedra negra porosa o tofa volcànica, característica de les construccions antigues.

Els capítols tercer i quart tanquen la primera part del llibre, tractant en ells primer de la vida econòmica i després de la població i l'hàbitat, cosa que no era del tot habitual, ja que en altres monografies apareix primer l'estudi de la població abans que el de l'economia regional, encara que en aquest cas la influència de la industrialització de Clarmont d'Alvèrnia per la fabricació d'objectes de cautxú, incidiria decisivament en la pèrdua de població en l'àmbit rural, tant de l'Alvèrnia com de la veïna regió del Llemosí, i en el creixement de les ciutats, primordialment de Clarmont. Tracta també de la mineria del carbó i de l'electricitat, així com de les indústries tradicionals, sigui la tèxtil, les puntes de coixí, o la metal·lúrgia i ganiveteria. La vida

agrícola ve marcada per la producció de cereals, sobretot a les planes de la gran vall de l'Allier quan aquesta s'obre en direcció al nord, i que es coneix com la Limanha (Limagne), així com per l'augment de les produccions de fruita. Tracta també de la ramaderia bovina i ovina, especialment el bestiar de llet amb races pròpies que permeten l'obtenció de formatges típics com el Cantal o el Blau d'Alvèrnia. Pel que fa a les comunicacions es destaca la que travessa la regió d'est a oest, de Lió a Bordeus, i la que va de nord a sud, provinent de París i es dirigeix cap a Tolosa per Orlhac (Aurillac). El ferrocarril no arribà fins a principis de la segona meitat del segle XIX, per la línia que de París es dirigeix a Marsella i Montpeller, i que al nord de Clarmont connecta amb la línia de Lió a Bordeus, evitant el pas per les zones més muntanyoses i difícils del Massís Central, al mateix temps que es lamenta la manca de rius i canals navegables que han mantingut la regió força aïllada de l'exterior.

Sobre la població, les màximes densitats es donen a les planes de la Limanha i a redós de la capital, i les mínimes a les zones de muntanya, destacant en el poblament que a l'Alvèrnia hi ha uns sectors en què els habitants s'agrupen en pobles (principalment a la Limanha) mentre en altres predomina l'hàbitat dispers en petits nuclis que agrupen unes quantes cases amb les respectives granges de bestiar.

La segona part està dedicada als estudis regionals, o sigui, que delimita dins la regió unes comarques o petites regions, les quals són analitzades en més detall, amb les seves característiques pròpies que diferencia les unes de les altres. Distingeix entre: els massissos i altiplans de l'est, amb la Margaride i les muntanyes de Forez i de Livradois; els altiplans de l'oest, amb la Châtaigneraie al sud, l'Artense al centre, i els altiplans del sector nord; i les muntanyes de l'Alvèrnia, amb les zones dels Domes i la dels massissos on es troba la comarca del Cantal, la de Cèzalier i els Monts-Dore. En aquest apartat de les muntanyes és on explica la seva economia rural i s'ocupa de l'especialitat d'Arbós en l'explotació pastoral, amb els moviments de bestiar i persones cap als hàbitats temporals. Finalment tracta de les planes i de la conca de l'Allier, amb el seu paisatge, la vida econòmica i les ciutats. Tanca el llibre una bibliografia bàsica.

Sobre aquesta obra que va aparèixer en una col·lecció molt popular de temes geogràfics, André Allix, el catedràtic de Geografia de la Universitat de Lió, va escriure que a partir de la seva aparició seria indispensable com a instrument de treball, però a més, era agradable de llegir, útil per reflexionar, i bona per difondre entre els geògrafs i entre el públic. "Un estudi extremament detallat de la població i de l'hàbitat a l'Alvèrnia; un estudi gairebé completament nou i que rendirà els més grans serveis".⁹⁷

Amb aquesta monografia regional clàssica, però pensada per a un públic no acadèmic, que volia saber coses del seu país, Arbós aconsegueix que per fi, els habitants de la regió puguin tenir un llibre que els expliqui què és l'Alvèrnia, com es delimita, com s'ha format, les seves característiques principals, quants i on són, quins altres elements

97. André ALLIX (1934) "L'Auvergne (compte-rendu)", *Les études rhodaniennes* [Lyon], vol.10, núm. 1-2, p. 105-106.

d'importància, naturals i obrats pels humans hi ha a la regió, com habiten, quines comunicacions tenen, i de què viuen. Una sistematització dels trets i característiques d'un espai geogràfic que en aquella època prevalia sobre els estudis de detall i les interpretacions parcials que permeten veure bé una branca o part d'ella, però mai tot el bosc.

L'obra més important de Felip Arbós, la que té més interès general i la que perdurà més temps, és la seva tesi, ja que ha esdevingut clàssica per entendre el funcionament de la ramaderia europea en àrees de muntanya. *La vie pastorale dans les Alpes françaises. Étude de Géographie humaine*, es va publicar per l'editorial Armand Colin de París, el 1923, en un llibre de 718 pàgines, amb 14 mapes fora de text, 58 figures, i dos mapes en color. L'obra consta d'una introducció i de quatre grans parts o llibres. No hi figuren els qüestionaris que va utilitzar i que es van publicar a part a la *Revue de Géographie Alpine*, com també algun altre capítol de la tesi en forma d'article.⁹⁸

Sobre el contingut de la publicació de la tesi, es remet a la ressenya efectuada per Raoul Blanchard a la *Revue de Géographie Alpine* el 1922, la qual incloem –traduïda al català– en aquest llibre. Molt probablement part d'aquest text estaria format per les notes de la intervenció del mateix Blanchard en el tribunal de la tesi i es considera un bon resum comentat del llibre. Aquí es resumirà l'estructura formal del volum, amb algun comentari addicional.

La introducció va precedida d'un prefaci, no comentat per Blanchard, on exposa que la monografia abasta múltiples problemes relatius a molts països, d'on en resulta les dificultats de documentació i de realització de l'obra. Entre 1910 i 1914 va fer quatre campanyes de recerca sobre el terreny, efectuant personalment quatre-centes enquestes orals a altres tants municipis, més dues-centes enquestes escrites per completar i explorar a fons el coneixement que hi havia sobre el tema. El seu objectiu va ser estudiar el conjunt de les grans qüestions sobre l'activitat pastoral dels Alps i analitzar després les individualitats de les diferents regions alpines. Explica que recorre també a la història, ell que en tenia una excel·lent formació, per explicar l'evolució del pasturatge, i considera que ha realitzat un simple assaig, que exposa més problemes que no en resol, i si suggereix solucions només les dona com a provisionals. Incita a altres investigadors a aprofundir sobre els temes que tracta, amb la finalitat de poder arribar a una síntesi definitiva. La interrupció de la Primera Guerra Mundial no havia pas canviat la situació anterior, fora que el tribut de la sang dels joves soldats morts no feia més que empitjorar la crisi de mà d'obra del món de les pastures de muntanya, que ja era un dels principals factors d'evolució. Acaba donant les gràcies a un munt de persones començant pel professor Blanchard, seguit del col·lectiu d'alcaldes, mestres,

98. De *La vie pastorale dans les Alpes françaises*, consta que a les biblioteques acollides a l'intercanvi interuniversitari de Catalunya n'hi ha tres exemplars: a la Biblioteca Nacional de Catalunya, al Centre Excursionista de Catalunya, i a l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya. El segon va ser comprat a instàncies de Pau Vila, i el tercer prové del Fons Josep M. Puchades, que incloïa llibres i documents de Pau Vila que actualment constitueixen el Fons Pau Vila, i per tant, possiblement havia estat comprat per Vila a la llibreria Jules Rey de Grenoble, la casa a la qual el nostre geògraf encarregava els llibres francesos.

professors d'agricultura, arxivers, etc., i un grup de corresponsals col·laboradors que cita pel seu nom. A la bibliografia que apareix al final de l'obra se citen 31 revistes, la major part geogràfiques, i memòries documentals, 6 arxius i grans biblioteques on va treballar diferent documentació, 7 col·leccions de mapes consultats i 414 llibres o articles utilitzats. Una tesi que marcava per sempre un trajectòria vital i professional.

La primera part tracta de les condicions de la vida pastoral i del joc entre la natura i els humans. Explica les varietats de relleus i de tipus de sòls, i les característiques generals de les zones de pastura, amb els límits de les zones talades d'arbres, el progrés dels boscos a expenses de les pastures, la fertilitat dels sòls, i la proporció de la superfície pastoral en relació a la superfície laborable i a la total. Sent remarcables, tant en aquest capítol com en tota l'obra, els mapes temàtics acompanyats del corresponent mapa en paper vegetal per veure les dades o percentatges corresponents a cada cantó dels Alps occidentals.

En el segon capítol tracta bàsicament de la propietat de les zones de pastures, que poden ser de propietat individual, col·lectiva, societàries i comunals, a les quals dedica especial atenció. Les referències a la lògica de normes antigues per pujar bestiar als prats comunals són notables, com una del segle XVI, vigent en diferents municipis, que establia que ningú podia pujar als prats alpins més bestiar del que tenia a casa a l'hivern, a fi d'evitar l'especulació o engreix de bestiar d'altri. A aquest capítol el segueix el que dedica a l'activitat humana a la zona pastoral: bàsicament la sega i el transport del fenc o herbes per alimentar els animals, i com en molts municipis la sega als prats de més alçada s'abandona degut al regadiu i a la millor productivitat de les plantes farratgeres a les zones baixes i mitjanes. Igualment remarca la pèrdua de conreus i l'abandonament de camps a les zones altes.

En un altre capítol estudia la combinació de l'agricultura i la ramaderia a l'economia alpina, el problema de les comunicacions que dificultava els intercanvis, en part resolt en els anys de la tesi, el comerç de bestiar i les antigues fires, amb molts exemples i referències històriques. A continuació dedica un capítol al gènere de vida, destacant que agricultura i ramaderia es combinen també a les zones baixes, però que l'originalitat de la vida alpina rau en la superposició en pisos de les zones d'explotació i que cada grup humà s'acomoda a la natura i estén el seu domini d'explotació en sentit vertical. L'habitatge temporal i el nomadisme formen també part en molts llocs d'aquest gènere de vida, regit per un ordre que està íntimament relacionat amb el clima. "La complexitat del gènere de vida alpi tendeix a la varietat dels recursos, dels habitants i dels moviments que comporta: conjunt infinitament divers, però on l'altitud juga el paper de mestre de cor", i l'altitud comporta diferències climàtiques.

El segon llibre o part segona està dedicada a l'explotació del bestiar, i s'inicia amb una evolució històrica que comprèn tres capítols, seguida de la revolució agrícola que s'experimenta al llarg del segle XIX i principis del XX, amb la despoblació del camp, especialment a les zones més dificultoses, i també la reducció dels grans ramats. Milloren les comunicacions, s'estenen els farratges, els prats artificials, els

adobs químics, l'alimentació animal, i s'arriba a un nou equilibri en el paisatge vegetal entre l'herba, els arbres i els conreus. Les ovelles veuen disminuir el seu ús per a l'obtenció de llana i de fems, els bous perden protagonisme com a auxiliars de l'agricultura, les vaques lleteres seran ara les que tindran un major rendiment, i per les muntanyes s'estén l'elaboració de mantega i formatge per a la comercialització. Un sistema que els Alps ha manllevat de la veïna regió del Jura. Arbós proposa accions per al futur de la ramaderia alpina, perquè resta encara molt per fer: millores agrícoles i pastorals, perfeccionament del bestiar i dels productes lleters. Un ampli programa per bastir.

A continuació ve tot un llarg capítol dedicat a les espècies animals. Fa uns breus comentaris a les ramaderies que anomena accessòries, les dels porcs i les cabres, per seguir per les comarques o zones on predomina el bestiar menut, que per Arbós és l'oví: les ovelles productores de llana, carn i llet, que es troben principalment als Alps meridionals, sotmesos a les influències mediterrànies. Després, en un altre subcapítol, tracta dels països o comarques on predomina el bestiar gros (vaques i bous) que essencialment és la Savoia i el Delfinat humit, on se sol incrementar la ramaderia de vaca de llet i baixa l'ovina; finalment tanca el tema exposant el que passa a les comarques o zones mixtes, on es barreja un i altre tipus de bestiar. A començaments del segle XX, amb la millora de les comunicacions, a l'alta muntanya ja no és necessària l'agricultura cerealista i es pot dedicar molta més superfície a la producció de farratges, de tal manera que la ramaderia no depèn tant del medi natural i el repartiment de les espècies animals es pot modificar. El progrés del bestiar gros anava lligat a la indústria lletera, mentre que els xais i ovelles no havien desaparegut, però només es mantenia bé a la zona de landes dels Alps del sud, i també estava en vies de transformació.

El tercer llibre o part està dedicat a la vida pastoral i és la més citada per altres autors, perquè en ella explica la ramaderia que implica algun tipus de nomadisme i la transhumància. Troba tres gèneres de vida diferents: el primer n'anomena savoia, tot i que comprèn altres parts dels Alps, en ell les pastures s'exploten pel bestiar gros i per la producció de llet, les migracions de les bèsties s'acompanyen de les migracions humanes, l'hàbitat temporal de muntanya sol ser habitual i important. El segon gènere de vida correspon als Alps meridionals on predomina el bestiar oví, amb pocs pastors, sense migracions humanes, i no es pot parlar pròpiament d'hàbitat temporal de muntanya. El tercer gènere de vida és el dels Alps provençals, en el que les muntanyes s'utilitzen a l'estiu per al bestiar oví i per al boví de carn. L'hàbitatge temporal és l'excepció i els pobles tenen un caràcter més agrícola que ramader. A partir d'aquí defineix els diferents tipus d'hàbitat i les etapes de les migracions que es poden llegir a la ressenya de Blanchard. Un gènere de vida que comprèn el poble i la muntanya. La muntanya pot estar reservada tant al gros bestiar com al menut. Pot ser una muntanya per entretenir i mantenir el bestiar, per engreixar bestiar per carn, o bé per a la producció de llet de vaca. Anomena *gran muntanya* quan es reuneix a les pastures un gran nombre d'animals entre un petit nombre de pastors, i *petita*

muntanya si l'explotació està parcel·lada i individualitzada, i cada família s'ocupa del seu bestiar.

Muntanya i poble es poden desdoblar, i apareix el que n'anomena *la muntanyeta*, a sota de la muntanya, i on bestiar i persones l'ocupen a la primavera i a la tardor; i de la mateixa manera la zona de conreus també es pot desdoblar en dos pisos d'altitud diferent, donant lloc a l'anomenada "remue" (el desplaçament), i encara hi ha alguna altra variable d'hàbitat. Fa una anàlisi toponomàstica i històrica d'aquestes formes d'hàbitat i examina el període d'establació, en el qual els animals tancats consumeixen les reserves d'herbes emmagatzemades, així com els treballs que cal realitzar. A partir d'aquí examina en detall cadascun dels gèneres de vida de les diferents regions internes o comarques alpines (el Beaufortain, la Tarantaise, l'Oisans, la Maurienne, etc.) donant lloc als gràfics que apareixen al curs de Raoul Blanchard a Barcelona, i que utilitzarien molts altres geògrafs en escriure sobre la ramaderia de muntanya.⁹⁹

La darrera part del llibre tercer s'ocupa de la transhumància, la normal de la plana a la muntanya, la inversa, les carrerades, la protecció donada pels poders públics als ramats transhumants, els conflictes amb els agricultors, les principals rutes transhumants, l'evolució dels desplaçaments i la utilització del ferrocarril i la carretera. Dedica un subcapítol al futur que pot tenir la transhumància, posant en evidència el perill de la comercial efectuada per negociants, comissionistes i carnisers que porten a pasturar a la muntanya bestiar oví d'importació, que pot destruir per sobrecàrrega les pastures naturals.

El quart i darrer llibre el dedica la vida pastoral en relació amb el tipus de casa i amb el tràfic del bestiar. Analitza els tipus de cases dels hàbitats permanents i dels temporals, segons la seva funció i l'emplaçament, amb plànols de les cases i fotografies; i acaba amb un capítol dedicat a la circulació del bestiar, el seu comerç interior i exterior, i el paper de les fires.

La conclusió general és que l'obertura dels Alps a la circulació moderna els ha especialitzat en un tipus de producció adaptada al medi immediat i a la vida econòmica general, sense poder alliberar-se completament del determinisme geogràfic local. Les condicions naturals s'imposen sense que els humans se'n puguin alliberar totalment. La ramaderia alpina depèn cada cop més de les produccions agrícoles, però les pastures continuen sent utilitzades, convertides en part en prades i conreus, per continuar complint amb la seva finalitat. En certes regions la decadència de l'economia i gènere de vida pastoral és un fet, però les migracions de bestiar continuaran perquè els humans no deixaran improductives les riqueses de les zones pastorals. Hi podran haver altres formes d'explotació de les pastures de muntanya, però seran sempre de temporada

99. A Catalunya el tractament de la ramaderia de muntanya seguint el curs de Blanchard, que extreu força material de la tesi d'Arbós, serà seguit en primer lloc pel mateix Pau Vila en el treball sobre la Cerdanya (1926), i passada la Guerra Civil per Salvador Llobet en les seves monografies sobre Andorra (1947) i el Montseny (1947), Joan Vilà Valentí en el seu treball de la transhumància a Catalunya (1950), i per Lluís Solé Sabarís en el seu llibre sobre els Pirineus (1951).

i extensives. La ramaderia continuarà sent el gran principi de vida humana dins els Alps francesos i seguirà tenint manifestacions d'originalitat amb un matís d'arcaisme.

És una tesi molt impressionant per entendre el passat, present i algunes perspectives de futur de la ramaderia alpina del primer quart del segle XX. Arbós no podia preveure la importància que tindria el turisme rural i de muntanya, així com les pràctiques esportives que aviat altres geògrafs de Grenoble descobririen, però l'explicació del funcionament del gènere de vida a les muntanyes dels Alps és monumental. Naturalment una tesi d'aquest tipus només la podia fer algú que ja de petit hagués conegut la ramaderia de muntanya i hagués pujat i baixat pels vessants, encara que aquestes fossin del Pirineu del Conflent i no dels Alps del Delfinat. Pel que fa als canvis experimentats per la ramaderia cal fer notar que, tot i amb moltes diferències, processos comparables s'han donat a les comarques pirinenques catalanes, i el mateix Pau Vila a *La Cerdanya* explica l'augment de la ramaderia bovina lligada a la producció de llet que coincideix amb la posada en marxa per aquells anys de les cooperatives lleteres de la Seu d'Urgell i de Bellver de Cerdanya. Una producció que s'estengué també per les comarques veïnes a mesura que milloraven les comunicacions per poder fer la recollida de la llet.

Al llibre *La vie pastorale dans les Alpes françaises* no hi figuren els qüestionaris que sí reproduïm en aquest llibre, en haver estat publicats a la *Revue de Géographie Alpine* l'any 1922.¹⁰⁰ Els qüestionaris serviren a Arbós per fer les preguntes a les persones implicades en la vida dels municipis dels Alps francesos, a partir de les quals va poder explicar els gèneres de vida de les diferents regions i comarques alpines. El mateix Blanchard relatava, a l'article dedicat a la tesi d'Arbós, que els seus millors capítols eren els que resultaven de les enquestes personals, elaborades al llarg dels camins de muntanya, tant si feia sol, com si plovia, i per tota la cadena muntanyosa.

Arbós va utilitzar dos qüestionaris, el primer té vint-i-cinc apartats dividits en diverses preguntes i tractava del mode de vida ramadera de muntanya. El segon qüestionari estava dedicat al tema de les muntanyes de pastura i no anava numerat. En el primer qüestionari, com es pot comprovar en llegir-lo, s'intentava aconseguir dades sobre l'ocupació agrícola mes a mes, si la població disminuïa, com es reclutaven els pastors, la transformació de camps en parts artificials, la situació dels prats naturals, els principals indrets de pastures d'estiu, l'època de pujar el bestiar a la muntanya i baixar-lo, la utilització de pinsos i de maquinària agrícola, els habitatges temporals, el nombre de caps de boví per propietari, la producció de llet, mantega i formatge, els ramats, d'ovelles, el plànol de les cases, els mercats i fires de bestiar, el paper de les vies de comunicació, i moltes coses més. Les qüestions són molt concretes, i sobre cadascun dels vint-i-cinc apartats sorgeixen tota una sèrie de preguntes, a vegades unes derivades de les altres. Els interrogatius quan?, des de quan?, per què?, quins?, on?, quants i quantes?, són abundosos i serveixen per determinar amb exactitud un fet, i a vegades la causa que els pot haver produït. En molts casos en l'apartat es va de la qüestió més general a la més particular, seguint la tècnica de l'embut. Qualsevol apartat és un bon exemple de

100. Publicats el 1922 amb el títol de "Questionnaires pour l'étude de la vie pastorale en montagne", *Revue de Géographie Alpine* [Grenoble], tom 10, núm. 3, p. 489-494.

qüestionari per poder conèixer una realitat. El mateix tercer apartat es rellevant de la tècnica de preguntar: “S’han deixat d’ocupar alguns camps, a quines partides del terme, des de quan, per què? Què esdevenen aquests camps abandonats? Es transformen els camps en prats artificials, a quines partides, des de quan, per què? Quins són els principals farratges artificials per partides? Quina era la rotació de conreus antiga? Quina és la rotació actual?” Per fer un bon treball de camp cal ser molt bon observador i curiós, Felip Arbós ho era.

El segon qüestionari sembla molt més reservat, a autoritats o secretaris municipals; es refereix concretament a les muntanyes reservades per la pastura, tracta d’identificar-les, saber el temps que es tardava en portar el bestiar del poble a la muntanya, les muntanyes on s’anava a pasturar més aviat i més tard en el temps, cosa que permetia saber si hi havia estatges intermedis, etc. Li interessava igualment el nombre d’habitats utilitzats a l’estiu, les dades d’arribada i sortida dels seus ocupants, els llocs de residència a la primavera i a la tardor, el nombre de persones ocupades a la muntanya per gènere i el de joves de menys de quinze any que hi treballaven... Una metodologia gairebé totalment qualitativa, però excel·lent, amb una bona estructura de preguntes i moltes persones entrevistades, la qual cosa donava objectivitat i seriositat als resultats obtinguts.

Uns qüestionaris amb moltes preguntes ben ordenades per fer una bona tesi, explicativa, comprensiva, acompanyada de molta documentació antiga i del moment, una tesi de les que ja no s’estilen, però que interessaven a molts professionals relacionats amb el món geogràfic i agroramader. Lucien Gallois, va escriure als *Annales de Géographie* (1923), que:

“Molt modestament, ell [Philippe Arbós] presenta la seva obra com un assaig. És ben dubtós que recerques més especialitzades aportin grans canvis a les seves conclusions. Elles estan apuntalades per tal nombre de proves que es pot amb tota confiança recomanar aquest treball no solament als geògrafs, per als quals ha estat sobretot escrit, sinó també a tots els que com a forestals, agrònoms, economistes, estan interessats per raons diverses per la més bella, però també la més ingrata de les nostres regions franceses.”¹⁰¹

L’any 1952 Philippe Arbós es va retirar a Andancette (departament de la Droma), al costat del Roine, entre Lió i Valença, des d’on podia veure els Alps i les muntanyes d’Alvèrnia. Hi va morir quatre anys més tard, quan en tenia 74, però havia disposat que les seves restes fossin enterrades a Mosset, al lloc on va néixer, a la comarca del Conflent, on encara resten alguns Arbós de branques familiars col·laterals. Blanchard, en la sentida necrologia que li va escriure, no va poder estar d’expressar que en voler ser enterrat a Mosset demostrava una fidelitat als seus ancestres i a la terra catalana que no el sorprenien pas.¹⁰²

101. Lucien GALLOIS (1923) “L’évolution de la vie pastorale dans les Alpes françaises”, *Annales de Géographie* [París], núm. 175, p. 60-64.

102. “Il a voulu être inhumé a Mosset, et cette fidélité aux ancêtres et à la terre catalane ne nous a pas surpris”. Raoul BLANCHARD (1957) “Philippe Arbós (1882-1956)”, *Revue de Géographie de Lyon*, vol. 32, núm.1, p. 58.

Fons Pau Vila (ICGC) RE:48001

Pau Vila, amb el bloc de notes a l'esquena, tot fent conversa per aprendre dels pagesos.

7. DELS QÜESTIONARIS DE PAU VILA ALS ESTUDIS DE LA Cerdanya i el Vallès

L'any 1922, que és el de la vinguda de Blanchard a Barcelona per impartir el seu curs de Geografia humana de la muntanya, Pau Vila juntament amb el geòleg Jaume Marcet s'encarregaven de la docència, als Estudis Normals de la Mancomunitat, d'una assignatura que s'anomenava Condicions naturals i Geografia de Catalunya, però que es coneixia només per la segona part de la denominació completa. Hi havia una altra Geografia aplicada de Catalunya que tenia assignada Pau Vila, el qual com ja s'ha esmentat anteriorment, s'ocupava també de la direcció de la Secció Preparatòria i de fer de secretari de l'Escola del Treball, cosa que devia suposar un bon esforç organitzatiu.

Jaume Marcet i Riba era tretze anys més jove que Pau Vila i havia arribat feia relativament pocs mesos de Ginebra, on a l'any anterior havia estat estudiant mètodes petrogràfics. Amb Pau Vila, hi tingué molt bona relació, ja que tots dos freqüentaven el Centre Excursionista de Catalunya i pertanyien a la mateixa secció de Geologia i Geografia. El planteig que ambdós van fer de la nova assignatura és el que figura a l'article "Els corrents moderns de la Geografia. Un assaig als Estudis Normals" que es publicà al *Butlletí dels Mestres* del mes de gener del 1922, i que es reproduceix en aquest llibre. Gairebé segur que l'escriptor de l'article va ser solament Pau Vila, però el contingut del programa del curs era obra de tots dos.

Maria dels Dolors Olivé va donar notícia d'aquest programa i dels dos qüestionaris de Pau Vila en un article publicat en el número 45 de la revista *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, de l'any 1997, donant un extracte dels seus continguts però sense reproduir-los. En aquest article es remarca l'aparició a França de la nova Geografia, el retard de Catalunya en incorporar-se als nous corrents, la necessitat d'una bona cartografia per fer Geografia, i que abans de fer una Geografia global de Catalunya cal començar per fer estudis comarcals (Olivé, 1997, p. 45-51).

Sobre aquests anteriors punts que reflecteixen el contingut de l'article de Pau Vila, cal fer notar que va ser publicat el 15 de gener del 1922, abans de l'aparició del senyor Blanchard, i que en aquells moments Pau Vila sabia poques coses de la nova Geografia, fora de la lectura de l'obra de l'occità Jean Brunhes, *La Géographie humaine. Essai de classification positive. Principes et exemples*, en una edició del 1920. La primera edició va ser deu anys abans, però no en podia conèixer l'edició ampliada en un altre volum apareguda l'any 1925, i també del mateix autor coneixeria la *Géographie humaine de la France* i la *Géographie de la Histoire*, escrita entre Brunhes i Camille Vallaux. Tampoc podia haver llegit en aquells moments els *Principes de Géographie humaine* de Vidal de La Blache, apareguda aquell mateix any, però no abans del gener. Com a molt podia conèixer del darrer autor el *Tableau de la Géographie de la*

France, aparegut a l'any 1903, i tot el que d'ell i les seves idees reportava Jean Brunhes. Per això en l'article "Els corrents moderns de la Geografia", escriu que el nou paradigma de la Geografia francesa "culmina amb Jean Brunhes, l'ordenador d'aquests nous estudis". Unes idees ben diferents de les que Pau Vila tindria anys més tard de l'obra de Brunhes, la *Geografia humana* del qual consideraria que era un llibre interessant, però poc orgànic, afirmació que ben segur comparteixen tots els que l'han consultat; i de la *Geografia humana de França* considerava que era un llibre brillant, però excessivament literari.

Pel que fa al programa concret de l'assignatura, aquest és fonamentalment una Geografia de la comarca natural del Vallès, l'occidental, l'oriental i el central; perquè Marcet i Vila creuen que abans d'estudiar la Geografia de Catalunya, cal estudiar una comarca, com una part concreta del país, i a partir d'aquests coneixements, comarca natural a comarca natural, es podria construir una nova Geografia de Catalunya. De fet aquesta idea d'anar del particular al general, del proper al llunyà, del concret a l'abstracte, és encara molt general en els vigents estudis de ciències socials per a mestres i en els que els mestres apliquen als alumnes de primària i secundària. Un tema que ja va ser tractat per Luis Urteaga i Alberto Luis en un *Geo-Crítica* de l'any 1982, on exposen les idees que sobre aquest aspecte hi havia a les escoles geogràfiques franceses i alemanyes, i en la renovació de l'escola catalana. Entre els referents teòrics citen Jean Piaget, però no es pot oblidar que aquest és el deixeble d'Édouard Claparède, el professor de Pau Vila a l'Institut Rousseau, el qual defensava que al nen li és molt difícil assimilar el pensament abstracte i, en canvi li és fàcil aprendre a partir del que es pot veure i tocar. D'aquí la importància en Geografia de les visites, les excursions, l'observació de la natura, els croquis, les enquestes o interrogatoris, que és el que s'intentarà aplicar en els Estudis Normals i que coincidirà un any després amb el que Pau Vila va aprendre a Grenoble sobre la nova Geografia.¹⁰³

Maria Dolors Olivé troba en el programa 15 temes de Geografia física i 12 d'humana, però en realitat són 13 de física perquè els dos primers estan dedicats al concepte de comarca i a les comarques catalanes, que en aquells moments eren les considerades naturals, etnogràfiques i històriques, un tema que ja interessava profundament a Vila. A la part dedicada a la Geografia física sobta força la combinació de conceptes i teories generals sobre la Terra amb l'anàlisi concreta de l'estructura i geomorfologia del Vallès. Així es troba que primer es tracta de l'evolució geològica i de les seves èpoques per passar després a la fisiografia de la comarca. Fins i tot en alguna de les lliçons o apartats es combina el coneixement general amb el particular, com quan en la part de la fossa tectònica vallesana, l'explicació del granit de la base ve relacionat immediatament amb l'explicació del caràcter igni de la roca, o que en la formació de les serralades s'expliqui l'evolució geològica des de l'època Primària. Serralades que s'anomenen com a Costera i Mitjana, en no haver estat encara batejades oficialment per Lluís Solé Sabarís com

103. Luis URTEAGA, Alberto LUIS GÓMEZ (1982) "Estudio del medio y Haimatkunde en la Geografía escolar", *Geo-crítica*, Universitat de Barcelona, núm. 38.

a Litoral i Prelitoral. En la part de climatologia els conceptes generals i el clima de Catalunya també precedeix l'anàlisi de la climatologia vallesana.

En canvi en els apartats de la Geografia humana, els conceptes i teories generals són molt menys significatius, i fora de la primera lliçó en què parla de la transformació de la superfície de la Terra pel treball de l'home (ara escriuria pel treball dels humans), els demés apartats tracten gairebé exclusivament d'exemples vallesans, la qual cosa és també indicativa de la diferent formació que en aquell moment tenien Jaume Marcet en Geologia i Pau Vila en Geografia. El primer havia estudiat Ciències Naturals a la Universitat de Barcelona i havia rebut la influència del grup de geòlegs del Seminari (Jaume Almera, Norbert Font, Marià Faura i Sans, Josep Ramon Bataller), en canvi Pau Vila era autodidacta i només havia rebut la formació reglada en psicopedagogia d'un curs a Ginebra (el que ara seria un màster) i els cursets i conferències que hauria seguit al Centre Excursionista de Catalunya, on dominaven en aquella època temes de Geologia. També cal remarcar el poc pes en el programa dels aspectes biogeogràfics, conseqüència sens dubte de que cap dels dos professors era especialista en Botànica i que per tant la vegetació, condicionada pel relleu i la climatologia, és dividida en línies generals en espontània i conreada, i després apareixen alguns conreus concrets.

Sí que és molt destacable el considerar la Geografia com a ciència de relacions entre aspectes físics i humans, i tal com remarca Olivé, Vila fa notar la dependència entre la vegetació conreada amb la ramaderia i l'economia pagesa, la casa de pagès amb el clima, les vies de comunicació amb el relleu i les aigües, la vila mercat amb la cruïlla de comunicacions, i la ramaderia ovina amb la indústria de la llana. En canvi la indústria no mereix cap apartat general i la relació d'aquesta amb les comunicacions o amb l'aigua només apareix en tractar els casos concrets, sigui de Granollers, o de Sabadell i Terrassa.

L'apartat final el dedica a les migracions, al marge de les lliçons de la població i la seva distribució, una immigració llevantina als centres fabrils que qualifica d'infiltració. Per acabar amb l'atracció que exercia Barcelona sobre el Vallès, i que en aquells anys ja era molt forta sobre bona part de Catalunya i que formaria la batejada com a macrocefàlia barcelonina, un cap gran i desproporcionat en relació al cos de tot el país.

En la nota que apareix al final posa èmfasi en el paper de les excursions, mapes, lectures, notes, croquis, per després reunir els resultats per escrit i fer els gràfics corresponents. Així, un cop conegut el Vallès podrien passar a altres comarques i fer la Geografia general de Catalunya, una tasca a la qual inviten a tots els mestres que hi vulguin fer aportacions, de tal manera que els diferents apartats del programa vindrien a ser com punts d'una ampli qüestionari per poder fer la síntesi vallesana.

Aquest programa de curs és el que envia a Joan Oller i a Raoul Blanchard, i sobre el qual el primer li contesta que és molt superior al nivell dels alumnes que tindran i que "les tasques tindreu que fer-les vos i en Marcet".¹⁰⁴ Per la seva part sembla que

104. Carta de Joan Oller a Pau Vila, del 2-5-1922.

Blanchard, en una postal del setembre del 1922, sobre una carta no contestada del mes d'abril, li fa referència als temes del programa, però com estava escrit en català, no sé si pensaria que eren temes per preguntar, ja que li demana si: "el qüestionari és per ser utilitzat?". En aquells moments encara no existia, que se sàpiga, cap qüestionari completament estructurat d'estudi d'una població o comarca fet per Pau Vila, i es desconeix si tenia la idea de fer-ne un, perquè en el mes de gener encara no havia seguit el curs de la Geografia humana de la muntanya, i tampoc havia estat a l'estiu a l'excursió pels Alps amb els de l'Institut de Grenoble. En la carta de Santaló a Pau Vila del setembre del 1922, el primer demana a Vila si li pot proporcionar el qüestionari que en carta anterior Vila li "digué que estava redactant per Geografia regional", però en cartes posteriors no consta rebut del qüestionari, ni es torna a esmentar el tema.

En aquests anys (1921-1922) Pau Vila recull dades sobre el Vallès i escriu a persones conegudes o que li devien estar recomanades per demanar-los determinades qüestions sobre la comarca. Així, i com a exemple d'aquest tipus de correspondència, el metge i cirurgià Alfred Canal li contesta a la demanda referent al conreu del cànem que a Palou (Sant Julià de Palou del municipi de Granollers) "encara conserven a cada casa la bassa d'amerar cànem i avui encara en planten; i en canvi hi trobo Sant Celoni, Cànoves i Samalús, que crec que la collita sempre ha sigut insignificant".¹⁰⁵ Cartes que combinava amb les excursions i visites, fos amb alumnes i amb en Marcet, sol, o acompanyat d'altres persones com la que va fer a Terrassa amb Raoul Blanchard. Quan Pau Vila és a Grenoble, el professor de francès de l'Escola del Treball li explica que en Jaume Marcet continua treballant sobre la comarca del Vallès i ha anat "a Rubí, Sant Quirze, Papiol, Castellbisbal i altres termes explorables".¹⁰⁶

Ara bé, l'any següent, el 1923, és l'any de l'estada a Grenoble, del coneixement del qüestionari de Blanchard, del d'Arbos, i segurament d'algun altre. S'assabenta molt millor de les bases de l'escola de Vidal de La Blache i els seus plantejaments, ha pogut llegir articles dels *Annales de Géographie* i de la *Revue de Géographie Alpine*, entre altres de les revistes que hi havia a l'Institut alpi de Grenoble. Des d'allà va escriure al número de primer de juny del *Butlletí des Mestres*, l'article "*Une méthode de Géographie urbaine* de Raoul Blanchard" recollit també en aquest llibre, i just al cap de poc temps d'arribat de nou a Barcelona dona a conèixer el seu qüestionari, no per estudiar una comarca, sinó per estudiar una població, un lloc, que queda publicat al *Butlletí des Mestres* del 15 d'agost. D'entrada, i segurament aclaparat pels avenços de la Geografia possibilista vidaliana, repeteix idees que ja es troben en l'article anterior, com que "no ens trobàvem amb la preparació suficient per emprar el mètode plenament científic i geogràfic" que proposava el senyor Blanchard, i que "ens calia començar per uns primers treballs de monografia urbana, que fossin un desbrossament i una iniciació", per passar a reproduir fil per randa el darrer paràgraf de l'article del primer de juny, en el

105. Carta d'Alfred Canal a Pau Vila, del 27-5-1921.

106. Carta del 23-5-1923.

qual reconeix que els estudis locals han estat mancats de mètode, eren poc geogràfics i mancats de rigor científic, i que calia posar a l'abast dels entusiastes aïllats i autodidactes els elements per fer veritables estudis de Geografia urbana, tal com ensenyava Raoul Blanchard.

Per això Pau Vila ofereix “un guiatge metòdic, fonamentalment geogràfic, als homes de bona voluntat, que vulguin estudiar i conèixer i fer conèixer millor el seu poble”. Homes i dones, ja que el qüestionari l'adreça a “mestres i mestresses encuriosits pel coneixement del mitjà físic, humà i social que els rodeja”, per posar-lo a l'abast dels alumnes, per raons pedagògiques i també patriòtiques. Al final del qüestionari Pau Vila dona tota una sèrie d'indicacions utilitàries per fer l'assaig monogràfic d'una població, tals com la utilització de fotografies, documentació, mapes, etc. A més, si els mestres i mestresses volen rebre aclariments només cal que l'escriguin al Seminari de Geografia dels Estudis Normals, on se'ls orientarà i, “si cal, s'acudirà a la població per orientar sobre el lloc mateix, les recerques que presentin dificultats”.

Pau Vila, en realitat continuava amb la idea d'estudiar una comarca, l'equivalent a una regió francesa, però entenia que havia de començar per les poblacions que la formaven, i només a base de tenir dades i interpretacions de la realitat de municipis i comarques podia realitzar la Geografia de Catalunya, tal com els francesos, feien la de tot l'Estat. Maria dels Dolors Olivé ha escrit que: “La seva estratègia per dur a terme un estudi de tot Catalunya és engrescar els mestres, perquè aquests s'animin amb els seus alumnes [...] l'estudi ha de fer-se en una localitat per ser el lloc on exerceix el mestre, i així serà més motivador i accessible als seus alumnes que l'ajudaran” (Olivé, 1997, p. 48).

Aquest qüestionari consta de 22 apartats o entrades, amb el consegüent desenvolupament de cadascuna, i en ell es pot veure molt clarament la influència dels qüestionaris de Blanchard, d'Arbos i d'altres, com segurament el primer de Demangeon publicat el 1909 als *Annales de Géographie*. Dels 22 apartats, els tres primers poden considerar-se introductoris, en presentar el siti i la posició de la població, la seva etimologia, toponímia i pertinença rodal i comarcal, i la seva evolució històrica. Seguidament venen sis apartats dedicats a la Geografia física, segons l'ordre que s'ha fet preceptiu, primer la Geologia i Geomorfologia, després el clima, les aigües, els sòls, per acabar amb la vegetació espontània. Darrer apartat en què hi ha una part dedicada a l'exploració dels boscos i que ja és pròpiament de Geografia humana, com dins les aigües el subapartat dedicat als aprofitaments hidràulics i que també podria estar perfectament junt amb l'anterior a l'apartat de les activitats industrials. Altres dotze temes pertanyerien fonamentalment a la Geografia humana i cultural, i per acabar hi hauria un altre capítol com a conclusió que seria un avanç de futur, una visió prospectiva que titula “Pervindre probable de la població” i sobre el qual no hi ha cap indicació de contingut, com si fos una expressió de desitjos en funció de les realitats físiques i especialment humanes explicades d'antuvi, o com un intent de trobar una aplicació útil i viable de les possibilitats de la població.

No cal estendre's en comentar amb detall cada apartat, però si subratllar que les activitats agràries són predominants i en canvi dedica poca atenció a les activitats no agràries, siguin les industrials, el mateix comerç (tipus d'especialitats) o els serveis, que tot i haver-n'hi pocs, ja n'hi havia. La propietat rural hi és tractada, però en canvi no hi apareix la urbana, hi figura la demanda dels preus de la terra, però s'oblida dels preus del sòl urbà, així com de la problemàtica dels lloguers. Els aspectes físics de la gent i el seu caràcter són més aviat uns apartats antropològics i etnogràfics que no pas pròpiament geogràfics i en tot cas formarien part del que Jean Brunhes anomenava "els factors psicològics en les connexions entre els fenòmens naturals i l'activitat humana" (Brunhes, 1948, p. 265).

En tornar Pau Vila de Grenoble, el 1923, ja aniria desplaçant la pedagogia per la Geografia d'una forma ben clara, tal com deia a la pedagoga colombiana Claudina Múnera en els fragments de carta copiats en el capítol anterior. Ara seria molt més evident perquè Pau Vila començaria a donar conferències per molts llocs de Catalunya parlant de la geografia del país i altres temes, conferències que aprofitaria per conversar amb els mestres i altres persones cultes dels llocs, i inquirir, demanar, prendre notes. Al seu cap ja hi devia ballar una nova Geografia de Catalunya, mentre tampoc oblidava els treballs sobre el Vallès.

Sobre el qüestionari, no hi ha constància de les demandes d'assessorament fets per mestres que es rebrien al Seminari de Geografia dels Estudis Normals, però sí que el devia fer córrer entre altres persones coneixedores de pobles i comarques perquè l'utilitzessin i li enviessin informació, com consta en algun paper del Fons Pau Vila. Tal és el cas de Víctor Oliva, un impressor de Vilanova i la Geltrú que en una carta li exposa que si li enviava el qüestionari provaria d'omplir-lo per a la Conca de Barberà, perquè "conec alguna gent que m'ajudaria útilment". A l'any següent, quan Pau Vila ja no està als Estudis Normals, un professor de la Bisbal li envia el qüestionari a casa, indicant-li que hi havia molts punts incontestats "ja sigui per considerar-los innecessaris, ja per no estar prou informat de l'assumpte. Si algun d'aquests punts li convé, m'ho escrigui, que jo faré lo possible per a informar-lo".¹⁰⁷

En el mes d'agost del 1923, l'escriu Pierre Deffontaines que li demana informació sobre els tipus de carros o altres vehicles rurals perquè fa un treball sobre els Pirineus i no coneix res dels Pirineus espanyols, demana dibuixos o fotografies, per saber si utilitzen carros de dues rodes o de quatre, i li anuncia que li enviarà un nombre igual de dibuixos o fotografies obtingudes d'un viatge a Normandia.¹⁰⁸ Deffontaines en aquella

107. Carta de Víctor Oliva a Pau Vila del 19-4-1924, i de 19-7-1925 d'un mestre de la Bisbal. Entre les persones a qui Vila envia primer el seu qüestionari perquè el coneguessin hi ha el geògraf Joan Carandell, que amb carta del 22-10-1923 des de Cabra (Còrdova), li envia unes fotografies d'Andalusia perquè les faci arribar a Blanchard, i li escriu: "Molt interessant el qüestionari que m'inclou. Precisament acabo de fer un estudi del litoral gadità que sembla fet d'acord amb ell."

108. L'interès pels carruatges i altres eines agrícoles era un dels objectius de la recollida de materials fotogràfics que perseguia Jean Brunhes. La seva filla Mariel-Jean Brunhes Delamarre publicaria junt amb André-Georges Haudricourt, a l'any 1955, el llibre *L'homme et la charrue à travers le monde* (París, Gallimard, reeditat el 1986 per

època era a la Universitat Catòlica de Lilla i col·laborava també amb Jean Brunhes a la Fundació Thiers de París, i molt probablement Pau Vila l'havia conegut a l'excursió interuniversitària a Normandia del mes de maig d'aquell any, encara que molts anys després, el 1964, en un escrit a *Serra d'Or*, escriu que es van conèixer durant l'excursió d'estudi per Normandia amb motiu del Congrés Internacional de Geografia de París de l'any 1931.¹⁰⁹

En una altra lletra de l'octubre, Deffontaines li envia fotografies de Normandia, tracta d'un mapa de les teulades de Catalunya, li demana postals de cases rurals de Catalunya, i que si va a París podran reprendre les interessants converses.¹¹⁰ Quedava força clar que la coneixença entre ambdós geògrafs era força anterior a l'any 1931 i que per les dates de les cartes correspondria plenament amb l'estada de Pau Vila a Grenoble i la seva escapada a Normandia per anar a l'excursió planejada pels professors universitaris de Geografia de parla francesa. El mapa de teulades a què es refereixen correspondria a un assaig de mapa de cobertes de Catalunya fet per Pau Vila i relacionat amb l'article de Maria Assumpció Pascual "Notes sobre l'assaig de mapa de terrats, teulades i cobertes de pissarra a Catalunya" del *Butlletí dels Mestres*, de l'1 de març del 1923. Cal recordar que Pau Vila formava part del grup de persones del Centre Excursionista de Catalunya que col·laborava amb l'arquitecte Josep Danés per recollir materials i fer un estudi de la masia catalana que patrocinava la Fundació Concepció Rabell, finançada pel mecenes Rafael Patxot.¹¹¹

A l'octubre d'aquell any, ja iniciada la dictadura del general Primo de Rivera, Jordi Rubió i Balaguer li demana si vol fer dues conferències a Pineda de Mar sobre Geografia de Catalunya, que hauria d'acompanyar de mapes, gràfiques i projeccions, i que li pagarien 100 pessetes, i just el mateix mes l'editorial Seix i Barral li demana "pasar por esta su casa para consultarle acerca de su colaboración para ediciones de cartografía".¹¹² Anteriorment ja havia col·laborat amb l'editorial en un mapa d'Espanya, que segons la Seix i Barral era un èxit, i també li consultaven qui podria fer un model d'un mapa de Catalunya, ja que els hi demanaven.¹¹³

La Manufacture). Deffontaines té diversos dibuixos de carros i carretes en la seva col·lecció de paisatges dipositada a la Biblioteca de Catalunya, i va ser un dels prologuistes de l'obra esmentada de la filla de Jean Brunhes.

109. Pau VILA (1964) "Pierre Deffontaines i la seva actuació a Catalunya", *Serra d'Or*, núm. 10, octubre, p. 699. Reproduït al volum 3 de la Selecció d'escrits de Geografia de Pau Vila: *La Geografia i els seus homes*, Barcelona, Curial, p. 105-109. Al Congrés Internacional de Geografia de París del setembre de 1931 també hi hagué una excursió a Normandia, dirigida per Albert Demangeon, que es titulava "L'Ouest de l'Île de France et la Normandie" però que en realitat era una excursió de Geografia econòmica i humana de París a Pontoise, a Beauvais i a Rouen i a l'Harve, per tant era una Normandia molt limitada. Lucien Gallois n'escriu una crònica del congrés, incloses les excursions, als *Annales de Géographie*, 1931, núm. 228, p. 577-590.

110. Cartes de Pierre Deffontaines a Pau Vila, del 9-8-1923 i 31-10-1923.

111. Es podria suposar que alguns materials que tenia guardats Pau Vila sobre les masies els aprofitaria el seu fill Marc-Aurèli per al llibre *La casa rural a Catalunya*, d'Edicions 62, 1995.

112. Carta de Jordi Rubió a Pau Vila de l'1-10-1923, i de la Seix i Barral del 19-10-1923.

113. Carta de la Seix i Barral, del 15-6-1923.

La vinculació amb la casa editorial, anava per bon camí, i Pau Vila els escriu que ha meditat sobre la conversa mantinguda i els proposa l'edició d'una sèrie de mapes murals escolars de “Geografia política”, començant pel d'Espanya, la qual podria anar seguida d'una altra sèrie de mapes físics, d'atles estadístics i d'escolars, cartografia escolar, “posant-hi els meus coneixements i la meua voluntat d'adquirir-ne de nous, si la Casa està decidida a emprendre aquest treball d'una manera orgànica i continuada”. S'hi podria dedicar tres hores en matins alterns, “amb el ben entès que si algun dia les meves obligacions professionals m'obliguessin a sortir d'excursió fora de Barcelona, rescabalaria les hores perdudes”. En total proposa 9 hores setmanals i 150 pessetes al mes, independentment de la formació de personal de la casa per poder fer la tasca.¹¹⁴ I al cap de pocs dies ja rep contesta d'un principi de conformitat de la Seix i Barral, que faria un bon negoci amb els mapes murals, i també carta del Jordi Rubió manifestant l'interès de les seves conferències de Pineda.

Ara la vida se li complica perquè el comencen a demanar per fer conferències, siguin de Geografia, com també de l'obra de la Mancomunitat, d'educació general, de civisme..., cosa que l'obliga a estranyes combinacions de tren i tartanes, com anar a Vilanova de Bellpuig, Sant Martí de Maldà i Bellpuig; o a l'Espluga Calba, Juneda, els Omellons, la Floresta, en ple hivern, en divendres, dissabte i diumenge, fent nit a l'Espluga, Juneda i les Borges Blanques, i anant a peu a l'Espluga i als Omellons des de la Floresta, que compta amb estació de tren.¹¹⁵

El 23 de desembre d'aquell any l'escriu la responsable bibliogràfica de l'Association de Géographes Français, per exposar-li que Mr. Demangeon li ha dit que potser Vila acceptaria de col·laborar en el seu butlletí. En una altra carta Élice Colin (Élisa Alice Colin), que és la representant de l'Association, i filla de l'editor Armand Colin, el posa en relació amb Max Sorre, perquè Vila li havia demanat qui s'ocupava d'Espanya, segurament fent referència a la *Geografia Universal* de Vidal-Gallois. Pau Vila envia també a madame Colin un dels darrers *Butlletí dels Mestres*, amb tota probabilitat el del 15 de novembre, que parla de “L'evolució de l'ensenyament geogràfic a França”, perquè Colin li manifesta que tot i no conèixer gaire la nostra llengua, ha pogut comprendre el valor de les anàlisis que fa de llibres francesos, i també escriu que ha demanat a l'editor que enviï a Vila uns llibres, però “els editors a tot arreu s'han tornat poc amables”, potser perquè li demanava com a favor per si es pogués fer gratuïtament la tramesa.¹¹⁶ Igualment menciona un article sobre Barcelona per enviar a Demangeon, però impossible de saber exactament a què es referia Pau Vila en la seva carta, ja que només s'ha pogut

114. Carta de Pau Vila a l'editorial Seix i Barral, del 27-10-1923.

115. Cartes de la Comissió d'Educació General de la Mancomunitat a Pau Vila, del 27-11-1923, 30-11-1923 i 29-12-1923.

116. El text original especifica: “Je ne connais guère votre belle langue, hélas! Et m'en excuse. Mais j'ai pu comprendre l'intérêt de cette oeuvre et la valeur des analyses que vous faites des livres françaises”. Pel que fa als editors Colin escriu que “sont devenues féroces”, però ens ha semblat que ferotges o cruels, potser no era la traducció més correcta pel tema que es tractava.

consultar la resposta. A l'Albert Demangeon el coneixeria també en l'excursió per Normandia de l'any 1923, i no és estrany que quan envia al seu deixeble Pierre Vilar per estudiar la regió industrial de Barcelona, el posi en relació amb Vila.¹¹⁷

Max Sorre a l'any 1924 estava a la Universitat Estatal de Lilla i l'escriu el mes de febrer per demanar-li bibliografia en espanyol, català i portuguès, de llibres i opuscles, i al final en una addenda dona la raó a Pau Vila en el dubte que el Gironès (referència a l'obra de Miquel Santaló) sigui efectivament un veritable "país", pel fet d'estendre's només pels voltants immediats de la ciutat de Girona, i estar en contacte amb diferents regions naturals.¹¹⁸ En aquells moments segurament Max Sorre ja tenia l'encàrrec de redactar la part d'Espanya i Portugal del volum 7 de la *Géographie Universelle* de Vidal-Gallois, dedicat a l'Europa mediterrània, i la relació amb Pau Vila li seria interessant i continuaria anys més tard quan es preparava l'edició espanyola d'aquella Geografia; per altra banda havia estat professor del liceu de Perpinyà, i per tant ben segur que coneixeria Girona.

Tanta feina i relacions geogràfiques no agradarien massa a l'Alexandre Galí, el company i amic que l'havia ajudat per a ser director del curs preparatori de l'Escola del Treball i secretari de la institució, i li havia donat un bon cop de mà per poder anar a Grenoble a convertir-se en geògraf. Segons Montserrat Albet, Galí digué a Pau Vila, com a conseqüència de la desaparició de Palau Vera: "Vós, hauríeu de dedicar-vos a la Geografia!". Josep Iglésies reproduïx una frase similar, però més imperativa: "No tenim Geografia a Catalunya. Dediqueu-vos-hi!"; i, el mateix Pau Vila a Bru Rovira li conta que un dia, en sortir amb l'Alexandre Galí de l'Escola per anar a dinar, aquest li va dir: "Vila, vós heu de ser el geògraf de Catalunya", i que això el va decantar cap a la Geografia. Això i altres coses, naturalment, entre aquestes un major reconeixement social i científic (Albet, 1975, p. 9; Iglésies, 1981, p. 31; Rovira, 1989, p. 100). Però la dedicació geogràfica era contrària a la dedicació a l'Escola, i especialment a la Secció Preparatòria, i Galí en recordar aquell temps escriu que "Pau Vila ja no era el pedagog engrescat d'altres temps i no es va trobar qui pogués fer-li de braç dret, posant-se a conviure plenament amb els alumnes" (Galí, 1981, p. 250).

Tota aquesta feina, anhels i objectius es veuria, a l'any 1924, completament interrompuda per la destitució del Govern de la Mancomunitat pel general Primo de Rivera, el 29 de gener, i per l'afer Dwelshauvers, que comportaria l'apartament de Pau Vila i altres professors de la docència a l'Escola del Treball i la clausura dels Estudis Normals de la Mancomunitat. El flamenc Georges Dwelshauvers era un prestigiós professor de Psicologia de la Universitat Lliure de Brusel·les, i la Mancomunitat de Catalunya el va contractar a partir del curs 1919-1920 per dirigir el Laboratori de Psicologia Experimental, situat també a la Universitat Industrial, i per fer-se càrrec de les assignatures de Psicologia dels Estudis Normals. L'esposa de Dwelshauvers també va ser contractada

117. Cartes de l'Association de Géographes Français a Pau Vila, del 20-12-1923 i del 23-1-1924.

118. Carta de Max Sorre a Pau Vila de l'1-2-1924, en la qual afirma literalment: "Comme vous, je doute que le Gironès suit un pays [...]. Voilà à ce qu'il semble la vérité".

com a ajudant del seu marit, i el Laboratori es va posar sota la supervisió de l'Institut d'Estudis Catalans, actuant de delegat el biòleg, filòsof i psicòleg doctor Ramon Turró.

En imposar-se la dictadura primoriverista, algun catedràtic envejós de la Universitat de Barcelona i altres elements contraris a moltes de les innovacions fetes per la Mancomunitat en el camp educatiu i a les iniciatives de l'Institut d'Estudis Catalans, iniciaren una campanya de desprestigi dels centres creats, començant pel Laboratori de Psicologia Experimental. El professor Dwelshauvers va ser acusat de publicar els resultats obtinguts aquí en revistes estrangeres, de ser un servei ineficient pels resultats que donava, de què a les universitats espanyoles hi havia altres professors tant o més competents i no calia contractar estrangers, que no coneixia els idiomes del país, etc. El Laboratori feia interessants investigacions aleshores sobre la percepció i moviments del braç i de la mà en relació a treballs que implicaven automatismes, investigacions sobre la memòria i altres, que distingits especialistes, com els doctors Ramon Turró i August Pi Sunyer, avalaven. Davant aquestes acusacions que no responien a la realitat, un grup de professors de l'Escola Industrial encapçalats per Ferran Valls i Taberner, Carles Cardó i Pau Vila van publicar a la premsa del dimarts 15 d'abril un manifest en defensa de Dwelshauvers i la seva feina al Laboratori. El manifest va rebre la signatura de més de cent persones, cosa que indignà a les autoritats imposades pel govern de Madrid, i els primers dinou signants van ser cridats immediatament pel secretari de la Mancomunitat per iniciar un procediment disciplinari, si no es retractaven públicament de l'escrit efectuat. Els implicats al·legaren que l'actuació referida s'havia fet fora del servei i en un escrit no oficial i que el manifest no contenia cap injúria, ni expressió inconvenient, i que si de cas havien de ser els tribunals qui decidissin si el signar el manifest podia ser condemnable.

El nou president imposat de la Mancomunitat, Alfons Sala, comte d'Ègara, va acusar públicament els implicats de "desacato a la autoridad" i els donava fins el dia 9 de maig per retractar-se, cosa que no feren, i en principi 17 dels primers signants van ser destituïts del seu càrrec i feina. Entre ells, a més dels tres ja citats, Ramon d'Alòs, Joan Llongueras, Carles Riba, Francesc Martorell, Pompeu Fabra, Concepció Ferran, Montserrat Sastre i Josep M. Capdevila. El 27 de maig el Govern imposat dissolia el Consell de Pedagogia. El 29 de maig es destituïa tots els professors de la Mancomunitat, amb la possibilitat de tornar a contractar immediatament als que no fossin classificats com a desobedients. En dies propers a l'anterior, les noves autoritats van acordar també posar l'Institut d'Estudis Catalans sota la inspecció del rector de la Universitat de Barcelona, tancar els Estudis Normals, deixant acabar els estudis als alumnes que els havien començat i amb canvi de professors a partir del proper curs, liquidar el Laboratori Experimental de Psicologia i el Seminari-Laboratori de Pedagogia, entre altres mesures repressores de les iniciatives progressistes i nacionalistes que s'havien portat a terme.¹¹⁹ La carta d'acomiadament i destitució de Pau Vila és del 31 de juliol del 1924,

119. Informacions tretes dels periòdics *La Publicitat* i *La Vanguardia* dels mesos d'abril i de maig de 1924.

per deixar-lo acabar el curs, i va signada per José Enrique de Olano, “conde de Figols”, com a nou president del patronat de l’Escola Industrial i perquè “no hubiera dado la satisfacción necesaria en los términos a que habían sido invitados por esa Presidencia”.

Pau Vila, que havia estat un dels redactors del manifest, es quedava sense la seva principal ocupació i font d’ingressos, la qual cosa implicava fer un esforç personal per trobar altres sortides. A Bru Rovira li diu que va explicar a la dona l’exigència de retractar-se del manifest i que havien decidit no fer-ho, i l’opinió de l’Emília va ser: “Quan vas firmar sabies el que firmaves? Doncs no la retiris. Ja veurem com ens arreglem” (Rovira, 1989, p. 97).

Sortosament per ell, la *Madonna Geografia*, a què apel·lava en la carta de l’any anterior des de Grenoble a la seva filla Maria, vindria a ajudar-lo. El dia 12 de maig havia escrit a una sèrie de professors estrangers del món de la Pedagogia i Geografia, tot explicant que, havent estat destituït de la seva càtedra de Geografia humana dels Estudis Normals i de secretari de l’Escola del Treball de la Mancomunitat de Catalunya:

“pour avoir signé avec d’autres collègues au nombre de cent cinquante [en realitat 123], un document de solidarité professionnelle adressé au Prof. M. Dwelshauvers, Directeur du Laboratoire de Psychologie Expérimentale de l’Université Catalane a été victime d’un jugement incompétent et incorrecte pour le Directorio militaire, il me faut vous dire que je suivrai mes travaux de Géographie de mon pays et que, comme auparavant, je m’intéresse à tous les problèmes de l’éducation de l’enfance et de la jeunesse...”

Es reafirmava per tant com a geògraf i per seguir treballant en aquest camp.

Per les persones que figuren a l’encapçalament de la còpia de la carta es pot veure algunes de les relacions que Pau Vila tenia en aquells moments, entre les quals i en el camp de la Geografia, hi havia Paul L. Michotte i Margueritte Lefèvre (Brussel·les), Albert Demangeon (la Sorbona), Henri Baulig (Estrasburg), Lucien Gallois (la Sorbona), Pierre Deffontaines (Lilla), Jules Blache i Raoul Blanchard (Grenoble), Robert Pic i R. Plandé (Tolosa de Llenguadoc), entre altres cognoms difícils de saber qui eren i on estaven. Entre els pedagogs hi ha els de l’Institut Rousseau, Édouard Claparède, Adolphe Ferrière i Pierre Bovet, i Ovidi Decroly (Brussel·les).¹²⁰

A partir d’ara té la dedicació a la Seix i Barral, que li encarrega revisar i posar al dia diferents quaderns d’estudi i exercicis per escolars, tant de Geografia com d’altres matèries, en una tasca que havia iniciat Palau Vera, independentment del tema dels mapes murals. Una feina que l’obliga a escriure a ambaixades, consolats i altres empreses demanant dades de demografia, transports, comunicacions, comerç exterior, etc. Amb Alexandre Galí comencen també a tenir contactes amb els pares de l’Escola Preparatòria de l’Escola del Treball i amb els de l’Escola Montessori (que també va clausurar la nova Mancomunitat) per muntar una altra escola en la qual treballarien tots els acomiadats i que faria també estudis de batxillerat. Així sorgiria la Mútua Escolar Blanquerna dirigida per Alexandre Galí, i dintre d’ella l’Acadèmia Monturiol,

120. Carta datada el 12-5-1924.

dedicada a preparar el batxillerat, i en la qual Vila faria tasques de direcció i de docència en Geografia per a batxillers, deixant de donar classe als nens i nenes de primària i preparatòria de batxillerat. Una escola amb un quadre de professors de luxe perquè hi donaren classe, entre altres: Jaume Serra Húnter i Joaquim Xirau de Filosofia, Pompeu Fabra de Llengua catalana, Ferran Valls d'Història, Maria Esteve-Llach de Matemàtiques, Joan Llongueras de Música, etc.¹²¹

Amb la decisió de limitar les hores dedicades a la docència, Pau Vila cercaria més treballs relacionats amb la Geografia i donaria conferències pel país i alguns cursets de Geografia de Catalunya. De petites ofertes no n'hi manquen, com la de donar classes de Geografia a l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona, o anar de professor a l'Ateneu Igualadí de la Classe Obrera, on finalment hi faria un curset de quatre sessions sobre Geografia del país. Entre les conferències, en fa una a l'Ateneu de Girona, invitat pel futur alcalde republicà Carles Rahola, qui li escriu que “res li farà que dongueu la conferència en trajo d'excursionista”, cosa que segur li devia demanar Pau Vila perquè solia aprofitar aquests actes per fer alguna excursió i practicar els interrogatoris.¹²²

Cerca també feina en editorials, fa una proposta de traducció de l'obra en francès sobre mercats mundials a l'editorial Labor, que li rebutja però el crida “para estudiar otras posibilidades, con el mejor deseo de utilizar su estimable colaboración”, i que el cita al cap de mesos “para iniciar la redacción de unos manuales dedicados a América”, dels quals no n'hi ha notícia.¹²³

Però hi ha tres tasques decisives, fruit de l'acomiadament, que han tingut una enorme transcendència i li van donar un gran reconeixement entre el 1925 i el 1930. En primer lloc la publicació de la monografia comarcal sobre la Cerdanya (1926), en segon lloc la seva relació amb l'Editorial Montaner i Simón per coordinar i traduir al castellà part de la *Geografia Universal* de Vidal-Gallois (iniciada el 1928), i en tercer lloc la redacció i publicació del *Resum de Geografia de Catalunya* (1928-1935). En canvi, la monografia sobre el Vallès que era l'objecte de treball seu, d'en Marcet i dels alumnes dels Estudis Normals, quedaria relegada i sortiria com una obra d'abast comarcal i una mica esbiaixada a l'any 1930.

Primer la Cerdanya. Com és que Pau Vila es decidís per fer una obra sobre aquesta comarca i no acabar de completar el seu estudi sobre el Vallès? El tema va venir d'una conversa amb Antoni Jané i Lluís Pons, de *La Publicitat* i la *Revista de Catalunya*, el diumenge 23 de novembre del 1924 a la tarda, en què Pau Vila els demanà que parlessin amb Antoni Rovira i Virgili, director de la darrera revista, sobre la conveniència de publicar un estudi geogràfic sobre una comarca dels Alps francesos, que cal suposar seria la del Vercors, que és on ell havia fet el treball de camp l'any anterior. La resposta li dona per carta Lluís Pons exposant-li que Rovira considerava que la *Revista de*

121. Carta als pares del mes d'agost del 1924.

122. Carta de Carles Rahola a Pau Vila, del 25-5-1925.

123. Cartes de l'editorial Labor a Pau Vila, del 23-2-1925 i 11-12-1925.

Catalunya no estava especialitzada en estudis geogràfics i creu que fora més convenient que li enviés un estudi sobre una comarca catalana, tal com ja n'havien parlat, i que tan aviat com el tingui enllestit li envii.¹²⁴

Les coses van anar molt ràpides, perquè a principis de gener del 1925 Josep Maria de Casacuberta, director i propietari de l'Editorial Barcino, escriu a Pau Vila demanant-li "activar tant com puguem la preparació del volum sobre Cerdanya, l'original del qual, per tal de poder complir les dades anunciades, m'interessaria que es lliuressin a mitjans de febrer", i que fes les gestions per poder disposar dels 32 gravats (mapes i fotografies) que hauran de figurar en el llibre.¹²⁵ S'ignora si Rovira i Virgili va passar la idea a Casacuberta (el més probable), o bé Vila va adreçar la petició directament a l'editorial Barcino per iniciar amb el volum de la comarca pirinenca la Secció de Geografia de la col·lecció Enciclopèdia Catalunya. Per la part de l'evolució geològica i el relleu s'acordà la col·laboració de Marcel Chevalier, el geòleg que des del 1914 estava treballant per Catalunya i Andorra. Aquest anà molt ràpid perquè en una altra carta de Casacuberta a Pau Vila aquest li adjunta les quartilles de Chevalier, que estarien escrites en francès i que Vila traduiria i adaptaria al text general.¹²⁶ Qui tardaria a redactar el text seria Pau Vila, que amb la seva senzillesa ho exposa prou bé al pròleg de l'obra en manifestar que s'havia hagut de subjectar a un temps i a un número de pàgines determinat "tot i que l'amic editor ens ha deixat traspassar el límit d'un i altre", impositcions que impediien que l'obra "fos més completa i més sòlida". L'inconvenient que ara tenia Vila és que no disposava d'uns alumnes avançats que poguessin col·laborar en la tasca, ni tampoc podia enviar qüestionaris mecanografiats a tort i a dret. Va ser un treball personal i solitari basat primordialment en enquestes, com el que havia fet per les muntanyes de Lans al Vercors. Al pròleg hi ha els agraïments a algunes de les persones que el devien ajudar més, i en cita dels quatre extrems de la comarca (Lles, Font Romeu, Olopte, el Puig), a més de l'arxiver de Puigcerdà, l'historiador Ferran Valls o el pagès i ramader Joan Roca. Però assenyalava que si hagués de citar a tothom ocuparia varies pàgines, d'arxivers, rectors, alcaldes, secretaris, mestres, propietaris, pagesos, artesans i companys de camí. Persones algunes de les quals trobava, els donava conversa, i "com qui res, li fèiem una breu enquesta, que en el primer tombant de camí passava al nostre carnet" (Vila, 1926, 1984, p. 19-20).

A Bru Rovira li explica que per escriure la monografia va seguir el mètode de Blanchard i que hi va treballar gairebé uns dos anys dedicant-hi tots els diumenges, les festes dobles i les vacances, ja que treballava els altres dies, cosa que coincideix força amb les dades anteriorment exposades. I ho va poder fer com ell li explica "recorrent senzillament el país. Visitant els pobles, parlant amb els pagesos... Moltes vegades, per tal de no esverar-los, els feia les preguntes de memòria, sense seguir estrictament el qüestionari.

124. Cartes de Lluís Pons a Pau Vila, del 21-11-1924 i 27-11-1924.

125. Carta de Josep Maria de Casacuberta a Pau Vila del 4-1-1925.

126. Cartes de l'editor Casacuberta, del 4-1-1925 i 25-1-1925.

M'acostava com aquell que no vol res, i hi lligava conversa mentre ells seguien llaurant. Després m'asseia al primer racó que trobava per apuntar-ho a la llibreta". I els demanava qüestions com: "quins són els mesos que plou? D'on ve la pluja? Alguna vegada us ha malmès la collita? Per què d'aquest lloc se'n diu la Vinya i no hi ha cap vinya a la Cerdanya?" Dormia on podia, pensions, cases particulars, cases de pagès, cosa que li servia per conèixer el tipus de vida que es portava, el gènere de vida (Rovira, 1989, p. 106).

Sobre la facilitat que Pau Vila tenia de preguntar i obtenir resposta, Josep Iglésies explica, en record d'una excursió per les muntanyes de Prades, que "ens admirava amb quin delit inquiria de tothom" i que "era afavorit pel do de fer-se simpàtic a les masies i els hostals". I conta que el físic i meteoròleg Eduard Fontserè deia al seu gendre (l'Iglésies): "Quan pel carrer us topeu amb en Pau Vila ja us podeu preparar a que us faci unes preguntes. De moment en veure-us encara no sap què us preguntará. Però, immediatament, se li acut alguna cosa a inquirir i us diu: «A propòsit...»" (Iglésies, 1981, p. 40-41).

Per què va triar la Cerdanya per fer un estudi regional? Ell diu que perquè era la comarca més ben delimitada: "És com la carcassa d'una nau, encallada entre el coll de la Perxa i el congost de Martinet. Després, com si fos una mena d'espina de peix, hi ha torrenteres que baixen" (Rovira, 1989, p. 107).¹²⁷ També segur que hi havia altres raons, la primera és que era la comarca pirinenca més ben comunicada amb Barcelona, en comptar amb el ferrocarril via Vic, cosa que li permetia sortir el dissabte i tornar el diumenge vespre o dilluns matí. En segon lloc, les similituds que podia trobar entre la Cerdanya i la vall de l'Isère de Grenoble en amunt, el que anomenen el Grésivaudan, eren notables. La primera té una clara orientació est-oest, mentre la segona és de nord-est a sud-oest, encara que en el tram final, cap a Grenoble, és també est-oest. La longitud és més gran a la vall francesa, que fins a la Savoia té 40 quilòmetres, el doble que la catalana, però l'amplada és si fa no fa (4 a 5 km), a excepció del tram de l'Isère a la zona de Grenoble, que en trobar-se amb el Drac agafa molta més amplada.

Totes dues valls, la de l'alt Segre i la de l'Isère, fan de separació entre serralades calcàries-margoses i granítics-metamòrfiques, han estat modelades per glaceres, les poblacions originàriament no s'assentaven al fons de les valls, sinó a les terrasses laterals per on passen les carreteres que circumden les valls, i un segon nivell de poblacions a més alçada es troba prop de llocs de confluència de torrents o rierols que baixen de les muntanyes. Les diferències d'altitud al fons de les valls sí que són notables, l'Isère es troba en el seu tram mitjà, i el municipi de Grenoble està a uns 384 metres, mentre que el Segre es troba en el seu curs alt i poblacions com Bellver o Puigcerdà se situen per sobre dels 1.000 metres d'altitud. En canvi, les altituds màximes de les muntanyes que rodegen les valls són força equivalents: 2.909 metres al Puigmal i 2.976 m al Gran Pic

127. Bru Rovira escriu en el seu llibre "Coll de la Forja", però se suposa que va ser una equivocació de Pau Vila, o bé una transcripció errònia de Rovira, ja que en el seu llibre n'hi ha varies, com per exemple el canvi de Daniel Faucher per Fauxer.

de Belledonne; i a les dues hi havia transhumància del bestiar a l'estiu des de les planes baixes als prats muntanyencs.

En fi, no es tracta de fer un estudi comparatiu entre una i altra contrada, sinó solament indicar que a Pau Vila li podia ser més familiar i fàcil fer l'estudi de la Cerdanya que no el del Pallars Sobirà, o les valls d'Andorra, i que podia aplicar les ensenyances rebudes a Grenoble al que veia a la Cerdanya.

No s'entrarà tampoc a comentar el contingut de la monografia comarcal sobre la Cerdanya de Pau Vila, que és la primera que segueix d'una forma més acurada les normes paradigmàtiques de l'escola regional francesa. Oriol Nel·lo ho posa de relleu en evidenciar els elements característics d'aquesta escola: "el valor donat al coneixement directe del terreny i a l'enquesta com a base per al treball monogràfic, l'estructura de l'exposició, el vocabulari emprat" (Nel·lo, 1984, p. 12). En canvi, Joan Vilà Valentí fa notar diferents defectes a l'obra, conseqüència d'"una formació geogràfica irregular, amb punts de vista ben interessants i positius, però també amb notables llacunes", i la mancança d'un "cert rigor en l'aplicació de conceptes que els francesos manejava bé". Uns defectes que són atribuïts a l'autodidactisme, per no haver rebut l'autor un "entrenament intel·lectual regular i rigorós" (Vilà, 1981, p. 17-18). Un entrenament que no necessàriament es trobava a les universitats dels anys del franquisme, malgrat haver-hi notables excepcions entre el professorat.

L'obra, posada a la venda el mateix 1926 a un preu de 10 pessetes en coberta de tela i 8 pessetes si era de cartró, amb gravats i bones fotografies de diferents autors, va ser molt ben acollida pel públic i la crítica, com ho van mostrar les recensions que de l'obra aparegueren a la premsa i revistes: tretze en va rescatar de l'oblit Montserrat Galera en el volum d'homenatge de la Societat Catalana de Geografia amb motiu del norantè aniversari de Pau Vila, entre elles la de Max Sorre als *Annales de Géographie* (Galera, 1975, p. 83), i en el capítol anterior s'ha tractat de la fins ara desconeguda i oblidada ressenya que li va fer Felip Arbós per la *Revue de Géographie Alpine*.

De la repercussió de *La Cerdanya* entre els geògrafs francesos, n'és una altra prova l'excursió d'estudi que per la Setmana Santa de l'any 1929 un nombrós grup d'estudiants de Geografia de la Sorbona va fer per la banda de França d'aquesta comarca, invitant Pau Vila a acompanyar-los i fer les pertinents explicacions. Al capdavant del grup hi anava Jean Dresch, deixeble d'Emmanuel de Martonne, a qui succeí en la càtedra de Geografia física. El grup entrà per la vall de l'Aglí al Capcir i es dirigí cap a Montlluís i Font Romeu on, des del cim del Calvari, Pau Vila va fer l'exposició general de la contrada.¹²⁸

L'altra obra que emprengué aquests anys Pau Vila va ser la de col·laborar amb l'editorial Montaner i Simon per organitzar la producció, traducció i adaptació de la magna

128. A l'excursió, acompanyà Pau Vila, Gonçal de Reparaz (fill), per haver estat company d'alguns dels expedicionaris a la universitat francesa. Des de Font Romeu anaren cap al Conflent i el Rosselló, visitant la seva capital, i en el trajecte Vila continuà fent de guia, fins a Narbona en què s'acomiadaren. Una petita ressenya de l'excursió es troba a *La Veu de Catalunya*, del 10 d'abril de 1929.

Geografia Universal de Vidal de La Blache i Gallois. No està molt clar com es va produir la decisió de l'empresa editorial catalana de posar al mercat una obra tan monumental i fer-ne l'adaptació per a Hispanoamèrica, perquè els interessants arxius de la Montaner i Simon no s'han conservat. Possiblement la iniciativa de la traducció va partir del propi Pau Vila, i la relació que tenia amb Albert Demangeon, Max Sorre, Élice Colin i amb el gendre de Vidal, Emmanuel de Martonne, facilitaria les coses. A França l'obra es va començar a idear a partir de 1908 i Vidal començaria aviat a repartir la colonització geogràfica francesa del món entre els seus deixebles. Les guerres mundials i la mort de Vidal i Gallois (1918 i 1941) entorpiren l'obra produïda per l'editorial Armand Colin, que va aparèixer de 1927 a 1948 en 15 toms i 21 volums, sent el primer i el darrer volum obra d'Albert Demangeon, que no pogué veure l'obra acabada, ja que morí el 1940.¹²⁹

A l'any 1930 Max Sorre, catedràtic i degà a la Universitat de Lilla, preparava la redacció del volum sobre la península Ibèrica per a la *Geografia Universal*.¹³⁰ El mes d'abril va venir a Barcelona on pronuncià tres conferències, dues a l'Institut Francès i la darrera al Centre Excursionista de Catalunya organitzada per la secció de Geografia i Geologia, o sigui per Pau Vila, i patrocinada per la Diputació de Barcelona, que devia pagar la conferència i part de les despeses de l'estada. Segurament la vinguda i la repetició de conferències a Madrid li anirien bé per a la preparació del volum. A l'Institut Francès parlà de "La significació geogràfica del paisatge mediterrani" i de "La vida industrial a la França del nord", i al centre excursionista de "La funció industrial de les ciutats i l'ambient geogràfic". Pau Vila presentà Max Sorre a les pàgines de *La Publicitat*, on assenyalà que "els seus treballs, més que antropogeogràfics, són de Geografia biològica", en referència al paper de la Biogeografia a la tesi de Sorre sobre *Les Pyrénées méditerranéennes*, publicada el 1913 i que Vila coneixia bé, com també sabia "que treballa en un estudi monogràfic de la península Ibèrica per aquella mateixa empresa", referint-se a la *Geografia Universal*, de la qual ja havia redactat i publicat el volum sobre Mèxic i l'Amèrica central.¹³¹ A la conferència al Centre Excursionista de Catalunya, el

129. Entre els llibres que Pau Vila comprà per correu a la llibreria Jules Rey de Grenoble, l'any 1925, hi ha justament una de les obres d'Albert DEMANGEON (1923) *L'Empire Britannique: étude de Géographie coloniale*, París, Armand Colin. En la mateixa factura consta la compra d'una *Géographie Humaine*, sense saber si seria la de Jean Brunhes o els *Principes* de Vidal de La Blache; la *Carte géologique de la France* a 1:1.000.000; el llibre de Fernand Maurette, *Pour comprendre les paysages de la France* (París, Hachette); i consta també un llibre titulat *Les noms de lieux* que suposo és transcrit equivocadament a la factura i que seria el de Lucien Gallois, *Régions naturelles et noms de pays*, editat l'any 1908 per Armand Colin, ja que no s'ha trobat cap llibre amb el títol que figura a la factura.

130. El volum VII es va editar a França a l'any 1934 en dues parts. La primera portava per títol: *Méditerranée. Péninsules méditerranéennes: Généralités*. Espagne. Portugal, i com a autors figuren Max Sorre i Jules Sion. L'edició espanyola quedà partida en el volum VIII, aparegut el 1935, sobre *Europa mediterránea, Italia, Península Balcànica*, per Max Sorre, Jules Sion i Y. Chataigneau, i la segona part del volum X, que no aparegué fins el 1955, obra de Max Sorre i Orlando Ribeiro, amb el títol de *Península Ibérica. Geografía regional de España. Geografía de Portugal*.

131. *La Publicitat*, del 10 d'abril del 1930. En aquest article Pau Vila dona a conèixer uns fragments de la tesi de Sorre, en la qual afirma que en el pas de Leucata es posen en contacte dues nacions i que el límit històric no cal cercar-lo als Pirineus, tesi que recollirà Pierre Vilar a la "Introducció" de *Catalunya dins l'Espanya moderna*.

Fons Pau Vila (ICGC) RF. 48002

Pau Vila prenent notes del que veia o del que li havien dit.

12 d'abril, Sorre exposà l'evolució de la ciutat per la doble influència de la geografia i de la història, remarcant que la geografia té una influència decisiva en fixar la directiva de les activitats humanes en funció de la localització, les comunicacions i els intercanvis, mentre restava importància a les activitats industrials per elles mateixes.¹³²

Les relacions amb Max Sorre devien ser molt bones perquè a principis de l'estiu, junt amb Pau Vila, anaren cap a València, Múrcia i Andalusia, un viatge del qual en dona constància en quatre articles sota el títol general de "Catalunya enfora", publicats el mes d'octubre a *La Publicitat*, i on tracta de la Serra Morena, la Serra Nevada, l'Andalusia que va veure, i de Ronda. Un viatge d'estudi que devia ser ben profitós per ambdós geògrafs i que tindria relació amb l'empresa de la *Geografia Universal*.¹³³

Pau Vila, promotor de la traducció de la *Géographie Universelle* de Vidal i Gaillois, formarà part del consell de direcció de l'obra, en la qual hi havia sis persones més, el catedràtic de Ciències Naturals Odón de Buen, el geòleg Eduardo Hernández Pacheco, l'edafòleg Emili Huguet del Villar, el naturalista i geògraf Vicente Vera, el periodista i geògraf Gonçal de Reparaz (pare) i Rosa Filatti del Razo, professora de Geografia a Mèxic. Pau Vila hi figurava com a exalumne de l'Institut de Geografia Alpina de la Universitat de Grenoble i exdirector del "Gimnasio Moderno" de Bogotá,

132. *Butlletí de Centre Excursionista de Catalunya. Suplement*, maig 1930, núm. 420, p. 99-100.

133. Veure *La Publicitat* dels dies 1, 11, 18 i 23-10-1930. Els quatre articles tenen un títol que encapçalen les paraules "Catalunya enfora", seguit a cadascun dels articles per "Serra Morena", "Serra Nevada", "L'Andalusia que jo he vist", i "Ronda, flor d'Andalusia".

ja que havia estat foragitat dels Estudis Normals, i un altre *ex* potser hauria estat massa. L'obra en castellà començà a sortir el 1928, un any després de la francesa, amb la traducció del volum de les Illes Britàniques d'Albert Demangeon que farà el mateix Pau Vila, que actuava de director de la traducció espanyola de l'obra. L'altre volum que ell va traduir va ser l'XI dedicat a l'Àsia occidental i l'alta Àsia, i quin autor en francès de la part occidental havia estat el seu mestre Raoul Blanchard –l'altre part era de l'explorador, diplomàtic i geògraf Joseph Fernand Grenard que havia viatjat per aquelles terres–.

L'edició espanyola de la *Geografia Universal* no es va acabar fins a l'any 1955, degut a la guerra incivil del 36 i al desbaratament posterior, i en total sortiren 25 toms. Sobre la seva importància per a la Geografia espanyola, només cal reproduir el que va escriure sobre ella Lluís Riudor:

"l'edició espanyola de la «Geografia Universal» es va convertir en una veritable escola de Geografia per a molts dels nombrosos col·laboradors de l'obra que es van impregnar de l'esperit i del mètode que aquesta proposa i això era particularment important en uns moments en els quals la Geografia espanyola sembla haver trobat en l'estudi regional de l'escola francesa tot allò que li mancava per explicar la diferenciació espacial" (Riudor, 1988, p. 145).

Dos anys més tard de la publicació de *La Cerdanya* sortia la publicació de la traducció que havia fet de l'Albert Demangeon del volum de "Les illes Britàniques", i al mateix temps un primer i petit volum, en octau, de 88 pàgines, del *Resum de Geografia de Catalunya*, dedicat a l'"Aspecte físic". El llibret sortia dins la Col·lecció Popular Barcino, una veritable enciclopèdia temàtica popular, amb el número XLIII, i era per tant un altre encàrrec directe de Josep Maria de Casacuberta, que li havia fet gairebé al mateix temps que el llibre de la comarca pirinenca. Ho explica Vila en el pròleg advertint que feia tres anys que el llibre s'anunciava, i que es tractava de publicar en forma de llibre les notes de les classes de la Geografia de Catalunya que ell i el Jaume Marcet professaven als Estudis Normals de la Mancomunitat de Catalunya. La demanda que es feia de l'obra el va decidir a no retardar-la més, ordenant i redactant de bell nou els apunts, "bo i recordant que el millor és enemic del bo. No hem fet més que una revalorització de les susdites anotacions i les hem conservades sempre que, essencialment almenys, les hem considerat exactes". El resum geogràfic anava dedicat "A les joventuts excursionistes de Catalunya" en la seva primera edició, perquè ben segur que aquests joves serien en bona part compradors de l'obra per conèixer molt millor les terres que resseguien. Mentre que, a la segona edició que se'n va fer, també anava dedicada "Als mestres de les noves generacions", perquè la poguessin utilitzar en les seves classes i incrementar així l'estima al país.¹³⁴

El *Resum* havia d'estar format per quatre petits volums, el de l'aspecte físic del país, dos dedicats a l'aspecte humà i el darrer a l'aspecte econòmic. Seria

134. L'obra, que només es podia aconseguir en llibreries de vell, va ser reeditada per la Societat Catalana de Geografia l'any 2003, en una cuidada edició a càrrec de Vicenç Biete i una introducció titulada "Una estratègia per a la Geografia" del soci Joan Tort, que l'enquadra en el seu temps i en remarca els objectius i intencions.

només una síntesi perquè la idea que l'editor i Vila tenien en aquell moment era editar dins la col·lecció "Enciclopèdia Cataluna" una obra molt més completa i en diferents volums que es titularia *Geografia general de Catalunya, València i Balears*, una obra que no va aparèixer mai i que si hagués sortit hauria estat la primera Geografia dels països catalans, cinquanta anys abans que la petita obra publicada per Pierre Deffontaines a l'editorial Ariel en col·laboració amb la Societat Catalana de Geografia, i més de seixanta de la *Geografia general dels Països Catalans*, en set grans volums, dirigida per Carles Carreras i editada per Enciclopèdia Catalana. Les múltiples ocupacions de Pau Vila ho impedirien, així com també la redacció de les notes, amb molts afegitons i posades al dia del *Resum*, que en comptes de quatre volumets van ser nou, i no va acabar de sortir fins a l'any 1935, al preu popular d'1,50 a 2 pessetes l'exemplar, i amb nombrosos gravats a la part de Geografia física.

En el segon volum d'aquesta Geografia de Catalunya, començava a tractar dels aspectes humans o Geografia humana, que havia d'estar relacionada amb els continguts del volum anterior, però en fer-ho prescindeix de les divisions politicoadministratives i de les comarques, perquè si ho volgués fer a partir de les darreres hi hauria el problema previ de cercar-les i delimitar-les. Aquest tema a l'any 1929 era motiu de les seves reflexions, però no el va poder desenvolupar plenament fins a actuar com a vicepresident i president efectiu dels treballs de la Ponència de Divisió Territorial de Catalunya, creada el 1931 i aprovada internament l'any següent, per intentar ser implementada a l'agost del 1936.

Els àmbits del *Resum de Geografia de Catalunya* serien les zones fisiogràfiques marcades per la geomorfologia: Litoral, Prelitoral, Depressió Central, Prepirineu i Pirineu, amb una visió de conjunt i sintètica per acabar l'obra. Fenòmens humans i fets naturals en relació per aclarir, justificar, ordenar i explicar el país. Primer l'anàlisi per àmbits, després la síntesi. Entre mig, molta lectura d'articles, llibres, documents..., però moltes, moltes excursions, la Geografia feta amb els peus, la vista i el cap; viatges i excursions; interrogacions i anotacions. Les tècniques de Blanchard i la Geografia francesa aplicades a Catalunya. Les respostes dels qüestionaris recollits i plasmades en pàgines impreses.

La Cerdanya i el *Resum de Geografia de Catalunya*, la *Geografia Universal*, els treballs per a la Seix i Barral i moltes altres coses, havien deixat completament aparcat l'estudi del Vallès que havia de ser la gran i monumental monografia d'una comarca natural i humana que amb tanta il·lusió preparava Pau Vila acompanyat per Jaume Marcet, quan ambdós eren professors dels Estudis Normals. L'edició ordenada d'alguns dels materials que tenia recollits veurà llum l'any 1930, en una publicació de 80 pàgines de la col·lecció "Biblioteca d'estudis comarcals" de la societat Casa del Vallès, radicada a Barcelona, i amb el títol d'*El Vallès. Assaig geogràfic*. Un assaig, no una obra final, totalment acabada i al màxim de perfecte. Per aquest motiu en el capítol setè, dedicat a la població, confessa que "el resultat del nostre estudi no podrà ésser més que una impressió; i això per dues raons: la manca de temps per enfondir-hi, i el valor

desigual de les dades publicades o recollides”. Dades que afecten a la demografia, però també als aspectes econòmics dels municipis i comarca que l’ha obligat a “maldar no poc per convertir les xifres, que alguns col·laboradors benivolents ens han pogut recollir, en raonables i equiparables” (Vila, 1930, reed. 1977, p. 275). Col·laboradors que són justament els que han accedit a contestar les seves preguntes, el seu interrogatori, i segurament alguna enquesta o part de l’enquesta publicada l’any 1923, com es palesa en l’apartat del conreu dedicat al cànem. En algun cas transcriu literalment el resultat de la pregunta efectuada, com quan en tractar de la plenitud industrial de la depressió occidental vallesana, exposa el que li diu l’amic Montllor de Sabadell:

“La collita de blat, abans important, modernament ha quedat reduïda a la mínima expressió per dues causes: el creixement de la ciutat, que ha envaït els plans de conreu, i l’extensió del conreu farratger per a les vaqueries, que han augmentat en nombre i en bestiar, a causa del gran consum que hom fa de llet des de l’aplicació de la jornada de vuit hores a les fàbriques”.¹³⁵

La geografia implica canvi en el paisatge i en les activitats humanes i Pau Vila cerca els elements de transformació i les seves causes.

Malgrat el caràcter d’assaig i el poc aprofundiment del treball, segueix perfectament el paradigma de l’escola vidaliana, cercant les relacions entre fenòmens i aplicant una visió d’una agudesia extraordinària. La part de la Geografia física és limitada però justa i molt geogràfica, en no aprofundir en les estructures geològiques, però deixant clar com s’ha originat a grans trets la morfologia comarcal. La part dedicada a les tres grans poblacions Granollers, Sabadell i Terrassa, és prou rica i suggestiva per entendre el seu desenvolupament industrial i poblacional, el paper de les comunicacions per esdevenir Granollers una ciutat mercat, la proximitat de Barcelona beneficiant Sabadell, la recerca de l’aigua per la industrialització terrassenca. I a la part final, sobre el creixement poblacional, entreveu ja la formació de l’aglomeració industrial vallesana i la transformació d’algun sector en “veritable barriada de Barcelona”. La Geografia no la feia només amb els peus caminant, sinó establint múltiples connexions cerebrals impulsades per la seva curiositat.

El qüestionari del 1923 va fer el seu paper, però sense la connexió amb alumnes i amb altres mestres que li donava la seva càtedra als Estudis Normals de la Mancomunitat, seria més aviat un paper pobre, i cal suposar que els qüestionaris totalment omplerts rebuts a l’Escola del Treball serien poquets. Però la necessitat de Pau Vila de continuar amb el *Resum geogràfic de Catalunya*, la seva idea de fer una Geografia general dels països catalans, i el fet importantíssim que el setembre del 1931 es tornés a obrir la matrícula d’uns Estudis Normals de la Generalitat de Catalunya, per iniciar

135. La jornada de vuit hores va ser un dels resultats positius pels obrers de la vaga de La Canadenca. El 3 d’abril de 1919, el comte de Romanones com a cap de govern en signà el seu establiment, però dimití l’endemà mateix. El consum de llet es popularitzà en tenir les obreres més temps per anar-la a comprar i donar-ne especialment als fills per esmorzar, berenar o abans d’anar a dormir. Els metges i higienistes contribuïren a fer propaganda del consum de llet, i per Barcelona proliferaren les vaqueries, de tal manera que segurament hi ha havia més vaques a Barcelona que al Pirineu.

classes a l'octubre, el va portar a relançar un qüestionari de coneixement dels llocs per a ser utilitzat pels mestres en benefici de la formació dels seus alumnes.¹³⁶

Aquest és el qüestionari del 1931, que apareix com a “Un qüestionari de Geografia local”, al *Butlletí dels Mestres*, número 55, del mes de novembre del 1931, i que ve a ser una rectificació del qüestionari anterior, perquè com molt bé explica en la presentació:

“La tasca que recomanàvem [referida al qüestionari del 1923] era meticulosa i feixuga, sens dubte; i per raons diverses, desmesurada per ésser portada a cap degudament, amb tot i que nosaltres la proposàvem després d'una llarga pràctica personal, confirmada posteriorment per vuit anys seguits d'enquestes bo i recurrent amb el carnet a la mà tot Catalunya i terres veïnes” (Vila, 1931, p. 162).

Un qüestionari presentat prèviament als alumnes mestres del curset de Geografia de Catalunya de l'Escola d'Estiu de la Generalitat del mes de juliol del 1931, i que li va permetre arreplegar “uns treballs plens de dades per a la Geografia nostrada”. I ho publica perquè li demanaren alumnes d'un altre curset de quatre conferències sobre estudis de Geografia local i perquè els mestres ho puguin aplicar a les seves escoles i enviar els resultats a nom de Pau Vila i a l'Administració del *Butlletí dels Mestres*.

Es desconeix si el qüestionari presentat als mestres al juliol és completament igual al publicat en el mes de novembre, perquè del 16 al 24 de setembre hi hagué a París el Congrés de la Unió Geogràfica Internacional. Pau Vila hi anà en representació dels Estudis Universitaris Catalans de la Generalitat de Catalunya i presentà comunicació sobre les indústries antigues de Catalunya, però en una de les sessions es portava a debat l'informe del treball de la “Comissió sobre poblament rural” que presidia Albert Demangeon, i que entre altres temes havia de tractar dels qüestionaris per conèixer una població.

Pau Vila, que a partir de l'octubre tornaria a ocupar la càtedra de Geografia humana dels Estudis Normals, donava també tota una sèrie d'instruccions per omplir el qüestionari i controlar les dades, pel perill d'estadístiques inexactes que produeixen confusió, i recomanava fer constar si les dades eren aproximades o probables. Igualment es podien aportar plànols, fotografies, gravats, dibuixos, etc. L'estudi de la localitat serviria així de centre d'interès per fer avançar els alumnes en coneixements, “a l'ensem que aportaran llur concurs als estudis geogràfics de Catalunya”.

Sobre aquest qüestionari Maria dels Dolors Olivé, el comenta sense reproduir-lo, a l'igual que en el de l'any 1923, i fa notar la supressió de la part històrica i etimològica, la geològica i topogràfica. Es remarca que el que predomina en aquest qüestionari és la interacció dels humans amb la natura sense contemplar consideracions sobre les característiques dels terrenys, ni sobre els aspectes de la Geografia cultural que eren molt importants en el qüestionari anterior. Interacció que ja s'ha vist que era la clau de volta de la Geografia vidaliana, de la qual, a través de Raoul Blanchard, el nostre geògraf se'n servia. I, gràcies a ella, podia exercir un ofici interessant i que interessava, un ofici de veritat, a criteri del Petit Príncep.

136. Els nous Estudis Normals se situarien a la Casa dels Canonges, entrant-hi pel darrere.

Fons Pau Vila (ICGC) RF:46175

Grup d'alumnes de l'Institut de Geografia Alpina de Grenoble visitant, guiats per Pau Vila, la central hidroelèctrica de Molinos (vall de Capdella, Pallars Jussà), l'abril de 1933. En primer terme Pierre Vilar i darrera seu, mirant la turbina, Pau Vila. Vegeu també, al fons Pau Vila de l'ICGC: RF. 47610.

8. LES SEGONES DERIVADES DE LA TROBADA BLANCHARD-VILA

En els capítols precedents s'ha tractat de la manera com Pau Vila va conèixer Raoul Blanchard i com aquest li transmeté una metodologia per estudiar la geografia d'un país, li donà oportunitat de llegir els millors tractats de l'escola francesa de Geografia, de practicar la tècnica de l'enquesta pel Vercours i uns anys més tard per Catalunya. Al llarg del treball s'ha intentat corregir dades i interpretacions que altres geògrafs havien anat reproduint. En aquest darrer capítol es tractarà d'explicar tota una sèrie de fets i actuacions que emprendria Pau Vila en els anys trenta, quan ja era el geògraf oficial del país, el president del Centre Excursionista de Catalunya, l'arquitecte principal de la divisió del territori en comarques i vegueries, i l'home coratjós que defensava la República i la Generalitat de Catalunya, causa per la qual hagué d'exiliar-se.

El 14 d'abril del 1931, quan dos dies després de les eleccions municipals Francesc Macià proclamà la República Catalana com a Estat integrat en la Federació Ibèrica, Pau Vila i el seu fill Marc-Aureli van ser de les poques persones que van tenir accés al Palau de la Diputació de la plaça Sant Jaume, que aviat es reconvertiria en Palau de la Generalitat.¹³⁷ Del dia 14 al 17 d'abril hi hagueren interminables negociacions polítiques i s'hagueren de fer propostes que portaren al pacte entre els governs d'Espanya i de Catalunya d'acceptar el restabliment de la Generalitat com a institució de govern. Catalunya obtenia un règim autonòmic, que hauria d'estar regulat per un Estatut que havia de ser aprovat tant a Catalunya com a les Corts de Madrid.

El fill de Pau Vila, i posteriorment també geògraf, Marc-Aureli, tindria entrada a Palau perquè era un dels fundadors d'Esquerra Republicana de Catalunya, dirigent de les seves Joventuts i vinculat al grup d'Estat Català. Aviat seria un dels primers funcionaris de la nova Generalitat i posteriorment secretari polític del Departament de Cultura amb Bonaventura Gassol de conseller. Justament aquest polític, estretament lligat a Francesc Macià en el seu exili i viatges per Amèrica, va ser qui com a conseller de Política Interior de la República Catalana va cridar a Pau Vila a Palau perquè preparés itineraris a fi que propagandistes de la nova situació política recorreguessin tot el país perquè s'hi proclamés la República. Fins i tot el dia 15, Vila sortí al balcó principal de la façana renaixentista del Palau junt amb les noves autoritats. S'ignora si va inter-

137. Vegi's de Jesús BURGUEÑO (2005), "Estudi introductori", al llibre de Francesc GLANADELL *et al.* sobre *El problema comarcal de Catalunya*, reeditat per la Societat Catalana de Geografia, p. XIX, en el qual hi ha la reproducció fotogràfica del passi per entrar al Palau de la Generalitat. Pau Vila explica l'encàrrec de Gassol a la biografia oral que li va fer Bru Rovira, p. 110-111. Quan va acabar l'acte de proclamació de la República Catalana es va encarregar de distribuir paquets de proclames perquè les clavessin pels carrers. Aquella nit va dormir a la Generalitat i de l'acte de la proclama de Macià, Vila exposa que "va ser un moment d'aquells que no se'n viuen gaires; tots els homes plorant; una cosa realment emocionant."

venir en altres comeses aquells dies, i també es desconeix si es va tractar de la possible instauració d'unes demarcacions comarcals. Pel decret de la Generalitat del 28 d'abril que fixava les atribucions provisionals de la recreada institució, ratificat el 9 de maig per un altre decret del Govern de la República, la Generalitat quedava constituïda per un Consell o Govern provisional, una assemblea de representants dels municipis, anomenada Diputació Provisional de la Generalitat, i per uns comissaris que, com a delegats de la Generalitat, tenien al seu càrrec l'execució dels serveis encomanats a les desaparegudes diputacions provincials. A l'article 22.c del decret d'abril, s'estableix que la Diputació Provisional de la Generalitat estructurarà “els serveis administratius que afectin les diverses comarques catalanes”; es desconeix si Pau Vila, directament o indirectament a través de Ventura Gassol, havia intervingut en la redacció de la frase, única vegada que el mot comarca apareix en els textos fundacionals de la Generalitat republicana. Un mot que tornaria a sortir en el decret del 19 de maig sobre les competències dels comissaris de la Generalitat, en quin article 4, s'especificava que si els comissaris estimessin “injustes i lesives, per alguna de les comarques o municipis de la seva jurisdicció, alguna resolució dictada per les autoritats del Govern provisional de la República”, havien de posar-ho en coneixement de la Generalitat.¹³⁸ Comarques que suposarien l'existència d'uns ens supramunicipals, però res més, perquè en establir el decret del 28 d'abril els partits judicials com a districtes electorals, més valia no obrir la caixa dels trons en voler formar unes altres demarcacions que podrien produir més problemes entre els addictes a la República que no resultats immediats. Per a Pau Vila, en canvi, la frase sobre les comarques del 28 d'abril implicava que “les comarques han passat a ésser circumscripcions subalternes de govern”, cosa que ni aleshores, ni pròpiament el 1936, va ser totalment certa.¹³⁹

En aquells moments Pau Vila estava vinculat al Partit Catalanista Republicà, resultat de la fusió que s'havia fet en el mes de març dels partits Acció Catalana Republicana i Acció Republicana de Catalunya, fruit d'una escissió anterior d'Acció Catalana, fundat l'any 1922 com a partit republicà, liberal, demòcrata i defensor de la justícia social.¹⁴⁰

L'any 1931, va ser un període ple d'il·lusions i molt positiu per a la trajectòria personal i professional de Pau Vila. Des de l'any anterior, i com a conseqüència de l'aca-

138. Josep OLIVERAS (2007) “L'organització territorial de la II República espanyola”, a Montserrat Duch *La II República espanyola. Perspectives interdisciplinàries en el seu 75è aniversari*, Tarragona, Publicacions URV, p. 29-30.

139. Pau VILA (1931) “Per a una solució del problema comarcal”, dins: Francesc GLANADELL *et al.* (2005) *El problema comarcal de Catalunya*, Societat Catalana de Geografia, p. 101.

140. Acció Catalana no era un partit independentista, sinó que seguint les idees d'Antoni Rovira i Virgili, i de Lluís Nicolau d'Olwer, propugnava la formació d'una república federal. Els millors amics de Pau Vila militaven en aquest partit, qualificat com a partit dels intel·lectuals i professionals liberals i d'algun sector de la burgesia il·lustrada, i entre els amics hi havia Josep Iglésies, Martí Esteve, Pompeu Fabra, etc. A l'any 1933 el partit canvià el nom per Acció Catalana Republicana i com que les diferents conteses electorals no li foren molt favorables, estigué sempre molt vinculat a Esquerra Republicana. L'òrgan de premsa del partit era *La Publicitat*, que és el diari on Pau Vila va escriure molts articles de Geografia i Economia.

bament de la dictadura de Primo de Rivera, Vila va ser contractat per donar classes de Geografia comercial a l'Escola d'Agricultura depenent de la Diputació de Barcelona,¹⁴¹ i restablerta la República, el primer de maig Vila donava la seva conferència "Per a una solució del problema comarcal de Catalunya" a la Casa del Vallès del carrer de la Canuda de Barcelona, en la qual d'acord amb els principis ideològics del catalanisme de posar fi a la divisió provincial i estructurar el país en comarques, proposava un programa i un mapa per a una estructura comarcal del govern de Catalunya. Ho feia ja com a geògraf i també com a patriota que no podia defugir les responsabilitats del moment, tal com exposava en els inicis de la seva conferència: "Vivim jornades històriques en què tots els catalans ens hem de considerar com a mobilitzats per al servei de la Pàtria. Com a soldats, doncs, venim a complir el nostre deure".¹⁴² Vila, que no havia hagut de fer el servei militar, iniciava doncs el deure de militar per aconseguir el reconeixement administratiu d'una realitat comarcal que el catalanisme tradicional considerava natural del país. És possible que pels articles, la conferència i la proposta de mapa comarcal que presentà Pau Vila, li encarreguessin de paraula la tasca de concretar una divisió comarcal, tal com es referia Josep Iglésies en un article del 31 de maig del 1931 donat a conèixer per Jesús Burgueño. Una proposta que no es faria realitat fins que en el Consell de la Generalitat del 14 de setembre s'acordà nomenar una "Ponència encarregada d'estudiar l'estructura comarcal de Catalunya", ratificada per un decret del 16 d'octubre d'aquell any, que assignava la presidència al conseller de Cultura, Ventura Gassol. Tres dies més tard es realitzava la primera reunió dels ponents, i al cap d'una setmana, el 26 d'octubre, la segona reunió, en la qual Pau Vila seria elegit vicepresident, i en realitat president efectiu, i Josep Iglésies secretari. No es tractarà pas en aquest treball d'explicar el desenvolupament, resultats i interioritats de la ponència que acabà delimitant uns continents sense continguts clars, perquè és un tema ja ben trillat per l'obra de Lluch i Nel·lo (1983), Oliveras (1999, 2000) i Burgueño (2003, 2005).¹⁴³

El fet és que al darrer trimestre del 1931 i al llarg de l'any següent Pau Vila treballà en intentar establir una organització territorial que fos "ajustada a les necessitats de l'hora i apropiada al govern i a l'administració del país".¹⁴⁴ Un estudi que Josep Tarradellas,

141. Segons exposa Montserrat Albet (1975, p. 10).

142. Pau VILA (1931) "Per a una solució del problema comarcal", dins: Francesc GLANADELL *et al.* (2005) *El problema comarcal de Catalunya*, Societat Catalana de Geografia, p. 85.

143. Enric LLUCH i Oriol NEL·LO [ed.] (1983) *La gènesi de la divisió territorial de Catalunya. Edició de documents de l'arxiu de la Ponència (1931-1936)*, Barcelona, Diputació de Barcelona. Josep OLIVERAS (1999) "Antoni Rovira i Virgili i la divisió territorial de Catalunya", *Revista de Catalunya*, núm. 144, p. 50-72; i "Rovira i Virgili i la creació de les vegueries", dins: Pere ANGUERA *et al.* (2000) *Rovira i Virgili 50 anys després*, Valls, Cossetània edicions, p. 115-131. Jesús BURGUEÑO (2003) *Història de la divisió comarcal*, Barcelona, Rafael Dalmau editor; i "Estudi introductori" dins: Francesc GLANADELL *et al.* (2005) *El problema comarcal de Catalunya*, Barcelona, Societat Catalana de Geografia, p. XIV-LI.

144. La frase està extreta del llibre escrit per Pau Vila, encara que no consta l'autor, *La divisió territorial de Catalunya* (Barcelona, Generalitat de Catalunya, Conselleria d'Economia, 1937, p. 50), que en bona part és un resum del volum *Divisió Territorial. Estudis i projectes. Nomenclàtor de municipis*, Generalitat de Catalunya, 1933, també dirigit i redactat gairebé en la totalitat per Pau Vila. En aquest, la frase del llibre del 1937 és més llarga i

com a conseller de Governació que substituï a Ventura Gassol en la presidència de la Ponència, guardaria en un calaix i que el cop d'estat militar del juliol del 1936 i la nova organització de l'economia de guerra faria que entrés en vigor, amb moltes limitacions.

Independentment de la tasca a la Ponència de la Divisió Territorial de Catalunya, les seves classes de Geografia de batxillerat al col·legi Monturiol, a l'Escola d'Agricultura, l'assessorament a l'editorial Seix i Barral, el treball per a la traducció de la *Geografia Universal* de Vidal i Gallois a l'editorial Montaner i Simón, els articles a la premsa,¹⁴⁵ els cursets i les conferències..., a l'any 1931 hi hauria dos altres fets que serien molt rellevants per a Pau Vila, que aleshores tenia cinquanta anys i estava pràcticament a la meitat de la seva llarga vida activa. Aquests fets serien la reinstauració dels Estudis Normals de la Generalitat, on tornaria a ser professor, i la presidència d'una de les entitats de més prestigi del país, el Centre Excursionista de Catalunya.

El 26 de juny del 1931, Pau Vila seria elegit president del Centre Excursionista de Catalunya a partir d'una proposta que farien tots els presidents de les seccions en què l'entitat excursionista s'estructurava. Substituïa a Francesc Maspons i Anglès (1925-1931), el jurista que va ser assessor sobre minories nacionals per a la Societat de Nacions de Ginebra i que havia estat president del Centre des de l'any 1925. A l'elecció de Pau Vila jugà a favor seu els trets del caràcter i les simpaties que generava, així com també les bones relacions que tenia amb el nou govern de Catalunya. Josep Iglésies (1964) escriu que l'etapa de la presidència de Pau Vila (juny 1931 a juny 1935) va ser una eficaç prolongació de la presidència anterior, però examinant el *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* es pot comprovar que va ser una prolongació ascendent en realitzacions, perquè les activitats augmentaren i hi hagué algunes actuacions ben interessants.¹⁴⁶

Pau Vila ja feia anys que era soci del Centre Excursionista de Catalunya i en uns anys del període de la presidència de Francesc Maspons va ser president de la secció de Geografia i Geologia, de la qual ja n'havia estat vicepresident i vocal. Cal recordar que a l'any 1925 i en el *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, des del mes de gener al de maig, es publicà l'*Assaig de Geografia humana de la muntanya* de Raoul Blanchard, basant-se en els apunts del propi Blanchard i els presos per Pau Vila i algunes alumnes de l'Escola de Mestres, amb notes i exemples referits a Catalunya redactats pel propi Vila. El mateix 1931, en el mes de gener, apareix al *Butlletí*, la publicació d'"Un mètode de Geografia urbana", del mateix Blanchard, traduït per Cristòfor Cardús i amb

completa: "La Ponència entengué que el que se li demanava era una divisió de Catalunya ajustada a les necessitats de l'hora, basada el més possible en les comarques naturals, històriques o econòmiques, però no condicionada per elles. Amb aquest criteri resolgué de circumscriure el seu treball a la consecució d'un projecte de divisió que pogués servir per a satisfer les necessitats del governament de Catalunya", p. 42.

145. A partir de 1929 Vila col·labora assíduament a *La Publicitat*, del grup d'Acció Catalana. Part d'aquests articles van ser recollits en dos volums, editats per la Biblioteca Geogràfica Barcino els anys 1962 i 1963, amb el títol de *Visions geogràfiques de Catalunya*.

146. En el temps de la presidència de Pau Vila el nombre de socis no arribava als 1.300 i quan deixà el càrrec anava cap als 1.500. Els volums de la biblioteca eren 9.912 a finals del 1931, i d'11.500 el 1935.

una nota introductòria de Pau Vila, en la qual explica que Cardús era alumne seu “a l'escalf de les lliçons donades per nosaltres al local del Centre, sobre el mateix tema de l'estudi que publiquem, i inspirant-nos en ell”, cosa que corroborava el propi Cardús, seixanta-sis anys després en una entrevista que li feren Joan Tort i Pere Tobaruela, en la qual explica que aquells seminaris de Geografia humana que impartia Pau Vila li van permetre conèixer al professor i a altres alumnes com Josep Iglésies, Lluís Solé i Sabarís o Enric Ribas, tots ells membres fundadors de la Societat Catalana de Geografia.¹⁴⁷ Salvador Llobet seria un altre d'aquells alumnes que quedaria atrapat per la Geografia.

Efectivament, Vila i el seu amic Marcet, impulsaren nous aires a la secció de Geografia i Geologia del Centre Excursionista de Catalunya, que en comparació amb altres seccions estava poc activa; a l'any 1926 Pau Vila i Jaume Marcet participaren en un curs de Ciències aplicades destinades als excursionistes que tingué un gran èxit i en el qual també intervingueren Josep Colominas, Pius Font i Quer i Ignasi Sagarra. Vila hi participà amb dues lliçons sobre “Iniciació a la Geografia humana”. L'èxit d'aquell curs va fer que l'any següent Jaume Marcet i Pau Vila, amb dotze lliçons cadascun, programessin un curs titulat “Curs d'iniciació geogràfica”, amb excursions de pràctiques. Gonçal de Reparaz (fill) en va fer una ressenya en la qual va exposar que “Les lliçons del professor Vila es veieren molt concorregudes. Seguiren els alumnes amb el màxim interès els ensenyaments del professor, exposats en la forma clara i amena en què acostuma a fer-ho. Aquest interès no decaigué ni un moment, car el nombre d'alumnes no disminuï en cap ocasió”.¹⁴⁸ Entre els alumnes ja hi figurava Lluís Solé Sabarís, i acabat el curs Pau Vila seria elegit president de la secció de Geologia i Geografia, tenint com a vicepresident a mossèn Josep Ramon Bataller, de secretari Manuel A. Sancristòfol, de tesorero Josep Andorrà, i de vocals Gonçal de Reparaz (fill) i Enric Ribas.

L'èxit del darrer curs comportaria que s'ampliés a l'any 1928, dividint-lo en dues parts, una d’“Iniciació a la Geografia”, a càrrec de Narcís Rucabado i Gonçal de Reparaz (fill), i una altra d’“Ampliació”, per als que haguessin fet la primera part i per als assistents a cursos anteriors. La part del curs d’“Ampliació” anava a càrrec de mossèn Bataller, Jaume Marcet i Pau Vila, i també hi havia excursions de pràctiques. El 4 de desembre d'aquell any, Pau Vila inaugurà el curs de la Secció amb una conferència sobre “Els mètodes de treball de la Geografia humana”; les classes del seu curs es feien cada dimarts al vespre. Aquests cursos de Geografia, en diferents modalitats, s'oferiren també a altres centres excursionistes i casals de partits polítics, la qual cosa amplià no tan sols el coneixement de la Geografia, sinó també el de Pau Vila com a geògraf.¹⁴⁹

147. Veure de Joan TORT: “Cristòfor Cardús i Canals”; i de Pere TOBARUELA i Joan TORT: “Cristòfor Cardús: quan la paraula és testimoni d'una època”, ambdós a *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 50 (2000), p. 185-186 i 187-193, respectivament.

148. *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, núm. 386, juliol 1927, p. 264.

149. Consta, per exemple, que Gonçal de Reparaz (fill) a l'any 1931 va fer cursets de Geografia de Catalunya al Casal d'Acció Catalana de la Comarca de Bages, a Manresa; al Casal Català d'Esquerra de Sabadell, etc. ICGC: Fons Gonçal de Reparaz.

En anys posteriors es repetí el curs de “Geografia de Catalunya”, al menys consta que s'impartia el 1929, 1930, 1931,¹⁵⁰ però també Pau Vila desenvolupà altres cursos sobre “Geografia urbana” (1928), sobre “L'hàbitat rural a Catalunya” (1934), i l'any 1930 un curs sobre “Treballs de preparació, investigació i discussió per a arribar a la delimitació comarcal de Catalunya”, que seria la base de materials per la conferència pronunciada a la Casa del Vallès l'any següent, i que estava en contraposició a altres punts de vista que hi havia sobre el tema al Centre Excursionista, com les sustentades per l'enginyer Antoni Gallardo i Garriga.

La intervenció de Pau Vila com a soci, vocal i finalment president de la secció de Geografia i Geologia del Centre Excursionista, es notà igualment en el llibres ingressats a la biblioteca del Centre, així a l'any 1925, entre altres llibres, es compra el volum II de la *Geografia moderna* de Dantín Cereceda, *La Montaña* d'Élisée Reclus, els *Principes de Géographie Humaine* de Vidal de la Blache, el *Dictionnaire manuel illustré de Géographie* d'Albert Demangeon, *Régions naturelles et noms de pays* de Lucien Gallois, l'*Abrégé de Géographie Physique* d'Emmanuel de Martonne, i *La Vie Pastorale dans les Alpes Françaises*, de Philippe Arbos, el geògraf de la Catalunya Nord presentat en un capítol anterior.¹⁵¹ Les compres de llibres francesos de Geografia continuaran en els anys següents, i es dona el cas que alguns d'aquests títols havien estat adquirits el mateix any per mitjà de comanda per correu pel propi Pau Vila a la llibreria Jules Rey de la plaça Grenette de Grenoble, segons consta en una factura de la llibreria, cosa que pot fer sospitar que comprà alguns d'aquests llibres per ser destinats a la biblioteca del Centre Excursionista. Així que sortiren els diferents volums de la *Geografia Universal* de Vidal-Gallois, en la seva traducció castellana, també es van anar adquirint per a la biblioteca excursionista.

A la secció de Geologia i Geografia es programaren igualment, entre 1925 i 1931, diferents conferències, algunes de Gonçal de Reparaz (fill) que tractà entre altres temes del descobriment d'Amèrica i de la cartografia medieval catalana,¹⁵² no obstant

150. En els anys 1930 i 1931 figura a les cròniques del *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* un curs sobre la Costa de Llevant, que en realitat formaria part de les pràctiques que feia Pau Vila del curs general de “Geografia de Catalunya”.

151. D'alguns dels llibres esmentats i d'altres que també ingressaren a la biblioteca del Centre Excursionista de Catalunya, Pau Vila en realitzà recensions que aparegueren al *Butlletí dels Mestres*, a *La Publicitat* o a ambdues publicacions. Vegi's la bibliografia de Pau Vila de Montserrat Galera (1975).

152. Gonçal de Reparaz Ruiz (1901-1984), va ser particularment actiu per aquells anys en el Centre Excursionista de Catalunya. Havia estudiat Geografia a la Sorbona quan el seu pare tenia un càrrec a l'ambaixada espanyola a París. A l'any 1925 vivia a Barcelona i era vocal de la Secció de Geologia i Geografia, i en els anys 1927-1928 arribà a donar cinc conferències al Centre i publicà tres articles al *Butlletí del CEC*. Entre les conferències destaquen les referents als descobriments geogràfics i la cartografia medieval que donaren lloc al dos volumets sobre *Història dels descobriments geogràfics*, publicats a l'editorial Barcino. L'any 1930 va guanyar una plaça de professor d'Història de la Geografia i dels descobriments geogràfics a la Universitat de Coimbra, però retornà a Barcelona amb la República i va ser professor a l'Escola Social del Treball i a l'Escola de Nàutica; quan a l'any 1935 Vila tornà a ser president de la Secció de Geografia i Geologia, Gonçal de Reparaz en va ser el secretari.

aquí, en aquest capítol, es vol posar més èmfasi en la continuïtat de les relacions amb els geògrafs francesos, sense oblidar alguns altres temes que marquen la personalitat de Pau Vila com a president d'una de les entitats amb més solera del país.

La secció de Geologia i Geografia es passaria a denominar en aquells anys de Geografia i Geologia, i Pau Vila aprofità la presidència del Centre i vicepresidència de la Secció per invitar a geògrafs del país veí a donar-hi alguna conferència, així el 6 d'abril del 1932, el professor Henri-Marcel Gaussen, de la Universitat de Tolosa de Llenguadoc, va parlar d'aspectes forestals del vessant ibèric del Pirineu. Es va fer en col·laboració amb l'Institut Francès, com ja havia passat el 1922 amb la vinguda de Raoul Blanchard, i Pau Vila s'ocupà d'aconseguir una subvenció de la Generalitat per allargar-li l'estada i posar-lo en relació amb el Servei Forestal de la Generalitat de Catalunya. A l'article dedicat a Gaussen i publicat a *La Publicitat*, del 3 d'abril, dia de l'arribada del professor, Pau Vila fa una extensa recensió de la tesi del conferenciant titulada "Végétation de la moitié orientale des Pyrénées", defensada el 1926 i publicada poc després. Al final de l'article Vila és complau de reveure'l "per a estrènyer de nou una mà amiga i reprendre amb més calma les nostres converses, esporàdiques, del passat Congrès Internacional de Geografia". Uns congressos que servien per conèixer novetats científiques i persones, a més a més d'afermar antigues relacions que podien haver tingut l'origen en un anterior congrés.

A l'any següent, per Setmana Santa del 1933, Pau Vila i el col·lectiu de geògrafs de la Secció, van rebre una visita ben compromesa, la del grup d'alumnes de l'Institut de Géographie Alpine de Grenoble, que havia de venir acompanyada pel propi Raoul Blanchard, però per haver sofert recentment una operació quirúrgica, comandà l'expedició el seu professor ajudant Jules Blache. En el *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* del mes d'abril, però amb notícies del mes anterior, referent a la secció de Geografia i Geologia s'afirma que "s'ha completat la tasca de l'organització material i científica de la visita, patrocinada per la Generalitat de Catalunya [...]. Hom ha tingut cura de fer un itinerari que permeti als nostres hostes fer-se càrrec del nostre paisatge i de les nostres activitats agrícoles i comercials, en el temps just d'una setmana". Es preveia la vinguda de més de trenta persones entre professors i estudiants, i es comptava en què a les diferents poblacions visitades serien obsequiats pels respectius ajuntaments. A la "Chronique de l'Institut de Géographie Alpine", del segon número de la *Revue de Géographie Alpine* corresponent a l'any 1933, hi havia molts més detalls d'aquesta vinguda dels geògrafs francesos, que quedaren impressionats per la rebuda i per les atencions dispensades al llarg del viatge. En total van fer uns 850 quilòmetres des del primer punt de trobada que va ser a Figueres fins al punt final de la volta per Catalunya que va ser la capital Barcelona. Reconeixen el paper de l'organitzador "le patriote catalan Pau Vila", que alguns podien recordar d'haver-lo vist per l'Institut de Geografia on hi va fer una estada i participà en excursions i en el treball de camp d'uns i altres. Pels francesos es tractava de veure de quina manera la llavor sembrada de la Geografia produïa la collita en terra catalana.

Pau Vila preparà a consciència la visita, ajudat per l'equip format pel Jaume Marcet, Lluís Solé, Pierre Vilar i Francesc Martin (l'oncle de l'Enric Lluch). Elaborà igualment una presentació geogràfica de Catalunya, que anys després convertí en *La fesomia geogràfica de Catalunya*, l'opuscle que el Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya regalà als soldats que anaven a la guerra a enfrontar-se als sollevats contra la República.¹⁵³ Els expedicionaris de Grenoble sortiren de la ciutat del Delfinat el 8 d'abril i l'endemà pel matí arribaren a Figueres. El primer dia es consagrà a l'Empordà, visitaren les ruïnes d'Empúries, i d'aquí cap a Palafrugell per anar al far de Sant Sebastià per veure la Costa Brava i visitar després una fàbrica de taps de suro. El vespre eren a Girona on van ser rebuts a l'Ajuntament per l'alcalde i geògraf Miquel Santaló. El dia 10 el dedicaren a visitar el llac de Banyoles, la regió volcànica d'Olot –l'Alvèrnia catalana, segons els de Grenoble–, i la comarca d'Osona, fent nit a Manresa, i havent conegut la fabricació industrial de sants i santes de guix i la fabricació d'embotits porcíns. L'endemà baixaren a les mines de potassa de Sùria i seguiren cap a Cervera per pujar dalt el campanar i admirar la Segarra. Per la tarda i pel coll de Comiols, cap a Tremp després de veure el nou embasament de Sant Antoni. El dia 12 arribaren a la vall Fosca, a Capdella, per veure les obres hidràuliques, i d'aquí baixaren a dormir a Lleida. El dia 13, del Segrià i les Garrigues passaren al Camp de Tarragona, veient els camps d'oliveres, ametllers i avellaners, visitaren el port pesquer de Cambrils i la ciutat de Tarragona, arribant-se fins a Sitges. L'endemà travessaren el Penedès i anaren al Vallès per veure la regió industrial de Sabadell-Terrassa i visitar algunes fàbriques. Feren nit a Barcelona, travessant el Tibidabo, i finalment dedicaren el dia 15 a la ciutat comtal per marxar altre cop en direcció a Grenoble. També hi hagué parades a Moià, Igualada i Vilafranca del Penedès, segons consta a la notícia de la secció de Geografia i Geologia del Centre sobre la preparació de la vista.¹⁵⁴ L'acte de comiat va tenir lloc als locals del Centre Excursionista de Catalunya, on els visitants expressaren l'agraïment al seu president Pau Vila.

Els viatgers quedaren impressionats, tant pel viatge, com per l'acollida, ja que:

“partout multiplié leurs efforts tant pour nous renseigner sur leur pays que pour l'agrément de toute la caravane. Nous avons entendu les chorales réunies à notre intention, écouté les rapports élaborés à l'avance par des services compétents, reçu en hommage des municipalités des ouvrages qui concernent le pays; parfois, nous étions entièrement les hôtes des autorités, et ces réceptions ne se sont achevées qu'au Tibidabo ou nous étions reçus par la municipalité de Barcelone”.¹⁵⁵

153. L'edició de *La fesomia geogràfica de Catalunya* era d'octubre del 1937. Amb motiu del Congrés de Cultura Catalana, 1977, se'n va fer una reedició per l'editorial Laia amb una “Presentació” d'Enric Lluch i Martin i fotografies de Montserrat Manent. El text també està reproduït a *Aspèctes geogràfics de Catalunya. Selecció d'escrius de geografia de Pau Vila*, volum II, Barcelona, Curial, 1978, p. 5-25

154. *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, vol. 43, núm. 455 (abril de 1933), p. 171.

155. *Revue de Géographie Alpine*, volum 21, núm. 2, 1933, p. 468-470.

L'escrit de la "Chronique" seria escrit segurament per Jules Blache, i del viatge quedava clar la influència que en aquells moments tenia el geògraf Pau Vila, que mobilitzà a diferents ajuntaments per rebre els viatgers, obsequiar-los, i aconseguí de la Generalitat que sufragués totes les despeses del transport en autobús per Catalunya.

Pel gener del 1934, qui vingué a Barcelona a pronunciar unes conferències va ser un altre amic de Pau Vila fet arran de l'estada a Grenoble, el professor Daniel Faucher, que aleshores ja no estava de professor a l'Escola Normal de Valença, sinó que havia guanyat la càtedra de Geografia Humana de la Universitat de Tolosa de Llenguadoc i era el director del seu Institut de Geografia. Igual que en el cas de Gaussens, va donar dues conferències a l'Institut Francès i en aquest cas una altra a l'Escola Normal de la Generalitat, organitzada per la càtedra de Geografia. Vila li dedicà un article a *La Publicitat*, en el qual recorda que "de tant en tant ens vèiem a l'Institut de Geografia Alpina de Grenoble, on anava a passar unes hores per parlar i discutir dels treballs que tenia en curs d'execució amb el nostre mestre Raoul Blanchard". També compta que van excursionar junts i anaren de viatge a Normandia, concretament van anar a la reunió de geògrafs ja comentada en un altre capítol. Comenta la seva tesi doctoral, *Plaines et bassins du Rhône moyen entre bas-Dauphiné et Provence*, que demostra que el nostre geògraf l'havia llegit, o al menys fullejat. Fa referència també als manuals de Geografia per als estudiants de primària i secundària que havia fet en col·laboració amb Blanchard, elogiant la diversitat de les regions espanyoles que Faucher presenta en una Geografia del 1924, ben lluny de la homogeneïtat en què altres manuals estrangers presentaven Espanya com un tot homogeni: "Espanya es divideix en regions molt diferents entre elles. Les unes són plenes d'activitat; altres un xic endormiscades. D'ací que algunes reclamen el dret d'administrar-se elles mateixes. És el cas sobretot, de Catalunya, regió pròspera, que té la seva llengua especial: el català. En conjunt, Espanya manca, doncs, d'unitats". Sens dubte, les explicacions que el 1923 li havia donat Pau Vila havien fet efecte. Les conferències que donà a l'Institut Francès van versar sobre crisis i progressos en agricultura a les planes del Comtat Venaissin i sobre Tolosa de Llenguadoc. A la Normal de la Generalitat, els parlà del relleu dels Pirineus i la seva influència en les activitats humanes.¹⁵⁶

Faucher visità també el Centre Excursionista de Catalunya, i amb el seu president acordaren rebre una visita d'estudiants de l'Institut de Geografia de Tolosa acompanyats dels seus professors. La visita va tenir lloc pel volts de Sant Jordi d'aquell any (del 19 al 24 d'abril). Els estudiants de Tolosa, bona part d'ells llicenciats, van quedar impressionats per la festa del patró de Catalunya i les parades de llibres i roses. Aquesta visita va ser més reduïda, en dies i extensió visitada, que la dels alumnes de Grenoble; i el guiatge va ser dirigit per Pau Vila acompanyat de Jaume Marcet, Lluís Solé Sabarís, Marcel Chevalier i Pierre Vilar. Vila aconseguí també que les despeses de transport anessin a càrrec de la Conselleria de Cultura de la Generalitat, càrrec que ocupava en-

156. Els títols exactes eren: "Crises et progrès en agriculture. L'émouvante histoire agraire des plaines du Comtat", "Toulouse, capitale régionale" i "Relief des Pyrénées françaises; son influence sur la vie humaine".

cara el seu amic Ventura Gassol, i igualment hi hagué recepcions a les ciutats visitades. Entraren per la Cerdanya en tren, i el bus de la Generalitat els esperava a Ripoll, seguien cap a Olot on els obsequiaren amb una ballada de sardanes i cants corals, després anaren a visitar la plana de Vic i la ciutat, i per Moià i Manresa feren una excursió a Montserrat, pujant en funicular a Sant Jeroni, d'on es conserva una fotografia de tot el grup. El dilluns 23, que ja era Setmana Santa, es quedaren a Barcelona, on foren rebuts a l'Ajuntament per l'alcalde Carles Pi i Sunyer, que els deixà treure el cap pel balcó principal per veure l'ambient de festa de la celebració de Sant Jordi. Pujaren també al Tibidabo, des d'on Pierre Vilar els va donar una lliçó sobre l'evolució de la ciutat i el pla d'exemple que impressionà força als oients.¹⁵⁷

Daniel Faucher va escriure una crònica a la revista de Geografia de Tolosa, on expressa la gratitud especialment a l'amic Pau Vila, veritable animador d'unes jornades inoblidables. Qualifica Pau Vila del geògraf de Catalunya i que els fenòmens humans d'aquest país tenen en ell un intèrpret particularment sensat, i que els ha fet aprofitar de la seva ciència i del seu amor al país.¹⁵⁸

En aquells mateixos anys altres geògrafs estrangers van visitar el Centre Excursionista de Catalunya, sent rebuts i atesos per Pau Vila, entre aquests hi hagué Germaine Fournier de la Universitat de Lió, que feia un estudi sobre la ciutat de Barcelona i va ser recomanada per André Alix, catedràtic d'aquella universitat i conegut de Vila per ser també deixeble de Blanchard. Un altre va ser André Marez, llicenciat i estudiant de Geografia de l'Institut de Grenoble que preparava una tesi sobre el Rosselló i l'Empordà. Pau Vila i Enric Ribas acompanyaren a Hugue Boissevain, de la Universitat de Tolosa, per la serra del Cadí on aquest personatge va fer recerca en Geomorfologia; de la mateixa manera que Lluís Solé, que havia fet una estada a la Universitat d'Hamburg, acompanyaria en excursions pel Pirineu geòlegs alemanys. Un cas a part va ser el de l'anglès E. H. G. Dobby del Birbeck College de la Universitat de Londres, que va venir per fer una estada llarga a Catalunya per estudiar els paisatges de la Catalunya meridional i occidental. Dobby va visitar el Centre acompanyat de Lluís Solé Sabarís, i va ser rebut per Pau Vila i Josep Maria Guilera; i devia sovintejar reunions i excursions dels geògrafs, perquè a l'any 1936 va pronunciar una conferència a la novella Societat Catalana de Geografia, sobre "Visió d'algunes localitats catalanes". El 1937 va publicar a la revista *Economic Geography* l'article sobre "Energia hidràulica i economia de la

157. Des de l'arribada de Pierre Vilar a Barcelona a l'any 1929, es posà en contacte amb Pau Vila per recomanació del seu director de tesi Albert Demangeon, i al llarg dels anys de la seva estada Vilar freqüentà la Secció de Geografia i Geologia del Centre. Les primeres persones a qui dona les gràcies per haver-lo ajudat en la realització de la seva tesi sobre "Catalunya dins l'Espanya moderna" són tots geògrafs i/o membres de la Secció, i l'agraïment el dona "sobretot Pau Vila, guia admirablement sensible a les realitats humanes".

158. Vegi's de Daniel Faucher "L'Institut de Géographie en 1933-34", a l'apartat "Chronique" de la *Revue géographique des Pyrénées et du Sud-Ouest*, vol. 5, fascicle 4, 1934, p. 470-471. En el primer número de la mateixa revista de l'any 1936, hi ha un article signat per Hélène Hounorat, Maurice Chatelard, Daniel Faucher i Pierre Vilar, titulat "En Catalogne", p. 5-33, on es reproduïxen les notes científiques del viatge per Catalunya dels alumnes i professors de l'Institut de Geografia de la Universitat de Tolosa.

Riba" que Josep Maria Puchades traduí i publicà a la *Revista catalana de Geografia* de l'any 1979. A la nota introductòria que va fer Puchades explica que va realitzar aquest estudi com a conseqüència de les excursions i enquestes sobre el terreny que feia amb Josep Iglésies, i cal recordar que en aquella època el geògraf reusenc dirigia la fàbrica tèxtil que la família tenia en aquella població de l'Alt Camp. La pista del senyor Dobby (1906-1981) es perd a la Universitat de Singapur i per tant es dubta que tingués més relacions amb Pau Vila i els demés geògrafs catalans.¹⁵⁹

Al llarg del període històric del "Bienni Negre" (octubre 1934 a febrer 1936) no es produí cap visita extraordinària de professors i estudiants francesos a Barcelona. El Centre Excursionista de Catalunya va ser registrat i clausurat per la policia com a conseqüència dels fets d'octubre del 1934,¹⁶⁰ i la secció de Geografia i Geologia centrà les seves activitats en les conferències, cursets i excursions, tal com venia fent en els cursos anteriors. Només per donar-ne una referència de l'activitat d'estudi del medi per mitjà de les excursions, celebrades en dissabte o diumenge, i per al curs 1932-1933, el programa era anar en excursions d'un dia al Maresme i al Vallès; el Penedès i el Garraf; Terrassa, Calders, Caldes de Montbui i Sabadell; Manresa, Calders i Mura; la conca del Gaià per Santa Coloma de Queralt, la Llacuna i Igualada; la Segarra; la conca d'Òdena; fer la circumval·lació del Montseny; i en dos dies fer un recorregut pel Llobregat i Cardener; Vic, Olot i Banyoles; i Girona, l'Empordà i la Costa Brava. Estava en estudi una sortida als jaciments miocènics tarragonins i una altra als secundaris de les serralades Prepirinenques. Totes les excursions havien d'anar precedides d'una conferència explicativa a càrrec del director de l'excursió, conferències que se solien fer els divendres. Dona la impressió que Lluís Solé Sabarís, Josep Ramon Bataller, Josep Iglésies i Pau Vila devien ser els responsables de bona part d'aquestes sortides. De Lluís Solé es conserva una nota al Fons Vila de l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya, del 7 de setembre del 1935, en la que proposa excursions a Prades (2 dies), a Arenys de Mar i el Corredor de Llinars, al Boumort (2 dies) i al Montseny (3 dies).

Respecte a les conferències pròpiament de Geografia en aquests anys n'efectuaren entre altres mossèn Josep Ramon Bataller, Manuel Ferrer de Franganillo, Jaume Marcet, Lluís Solé, Eduard Fontserè, Rafael Candel, Pierre Vilar, Josep Closes, Marià Faura i Josep Danés. A part de les conferències del mateix president Pau Vila, que en féu per a la Secció i per a tots els socis del Centre Excursionista, va escriure articles per al *Butlletí* relacionats amb les seves conferències, independentment dels múltiples discursos d'obertura i clausura de cursos, atorgament de premis esportius, per

159. Veure *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, núm. 461, octubre de 1933, p. 414 per Mr. Dobby; i núm. 464 de gener de 1934, per Germaine Fournier i André Marez. L'article d'E. H. G. Dobby. "Energia hidràulica i economia de la Riba (Catalunya, Espanya). Un cas excepcional de la indústria catalana", traducció i notes de J. M. Puchades, es va publicar a la *Revista Catalana de Geografia*, vol. 2, núm. 5-8, 1979, p. 637-654; es pot consultar-se a l'"Obrador Obert" de la Societat Catalana de Geografia; l'original en anglès va sortir a *Economic Geography*, 1937, p. 413-424.

160. La clausura només durà un dia, degut a les gestions que efectuaren, tant la Junta com algun soci de bona posició econòmica i relacionat amb el govern de dretes de Madrid.

als campaments d'estiu, i per múltiples altres temes que havia de fer en funció del càrrec.¹⁶¹

La trobada amb professors universitaris francesos que no va arribar a realitzar-se és la que preparava la Societat Catalana de Geografia en connexió amb la secció de Geografia i Geologia del Centre Excursionista de Catalunya, ja que els membres de la primera junta de la Societat eren també membres actius de l'altre, i Pau Vila quan deixà la presidència del Centre Excursionista, a l'agost del 1935, tornà a ser president de la Secció. Es tractava de la visita de l'Associació de Geògrafs Francesos i de l'Institut de Geografia de la Universitat de París que havien de fer per la tardor del 1936. Lluís Solé entrà en comunicació amb Emmanuel de Martonne que era el director de l'Institut de Geografia de la Universitat de la Sorbona i es començaren a preparar comissions i itineraris. S'aconseguí igualment el compromís de la Generalitat de patrocinar l'expedició dels professors francesos, però l'esclat de la Guerra Civil va impossibilitar aquesta trobada, que entre altres finalitats tenia la de prestigiar la ciència geogràfica i indirectament aconseguir, amb aquesta i altres accions, que a la Universitat Autònoma es poguessin fer estudis reglats de Geografia.¹⁶²

En aquesta etapa de Pau Vila com a president del Centre Excursionista de Catalunya cal destacar també que, a més del manteniment i augment dels contactes amb els professors estrangers, fonamentalment francesos i relacionats amb Raoul Blanchard, desenvolupà al Centre tot un seguit d'activitats de gran interès per a la Geografia i per al manteniment de la identitat catalana. A més de president, s'ocupava també del *Butlletí* del Centre i presidia la comissió dels xalets i refugis de muntanya que implicava inversions en obres i el seu manteniment. Durant la seva presidència s'inaugurà el refugi Ciriac Bonet a Siurana i es feren importants reformes al de la Molina. Pel gener del 1932 sortí a la venda el *Diccionari nomenclàtor de pobles i poblats de Catalunya*, que s'havia iniciat durant la presidència anterior de Francesc Maspons, i que tingué una gran acceptació per indicar de forma precisa a quin municipi pertanyia cada lloc de població, arxiprestat, partit judicial de cada ajuntament, habitants, comunicacions, etc., la qual cosa el feia molt útil per als viatgers, excursionistes, estudiosos i comerciants. També tenia un gran interès toponomàstic, que serviria sens dubte per la confecció definitiva de la llista ortogràfica de noms dels municipis aprovada per l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) l'any següent. En aquesta obra hi col·laboraren membres de la secció de Geografia i Geologia, especialment Josep Iglésies.¹⁶³

161. Els títols de les conferències de Pau Vila que s'han pogut recollir van ser: "Els mètodes de treball de Geografia humana", "La vall de Lord. Una vila industrial a muntanya", "Iniciació a l'estudi geogràfic de la Maresme", "L'home i la muntanya", "La divisió territorial de Catalunya" (també radiada), "La imatgeria popular catalana" i "Del Tibidabo al Tatra", referida aquesta darrera a la seva estada a Polònia amb motiu del congrés de la Unió Geogràfica Internacional de Varsòvia.

162. Veure de Josep IGLÉSIES FORT (1978) *Els quaranta anys de la Societat Catalana de Geografia*, opuscle ciclostilat en format quadern editat per la Societat Catalana de Geografia, reproduït a *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 1989, núm. 19, p. 11-29.

163. L'edició realitzada per la Llibreria Catalònia porta la data del 1931. L'any 1964, l'editorial Aedos i el mateix Centre Excursionista de Catalunya en publicaren una segona edició posada al dia i ampliada.

L'adequació de la toponímia a les normes de la Secció de Filologia de l'IEC es traduí en la seva adaptació en els escrits del *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, abans que sortís publicat el decret de la Generalitat que fixava els noms oficials dels municipis.¹⁶⁴ En el *Butlletí*, no només es modificaren noms de municipis i pobles, seguint sempre les normes o consells de l'IEC, sinó que també s'adequaren els noms de les comarques i d'alguns rius i muntanyes. El "Pòrtic" del *Butlletí* núm. 452 del gener del 1933, escrit sens dubte per Pau Vila, indica el sentit d'alguns canvis que l'òrgan del Centre experimentaria perquè: "El Centre Excursionista de Catalunya, inspirat en l'amor a la terra, ha treballat sempre pel ressorgiment nacional, dins el camp que li és propi. Ara que la pàtria ha recobrat les llibertats perdudes, avui que l'estructuració del governament de Catalunya s'inicia, [...] ha volgut donar una nova empenta al seu portant veu..." La revista volia ser la de l'excursionisme, que mostrés "les belleses i records de Catalunya, l'estimuladora de les gestes intrèpides per mar i muntanya de les joventuts catalanes, la incitadora dels esguards i dels esperits envers les meravelles del món. Però no s'avançarà a salts ni a gambades; l'excursionista sap que per anar lluny cal fer via pas a pas". Una frase final que té molt a veure amb el tarannà que Pau Vila imprimia a les seves actuacions.

Va ser al llarg de la seva presidència que el Centre Excursionista de Catalunya inicià clarament la reivindicació de la conservació del paisatge de Catalunya, reclamant l'atenció de les autoritats i del públic en general, davant els atemptats al patrimoni que era usufructuat per tots. Anteriorment ja havia existit una clara preocupació per la conservació dels monuments històrics i religiosos (monestir de Ripoll, conservació de les Drassanes de Barcelona...) que continuà, però ara augmentaran també les manifestacions a favor de la conservació de la naturalesa. El Centre estarà a favor de la salvaguarda de la riquesa forestal de Catalunya i felicitarà al Govern per les noves normatives, sent partidari d'obligar als propietaris dels boscos a la seva "racional explotació i que no es fomenti la destrucció que tantes vegades hem hagut de lamentar",¹⁶⁵ i en el mes d'octubre del 1933 s'adreçava al Servei Forestal de la Generalitat per cridar l'atenció sobre la tala desmesurada de boscos i per la conservació d'una roureda centenària a Sant Pau de Segúries. També aparegué un article de Pelegrí Casades, un del socis més antics, que es manifestà en contra dels anuncis industrials i comercials que embruten els paisatges que formen "com un museu natural, de veritables meravelles [...] que impressionen així als artistes professionals com tothom que senti les suggestions de la Bellesa en totes les més exquisides manifestacions".¹⁶⁶ A l'estiu del 1934 es fa palesa la protesta per l'intent de tancament per un particular de la platja de la Boadella, a Lloret de Mar, considerada un dels més bells indrets de Catalunya, per la qual excursionistes i acampadors sentien predilecció.¹⁶⁷

164. Decret de la Generalitat de Catalunya de 13 de febrer de 1933.

165. *Suplement. Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, núm. 450, novembre de 1932.

166. Pelegrí Casades i Gramatxes que havia estat vicepresident del Centre, signava els articles i notes amb les inicials P.C.G. El referit escrit va sortir també al *Suplement* del número 450, de novembre del 1932, amb les notícies referents al mes anterior.

167. *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, núm. 470, juliol 1934.

Per refermar encara més aquesta defensa del paisatge, aquell mateix any 1934, l'arquitecte Guillem Busquets donà una conferència sobre "La conservació de monuments i les belleses del país", en la qual defensava la inclusió del manteniment i preservació de les belles perspectives que hi havia sobre les ciutats i àmbits rurals. I la conferència inaugural del curs, que va ser al novembre com a conseqüència dels fets d'octubre, la va donar l'enginyer Santiago Rubió i Tudurí que tractà de "Les reserves de paisatge a Catalunya", una idea que ja es troba en el treball del *Regional Planning* que havia elaborat amb el seu germà Nicolau i en el que també hi col·laborà Pau Vila.

A la renovació de Junta del 25 de juny del 1935, Pau Vila deixaria el càrrec de president de l'entitat, proposant-se una nova junta presidida pel soci Eduard Vidal i Riba, que no acceptà per raons de salut, amb la qual cosa Vila continuà exercint de president, amb els altres membres de la junta renovats. En aquells moments no es podia fer altra cosa, ja que el 2 de juliol s'havia d'inaugurar el Cinquè Congrés Internacional d'Alpinisme i la II Assemblea General de la Unió Internacional d'Associacions Alpines, amb la presència de rellevants personalitats de l'alpinisme mundial. Fins l'1 d'agost i mitjançant una reunió extraordinària no hi hagué nou president del Centre. Les causes de què Pau Vila no manifestés interès en continuar, segurament tenien a veure amb la molta feina que donava la presidència del Centre en uns anys de fort creixement de socis, així com el decantament de la majoria social cap els esports de muntanya, fossin d'hivern o d'estiu, i a altres activitats com el cinema i la fotografia, en detriment de les activitats més lligades a la recerca, l'erudició i la divulgació científica, com era el cas de la secció de Geografia i Geologia.

Per altra banda, des del mes de febrer, Pau Vila i altres membres de la Secció, estaven treballant en la formació de la Societat Catalana de Geografia, com a filial de l'Institut d'Estudis Catalans, atenent a l'experiència i demanda aportada pel físic i meteoròleg Eduard Fontserè i a la voluntat expressada pel mateix president de l'Institut d'Estudis Catalans, l'arquitecte i expresident de la Mancomunitat Josep Puig i Cadafalch, d'avançar en la constitució de la nova filial. De tal forma que en reunions posteriors es redactà el reglament intern de la Societat, que va ser aprovat el 12 de juny d'aquell mateix any, i la nova societat començà a funcionar amb una junta que tenia a Pau Vila com a president, i de la qual en formaven part Pere Blasi, Lluís Solé, Josep Iglésies i Enric Ribas, tots ells socis també de la secció de Geografia i Geologia del Centre Excursionista de Catalunya, de tal manera que a les cròniques de les reunions de la Secció es tractaren alguns dels temes més importants que en aquells moments preocupaven a la nova filial de l'Institut d'Estudis Catalans, com era la formació i aprovació d'un pla d'estudis d'una llicenciatura en Geografia a implantar a la Universitat Autònoma.¹⁶⁸

168. Veure en el *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, núm. 471, d'agost de 1934, abans que és clausurés la Universitat Autònoma pels fets d'octubre, la posició sobre el tema de la secció de Geografia i Geologia, p. 319; i el núm. 496, d'abril del 1936, p. 158, un cop reoberta la Universitat Autònoma en què el Centre, a petició de la Societat Catalana de Geografia, s'adhereix a la demanda de la implantació dels estudis de Geografia. Per a la Societat Catalana de Geografia, veure el ja esmentat treball de Josep Iglésies sobre *Els quaranta anys de la Societat Catalana de Geografia*.

En una de les mateixes sessions del Congrés Internacional d'Alpinisme, i en un debat sobre la toponímia i els noms amb que calia batejar els pics, Pau Vila, que actuava de president del Centre Excursionista de Catalunya, assabentà al Congrés "que la Societat Catalana de Geografia, recentment constituïda, de la qual és president, prestarà el seu concurs a aquestes qüestions de toponímia". Reblà el tema Marcel Chevalier, que demanà una estreta col·laboració dels alpinistes amb els geògrafs per resoldre el tema de la toponímia.¹⁶⁹

L'altre afany que ocupà les hores i els dies de Pau Vila va ser la docència. S'ha esmentat que a l'any 1931 encara donava classes a l'Acadèmia Monturiol i a l'Escola d'Agricultura de la Diputació, però el decret del Govern de Madrid del 22 d'agost de 1931, signat per Marcel·lí Domingo com a ministre d'Instrucció Pública i Belles Arts, facultava a la Generalitat de Catalunya "para que organice en Barcelona, con carácter de ensayo pedagógico, una Escuela Normal de Maestros y Maestras" i "todo el profesorado numerario que pase a prestar sus servicios en dicha Escuela Normal procederá de los respectivos escalafones de Normales..." No obstant, a més dels professors numeraris, n'hi podien haver de col·laboradors nomenats per la Generalitat i d'especials per matèries com l'educació física, la música, el dibuix i les manualitats. Entre les assignatures hi havia la Geografia i una Metodologia de la Geografia. El primer director de l'Escola va ser Cassià Costal, que era director de la Normal de Girona, i el segon el geògraf Miquel Santaló, que per ser diputat i polític parava poc per l'Escola, de tal manera que la direcció efectiva la va tenir la sotsdirectora Margarida Comas. Pau Vila va ser nomenat de nou com a professor col·laborador, per impartir les classes corresponents a la càtedra de Geografia, iniciant el curs el mateix octubre d'aquell any, i deixant les altres classes que donava.¹⁷⁰

Pau Vila tornava a tenir alumnes de més de 14 anys i batxillers, reprenent la metodologia de combinar lliçons teòriques, excursions pràctiques d'estudi i elaboració de cartografia i de taules estadístiques que seguia en l'anterior Escola Normal de la Mancomunitat. Només hi havia una gran diferència, i era que els coneixements de Pau Vila en ciència geogràfica s'havien incrementat notablement, només cal seguir les recensions que figuren en el recull bibliogràfic fet per Montserrat Galera, o els comentaris i referències de lectures en els seus escrits, per donar-se compte que tenia uns coneixements de Geografia veritablement científics, d'acord amb el paradigma dominant de l'escola francesa iniciada per Vidal de La Blache i renovada pels seus deixebles.

169. *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, núm. 483, agost 1935, p. 201. Sobre toponímia, el socis de la Secció i també de la Societat Catalana de Geografia Cristòfor Cardús i el seu cosí Enric Ribas, junt amb el filòleg Joan Coromines, elaboraren un opuscle "Per al recull dels noms de lloc de Catalunya", que publicat inicialment al *Butlletí del Club Excursionista de Gràcia*, va merèixer una segona publicació a càrrec de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans i de la Societat Catalana de Geografia (1936).

170. Veure d'Alexandre GALÍ (1979) *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya 1900-1936*, Llibre II Ensenyament primari. Tercera part, Llibre III Ensenyament secundari, p. 14-23.

En els anys de professor dels futurs mestres i mestresses conegué també altres realitats geogràfiques més enllà de la Catalunya estricta. Havia estat a Mallorca i Menorca amb alumnes.¹⁷¹ A l'any 1930 va fer el viatge ja comentat fins a Andalusia amb Max Sorre, i pel maig i primers de juny de 1933 farà un important viatge a Euskadi invitat pel Partit Nacionalista Basc per conèixer la realitat nacional d'aquell país. Hi anirà junt amb quatre personalitats més de Catalunya: el veterinari Martí Rossell i Vilar, professor de l'Escola d'Agricultura i diputat per ERC; l'advocat i polític Joan Baptista Roca, d'Unió Democràtica de Catalunya; el promotor cultural Josep Carbonell i l'advocat i escriptor Tomàs Roig i Llop. Pau Vila va escriure a *La Publicitat* del 31 de maig d'aquell any que "cinc homes doctrinalment catalanistes, però amb matisacions personal diverses sota el punt de vista polític, foren convidats pel Partit Nacionalista Basc per tal d'anar a observar a les terres d'Euzkadi llur problema nacional". El viatge li permeté veure diferents ciutats i pobles del País Basc on van ser molt complimentats, tant en els aspectes culturals i nacionals, com en els gastronòmics, que també formen part dels trets essencialistes bascos. Al periòdic *La Publicitat* va escriure vuit articles sobre aquest interessant viatge.¹⁷²

A l'estiu d'aquell mateix any va visitar Castella la Vella, Lleó i Galícia; de la part castellana i lleonesa en donà també compte al mateix periòdic, però no de l'anada a Galícia, que es pot extreure d'una recensió que fa de l'estudi d'Alfonso R. Castelao sobre les creus de pedra de la Bretanya, que va publicar Vila en un dels butlletins del Centre Excursionista de Catalunya, i en dos articles a *La Publicitat* que no parlen expressament del viatge.¹⁷³ Aquests viatges formaren part d'una trobada d'intel·lectuals de les tres nacionalitats. Bascos i gallecs retornaren la visita a Catalunya en el mes d'agost i Pau Vila els rebé com a president del Centre Excursionista als locals de l'entitat.

Fora de la Península els seus viatges internacionals van anar lligats als congressos internacionals de Geografia, als quals ell hi anà com geògraf i professor de Geografia, el de l'any 1931 a París, el de 1934 a Varsòvia, i el del 1938, ja en plena Guerra Civil, a Amsterdam. També hi hagué un viatge el 1934 al

171. A Mallorca hi havia anat, almenys una vegada, en un viatge de fi de curs amb alumnes de la Normal de la Mancomunitat, en què ell i altres professors havien programat un altre viatge, però hagueren de fer cas dels alumnes o les alumnes que volien anar a Mallorca. A Menorca, a tenor de quatre articles a *La Publicitat* (31 i 24 de desembre de 1929, 14 de gener de 1930 i 21 de novembre de 1932), hi devia haver estat com a mínim tres vegades, fora que publicàs els articles a partir de notes guardades. Estan reproduïts a *Visions geogràfiques de Catalunya*, vol. II, p. 281-301. A la *Revue de Géographie Alpine*, 1933, núm. 21-4, p. 831-839 hi publicà "Le climat de Minorque"; traduït a *Aspectes geogràfics de Catalunya. Selecció d'escrits de Geografia de Pau Vila*, vol. II (1978), p. 309-316, sense indicar-ne la procedència. En els anys de l'escola Horaciana havia tingut una molt bona relació amb el mestre Joan Benejam de Ciutadella.

172. *La Publicitat* dels dies 31 de maig; 7, 14, 15, 24 i 30 de juny; 5 i 18 de juliol de 1933. Articles reproduïts a *Opinions d'un geògraf i actituds d'un ciutadà. Selecció d'escrits de Geografia de Pau Vila*, vol. IV, Barcelona, Curial, p. 36-64.

173. Veure en *La Publicitat* articles del 23 i 26 d'agost i 2 de setembre del 1933. Per Galícia: *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, núm. 459, agost de 1933, recensió d'Alfonso R. Castelao (1930) *As cruces de pedra na Bretaña*, Santiago de Compostela, Seminario de Estudios Gallegos; i *La Publicitat*, 8 i 11 d'agost de 1933.

Llenguadoc, sense saber si anà a Tolosa o alguna altra població i el motiu del viatge; i un altre a Montpeller en una representació catalana per celebrar el centenari de la naixença de l'historiador i filòleg Carles de Tourtoulon.¹⁷⁴ Es coneix un altre viatge a París que no estaria relacionat amb la Geografia, sinó amb la seva afició a col·leccionar papers d'imatgeria popular. Aquí es farà una referència més extensa als viatges relacionats amb els congressos internacionals de Geografia de la Unió Geogràfica Internacional (UGI).

El Congrés Internacional de Geografia de París va tenir lloc del 16 al 24 de setembre del 1931, tot just quan Pau Vila tornava a ser professor de l'Escola Normal, en aquest cas la de la Generalitat. Hi va anar juntament amb Jaume Marcet, amb les despeses pagades a càrrec de la Conselleria de Cultura de la Generalitat i representant el país. Vila va escriure que: "Malgrat la crisi mundial, París ha estat l'aplec més nombrós de geògrafs que s'ha reunit fins ara".¹⁷⁵ Hi havia 46 països i 320 congressistes inscrits, la major part dels quals van assistir al Congrés, encara que no tots hi presentaren comunicacions. Amb passaport espanyol n'hi havia vint-i-quatre, gairebé tots representants d'organismes i institucions oficials de Madrid, entre ells Odón de Buen i el seu fill Rafael que representaven el govern de la República i l'Instituto Oceanográfico, tres membres de l'Instituto Geográfico, dos del "Geológico", per la Universitat Complutense hi havia Eduardo Hernández Pacheco i per la Sociedad Geográfica, que havia deixat de ser "Real", Juan Dantín Cereceda. Miquel Santaló, de la Normal de Girona que era diputat a Corts, també s'hi presentà. Amb tanta representació només es defensaren tres comunicacions i un informe d'Hernández Pacheco que era president d'una comissió d'estudi de l'àmbit de la Geografia física. Les comunicacions van ser les de Jaume Marcet sobre "Les terrasses fluvials de Catalunya", la de Pau Vila sobre "La localització de les indústries antigues a Catalunya", i una altra del director de la Normal de Palma de Mallorca, Luis García Sáinz, que després de la Guerra Civil seria el successor d'Eduardo Pérez Agudo a la càtedra de Geografia de la Universitat de Barcelona. El president del congrés era el general Émile Robert Bourgeois i el secretari general l'Emmanuel de Martonne.

Pau Vila presentà la comunicació a la secció de Geografia Humana que presidia H. J. Fleure, de la Universitat de Manchester, i Albert Demangeon actuava de secretari. Vila s'alegrà de retrobar "estimats col·legues, coneguts i amics", fer "el lligam de noves coneixences i relacions", i apreciar "l'amabilitat acollidora i guiadora d'estudiants riallers i estudiants complaents que tenien cura de l'organització..." Una organització i un congrés d'alt nivell científic i d'atencions als congressistes (concerts, exposicions, visites, representacions artístiques...) per emmirallar a tots els congressistes del paper de França i la seva escola geogràfica.

174. *La Publicitat*, 22 novembre de 1936.

175. *La Publicitat*, 7 i 31 d'octubre de 1931

La comunicació de Pau Vila, amb algunes variacions, va ser publicada en un opuscle pels Estudis Universitaris Catalans, i posteriorment en el volum segon de la *Selecció d'escrits de Geografia de Pau Vila*. D'ella es pot destacar que determinades poblacions desenvoluparen activitats industrials premaquinistes en rebre concessions i privilegis reials per encoratjar l'activitat industrial i comercial. L'activitat manufacturera podia trobar-se dispersa, a redós de nuclis productius importants, o concentrada, especialment si es requeria aigua abundosa (batans, adoberies, blanqueries, papereries...). Només la indústria del ferro i la del vidre estaven sotmeses a la proximitat de les matèries primeres, i amb el temps apareixerà una Catalunya industrial i una altra no industrialitzada. Vila analitza les indústries tèxtils, el teixit de punt, la siderúrgia, la indústria paperera i l'adoberia, que constituïen la gran indústria catalana dels temps anteriors al maquinisme. Amb el maquinisme, les indústries més evolucionades se situarien als centres urbans "de les terres baixes", per raó de la mà d'obra i les facilitats de transport, i a les vores del riu per obtenir energia hidràulica.¹⁷⁶

El següent Congrés Internacional de Geografia, el catorzè, va ser el de Varsòvia, el 1934, al qual també hi assistí Pau Vila, subvencionat per la Conselleria de Cultura de la Generalitat.¹⁷⁷ Va tenir lloc del 23 al 31 d'agost, amb la possibilitat d'anar a una de les tres excursions pel país la setmana anterior, o a quatre, a la setmana posterior al Congrés. S'hi inscriviren entre 900 i 1.000 congressistes, dels quals un centenar eren francesos i s'hi presentaren més de 200 comunicacions, la presidència recaigué en el professor polonès Eugeni Romer.¹⁷⁸ En el congrés van funcionar cinc seccions: Cartografia, Història de la Geografia, Geografia física, Geografia humana, Paisatge geogràfic i Didàctica de la Geografia. Pau Vila explica en un article a *Mirador* que hi volia presentar una comunicació a partir d'un estudi comparatiu de l'hàbitat del Penedès i de les terres tortosines, però no ho va fer en sentir-se descontent pels resultats obtinguts, "però vistes les aportacions d'altres professors, ara em dol l'abstenció, puix hi havia treballs tan inconcloents com el nostre". Pensa que l'excés d'esperit crític, característic dels geògrafs francesos, "dispersa les iniciatives i esllangueix els resultats; en canvi els geògrafs polonesos, més realistes i amb una gran empena, han obtingut conclusions, potser provisionals, però allisonadores". Vila hi defensà finalment el treball sobre la "Localització i evolució de la indústria del paper a Catalunya", que es publicà en català en dos números del *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*.

Segons Vila, que era l'únic geògraf català que anà a Varsovia, la nota al congrés la donaren els geògrafs espanyols, que volien que el proper congrés es fes a Madrid, però arribaren tard al punt de l'assemblea general que tractava el tema i ja havia sortit elegida

176. *Aspectes geogràfics de Catalunya. Volum segon de Selecció d'escrits de geografia de Pau Vila*, Barcelona, Curial, 1978, p. 175-191.

177. Pau Vila no va cobrar pels treballs efectuats per la Ponència de la Divisió territorial de Catalunya, fora d'alguna despesa extra, no obstant va rebre de la Conselleria de Cultura de la Generalitat moltes compensacions, conseqüència de la feina realitzada.

178. Emmanuel DE MARTONNE (1934) "Congres Internationale de Géographie de Varsovie", *Annales de Géographie* [París], vol. 43, núm. 246, p. 662.

Amsterdam com a seu del proper congrés a celebrar al cap de quatre anys. Per mostrar el descontent els representants d'Espanya no acudiren al banquet oficial, cosa que mostra una fotografia de la revista *Mirador*, amb els seients buits de la taula corresponent. Vila no creia es pogués realitzar un proper congrés a Espanya per manca de sol·lència científica, i si a Polònia hi havia cinc universitats amb Institut de Geografia i els estudis pertinents, a Espanya, no n'hi havia cap, "ni una veritable càtedra de Geografia física, ni una càtedra de Geografia humana". El viatge l'aprofità per parlar de la situació de Catalunya entre els col·legues i amics estrangers, i recórrer la Polònia del 1934. Posteriorment donà una conferència al Centre Excursionista de Catalunya, amb el títol ja referit anteriorment "Del Tibidabo al Tatra" i a *Mirador* explica la seva intervenció llegint un text de Ventura Gassol en un banquet ofert a la ciutat de Vilnius (Wilno en polonès) que aleshores pertanyia a Polònia.¹⁷⁹

A la comunicació científica Pau Vila remarcava la importància que el relleu calcari té per a l'antiga indústria paperera, perquè proporciona desnivells notables per aprofitar els salts d'aigua i fer moure les maces per produir la pasta del paper, a més de l'interès de la calç com a element auxiliar per donar consistència al paper. Raporta la localització de l'elaboració de paper en algunes ciutats medievals, i analitza la distribució dels grups de molins i fàbriques de paper en vuit grups i àmbits geogràfics: el del Fluvià-Terri, el del Ter, el de la Tordera, del Ripoll-Llobregat, de l'Anoia, del Foix-Gaià, del Francolí-Brugent, i el de la Sénia. La concentració de molins domina a la Catalunya Vella, i la dispersió a la Catalunya Nova. Una distribució que en l'època moderna hi té molt a veure el port de Barcelona, tant per la importació de primeres matèries com per l'exportació del paper. Si no hi ha hagut noves grans fàbriques per a la producció de paper continu, que Barcelona consumeix per les arts gràfiques, cal relacionar-ho amb la manca de concentració d'empreses i amb qüestions d'ordre financer, raons que han donat avantatges a les indústries papereres basques.

El tercer congrés internacional de Geografia a què assistí Pau Vila va ser el juliol del 1938, i va tenir lloc del 18 al 28 d'aquell mes, justament quan s'iniciava la batalla de l'Ebre, en plena Guerra Civil. Vila, que continuava impartint classes a la Normal de la Generalitat, hi anà en representació de la màxima institució del país, però arribà l'endemà de l'obertura, conseqüència dels obstacles en què es trobà per sortir de Catalunya, malgrat haver preparat amb temps viatge i papers per sortir a l'estranger. Segons va escriure "els companys que hi anaren en representació de l'Estat, tot hi haver estat designats a última hora, més afavorits en les tramitacions, ja hi eren".¹⁸⁰

El congrés va tenir encara més assistència que el de Varsòvia, 1.217 inscrits, i la meitat aproximadament hi aportaren comunicacions. Dominaren els geògrafs holandesos que ja eren 407, seguit dels francesos amb 121 inscrits. L'Assemblea de la UGI va tenir lloc a l'Acadèmia Reial i les sessions del congrés, patrocinat per la reina Guillermina, al Koloniaal Instituut. Emmanuel de Martonne passà a ser el nou president de la Unió

179. Revista *Mirador*, 18 d'octubre de 1934.

180. *La Publicitat*, 18 de setembre de 1938.

Geogràfica Internacional i el congrés el presidí el geògraf holandès J. P. Kleiweg de Zwaan. Com en els anteriors hi hagué recepcions (la més important dins el Rijksmuseum), exposicions cartogràfiques, visita a la ciutat, excursions pel país, i una d'extraordinària a les Índies Orientals Holandeses (Insulíndia), que pel preu i la durada pocs en pogueren gaudir. Vila aprofitaria el congrés per explicar a amics i coneguts la situació de guerra viscuda, i exposa que va ser molt fred en la relació amb els geògrafs alemanys que coneixia, pel paper del govern nazi en la confrontació bèl·lica espanyola.

En una crònica sobre el congrés apareguda a *Annales de Géographie*, signada per André Gibert, es lamenta que potser hi havia massa temes i que potser hauria estat millor fer una rigorosa selecció de les qüestions posades a estudi. Sobre la secció de Geografia, humana que és on Pau Vila presentà la comunicació, considera que molts dels estudis consistien en monografies precises, però amb aportacions generals febles, mentre altres, al contrari, testimoniaven un esforç de generalització excessiu, o prematur. Tenia també temença que massa sistematització abstracta introdueixi un element més especulatiu i filosòfic que veritablement científic. En canvi, dins la Geografia econòmica valorava el creixent interès per l'estudi dels ports marítims i pels transports. De les exposicions se sorprengué, en la dels mapes oficials dels estats, de l'aportació americana, amb mapes de ciutats realitzats mitjançant fotografia aèria, així com les aportacions d'altres països dels primers mapes precisos de territoris colonitzats, com el de Katanga dels belgues o el d'Etiòpia dels italians.¹⁸¹

La comunicació de Pau Vila va ser sobre “El poblament de Catalunya i el problema geogràfic de l'aigua”, un estudi important dins la seva obra, que havia elaborat al llarg de deu mesos, amb la col·laboració d'alumnes de la Normal i l'ajut cartogràfic dels departaments d'Economia i de Cultura de la Generalitat. Un avanç de la comunicació la va debatre el maig d'aquell any en una sessió de la Societat Catalana de Geografia, i es va editar en francès en un opuscle, junt amb les intervencions que suscità, i enviat a tots els congressistes d'Amsterdam pel Comissariat de Propaganda de la Generalitat.¹⁸² La comunicació la inicia exposant les fonts documentals i el mètode utilitzat. Sent les fonts principals el *Nomenclátor de España en 1860*¹⁸³ i els fulls del *Mapa topográfico nacional de España* a escala 1:50.000, “interpretats amb el coneixement personal que tenim del país”, i per a la representació cartogràfica va utilitzar el mapa 1:200.000 del Departament d'Obres Públiques de la Generalitat. La localització dels llocs habitats es va fer establint una classificació de quatre cotes: els 200, 600, 1.200 i 1.600 metres

181. André GIBERT (1938) “Le Congrès International de Géographie d'Amsterdam”, *Annales de Géographie* [París], núm. 270, p. 561-570. Hi ha també una nota prèvia a la realització del congrés, en el núm. 468 de la mateixa revista, realitzat per Maurice Grandazzi.

182. Veure *La Publicitat* del 18 de setembre de 1938, i la nota (p. 317) que figura a la reedició del treball al volum segon d'*Aspectes geogràfics de Catalunya. Selecció d'escrits de Geografia de Pau Vila*, Barcelona, Curial, 1978, p. 317-332.

183. *El Nomenclátor que comprende las poblaciones... de España (1860)*. Edició de la informació referida de les terres de parla catalana, ha estat editat amb un estudi introductori de Jesús Burgueño, per la Societat Catalana de Geografia, 2014. En aquest llibre es reedita també el treball “El poblament de Catalunya. El problema geogràfic de l'aigua” de Pau Vila (p. 177-189), publicat originalment el setembre de 1938 a la *Revista de Catalunya*, núm. 90, p. 47-61.

Fons Pau Vila (ICGC) RF:48009

Grup de professionals de la Geografia i acompanyants, de la Secció de Geografia humana, del Congrés Internacional de Geografia de Varsòvia. Pau Vila a la darrera fila sota l'arbre (agost del 1934).

d'altitud, i es tingué en compte el mapa pluviomètric. Les conclusions van ser que, a part dels efectes de la pluviositat i de les influències agràries en la fixació i formes de poblament, "a la Catalunya seca hi ha una tendència a la concentració, mentre que a la Catalunya humida la tendència és vers el manteniment de la dispersió. L'aigua, remarquem-ho un cop més, a Catalunya, per bé que ho sembli, no és el factor decisiu del poblament". Esperava noves recerques per constatar les tendències i establir-ne les causes. Unes tendències i causes que amb el temps han estat en bona part trasbalsades pels transvasaments i noves conduccions cap a urbanitzacions i a l'andana litoral.

Els congressos, en uns moments en què la llengua de comunicació internacional era el francès, li van servir a Pau Vila, que era amable i comunicador de naturalesa, per entrar en contacte amb geògrafs que només coneixia pels seus escrits o per referències, de debatre idees i establir lligams d'amistat que continuaven un cop acabada la reunió. També li serviren per debatre noves qüestions que sorgien en la ciència geogràfica, conèixer que feien uns i altres, aprendre noves tècniques i metodologies, fixar aspectes teòrics, conèixer nous països i també, com a delegat i representant de Catalunya, explicar a amics i coneguts la realitat geogràfica i política de Catalunya en uns moments veritablement històrics i difícils.

En ser obligat a exiliar-se el 1939, si no volia entrar a presó i ser injustament jutjat per les seves idees, Pau Vila no va poder anar a un altre congrés internacional de Geografia fins a l'any 1957, al de Rio de Janeiro, essent professor de l'Escola Normal Superior de Veneçuela i residint a Caracas. Un congrés en el qual es trobà amb dos altres geògrafs catalans del Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Salvador Llobet i Reverter i Joan Vilà i Valentí, el primer dels quals havia estat alumne de Pau Vila.

Al marge de les classes de Geografia a l'Escola Normal de la Generalitat, en aquells anys Pau Vila també va ser professor de Geografia econòmica a la Institució d'Estudis Comercials que dirigia l'advocat i economista Pere Corominas i Montanya, pare del Joan, el filòleg que col·laborà i excursionerà amb Vila. Aquests estudis s'havien iniciat el 1918, a la nova Escola d'Alts Estudis Comercials sota el control i patronatge de la Mancomunitat de Catalunya en la que s'impartien les següent matèries: Geografia, etnografia, colonització; Estudi científic dels productes mercantils i de llurs transformacions; Matèria bancària i estudis annexos; Organització d'empreses mercantils; Economia comercial i estudis derivats. Cada una d'aquestes matèries es professava en una càtedra amb el instruments necessaris per a una més gran eficàcia pedagògica, i hi podien haver professors auxiliars. S'ingressava a l'escola mitjançant un examen sobre els temes ordinaris de les escoles de comerç de l'Estat i la durada dels estudis era de dos cursos. Els contractes dels professors eren per tres anys renovables i el sou de 3.000 pessetes anuals, amb sessions docents per als dos cursos en dies alterns, cosa que volia dir que tots ells tenien altres ocupacions parcials. El director inicial va ser Miquel Vidal i Guardiola, advocat i economista molt relacionat amb Cambó.

El pla inicial d'estudis va ser renovat posteriorment establint-se les següents càtedres o grups: Geografia econòmica; Mercologia; Organització d'empreses mercantils; Aritmètica mercantil i estadística comercial; Dret del comerciant; Transports, duanes i política mercantil; Moneda, banca i canvi; Teoria de l'Economia i política social. En el grup de Geografia econòmica s'havia d'estudiar en el primer curs: Anàlisi econòmica dels països; Geografia de la producció; Síntesi geogràfica-econòmica; i Metodologia i pràctica de treballs. Al segon curs: Països independents de fora d'Europa; Colònies i Geografia de la circulació.

Les classes es feien també a la Universitat Industrial o Escola del Treball, a l'antiga fàbrica Batlló. La Geografia la impartí inicialment Joan Palau Vera, i en morir aquest el va substituir breument Rossend Serra i Pagès, amb Alfons Maseras com a professor auxiliar, i el 1923 guanyà la titularitat de la plaça el jove Joan Oller, l'estudiant que informà a Pau Vila de qui era Raoul Blanchard, i que havia estudiat Geografia a la Universitat de Lovaina. Suprimida també l'escola per la dictadura, acabada aquesta endegà de nou les activitats per voluntat de la Diputació de Barcelona el juny del 1930, canvia el nom pel d'Estudis Comercials, i l'any següent passà a dependre de la Generalitat. El nou local, a l'igual que la Normal Superior, va ser a la Casa dels Canonges per la banda del darrere, i en morir Joan Oller el 1931, va ser nomenat Pau Vila per substituir-lo en les matèries de Geografia econòmica, i posteriorment seria el secretari de l'escola. L'ensenyament s'havia estructurat aleshores en un curs preliminar, dos cursos normals o generals i dos cursos superiors. Entre els professors hi havia Josep A. Vandellós, Manuel Reventós, Ferran Boter, Pere Corominas, Josep Estragués, etc. Acabada la Guerra Civil l'escola, integrada en les escoles de comerç de l'Estat, es transformà en Escola d'Alts Estudis Mercantils i seria el germen de la Facultat de Ciències Econòmiques i Comercials.

Es coneix poc la tasca de Pau Vila al front de l'ensenyament de Geografia econòmica; per algunes lectures comentades per ell mateix en alguns dels seus escrits, és molt probable que utilitzés molt material estadístic de produccions i comerç exterior d'Espanya i de l'estranger per donar les classes, i segurament utilitzaria el manual de Geografia econòmica *Précis de géographie économique* de James Francis Horrabin en la seva traducció francesa, i per a Catalunya aprofitaria les lectures del col·lega Vandellós, el seus coneixements del país i l'obra geogràfica pròpia, així com els dos volums de la *Visió geogràfica de Catalunya*, de l'enginyer Lluís Vidal Creus.

La devoció per la Geografia que li permetia viure dignament, les seves idees pedagògiques i polítiques imbuïdes del propòsit de servir a la pàtria (equivalent a fer serveis per la societat), el seu altruisme, el portaren també a tenir una altra ocupació, que va ser la d'impartir classes de Geografia als Estudis Universitaris Catalans, en forma de seminaris i classes de formació superior. Els Estudis Universitaris Catalans s'havien creat com a incipient universitat paral·lela l'any 1903, com a reacció d'un grup d'intel·lectuals vinculats a la Lliga Regionalista davant la negativa del rector de la Universitat de Barcelona a què s'impartissin classes en llengua catalana. Al llarg dels anys hi hagué diferents càtedres, tant de ciències humanes com de socials o ciències pures, però amb la República, i en ser aprovada la formació i funcionament de la Universitat Autònoma, els Estudis Universitaris Catalans només se centraren en quatre temes: la gramàtica, la literatura, la història i la geografia de Catalunya. Pau Vila va ser nomenat l'any 1932 el responsable dels cursos de Geografia, i igualment donà algun curset de Geografia de Catalunya a la nova Universitat Autònoma, de la qual va ser professor de Metodologia el geògraf Miquel Santaló.

Justament en aquesta universitat, que es volia equiparar a les millors d'Europa i els estatuts de la qual van ser aprovats al setembre del 1933, es preveia instaurar estudis reglats de Geografia dins la Facultat de Lletres,¹⁸⁴ un tema que seria tractat àmpliament en reunions de la Societat Catalana de Geografia i de la secció de Geografia i Geologia del Centre Excursionista de Catalunya, tal com ja s'ha escrit, arribant-se a fer un projecte de pla d'estudis, en el qual hi feren aportacions Eduard Fontserè, Lluís Solé i naturalment el propi Pau Vila. En aquests nous estudis –en el cas que la Universitat Autònoma no hagués estat suprimida l'octubre del 1934 i immediatament després de la seva restauració no hagués esclatat la Guerra Civil– segurament Pau Vila n'hagués estat un dels seus professors, ja que els Estatuts de la Universitat preveïen que, independentment dels professors per oposició i funcionaris, n'hi poguessis haver d'encarregats de curs, de lliures i d'honoraris. Nomenaments que es feien a petició i aprovació de la Facultat corresponent i de la Universitat, sent referendats definitivament per la Generalitat.

En els anys de la guerra, Pau Vila col·laborà amb el Departament d'Economia de la Generalitat en l'adequació de diferents serveis a la nova divisió territorial en co-

184. Veure d'Albert Ribas i Masana, *La Universitat Autònoma de Barcelona (1933-1939)*, Barcelona, Edicions 62. A la pàgina 110 exposa que a la Facultat de Lletres "era previst ampliar la llicenciatura a Geografia i a Filologia Semítica".

marques i regions (anomenades posteriorment vegueries), que per fi va ser aprovada pels decrets del 27 d'agost i del 3 de desembre del 1936. Els articles sobre l'economia catalana durant la guerra són un exemple, tant dels seus coneixements sobre els temes, com també de les preocupacions per resoldre els problemes que la situació bèl·lica comportava als ciutadans del país.¹⁸⁵

El 29 de gener del 1939, ocupada ja Barcelona per les tropes sollevades contra el govern de la República, trobem a Pau Vila fent gestions a Figueres per obtenir passaports per amics i els seus familiars que no en tenien i que en aquest cas, en passar la frontera, serien portats directament als camps de concentració que s'improvisaren a la Catalunya francesa. Allò que diputats i polítics no aconseguïen ho resol Pau Vila, de qui Rovira i Virgili escriu que “ha aconseguit, amb molts treballs, d'obtenir un passaport col·lectiu per als intel·lectuals inclosos en la llista presentada”. El dimarts 31 de gener, per Agullana cap a la Jonquera i la por del pas de la duana amb la colla d'intel·lectuals, persones grans i criatures, i altre cop “amb el seu aire d'home atrafegat que s'ocupa de problemes difícils, Pau Vila se'n va a fer les gestions”. La caravana resta parada, passen les hores, després d'un llarg matí, i passat el migdia “compareix Pau Vila amb l'aire d'un home ensems satisfet i cansat. –*Ja està tot resolt* – crida-. Poden tirar endavant; no ens escorcollaran, ni ens faran obrir cap maleta. Esclat d'alegria dins l'autocar...”¹⁸⁶

I mentre Antoni Rovira i Virgili fa el seu jurament d'exiliat de “treballar en tot allò que jo pugui, perquè ressorgeixi –més sòlida, més pròspera i més noble encara que abans – la pàtria caiguda”,¹⁸⁷ Pau Vila, que ha deixat la família a Barcelona, farà cap a Tolosa de Llenguadoc, on el seu amic Daniel Faucher, aquell que conegué a Grenoble quan estava fent la tesi doctoral, amb qui anà a Normandia, el que seria ben rebut a Barcelona com a conferenciant i recorreria part de Catalunya amb els seus alumnes, l'acollia a casa seva, com dies més tard acollí al Marc-Aureli Vila i la seva dona. Des de França Pau Vila continuà cap a Colòmbia i Veneçuela, per tornar al cap de molts anys a Barcelona, i morir prop de complir el centenari del seu naixement.

“He viscut!” deia Pau Vila a Bru Rovira; i a la Montserrat Roig, la filla de Tomàs Roig i Llop, en una entrevista oral per televisió, li confessava que “la Geografia serveix per comprendre el món i els homes, i molts dels problemes que hi estan passant i que cada dia surten als diaris...”¹⁸⁸ La vinguda a Barcelona de Raoul Blanchard i l'anada a Grenoble de Pau Vila van tenir múltiples derivades i conseqüències, però la llavor que Pau Vila escampà, encara fructifica.

185. Alguns dels seus articles sobre l'economia de guerra es van publicar a *La Publicitat* i reproduïts a *Opinions d'un geògraf i actituds d'un ciutadà. Selecció d'escrius de Geografia de Pau Vila*, vol. IV, 1979, Curial, p. 95-149. Són molt interessants articles com els de “La batalla de l'ou”, “La llet”, “L'oli”...

186. Antoni ROVIRA i VIRGILI (1976) *Els darrers dies de la Catalunya republicana. Memòries sobre l'exode català*, Barcelona, Curial, p. 129, 137, 153 i 154.

187. *Ibidem*, p. 193.

188. Vegeu l'entrevista sencera a <http://www.rtve.es/alacarta/videos/personatges/arxiu-tve-catalunya-personatges-pau-vila-dinaves/3518050/>

Col·lecció particular

Retrat de Pau Vila dels anys trenta del segle passat quan era president del Centre Excursionista de Catalunya i fundador de la Societat Catalana de Geografia de l'Institut d'Estudis Catalans.

SELECCIÓ BIBLIOGRÀFICA

- ALBET, Montserrat (1975). "Pau Vila, una vida plena", dins: *Miscel·lània Pau Vila*. Barcelona: Societat Catalana de Geografia; Editorial Montblanc-Martin, p. 7-13.
- ARBOS, Philippe (1923). *La vie pastorale dans les Alpes françaises. Étude de Géographie humaine*. Paris: Armand Colin.
- (1930). *Étude de Géographie urbaine de Clermont-Ferrand*. Clermont-Ferrand: Librairie Delaunay.
- (1931). *L'Auvergne*. Paris: Armand Colin.
- BAVOUX, Jean-Jacques (2009). *La Géographie. Objet, méthodes, débats*. Paris: Armand Colin.
- BEAUREGARD, Jean DE (1966). "La sollicitude du maitre", dins: Jean BERTHOIN et al. *In memoriam Raoul Blanchard (1877-1965). Hommages à Raoul Blanchard*. Grenoble: Association des amis de l'Université de Grenoble, p. 25-26.
- BERTHOIN, Jean et al. (1966). *In memoriam Raoul Blanchard (1877-1965). Hommages à Raoul Blanchard*. Grenoble: Association des amis de l'Université de Grenoble.
- BERTHOIN, Jean (1966). "Méditation sur une vie ardente", dins: Jean BERTHOIN et al. *In memoriam Raoul Blanchard (1877-1965). Hommages à Raoul Blanchard*. Grenoble: Association des amis de l'Université de Grenoble, p. 7-9.
- BLACHE, Jules (1933). *L'homme et la montagne*. Paris: Gallimard (pròleg de Raoul BLANCHARD).
- (1965). "Raoul Blanchard (1877-1965)." *Revue de Géographie Alpine* [Grenoble], núm. 53-3, p. 361-370. Reproduït dins: Jean BERTHOIN et al. (1966). *In memoriam Raoul Blanchard (1877-1965). Hommages à Raoul Blanchard*. Grenoble: Association des amis de l'Université de Grenoble, p. 29.
- BLANCHARD, Raoul (1906). *La Flandre. Étude géographique en France, Belgique et Hollande*. Société Dunkerquoise pour l'avancement des lettres, des sciences et des arts. Paris: Armand Colin.
- (1910). "Sixième excursion géographique interuniversitaire. (Alpes occidentales, 1910)." *Annales de Géographie* [Paris], núm. 108, p. 412-439.
- (1912). *Grenoble. Étude de géographie urbaine*. Paris: Armand Colin (3ª edició 1935, Grenoble: Didier et Richard).
- (1925). *Les Alpes françaises*. Paris: Armand Colin (reedicions 1929 i 1934).
- (1925). *Assaig de Geografia humana de la muntanya*. Barcelona: Centre Excursionista de Catalunya.
- (1931). "Un mètode de geografia urbana". *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, any XLI, núm. 428, p.17-35.
- (1938-1958). *Les Alpes Occidentales*. Grenoble: Arthaud, VII toms, 12 volums.
- (1958). *Les Alpes et leur destin*. Paris: Fayard.
- (1960). *Le Canada français (Province de Québec). Étude géographique*. Paris: Fayard.
- (1961). *Ma jeunesse sous l'aile de Péguy*. Paris: Fayard.
- (1963). *Je découvre l'université. Douai, Lille, Grenoble*. Paris: Fayard.
- BLANCHARD, Raoul; Capitaine F. SEIVE (1928). *Les Alpes françaises à vol d'oiseau*. Paris: Arthaud (nova edició el 1942 per Blanchard i el "Lieutenant colonel" F. Seive).
- BOIXAREU, Ramon [ed.] (1973). "Introducció", dins: Francisco de ZAMORA. *Diario de los viajes hechos en Cataluña*. Barcelona: Curial.
- BROC, Numa (1995). "Aspects de la Géographie alpine avant Raoul Blanchard", dins: *Regards sur la Géographie française de la renaissance à nos jours*. Perpinyà: Presses Universitaires de Perpignan, tom II, p. 427-448.
- (2001). "École de Grenoble contre école de Paris: les Alpes enjeu scientifique". *Revue de Géographie Alpine* [Grenoble], núm. 89-4, p. 95-105.

- BRUNET, Roger; Robert FERRAS; Hervé THÉRY (1992). *Les Mots de la Géographie, dictionnaire critique*. Montpeller-París: Reclus-La Documentation Française.
- BRUNHES, Jean (1948). *Geografia Humana*. Barcelona: Editorial Juventud (edició abreujada per Mme. M. Jean-BRUNHES DELAMARRE i Pierre DEFFONTAINES; 3ª edició 1964).
- BURGUEÑO, Jesús [ed.] (2016). "Introducció", dins: *El pla de Barcelona a la fi del segle XVIII. Respostes al qüestionari de Francisco de Zamora*. Barcelona: Societat Catalana de Geografia (Institut d'Estudis Catalans), p. 7-26.
- BUTTNER, Anne (1980). *Sociedad y medio en la tradición geográfica francesa*. Vilassar de Mar-Barcelona: Oikos-Tau.
- CAPEL, Horacio (1981). *Filosofía y ciencia en la Geografía contemporánea*. Barcelona: Barcanova.
- CASASSAS, Jordi (2020). *Lluís Casassas i Simó. Semblança biogràfica*. Barcelona. Institut d'Estudis Catalans. Secció de Filosofia i Ciències Socials.
- CASASSAS, Lluís (1980). "Pau Vila, el geògraf", dins: *A Pau Vila, adéu al mestre*. Barcelona: Universitat de Barcelona-ICE; Societat Catalana de Geografia (IEC), p. 13-23.
- CLAVAL, Paul (1974). *Evolución de la Geografía humana*. Vilassar de Mar-Barcelona: Oikos-Tau.
- (1987). *Geografía humana y económica contemporánea*. Madrid: Akal
- (2007). *Géographies et Géographes*. París: L'Harmattan (amb la col·laboració de Josefina GÓMEZ MENDOZA i Encarnação BELTRÃO SPIRITO).
- CLERC, Pascal (2007). "Emile Levasseur, un liberal en Géographie". *Espace géographique* [París], tom 37, núm. 1, p. 79-92.
- COURTOT, Roland (2010) "Los dibujos de trabajo de campo de la Escuela francesa de Geografía (Paul Vidal de La Blache y Pierre Deffontaines)", *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 70, p. 85-100.
- DEBARBIEUX, Bernard (2001). "Différenciation et désignation géographique des objets alpins: six manières de faire". *Revue de Géographie Alpine* [Grenoble], núm. 89-4, p. 42-65.
- DEMANGEON, Albert (1926). "Un questionnaire sur l'habitat rural". *Annales de Géographie* [París], núm. 196, p. 289-292.
- FAUCHER, Daniel (2013). "Observations morphologiques dans la région Lyonnaise. Excursion inter-universitaire de 1913". Recueil des travaux de l'Institut de Géographie Alpine [Grenoble], vol.1, núm. 4, p. 455-476.
- FORNAGUERA, Miquel (1975). "Obra d'En Pau Vila a Bogotà com a director del Gimnasio Moderno", dins: *Miscel·lània Pau Vila*. Barcelona: Societat Catalana de Geografia; Editorial Montblanc-Martin, p. 27-31.
- FRANÇOIS-PONCET, André (1966). "Discours prononcé à l'Assemblée Générale de l'Association des Anciens Normaliens", dins: Jean BERTHOIN et al. *In memoriam Raoul Blanchard (1877-1965). Hommages à Raoul Blanchard*. Grenoble: Association des amis de l'Université de Grenoble, p. 57.
- GALERA, Montserrat (1975). "Bibliografia de Pau Vila". dins: *Miscel·lània Pau Vila*. Barcelona: Societat Catalana de Geografia; Editorial Montblanc-Martin, p. 65-85.
- GALÍ, Alexandre (1978-1986). *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya. 1900 a 1936*. Barcelona: Fundació Alexandre Galí (24 volums).
- GARCIA-RAMON, M. Dolores; Joan NOGUÉ FONT (1991). "Pau Vila i Dinarès (1881-1980)". *Geographers: Biobibliographical Studies* [Londres], núm. 13, p. 133-140.
- GEORGE, Pierre (1990). *Le métier de géographe*. París: Armand Colin.

- GIBERT, André (1966). “D’un patron”, dins: Jean BERTHOIN *et al.* *In memoriam Raoul Blanchard (1877-1965). Hommages à Raoul Blanchard*. Grenoble: Association des amis de l’Université de Grenoble, p. 65-66.
- GIRONA, Josep (1964). “Determinació de l’itinerari”, dins: *Enciclopèdia de l’excursionisme*. Barcelona: Rafael Dalmau Ed., vol. II, p. 350-370.
- GÓMEZ MENDOZA, Josefina; Julio MUÑOZ JIMÉNEZ; Nicolás ORTEGA CANTERO (1982). *El pensamiento geográfico*. Madrid: Alianza Editorial (Alianza Universidad Textos; 45).
- GÓMEZ MENDOZA, Josefina; Concepción SANZ HERRÁIZ (2013). “La excursión geográfica universitaria con fines formativos e investigadores: su consolidación en la escuela española”, dins: Pilar PANEQUE; Juan Francisco OJEDA. *El viaje en la Geografía moderna*. Sevilla: Universidad Internacional de Andalucía, p. 289-328.
- HAMELIN, Louis-Edmond (1959). “Raoul Blanchard”, dins: *Melanges géographiques canadiens offerts à Raoul Blanchard. Cahiers de géographie du Québec*, vol.3, núm. 6, p. 13-26.
- HERBERTSON, Andrew J.; Fanny D. HERBERTSON (1914). *Geografía Humana*. Barcelona: Seix i Barral (7ª edició 1933).
- IGLÉSIES, Josep (1964). *Història de l’excursionisme*, dins: *Enciclopèdia de l’excursionisme*. Barcelona: Rafael Dalmau, editor, vol. I.
- (1981). *Pau Vila*. Barcelona: Rafael Dalmau, editor.
- LLUCH, Enric (1979). “Lliçó introductòria sobre Pau Vila i Dinarès. Breu cronologia biogràfica”, dins: Abel ALBET (2007). *Enric Lluch i Martin: l’obra escrita*. Barcelona: Societat Catalana de Geografia (IEC), p. 102-105.
- (1980). “Qui és en Pau Vila i quines coses ha fet?”, dins: Abel ALBET (2007). *Enric Lluch i Martin: l’obra escrita*. Barcelona: Societat Catalana de Geografia (IEC), p. 106-109.
- MARTÍ HENNEBERG, Jordi (1994). *L’excursionisme científic*. Barcelona: Altafulla.
- MARTONNE, Emmanuel DE (1955). *Los Alpes. Geografía general*. Barcelona: Juventud.
- Miscel·lània Pau Vila* (1975). Barcelona: Societat Catalana de Geografia; Editorial Montblanc-Martin (pròleg de Josep IGLÉSIES).
- MOLLÀ, Manuel; Rodrigo TORIJA (2013). “Manuel de Terán y la excursión como forma de aprendizaje de la Geografía”, dins: Pilar PANEQUE; Juan Francisco OJEDA. *El viaje en la Geografía moderna*. Sevilla: Universidad Internacional de Andalucía, p. 329-335.
- MONTANER, Carme (2000). *Mapes i cartògrafs a la Catalunya contemporània (1833-1941)*. Barcelona: Rafael Dalmau.
- NEL-LO, Oriol (1984). “El lloc de *La Cerdanya* en l’obra de Pau Vila i en l’evolució dels estudis geogràfics a Catalunya”, dins Pau VILA. *La Cerdanya*. Barcelona: Editorial Empúries, p. 7-14.
- NIETO, Agustín (1975). “Del llibre *Una escuela*”, dins: *Miscel·lània Pau Vila*. Barcelona: Societat Catalana de Geografia; Editorial Montblanc-Martin, p. 33.
- NOGUÉ, Joan; M. Dolors GARCIA RAMON (1997). “Vida i obra de Pau Vila”. *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 45, p. 31-44.
- OLIVERAS SAMITIER, Josep (1985). *Desenvolupament industrial i evolució urbana a Manresa (1800-1870)*. Manresa: Obra Cultural de la Caixa d’Estalvis de Manresa.
- (2010). “La introducció dels qüestionaris en la Geografia moderna catalana”, dins: Joan MAYOL; Lleonard MUNTANER; Onofre RULLAN [ed.], *Homenatge a Bartomeu Barceló i Pons, geògraf*. Palma (Mallorca): Lleonard Muntaner editor, p. 241-259.
- (2013). “El papel de la excursión en los planes del Instituto de Geografía Alpina de Grenoble y sus repercusiones en Cataluña”, dins: Pilar PANEQUE; Juan Francisco OJEDA. *El viaje en la Geografía moderna*. Sevilla: Universidad Internacional de Andalucía, p. 377-393.

- PANAREDA, Josep Maria; Maravillas BOCCIO (2013). "El excursionismo como base del conocimiento geográfico del Montseny", dins: Pilar PANEQUE; Juan Francisco OJEDA. *El viaje en la geografía moderna*. Sevilla: Universidad Internacional de Andalucía, p. 175-202.
- PAQUOT, Thierry (2003). "Raoul Blanchard (1877-1965)", dins: Jacques LEVY; Michel LUSSAULT [ed.]. *Dictionnaire de la Géographie*. París: Belin, p. 116-117.
- RIERA, Pilar (2007). "La divisió territorial de Catalunya de 1936: l'organització del territori", dins: Ricard PIÉ [ed.]. *Aportacions catalanes en el camp de la urbanística i de l'ordenació del territori, des de Cerdà als nostres dies*. Barcelona: IEC; SCOT; AAUC, p. 111-154.
- RIUDOR, Lluís (1988). "La *Geografia Universal* de Vidal de La Blache en la Geografia espanyola del segle XX", *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 15, p. 141-153.
- (1989). "L'herència vidaliana en la Geografia espanyola", *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 15, p. 21-34.
- ROPS, Daniel (1966). "Raoul Blanchard, mon «patron»", dins: Jean BERTHOIN et al. *In memoriam Raoul Blanchard (1877-1965). Hommages à Raoul Blanchard*. Grenoble: Association des amis de l'Université de Grenoble, p. 65-66.
- ROUGIER, Henri (1996). "Raoul Blanchard (1877-1965) et l'école de Grenoble", dins: Paul CLAVAL; André Louis SANGUIN [ed.]. *La Géographie française à l'époque classique (1918-1968)*. París-Montreal: L'Harmattan, p. 117-124.
- ROVIRA, Bru (1989). *Pau Vila «He viscut»*. *Biografia oral*. Barcelona: Edicions La Campana.
- SAUER, Carl Ortwin (1956). "The Education of a Geographer", *Annals of the Association of American Geographers* [Washington], núm. 46, p. 287-299.
- SGARD, Anne (2007). "La montagne: objet scientifique? Objet politique?", dins: Marie-Christine FOURNY; Anne SGARD [ed.]. *Ces géographes qui écrivent les Alpes*. Grenoble: Revue de Géographie Alpine. Collection Ascendances, p. 11-48.
- STASZAK, Jean François (2003). "Exploration", dins: Jacques Lévy; Michel LUSSAULT [ed.]. *Dictionnaire de la Géographie et de l'espace des sociétés*. París: Belin, p. 356-357.
- TORT, Joan (2004). *Pau Vila. L'esperit de la terra*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- TUAN, Yi-Fu (2004). ¿Quién soy yo? Madrid: Melusina.
- VEITL, Philippe (1994). "Raoul Blanchard: dire et faire les Alps". *Revue de Géographie Alpine* [Grenoble], núm.3, p. 81-94.
- (2001). "Entre étude scientifique et engagement social. L'Institut de Géographie Alpine de Raoul Blanchard, laboratoire de la Région économique alpine". *Revue de Géographie Alpine* [Grenoble], núm. 89-4, p. 121-132.
- (2013). *L'invention d'une région: les Alpes françaises*. Grenoble: Presses universitaires de Grenoble (col. La Pierre&L'Écrit).
- VIDAL DE LA BLACHE, Paul (1903). *Tableau de la Géographie de la France*. París: Éditions de La Table Ronde (edició de 1994 amb introducció de Pierre GEORGE).
- (1905). "La plana picarda", dins: Pau ALEGRE [ed.] (2012). *Paul Vidal de La Blache: Geografia general i regional. L'obra a Annales de Géographie (1891-1919)*. Barcelona: Societat Catalana de Geografia (IEC), p. 328-334.
- VILA COMAPOSADA, Marc-Aureli (1981). *Temps viscut. 1908-1978*. Barcelona: El Llamp.
- VILÀ VALENTÍ, Joan (1981). "El camí de Pau Vila cap a la Geografia". *Revista de Geografia* [Barcelona], vol. XV, p. 5-23.
- (2006). *Pau Vila i Dinarès, semblança biogràfica*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, Secció de Filosofia i Ciències Socials.

- WOLFF, Denis (2005). "Albert Demangeon (1872-1940), pilar de la Escuela francesa de Geografía". *Ería* [Oviedo], núm. 68, p. 273-295 (traducció de Josefina GÓMEZ MENDOZA).
- (2006). "Albert Demangeon: un géographe face au monde rural (jusqu'en 1914)". *Ruralia. Sciences sociales et mondes ruraux contemporains* [París], núm. 18-19, p. 1-20.

Fons Pau Vila (ICGC) RF:47800

Grup de professors i alumnes del Departament de Geografia de la Universitat de Tolosa del Llenguadoc, dirigits pel catedràtic Daniel Faucher i guiats per Pau Vila (al centre i amb boina). La fotografia, de l'abril del 1934, és dalt de Sant Jeroni de Montserrat (l'estàtua del Sagrat Cor de Jesús va desaparèixer el 1936).

Annex:
Qüestionaris i textos relacionats

de R. Blanchard, F. Arbós i P. Vila
(1913-1931)

QÜESTIONARIS I TEXTOS RELACIONATS

de R. Blanchard, F. Arbós i P. Vila (1913-1931)

Raoul Blanchard (1913): “Qüestionari d'enquestes geogràfiques a muntanya” ...	153
Philippe Arbos (1922): “Qüestionaris per a l'estudi de la vida pastoral a muntanya”	157
Raoul Blanchard (1922): “ <i>La vie pastorale dans les Alpes françaises</i> , del Sr. Ph. Arbos”	161
[Pau Vila] (1922): “Els corrents moderns de la Geografia. Un assaig als Estudis Normals”	169
[Pau Vila] (1922): Notícies del curs de R. Blanchard en la premsa barcelonina	175
Pau Vila (1923): “ <i>Une Méthode de Géographie urbaine</i> , per Raoul Blanchard”	181
Pau Vila (1923): “Un mitjà de contribució personal a la Geografia de Catalunya”	185
Pau Vila (1923): “L'evolució de l'ensenyament geogràfic a França”	193
Pau Vila (1931): “Un qüestionari de geografia local”	197

Nota: La transcripció dels textos i la traducció del francès ha anat a càrrec de Jesús Burgueño. Pau Alegre va revisar la traducció.

QÜESTIONARI D'ENQUESTES GEOGRÀFIQUES A MUNTANYA

Pel Sr. Raoul Blanchard, professor de Geografia a la Universitat (1913)¹

Aquest qüestionari és un recordatori que l'investigador consulta de reüll alhora que va formulant preguntes; no està destinat a ser tramès per tal de rebre respostes per escrit. Un qüestionari d'enquesta escrita ha de ser molt més precís en les seves preguntes.

Clima

Temperatura.

Glaçades. Glaçades d'estiu. Les glaçades permanents hivernals; dates d'inici i final.

Neu. Dates de l'inici i final de les precipitacions. Freqüència. Gruix. Persistència: durada de la capa de neu.

Boira. Dates.

(L'interès principal d'aquests diferents apartats és observar les diferències entre les parts d'un mateix municipi, entre aquest i els veïns).

Vents: dominants, secundaris. Vent plujós; vent fred. Els seus noms.

Direcció de les tempestes, de les pedregades.

Hores de sol al cap del municipi: sortida i ocàs, en els dies més curts, en els dies més llargs.

Temps de segar l'herba (inici), de collir, de veremar, de sembrar.

El sòl

Naturalesa del sòl: comparacions. Diferències des del punt de vista agronòmic: vàlua.

Influència del relleu.

Influència de l'exposició.

Lliscaments de terres. Esllavissades. Allaus.

1. Publicat a *Revue de Géographie Alpine*, 1913, vol. I, núm. 1, p. 85-90. Vegeu la versió original francesa a: https://www.persee.fr/doc/rga_0249-6178_1913_num_1_1_5572

L'aigua

L'aigua subterrània. Aquífers. Pous.

Fonts. El seu règim. Desaparició. Minva.

Corrents d'aigua. Perennitat. Règim. Crescudes: dates, conseqüències. Força erosiva.

Molins. Fàbriques hidràuliques.

Aiguamolls. Treballs d'assecamment.

Estanys o llacs. El seu règim.

Sindicats de bonificació de terres o de reg; realitzacions.

Piscicultura.

La vegetació

Els boscos. La seva extensió: increments o disminucions. A qui pertanyen? Paper de l'administració forestal. Conseqüències de la reforestació.

Les espècies. La seva distribució.

Límits d'altura: de les espècies; del bosc en general.

Boscos desapareguts. Per què. Des de quan?

Comerç de la fusta. Naturalesa de l'explotació.

Límits d'altura: de la vinya, del blat de moro, dels arbres fruiters, del blat, del sègol, dels boscos, del prat alpi.

Els cultius

Cereals: blat, sègol, ordi, civada, blat de moro, fajol.

Les patates.

Prats artificials.

La vinya.

Els cultius de vegetals.

Els arbres fruiters.

Cultius accessoris: canem, tabac, morera.

(Tingueu en compte no només l'estat actual, sinó l'evolució d'aquests cultius, els increments, les disminucions i les causes d'aquests fenòmens).

Nous cultius. Cultius desapareguts. Les dates. Les causes.

Economia rural. Rotació de cultius. Transformacions.

El guaret. Les cremes. Les seves transformacions.

Els adobs.

Instrumentes agrícoles: els antics, els nous. Relacions amb el relleu, la naturalesa del sòl.

Animals utilitzats en l'agricultura.

Els animals

Els prats i les pastures. La seva importància; diferents espècies: altes, baixes, grasses, magres.

Manteniment d'aquests prats: femat, llaurada, regatge, rec per aspersió.

Animals domèstics. El seu nombre. Proporció. Canvis: les seves dates, les seves causes.

Aliments per al ramat: l'estiu, l'hivern.

La vida dels animals: estabulació, transhumància, migracions.

Productes dels animals. Carn, mantega, llet, formatge, llana, cuir.

Indústries ramaderes; productes.

Paper dels animals en els transports; en l'alimentació.

L'aviram; la venda.

Les abelles.

Animals estrangers: transhumància. Efectes i transformacions.

Animals salvatges: la caça.

Estat econòmic

Principals recursos del país. Transformacions.

Recursos agrícoles. Venda dels productes: on; per qui.

Recursos industrials. Filadors. Teixidors. Indústries a domicili: de complement; d'hivern; totals.

Indústria de la fusta.

Ús de materials del sòl: rajoles, maons, pedres, minerals, antracita, torba.

Indústries hidràuliques.

Gran indústria. Evolució.

Indústries desaparegudes.

Recursos comercials: fires, mercats. Dates. La circulació: el trànsit; intensitat; el seu rol.

Relacions econòmiques. On es venen els productes: transformacions sota la influència d'una carretera, d'un ferrocarril. On es fan les compres; què es compra. Transformacions.

Distàncies: a l'estació de tren més propera; a la ciutat més propera; a peu, a cavall, en cotxe. Preu dels transports.

Els modes de transport: transformacions.

El turisme.

Estat dels negocis.

La vida rural

Calendari agrícola: vida dels habitants des de l'inici fins al final de l'any agrícola.

La vida durant l'hivern.

Migracions per raó de cultius: amunt, avall.

La propietat

El règim d'explotació. Evolució.

Abast de les propietats.

Abast de les explotacions.

Preu de la terra. Evolució.

Béns comunals. El seu paper; el seu ús.

Mà d'obra agrícola. Preu; transformacions.

L'hàbitat

Emplaçament i forma dels pobles.

Agrupament dels habitatges: causes.

Cases. Nombre d'edificis per explotació. Els seus noms; el seu ús. Forma, materials emprats.

Mobiliari: detalls característics.

Els habitatges temporals. Els xalets. Els graners. Els cellers. Les cabanes.

Els incendis i hàbitat. Conseqüències. Transformacions.

Els habitants

Estudi per comparacions amb els veïns.

El físic. Qüestió dels sarraïns. Llegendes sobre l'origen.

La salut; febres, goll, cretinisme; transformacions.

L'alimentació i el vestit. Transformacions.

Relacions amb la ciutat; amb quina ciutat; de quin ordre. Diaris.

Moviments poblacionals. Causes del despoblament.

Immigració: periòdica o definitiva. Causes.

Emigració. L'emigració hivernal; les seves transformacions. Emigració definitiva: a on. La seva repercussió.

Nom de comarca

Hi ha un nom de comarca, conegut per la gent, diferenciat d'altres noms veïns? Fins a on s'estén?

QÜESTIONARIS PER A L'ESTUDI DE LA VIDA PASTORAL A MUNTANYA

(Philippe Arbos, 1922)²

Tot seguit presentem el qüestionari general utilitzat pel Sr. Ph. Arbos per dur a terme les seves enquestes orals en relació a la vida pastoral de muntanya, i un qüestionari especialment dedicat a les "muntanyes pastorals".

I

1. Ocupacions de l'agricultura mes a mes.
2. La població, disminueix? Per què? Com s'obtenen els pastors, els treballadors agrícoles?
3. S'han deixat de cultivar alguns camps, a quines partides del terme, des de quan, per què? Què esdevenen aquests camps abandonats? – Es transformen els camps en prats artificials, a quines partides, des de quan, per què? Quins són els principals farratges artificials per partides? – Quina era la rotació de conreus antiga? Quina és la rotació actual?
4. Principals partides de prats naturals. S'incrementen o minven, des de quan, per què? Què esdevenen, segons les diferents partides, els que ja no es dallen? – Es venen farratges o pinsos, des de quan, on?
5. Principals zones de pasturatge d'estiu. Quins són els indrets més preuats, per què? Es dalla a muntanya? Tant o menys que abans? Quan i com es baixen els farratges? El bosc està guanyant espai en detriment de les pastures d'estiu, de les pastures de primavera i tardor, en quines partides, des de quan, per què?
6. S'utilitzen els fertilitzants químics, quins, sobre quines terres, des de quan, amb quins resultats? Les mateixes qüestions referides a la maquinària agrícola. Es reguen els camps, els prats, les pastures, més o menys que temps enrere? Es fan treballs de millora a les pastures de muntanya, quins?

2. Publicat a *Revue de Géographie Alpine*, 1922, vol. 10, núm. 3, p. 489-494. Vegeu la versió original francesa a: https://www.persee.fr/doc/rga_0035-1121_1922_num_10_3_1737

7. Hi ha habitatges on només s'hi viu una part de l'any? En quines partides? En quines dates s'hi fa nit i per quina raó? Hi ha pastures, prats, cultius? S'hi va amb el bestiar? Hi va tota la família o només alguns membres? S'hi va menys que abans? Hi ha cabanes abandonades, a quin indret, per què?
8. Els propietaris acostumen a tenir vaques? El nombre d'aquests animals s'incrementa o disminueix, des de quan, per què? Hi ha una raça de bestiar característica, des de quan, quines qualitats té? On es compra el bestiar boví?
9. Quantes vaques té, al començament de l'hivern, un propietari mitjà, i un gran propietari? Dates d'entrada a l'estable i de sortida, menjar durant l'establació. Les vaques resten tot l'hivern en el mateix corral? En quins trossos pasturen a la primavera i a la tardor, en ramats particulars o comuns? En quins paratges pasturen a l'estiu, en ramats particulars o comuns, i aleshores fan nit al poble, a fora, en un refugi?
10. Si hi ha muntanyes per a vaques, quines són? Són propietat comunal o individual? N'hi ha que hagi canviat el tipus de propietat? Per qui són explotades? En quines condicions s'accepten els ramats? Quin és el personal de la muntanya, nombre de persones i les seves ocupacions? S'hi fabrica mantega o formatge i de quin tipus? El ramat roman tot l'estiu al mateix lloc, o bé es mou? Es tanca de nit a cortos? Està lligat a estaques? – Hi ha paratges reservats per a vedells, per a bous joves, per a ovelles i cabres?
11. Es ven la major part de la llet als paisans, en quina època? En les diferents estacions de l'any, es fabrica mantega o formatge, a les cases, als obradors? Des de quan hi ha aquests obradors? Són individuals, cooperatius, alternen? D'on prové el seu formatge? On es venen la mantega i el formatge?
12. Es venen els vedells joves, a quina edat, on, amb quina finalitat? Si s'engreixen, què se'n fa de la producció engreixada? Es venen, a quina edat, on, amb quina finalitat? – Tenen bous? Nascuts a la contrada? Comprats fora de la comarca, on? Els tenen per treballar, per engreixar? On els revenen?
13. Els propietaris acostumen a tenir ramats d'ovelles? El nombre de caps d'oví puja o baixa, des de quan, per què? Hi ha una raça d'ovella específica, des de quan, quines qualitats té? On es compren les ovelles?
14. Quantes ovelles tenen, a començaments de l'hivern, els petits, mitjans i grans propietaris? Data d'entrada al corral i de sortida; alimentació durant l'establació. En quines partides pasturen les ovelles, a la primavera, l'estiu i la tardor? En pastures particulars o comunals, en ramats particulars o comuns? A l'estiu, dormen al poble o bé al camp, en refugis o en simples tancats? A l'hivern, es mantenen sempre en el mateix corral?

15. Les ovelles, pareixen un o dos cops l'any? En quines estacions? Els xais de cada tongada s'engreixen, des de quan, amb quin menjar? A quina edat es venen, on? Si són criats, fins a quina edat es tenen i on es venen? Altrament, s'engreixen o es crien? Fins a quina edat es guarden els animals i on es venen?
16. Es dediquen al negoci dels corders? On es compren, a quina edat i en quina estació de l'any? Quant de temps es tenen? Com se'ls alimenta? On, a quina edat i en quina estació es venen?
17. Si només es conserva el ramat oví, ovelles o corders, durant una temporada, quin tipus de comerç es practica amb ells?
18. Es fa formatge de llet d'ovella, i en aquest cas, on es ven? – On es ven la llana? Hi ha encara teixidors? – El fem d'ovella encara es recull a la muntanya? Com es baixa?
19. Es crien cabres, eugues, porcs? Des de quan i amb quines condicions?
20. El treball dels camps el fan vaques, bous, muls, rucs, cavalls? Hi ha hagut cap canvi al respecte i per què?
21. El bestiar del país marxa a estiuar o hivernar en altres llocs, a on, per quina ruta, en quines condicions? Les mateixes qüestions si el bestiar ve a estiuar o hivernar a la comarca.
22. Hi pastura algun ramat transhumant, des de quan, per quina ruta, en quines muntanyes, en pastures comunals o privades? S'incrementen o disminueixen, per què? Quines són les muntanyes dels ramats transhumants? N'hi ha algunes especialment degradada, quines, per què?
23. Principals mercats i fires de la regió per als productes lactis i el ramat. Indiqueu si aquests estan especialment dedicades a determinats productes o animals. De quina comarca venen? Principals colls freqüentats per anar-hi.
24. Plànol de la casa d'un propietari que tingui bestiar. Planta de la quadra-graner si està separada de la casa. Planta dels habitatges de muntanya.
25. Quins són, en ordre aproximat d'importància, els principals recursos del país? Les vies de comunicació han influït en el desenvolupament econòmic, quines, des de quan? En particular, han beneficiat l'explotació del bestiar i dels seus productes? Quins són els progressos de tota mena realitzats en les explotacions de bestiar (cura dispensada als animals, arranament dels estables, organització de les pastures, etc., comercialització més fàcil i més profitosa dels animals i dels seus productes...)?

II

Enumeració de les muntanyes de vaques, de bous, d'ovelles. Indiqueu per a cadascuna el sistema de propietat, comunal o individual; la superfície, el nombre d'hores de camí que representa per al bestiar l'àrea més extensa de la muntanya, el nombre d'animals de cada espècie que fan estiuada, el nombre total de desplaçaments, el nombre de moviments fets cada estiu.

Quines són les dues muntanyes, l'una la més allunyada, l'altra la més propera al poble? Quant de temps triga el bestiar a arribar a cadascuna?

Quines són les muntanyes on s'hi va abans, i a on més tard; d'on s'hi baixa més aviat i més tard?

Les muntanyes de vaques s'han transformat en muntanyes de bous, en muntanyes d'ovelles? Les muntanyes de bous fins en muntanyes de vaques? Quines? Quan? Per què?

Nombre total de persones ocupades a l'estiu a les grans muntanyes? D'aquest total, quantes dones, quants joves menors de quinze anys? Quantes persones forasteres hi ha al municipi? D'on vénen?

Nombre total de caps de bestiar gros que passen l'hivern al municipi, que passen l'estiu al municipi. El mateix per al bestiar menut.

Nombre de caps de bestiar gros foraster que vénen a hivernar a la comuna, que vénen a estiuar; d'on vénen? Les mateixes qüestions per al bestiar menut.

Principals veïnats de muntanya habitats a l'estiu. Quantes famílies hi fan estada? Quantes persones en total? De quina data a quina alta data?

Principals indrets on la gent viu a la primavera i a la tardor? Quantes famílies hi són? Quantes persones en total?

Hi ha cases o granges en què la gent o el bestiar hi passi una part de l'hivern, abandonant el seu habitatge principal? En quin veïnat es troben? De quina data a quina altra data acostumen a allotjar-s'hi?

Nombre de famílies i habitants que resten tot l'any a la mateixa casa.

Ph. ARBOS

*LA VIE PASTORALE DANS LES ALPS FRANÇAISES,*DEL SR. PH. ARBOS³(Raoul Blanchard, 1922)⁴

Acollim amb alegria, en aquesta ressenya, l'aparició del bon llibre del nostre col·laborador Ph. Arbos sobre la vida pastoral. Vet aquí el primer treball de conjunt dedicat als Alps francesos i la primera tesi concebuda, preparada i completada a l'Institut de Geografia Alpina. El seu èxit és un bon auguri de les que seguiran.

No és pas que el llibre del Sr. Arbos no tingui cap defecte. En l'acte de lectura de tesi vam importunar el futur doctor en relació a negligències de detall. També va ser criticat el seu mètode expositiu. Es va criticar el seu índex, els títols dels capítols. Però el fons resta intacte i només ha estat objecte d'observacions sense importància. És d'aquest fons que ens agradaria ocupar-nos aquí.

Una introducció a la vida pastoral en general i als Alps en particular; una primera part dedicada a les condicions de vida pastoral als Alps francesos; una segona sobre l'explotació ramadera; una tercera sobre els gèneres de vida pastoral; una quarta sobre la vida pastoral en relació amb l'hàbitat i la circulació, tal és el marc en el qual el Sr. Arbos ha ordenat l'enorme aplec de coneixements que aporta sobre l'objecte d'estudi.

La **Introducció** defineix la vida pastoral, un gènere de vida basat en l'ús extensiu de les pastures que es realitza mitjançant desplaçaments periòdics. Es poden distingir dos tipus: el *nomadisme*, quan els ramaders es mouen amb els seus animals i la *transhumància*, quan són només pastors especialitzats els que acompanyen el bestiar. Aquests dos tipus, la vida pastoral de muntanya, els combina tot modificant-los. El resultat és un gènere de vida particular, complex i canviant, que es troba una mica arreu del món, i en els Alps en particular, on la seva importància resta testimoniada per la toponímia. Es tracta d'un esbós, un dibuix molt esquemàtic, d'un estudi que cal esperar que algun dia el Sr. Arbos ens donarà, sobre la vida pastoral de muntanya en general.

3. Ph. Arbos, *La vie pastorale dans les Alpes françaises. Étude de géographie humaine*. París, A. Colin, 1922, in-8°, 718 p., 54 fig., 14 pl. fot., 2 mapes fora text.

4. Publicat a *Revue de Géographie Alpine*, 1922, vol. 10, núm. 3, p. 459-471. Vegeu la versió original francesa a: https://www.persee.fr/doc/rga_0035-1121_1922_num_10_3_1733

Amb aquestes definicions esbossades, quines són doncs, als Alps francesos, les **característiques de la vida pastoral**? Aquí hem de distingir entre les característiques físiques i les característiques humanes, si bé la influència de l'home condiciona i interfereix en els factors físics. Són, d'una banda, la presència i extensió d'una zona pròpiament pastoral, d'altra banda els sistemes d'explotació d'aquesta zona: tipus de propietat de les pastures, intensitat de la sega i dels cultius fins a aquesta àrea, cosa que determina un gènere de vida especial.

La zona pastoral. – En primer lloc no oblidem que, de nord a sud, hi ha una gran varietat als Alps, degut tant al sol com al clima. Però tant al nord com al sud, sempre trobem una zona reservada més que res a la pastura, allò que la botànica anomena els prats alpins. Quins són els límits i, per tant, l'abast?

El límit més senzill és el superior; depèn gairebé exclusivament dels factors físics, exposició, naturalesa del sol, grau de pendent, etc. El límit inferior és força més incert. Sens dubte, l'extensió cap amunt dels arbres és el que assenyalava la frontera del prat alpi. Però és d'allò més variable. Si els escarpaments, tot preservant els boscos de l'explotació, detenen el progrés dels prats cap avall, freqüentment aquest prat alpi ha estat el seu domini en detriment dels arbres, i gairebé sempre per efecte d'una voluntat deliberada dels homes. “Des de les ribes del llac Léman fins a la Mediterrània, la zona pastoral ha usurpat la forestal, gràcies a les devastacions realitzades de forma deliberada per l'home”; usurpació molt antiga als Alps del Sud, més recent i menys greu al nord. D'altra part, la zona té annexes, clarianes i màquia, enmig del domini forestal; landes, guarets erms, velles prades, per sota de la franja forestal. La proporció d'aquestes superfícies pastorals en relació a l'extensió total del país és interessant de considerar; Ph. Arbos ho dibuixa en un mapa (fig. 7) que mostra que aquesta proporció creix dels Prealps envers l'interior, i de nord cap a sud. El mateix es pot dir de la proporció de terres llaurades respecte de la superfície de pastures; s'observa l'increment de la pastura fins a esdevenir deu vegades més extensa que els conreus en remuntar les valls intra-alpines (fig. 8).

En aquesta zona pastoral, com s'organitza la *propietat*? Antigament, pertanyia exclusivament als senyors i a l'Església, que la van concedir als pagesos per establiment. Fins i tot avui en dia, la propietat individual és molt escassa, i menys freqüent a mesura que augmenta la naturalesa herbàcia de la vegetació. Per tant, la propietat col·lectiva domina; és sobretot comunal.

Tanmateix, no només es mena el bestiar a la zona de pastures. S'utilitza per a altres usos: es dalla i es conrea. Per tal de tenir fenc per a l'establiment d'hivern, a l'edat mitjana es va practicar a gran escala la *sega* de les altes pastures; però el treball és tan penós, el rendiment tan minso, el transport tan difícil, que aquesta operació està en constant disminució, malgrat les pervivències regionals.

Pel que fa a l'*agricultura*, s'ha mantingut fins als nostres dies combinada a les zones de pastures amb el bestiar. En aquest país tancat molt de temps, on la vida de relacions era embrionària, calia practicar els cultius a tot arreu, fins i tot a les altes pastures, i els

contrastos d'altitud, en donar lloc a la varietat del paisatge vegetal, engendrava alhora la corresponent varietat de recursos. D'aquí aquests cultius desenvolupats tan amunt en altitud, a despit d'un clima hostil, que massa sovint els fa marcir. Cal fer esment aquí a les dues descripcions ampliades, ben vives, que el Sr. Arbos dedica, l'una a la commiseració, podríem dir, envers els cultius d'alta muntanya (p. 117-120), i l'altre a l'antiga vida de relacions (p. 124-137); l'una justifica, l'altra condemna l'audàcia d'haver volgut establir aquests cultius a l'altitud on encara són visibles. Cada cop es veuen anar a menys; gràcies a les facilitats d'importació, l'agricultura tendeix a retirar-se més i més de la zona alpina, deixant-la a la seva vocació natural, l'explotació ramadera.

L'explotació ramadera, forma essencial d'ús de la zona de pastures, presenta formes variades, variades en el temps, diverses en l'espai.

Amb l'ajuda de l'estudi dels cartularis dels monestirs, el senyor Arbos ens dibuixa un quadre de la importància del bestiar en els dominis de l'edat mitjana, de les característiques d'aquest bestiar, del seu paper en la vida econòmica, del repartiment de les espècies; remarco aquí l'enginyosa explicació de la presència dels ovins al Vercors, que sembla deguda a les facilitats que troba la transhumància en aquest massís. Després fa una panoràmica de l'economia pastoral al segle XVIII, amb les seves grans mancances, escassetat de farratges, manca de prats artificials, extensió excessiva dels cultius, manca d'atenció al bestiar. Però un dels millors capítols del llibre, i un dels més innovadors, és el que tracta de la crisi econòmica del segle XIX, a la qual hi afegeixo el desenvolupament de la revolució agrícola. El senyor Arbos demostra aquí que entre 1800 i 1850, els Alps estaven massa poblats per a l'economia d'aleshores; que patien una sobrecàrrega d'homes i de bestiar, i que la pobresa era el resultat inevitable d'aquesta sobrecàrrega. Precisament el moviment de despoblament, i sobretot la disminució en el nombre d'animals (la desovinització) va permetre una millor utilització dels recursos. Les bèsties que es tenen avui dia són força menys nombroses; però el seu pes ha augmentat d'un 20, un 30, un 40%; no cal confondre nombre i riquesa. La nova economia es caracteritza per la restricció dels cultius, l'extensió dels farratges, a la qual ajuda l'increment dels prats naturals i el desenvolupament de prades artificials sota la influència dels fertilitzants químics. Millor alimentats, els animals es destinen a nous negocis: les ovelles, el nombre de les quals també va disminuint, ja no es crien només per la seva llana i fems, sinó més que res per la seva carn, i el bestiar gros és sobretot encarregat de subministrar llet, producció que ha intensificat el desenvolupament de les formatgeries. Aquestes són els trets generals de l'explotació actual; resta per examinar-ho tot al llarg dels Alps francesos, segons el predomini de les diverses espècies ramaderes.

Aquestes espècies són gairebé exclusivament ovelles i bovins, atès que de cabres n'hi ha poques i la cria de cavalls i mules es limita a regions poc extenses. Hi ha, doncs,

comarques de ramat menut, d'altres on predomina el boví i, finalment, regions mixtes. L'explotació a les *comarques de ramat menut*, que són els Prealps meridionals, s'explica per l'escassetat de pastures naturals i per una combinació d'agricultura i ramaderia, on la primera tot sovint preval. Però l'obertura de carreteres, en afavorir la penetració de fertilitzants, ha provocat l'extensió dels prats artificials; el farratge ha esdevingut tan abundant que normalment es pot prescindir de les pastures i alimentar els animals a l'estable. Així, es poden engreixar ràpidament, vendre'ls joves i grassos, per a carnisseria; també el nombre de moltons ha disminuït moltíssim, mentre que ha augmentat, o disminuït poc, el d'ovelles i xais.

Les comarques de ramat gros són la Savoia i el Delfinat humit. Aquí el progrés de l'intercanvi comercial, ja antic, va provocar l'extensió dels prats naturals. Amb la millora de les possibilitats d'alimentació, s'han pogut seleccionar les races, fixar i difondre els tipus *tarin*, de Villard-de-Lans, d'Abondance. Una mica per tot, hom es dedica a l'explotació lletera d'aquests animals, a la qual contribueixen en gran mesura les formatgeries. Pel que fa a la ramaderia clàssica, és l'especialitat de valls molt remotes, amb vastes pastures poc aptes per a l'explotació lletera per raó de l'altitud, i que tenen menys dificultats per exportar animals vius que no pas mercaderies.

L'explotació ramadera en *les comarques mixtes* varia per regions. La part sud de la depressió subalpina i el Gapençais, que són, pel seu emplaçament, relleu i clima, una zona de transició, tenen tant d'oví com de boví, i la seva explotació tendeix a seguir els mateixos termes que a les comarques especialitzades. Els alts Alps interiors del Delfinat i de la Provença, per contra (Oisans, Briançonnais, Queyras, Embrunais, Ubaye), han transformat molt menys la seva economia pastoral, en particular en la ramaderia d'ovelles. No passa el mateix en "el rerepaís de la Riviera". El Sr. Arbos ha estat particularment encertat en proposar aquest terme i agrupant les diverses regions que abraça, regions amb la característica comuna d'haver-se adaptat a les necessitats de la Côte d'Azur. Sota aquesta poderosa influència, el bestiar gros va en augment, i la producció lletera destinada a la Riviera és la principal preocupació de la nova economia; l'oví ha disminuït i la seva cria tendeix a ser menys arcaica.

Una bona conclusió resumeix tots aquests detalls, que els esforços lectors s'alegran de veure indicats tot seguit. Es mostra com els Alps han arribat, cap al 1914, a una mena d'equilibri entre els recursos naturals i l'explotació humana, el bestiar gros tendeix a substituir les ovelles, es generalitza la indústria lletera, la cria d'ovelles tendeix a adoptar una forma particularment perfeccionada. A partir d'ara serà impossible abordar l'estudi de les condicions agrícoles de qualsevol racó dels nostres Alps sense meditar llargament les idees expressades pel Sr. Arbos en aquest llibre II, i sense inspirar-se en els seus estudis de detall. D'altra banda, estem prou armats per poder passar a l'estudi dels gèneres de vida pastoral produïts per l'explotació del bestiar.

Els gèneres de la vida pastoral poden ser, als Alps francesos, reduït a tres tipus, tanmateix d'importància molt desigual: el gènere de la Savoia, el dels Prealps meridionals, el dels Alps provençals, segons la distribució que mostra el mapa (fig. 16, p. 385). Aquests gèneres es desenvolupen entre l'hàbitat permanent del poble i l'hàbitat temporal de la *muntanya*, que és de naturalesa molt variada. Hi ha, doncs, unes *grans muntanyes* que apleguen força animals confiats a uns pocs homes, amb una tasca especialitzada, i *petites muntanyes*, a on cada família té cura del seu ramat. Entre el poble i la muntanya, hi ha les *muntanyetes*, a vegades de pastures, a voltes agrícoles i de pastures alhora; també les *remues* (moviments transhumants) sempre dins la zona de cultius; d'altra banda les *granges* on el bestiar hi viu sol, sense els seus propietaris. Tot això és molt antic, i el Sr. Arbos dona (p. 389-395) interessants proves extretes dels documents de l'edat mitjana, de la mateixa manera que demostra que els hàbitats temporals no solen ser pas antics caserius permanents buidats pel despoblament. Donades aquestes definicions, i havent descrit el règim d'establució que duen els animals al poble, a l'hivern, el Sr. Arbos puja a les muntanyes i ens manté amb ell al llarg de les 150 pàgines cabdals del seu llibre.

El gènere de vida de la Savoia comporta l'explotació tant mitjançant *grans muntanyes* com per *petites*. Quin és, doncs, l'origen d'aquests dos modes?

Ni la naturalesa del sòl, ni el relleu, ni el clima, ni el sistema de propietat ni la història, no proporcionen cap explicació satisfactòria. Tanmateix, ens sembla que la petita muntanya regeix principalment a les regions més seques i més meridionals que no pas la gran, i que potser seria aconsellable cercar per aquí una explicació del fenomen.

La distinció, en qualsevol cas, és essencial, perquè les condicions d'explotació, d'*inalpage* [ascensió del ramat als Alps], de vida dels homes i de les bèsties varien d'una forma a l'altra. A les grans muntanyes, l'explotació resta generalment en mans d'una mena d'empresari pastoral, el *montagnard*, que pren "en comanda" durant l'estiu el bestiar dels altres i fa el mateix amb el seu durant l'estació dolenta; el període d'*inalpage* és més fix i generalment més curt; la densitat humana és molt baixa, la densitat animal molt forta. Per contra, a les petites muntanyes, cadascú estiu només el seu bestiar, tot i que hi ha una tendència a impedir la decadència de la vida pastoral llogant o comprant animals per estiuar; la durada de l'*inalpage* és menys uniforme, atès que depèn de l'arbitrarietat de cadascun, i generalment és més llarg, en ser els llocs més al sud; la densitat humana és forta, i a l'estiu hi ha un veritable poblament de la zona pastoral. Ja sigui a grans o petites muntanyes, aquesta vida pastoral, de la qual el Sr. Arbos dona en aquestes pàgines una anàlisi que no es pot demanar que sigui més completa, més precisa o més útil, està en decadència, sota la influència de la creació de les formatgeries, instal·lades avall, en els pobles, de la crisi de la mà d'obra, de les necessitats especials del turisme.

Tot això pel que fa als trets generals. El Sr. Arbos reforça la seva panoràmica procedint, tot seguit, a l'estudi de les "aplicacions regionals", si les poden anomenar d'aquesta manera. A la regió de grans muntanyes, a algunes comarques les migracions són

simples, com ara a la Chartreuse, el Beaufortain, Belledonne; els desplaçaments es limiten a una transhumància d'estiu. A les altres, els moviments són *complexos*; a més del desplaçament de bestiar a les pastures, s'afegeixen moviments de diversos tipus; aquí s'hi troba la vall d'Arve cap a Sallanches, i sobretot la Tarentaise. El Sr. Arbos ofereix en 15 pàgines (470-485) un estudi detallat de les migracions pastorals i agrícoles d'aquesta bella vall, on explica de manera brillant el grau de complexitat dels diferents tipus de desplaçaments que s'hi presenten; vet aquí, segurament, un dels capítols més penetrants i instructius del seu llibre.

En les comarques de petites muntanyes, és a dir, aquelles en què els desplaçaments de població per a l'estiuada són forçosament més amplis, cada família segueix els seus animals cap a la zona alpina, tanmateix presenta també diversos tipus de migracions. Algunes es poden qualificar com a *simples* perquè només hi ha un estatge d'hàbitat temporal (Oisans, Haut-Embrunais). A d'altres, la *complexitat* deriva de la presència per sobre del poble de dos hàbitats temporals superposats; aquest cas es presenta, a més de barrejar-se amb el tipus simple, a Chablais, a Briançonnais, a Maurienne. A propòsit d'aquesta gran vall, el Sr. Arbos ens aporta, com ho fa per a la Tarentaise, una anàlisi exhaustiva, sense negligir cap detall. Aquesta forma de procedir, que no defuig cap dificultat ni vol deixar res a l'ombra, potser aclapara una mica el lector que vol absorbir el llibre d'una sola tirada; però omple de satisfacció l'expert, que d'aquesta manera comprova com es plantegen i resolen metòdicament els problemes més complexos.

La mateixa metodologia porta a l'autor a estudiar a part dos casos difícils, els de les Bauges i el Genevois, on s'hi juxtaposaven grans i petites muntanyes, i això ens dona dues ben construïdes i útils monografies de la vida rural en aquests massissos. De la mateixa manera, els Alps Marítims, gràcies a un conjunt de trets físics i humans diferenciats, presenten en la utilització de les seves grans i petites muntanyes, trets summament originals i d'una extrema varietat, on les migracions temporals romanen ben vives a tot arreu. Finalment, la conclusió sobre aquest gènere de vida de la Savoia resumeix clarament els principals resultats: les migracions simples dominen a les altes valls, o a les terres baixes, o en regions de relleu poc contrastat, en una paraula, en aquelles en què hi ha poca diferència d'altitud entre pobles permanents i muntanyes; les migracions complexes caracteritzen les valls fondes, amb sostres altitudinals baixos, com ara la Tarentaise mitjana i la Maurienne mitjana. D'aquesta manera sembla que les formes complexes d'aquest gènere de vida estan molt lligades als factors físics.

Un cop enllestit l'estudi del gènere de vida de Savoia, resta poc a afegir. El gènere dels Prealps meridionals, com el dels Alps provençals, veu l'esllanguiment de la vida pastoral, reduint-se a desplaçaments insignificants. Aquest caràcter és menys marcat als Alps provençals, Gapençais, Bas-Embrunais, Queyras, Ubaye, Haut-Verdon; les migracions de bestiar conserven la seva importància. Aquests pastures de muntanya de les comarques de tipus provençal, afirma Arbos, continuen sent un estatge d'assentament animal, però no pas un nivell de poblament humà. L'autor ens sembla, d'altra

banda, atorga una importància exagerada al caràcter repulsiu que el flysch extret de l'Embrunais i de l'Ubaye tindria en els habitatges temporals; no hi ha res més variat que el flysch, i a moltes altes valls de l'Embrunais, l'Ubaye, Haut-Verdon, hi ha paisatges de flysch tan hospitalaris com els que genera qualsevol altra roca alpina. Aquestes migracions animals tendeixen per elles mateixes a desaparèixer dels Prealps meridionals. Gràcies al clima, els pobles són més enlairats; els moltons, que aquí dominen, es desplacen fàcilment cada dia de poble a la pastura. La major part dels Prealps del Sud no han tingut, o bé ja no en tenen, migracions pastorals; aquestes només es conserven una mica en els massissos amb fortes variacions d'altitud, els Prealps de Digne, Dévoluy, Bôchaine.

Hi ha una última forma de vida pastoral que porta el bestiar des de fora cap a dins de la serralada: és aquell que es coneix amb el mot de *transhumància* per excel·lència. El Sr. Arbos distingeix amb raó tres tipus: transhumància *normal*, que porta els animals de la baixa regió mediterrània cap als Alps; transhumància *inversa*, que fa hivernar a les regions exteriors als Alps els animals de la muntanya; transhumància *comercial*, que acull animals estrangers a les pastures alpines per al seu ràpid engreix. Sorgeix en el passat, a partir del segle XII, el desenvolupament i les modalitats del fenomen, fins al seu estat actual. Així per primera vegada tenim una avaluació (300.000) i una indicació sobre la distribució dels ramats transhumants: les regions que en reben més s'alineen del Mercantour al Vercors, a través de l'Haut-Verdon, el Dévoluy, l'Oisans. El senyor Arbos, com el senyor Buffault, no és pas hostil a la transhumància; no hi veu més que un fenomen normal, una "filla dels contrastos d'altitud, com tota la vida pastoral dels Alps francesos".

Aquesta vida pastoral, que marca tan profundament amb la seva empremta tota la geografia humana de la muntanya, reflecteix fortament la seva influència en dos fenòmens en particular, l'**hàbitat** i la **circulació**.

Aquesta influència s'exerceix tant sobre l'hàbitat *permanent* com en l'hàbitat *temporal*. Aquestes consideracions sobre l'hàbitat permanent als Alps francesos ens aporten un capítol molt innovador inspirat en les idees del senyor Demangeon sobre el repartiment de les cases "elementals" i les cases "d'altura", la seva forma, la seva distribució, les seves dependències. El problema de la convivència amb els animals mostra, com passa sempre quan parem atenció en els problemes de l'hàbitat, que "les condicions físiques no són necessàriament determinants". L'hàbitat temporal planteja problemes menys difícils, però que per a resoldre'ls cal una observació i una destresa no pas menor; el Sr. Arbos els ha tractat amb èxit, descrivint i explicant els sistemes de construcció i arranjament de caves, coberts destinats a mercat, desplaçaments transhumants i muntanyes-

tes, graners i pallisses, el seu agrupament, el seu emplaçament; ha observat i explicat especialment les diferències d'altitud d'aquests hàbitats, que evolucionen de l'exterior cap a l'interior dels Alps, i de sud cap a nord. Aquí, l'abundant il·lustració del llibre és un suport de gran valor.

Encara cal dir que tenim en especial estima el darrer capítol, que tracta del comerç del bestiar i dels productes lactis. És, en si mateix, una monografia completa d'un dels temes més densos. De bon començament, el paràgraf dedicat al flux d'exportació és molt il·lustratiu, en presentar la profusió i varietat de punts de venda. Però la impressió de complexitat resulta realment sorprenent amb el comerç interior; vet aquí el resultat d'un enorme treball d'informació, que condueix a conclusions senzilles i prudentes: el bestiar gros nascut a les altes pastures intra-alpines es desplaça mica en mica cap a les comarques transformadores, cada cop més allunyades, i d'aquesta manera aquest tràfec crea una autèntica solidaritat entre parts dels Alps ben allunyades les unes de les altres. Aquest quadre es completa amb un estudi de les fires, inclosa la seva distribució geogràfica i la seva freqüència estacional.

La conclusió és breu. Malgrat els símptomes de decadència, la vida pastoral està massa ben adaptada a les condicions naturals com per a desaparèixer. "La pastura continua sent el gran principi de la vida humana als Alps francesos."

Serà fàcil convèncer-nos, així ho esperem, que hi ha força novetats en l'estudi del Sr. Arbos, i que ens hi aporta el resultat d'una feina ingent. Ningú no ho sap millor que qui escriu aquestes línies, que l'ha vist enfeinat sense parar, que sovint l'ha acompanyat sobre el terreny. Per si sola, la bibliografia de 414 entrades que l'autor inclou al final del seu llibre no dona prou idea de la immensa informació que representa la seva *Vie pastorale*; de fet, els capítols més rics i més valuosos són el resultat de les seves enquestes personals. Han estat elaborats al llarg dels senders de muntanya, a ple sol i sota la pluja, al llarg de la serralada.

També ens agradaria que s'apreciés fins a quin punt serà útil aquest llibre. Al capdavall, no està pas lluny d'aportar una Geografia humana dels Alps francesos i una Geografia de la vida pastoral a la muntanya temperada. I no només el geògraf, sinó l'agrònom, el forestal, l'administrador, hi trobaran en abundància informacions, idees assenyades, temes de reflexió. A partir d'ara serà impossible estudiar, en relació als Alps o a qualsevol altra serralada europea, un problema que afecti l'explotació de la muntanya, sense referir-se al Sr. Arbos i a la seva obra.

Raoul BLANCHARD

ELS CORRENTS MODERNS DE LA GEOGRAFIA. UN ASSAIG ALS ESTUDIS NORMALS

[Pau Vila], (1922)⁵

Fa segles que la Geografia no és ja una nomenclatura, encara que moltes escoles posen "textos geogràfics de noms" en mans de les generacions que pugen. D'un quant temps ençà no és tampoc aquesta ciència una descripció superficial més o menys viva, de la Terra i de la vida que els homes hi fan, com apareix sota la ploma d'un Michelet i d'un Reclus.

La concepció alemanya dels Humbolt, dels Ritter i dels Ratzel empenyé la Geografia vers el rang d'una ciència natural.

Els geògrafs francesos contemporanis, estimulats per aquesta orientació germànica, copsaren ben tost la influència de l'home sobre la superfície de la Terra, i recíprocament la influència del medi ambient sobre l'home, i, amb la gràcia de l'esperit francès, esbossaren la Geografia humana, bo i alliberant-se del determinisme que la concepció de la Geografia com a ciència natural portava, enlairant per sobre el medi físic l'enginy humà.

I aquesta concepció geogràfica té per basament la fisiografia, avui plenament considerada com una de les ciències naturals.

Així, les manifestacions de vida de la terra i de l'home en maridatge són, doncs, les que cerca el geògraf avui. Aquesta ciència s'ha deslliurat de la vella visió estàtica del planeta i de la humanitat, per seguir, amb sentit dinàmic, l'evolució constant del món amb tot el que hi viu.

Els pocs anys d'aquesta ciència novella, la Geografia humana, fa que els seus mètodes de treball i els seus límits no siguin ben precisats, malgrat l'esforç d'un bon aplec de geògrafs francesos que comença amb el Mestre Vidal de la Blache i culmina amb Jean Brunhes, l'ordenador d'aquests nous estudis.

Nosaltres, que havem perdut el sentit geogràfic dels temps dels nostre Comtes-Reis, d'aquell temps en els quals la cartografia, o era genovesa, o pisana, o catalana; nosaltres, que avui ens trobem embolcallats també en la foscor geogràfica dels altres pobles ibèrics, nosaltres, a Catalunya, no hem aportat res a aquesta nova manera de veure la Geografia.

5. Publicat al *Butlletí dels Mestres. Suplement pedagògic de la revista Quaderns d'Estudi de la Mancomunitat de Catalunya*, núm. 2 (Barcelona, 15 gener 1922), secció "Pedagogia", p. 2-5. No consta el nom dels autors, si bé evidentment és redactat per Pau Vila, potser amb la col·laboració de Jaume Marcet, com anota Montserrat Galera en la bibliografia publicada en la *Miscel·lània Pau Vila*. Hem mantingut la grafia original tret de regular algun escadusser accent, l'ús de les majúscules en els topònims i unificar la vacil·lació ortogràfica que afecta el topònim Terrassa. Tanmateix assenyalam amb un "sic" les formes que avui dia es consideren errades gramaticals.

La Geografia, a casa nostra, quan ha estat quelcom apreciable, ha estat tan sols excursionisme. Encara per *veure* Catalunya cal llegir les guies dels benemèrits Artur Osona [sic] i Cèsar August Torras. Fora d'aquests itineraris de conjunt, resta alguna monografia comarcal o local, més històrica o mèdica que geogràfica.

La carta geogràfica, base indispensable per a l'estudi, no la tenim. Un intent meritori de mapa, el d'en Brossa, no és suficient. L'Estat espanyol, dins el seu pla de carta topogràfica a 1:50.000, sols ha publicat alguna fulla extrema [sic], arreu del nostre país. Ara, darrerament, l'Estat Major de l'Exèrcit ha donat la fulla [sic] de la Serra de Cadí, a l'escala d'1:100.000, única de terres catalanes. Sense aquesta mena de materials cartogràfics, és ben difícil fer la Geografia d'un poble.

La Mancomunitat de Catalunya, copsadora de totes les necessitats urgents, ha organitzat el Servei del Mapa de la nostra terra. La tasca llarga es va fent.

Però mentrestant (havem de conèixer-nos) calia emp[r]endre l'estudi geogràfic de Catalunya, aprofitant els pocs materials dispersos, elaborant-ne de nous, i sobretot, despertant en la gent jove l'interès per aquesta mena d'estudis, que, per a nosaltres, els catalans, constitueixen el compliment d'un deure nacional inajornable.

El sentiment d'aquesta necessitat i d'aquest deure hi és: entre altres proves podem citar els fets concrets dels professors de Geografia de les Normals de Girona i de Tarragona, Srs. Santaló i Galés, els quals han emprès estudis comarcals en companyia de llurs alumnes.

Encertadament, els dos esmentats professors han començat els estudis per les comarques pròximes a llur centre de treball.

Així mateix, dins els Estudis Normals de la Mancomunitat, en organitzar l'ensenyament de la Geografia de Catalunya, els professors en Jaume Marcet i en Pau Vila, mancats de material per acomplir llur tasca, han cregut del major interès dedicar-se preferentment a la determinació geogràfica de nuclis concrets, com són les comarques, reservant per a una segona part de llur treball de curs l'estudi total de Catalunya, que de moment ha d'ésser incomplet i fragmentari.

Amb el primer grup d'alumnes es dedicaren l'any passat a estudiar el Vallès. Aquesta limitació permet profunditzar cada un dels aspectes geogràfics i fa *veure* millor els mètodes de treball que sobre un tot homogeni es destaquen més bé que sobre la complexitat regional. Demés, la iniciació per la geografia comarcal té l'avantatge de mostrar la possibilitat del treball individual, dins els nous corrents geogràfics, als futurs mestres que s'escamparan per diversos indrets de Catalunya.

Hom treballà, en el susdit curs, assajant l'aplicació dels procediments de treball emprats a França i a Suïssa en aquest ordre d'estudis.

Alumnes i professors recorregueren sovint la comarca vallesana, arreplegant dades i observacions que, després, s'ordenaven i estudiaven en la classe.

Com que la formació geogràfica dels alumnes mestres que formaven aquest curs era incompleta i mal orientada per als estudis a emp[r]endre, calgué intercalar lliçons de coneixements generals que altrament podien haver estalviat.

Aquest curs, mentre els alumnes de segon any estudiaran la Geografia general de Catalunya a base dels principis adquirits en l'estudi comarcal fet l'any passat, els de primer repetiran l'estudi del Vallès, utilitzant molts dels elements recollits i seguint un programa més definit, que és el que oferim als nostres llegidors.

La comarca com a realitat geogràfica positiva.— Característiques principals: geològiques, fisiogràfiques, etnogràfiques i històriques.

Les comarques catalanes. El Vallès.— Dificultats actuals per a la delimitació. Conveniència d'estendre i profunditzar els estudis geogràfics i històrics per a la fixació dels límits. La nomenclatura comarcal d'ara. Assaig d'estudi geogràfic del Vallès.

Idees generals de Geologia.— Evolució geològica del nostre planeta. Materials constitutius de l'escorça terrestre. Llor disposició. Èpoques geològiques i pisos.

Idees generals de Fisiografia.— Evolució del relleu terrestre. Moviments orogènics. El treball d'erosió de les aigües. Nous terrenys.

Les valls fluvials del Vallès.— Estudi, sobre el terreny, de la vall de la riera de Rubí. Els diversos nivells fluvials en les terrasses. Evolució d'aquest tipus de valls. Generalització, a les altres valls similars vallesanes, de les observacions i dels estudis fets.

Les planes vallesanes.— Estudi directe de la plana de Sabadell. Formació al·luvial quaternària. Les seves barreres muntanyenques al migdia i al nord. Altres planes de la comarca.

Els turons d'alt Vallès occidental.— Estudi dels serradets del Padró dels Tres Batlles, entre Martorell i Terrassa. Procedència de les argiles, calisses [sic], arenisques i conglomerats observats. Fàcies continental d'aquests elements. L'antic llac vallesà. Les argiles groguenques fossilíferes. Fàcies marítima d'aquests terrenys. Transformació del llac vallesà en badia mediterrània. Més argiles, arenisques i conglomerats rogencs: nova fàcies continental. Tancament de la badia mediterrània i formació del nou llac vallesà. L'escolament pel coll de Montcada.

La fosa tectònica vallesana.— El Farell. El granit de la base. Origen igni d'aquestes roques. L'esfondrament vallesà. Les formacions pissarroses. Les estratificacions dels llits en el [sic] Farell: llur significació.

Les serralades que enclouen el Vallès.— Els terrenys silúrics, devònics i carbonífers de l'època primària. El gran mar primari. Plegament de les serralades hercinianes. Aixecament de la serralada costera. El Montseny. Formació i estructura de la serralada mitjana. La falla septentrional de la fosa tectònica i les deus termals de Caldes i la Garriga.

Síntesi fisiogràfica de la comarca.— La vall vallesana i els serralades que la rodegen. Excavació de les conques fluvials. Els congostos del Llobregat (Cairat, Martorell) i del Congost (la Garriga). Les valls recloses en les serralades. Paral·lelismes dels corrents fluvials. Els canals de desguàs al peu de la serralada costera. Els serradets característics de la comarca. Les terrasses quaternàries.

Idees generals de Meteorologia.— La temperatura, el vent i la pluja. Climes.

Generalitats sobre la situació climàtica de Catalunya.— Manifestacions generals dels factors climàtics a Catalunya.

El clima vallesà.— Les tres zones pluviomètriques del Vallès. Dades meteorològiques numèriques d'algunes poblacions vallesanes. Característiques estacionals d'aquesta comarca.

Influència de les condicions geològiques i climàtiques sobre la vegetació del Vallès.— Les tres zones de pluviositat i els tres tipus d'associació vegetal. La influència plujosa, la constitució geològica i les terres de regadiu en relació amb la vegetació. Vegetació espontània i vegetació conreada.

Les zones de vegetació i l'altitud.— Els conreus i l'alçada sobre el nivell del mar. Límits de la vinya i olivera en el Vallès. Variació del temps de les col·lectes. El cas típic de successió de zones en el Montseny.

Idees generals de Geografia humana.— La transformació de la superfície de la terra pel treball de l'home. Les cases i els camins: poblacions i carrers. Terres de conreu, boscos i terres de pasturatge. Explotacions forestals i explotacions mineres.

Els pobladors del Vallès.— Monuments megalítics. Els ligurs. Els ibers: els laietans. Romanització. Les invasions gòtica i aràbiga. Toponímia vallesana. Tradicions i costums. Tipus i caràcter vallesà.

La distribució de la població en relació amb els fets fisiogràfics.— La població i la topografia del terreny. La població, les qualitats de la terra i la pluviositat. Els pobles que viuen de la terra. La part industrial del Vallès. Els nuclis urbans. La zona de població disgregada. Les valls secundàries del Ripoll, rieres de Caldes i de Tenes.

La cria de bestiar al Vallès.— Dependència de la vegetació conreada i espontània amb la ramaderia. Les vaques de llet a les cases de pagès. L'engreixament dels porcs. Els animals de corral i l'economia domèstica pagesa.

La casa de pagès vallesana.— Tradició. La casa i el clima. Aspecte arquitectònic. Conformació de la casa per a les necessitats agrícoles i ramaderes.

Les vies de comunicació.— El Vallès regió de passatge. Les vies de comunicació i les vies d'aigua. Els antics camins romans. Els vells camins reials. Les carreteres i els ferrocarrils d'ara. La barrera del Tibidabo i les comunicacions entre Barcelona, Sabadell i Terrassa.

Granollers, Vila-mercat.— La tradicional riquesa agrícola de la comarca. Granollers punt de convergència natural de vies de pas de comarques riques a una agrupació populosa. Configuració actual de Granollers. Diversos factors que l'han emmotllada. Les placetes de Granollers. Zona d'influència mercantil actual. Activitat industrial. Els obrers terrassans.

L'alt Vallès occidental.— Aspectes del terreny. Caràcter dels conreus que s'hi fan. La insuficiència de l'agricultura porta a la indústria. La indústria de draperia de llana: Sabadell, Terrassa, Olesa, Rubí i Castellar.

Sabadell, Ciutat-fàbrica.— Orígens i creixença de Sabadell. L'atracció de Granollers. L'encerclament del seu territori pel terme de Terrassa. Desenrotllament de la indústria llanera i cotonera a Sabadell. Aventatges [sic], per a la ciutat, del coll de Montcada. L'activitat industrial i mercantil sabadellenca.

Els nuclis de població secundaris.— Olesa, Rubí, Caldes de Montbuy [sic] i Sant Celoni. Característiques particulars de cada una d'aquestes poblacions.

Terrassa, Ciutat-fàbrica.— L'antiga Egara: restes. Repoblació: Terrassa. La topografia del lloc. Creixement de Terrassa en diverses èpoques i seguint diferents atraccions. Els dos nuclis de població: urbà i forà. Moviments d'atracció i repulsió entre Terrassa i Sant Pere. Desenrotllament de la indústria llanera a Terrassa. L'escassetat d'aigua porta a batanar el drap de llana als rius Ripoll i Llobregat. La barrera del Tibidabo. Moment actual de la indústria i comerç terrassencs. Terrassa és novament carrer de Barcelona.

Síntesi de la Geografia humana del Vallès.— Atracció vallesana catalana i forastera. Infiltració llewantina espanyola en els centres fabrils. L'atracció barcelonina sobre la comarca.

Nota.— Aquestes lliçons hauran de basar-se en algunes excursions pels indrets del Vallès més interessants per als nostres estudis.

Les excursions seran preparades pels mateixos alumnes amb cartes i plànols i lectures. En llurs curss hom p[r]endrà notes, es faran croquis i s'arreglegarà tot allò que pugui servir de documentació per al treball de classe.

Després es reuniran els resultats gràficament i per escrit.

En anys següents hi ha el propòsit d'estudiar les altres comarques de Catalunya, en la mateixa forma que el Vallès, per determinar a l'últim la Geografia general de la nostra terra. Però, essent aquesta labor tan llarga i complexa, els professors de la Càtedra de Geografia dels Estudis Normals tenen organitzada llur tasca en forma que permeti la col·laboració de tots els que es dediquin a aquesta mena de treballs o tinguin dades per a contribuir-hi, essent vivament agraïdes totes les aportacions.

Fons Pau Vila (ICGC) RF:47839. (Vegeu també: RF:48028).

Pau Vila (a la dreta del grup), a la presa de l'embassament de Sant Antoni, a la Noguera Pallaresa, en un viatge d'estudis de l'Escola del Treball, l'any 1921.

NOTÍCIES DEL CURS DE R. BLANCHARD EN LA PREMSA BARCELONINA

[Pau Vila], maig de 1922

La Publicidad, 21 de maig de 1922, edició del matí, p. 10, dues informacions.

Notas varias [...]

El profesor de la Universidad de Grenoble, M. Raoul Blanchard, dará los siguientes cursillos y conferencias:

a) Cursos monográficos de altos estudios y de intercambio de la Mancomunidad de Cataluña.

“Geografía humana de las montañas”, ocho lecciones, en lengua francesa.

I. La agricultura. – II. La vida pastoral. – III. Las vías de comunicación. – IV. La industria. – V. El habitante de la montaña; la forma de agrupamiento. – VI. La casa. – VII. La población. – VIII. La emigración montañesa. Días 22, 23, 24, 29, 30 y 31 de mayo, 1 y 2 de junio.

En la Universidad Industrial, a las siete de la noche. El precio de la inscripción es de cinco pesetas.

b) Conferencias en el Institut Français de Barcelona (Consejo de Ciento, número 338).

El estudio geográfico de las poblaciones (con proyecciones). El martes, día 23, a las diez de la noche.

La hulla blanca en los Alpes franceses (con proyecciones). Martes día 30, a las diez de la noche.

Estas dos conferencias serán públicas y gratuitas.

Mr. Raoul Blanchard y su cursillo de Geografía humana

El notable geógrafo francés llegará esta noche para dar durante dos semanas unas lecciones sobre Geografía humana de las montañas, en los Cursos Monográficos de la Mancomunidad de Cataluña.

Esta denominación de Geografía humana es algo sorprendente para los no iniciados en este género de estudios. Conviene aclararlo. Aquella Geografía, puramente descriptiva o estadística que nos hicieron aprender de niños, con harto aburrimiento por nuestra parte, no era realmente Geografía: era más o menos una guía o un nomenclátor.

Los modernos geógrafos, y, sobre todo, los franceses, la han vivificado. Hoy se estudia la Geografía como la influencia que tienen todos los elementos del ambiente físico: rocas y terrenos, configuración, clima y vegetación sobre las manifestaciones de la vida del hombre, las cuales modifican la superficie de la tierra: casas, poblaciones, caminos, cultivos y explotaciones pecuarias, mineras y forestales; y cómo el espíritu humano supera y modifica los obstáculos del ambiente. Este es un concepto dinámico de la Geografía, y así ésta se convierte en una ciencia natural. Tales son los fines de la Geografía humana.

Monsieur Raoul Blanchard, nuestro huésped desde esta noche, es uno de los trabajadores más inteligentes que tiene Francia dentro esta nueva ciencia.

Comenzó a profesar en la Universidad de Lille, mientras preparaba su tesis de doctorado: un estudio geográfico de la llanura flamenca, *La Flandre*, que publicó en 1906, el cual constituye un estudio acabado de esta región franco-belga-holandesa. Este libro le situó inmediatamente entre la pléyade de geógrafos franceses.

Después pasó de profesor de Geografía a Grenoble, y allí pudo desplegar su actividad de maestro y de creador. Él que había estudiado magistralmente un país de llanuras, ahora, situado al pie de los Alpes, había de convertirse en un especialista de la Geografía de la montaña.

Así ha creado allí un Instituto de Geografía Alpina, que constituye uno de los dos núcleos científico-geográficos más importantes del país vecino. El otro reside en París. Alrededor del joven maestro, y en la tranquilidad de la antigua ciudad del Isère, trabaja una juventud encendida en entusiasmo y movida por la actividad y el ejemplo del maestro.

Allí se publica la interesante *Revue de Géographie Alpine*, que él anima con su espíritu y con su pluma.

Monsieur Blanchard ha aclarado la confusa cuestión de la estructura física de los Alpes franceses; ha escrito también sobre la morfología de los Pirineos un interesante estudio, a base de la sola manera positiva de trabajar para un verdadero geógrafo: recorriendo a pie en dos ocasiones distintas toda la cordillera por la vertiente francesa. Por eso está ilustrado su trabajo con espléndidas fotografías, sacadas por él mismo durante sus excursiones.

Larga tarea sería dar una noticia de todos sus estudios publicados. Esparcidos en la revista antes citada, en *Annales de Géographie*, en *La Géographie*, en *Annales de Géologie* y otras, están repartidos sus trabajos entre los cuales podemos citar “L’habitation en Queyras” (1909), “La limite septentrionale de l’olivier dans les Alpes françaises” (1910), “Le seuil de Rives”, “Deux grandes villes françaises: Lille et Nancy” (1914-15), “L’industrie de la huille blanche dans les Alpes françaises” (1917), etc.

Además, en 1909 publicó un *Esquisse géographique du Vivarais*, y dos años después, su notable estudio de Geografía urbana *Grenoble*, en el cual con un espíritu sutil de interpretación, nos muestra las causas de vida y crecimiento de esta ciudad, “cabeza de puente”.

He ahí esbozada la obra pública del sabio geógrafo. Por ella podemos deducir el fruto copioso a sacar de su palabra, que ojalá sea sencilla, que halle abonado campo en nuestra juventud estudiosa y sea esta generación la que reanude la antigua tradición geográfica catalana.

La Publicidad, 23 de maig de 1922, edició de tarda, p. 3

Cursos Monográficos

En el exprés del domingo por la noche llegó de Francia el notable geógrafo M. Raoul Blanchard, director del Instituto de Geografía Alpina de la Universidad de Grenoble, que viene, como es sabido, para profesar un cursillo de Geografía humana de la montaña en la serie de cursos monográficos de la Mancomunidad de Cataluña.

Le dieron la bienvenida, en nombre del presidente de la Mancomunidad y del Consejo de Pedagogía, don Rafael Campalans; por el Instituto Francés, M. Bounour, acompañado de su distinguida esposa, y en representación del profesorado de los Estudios Normales, los profesores de Geografía de dicha Institución, don Jaime Marcet y don Pablo Vila.

Entre los estudiosos y los aficionados a los nuevos estudios geográficos son esperadas con gran interés, tanto por la novedad del tema entre nosotros como por la competencia del ilustre profesor M. Blanchard, las conferencias que éste dará en la Universidad Industria[1], Urgel, número 187, a las siete de la tarde, los días 23, 24, 29, 30 y 31 del corriente mes y los días 1 y 2 del próximo mes de junio.

La matrícula es limitada. El precio de la inscripción es de cinco pesetas y puede efectuarse de nueve a una y media de la mañana.

La Veu de Catalunya, núm. 8168, 23 de maig de 1922, edició vespre, p. 5

Un curset de Geografia humana. Mr. Raoul Blanchard a Barcelona⁶

Una vegada més, l'obra meritòria dels Cursos Monogràfics de la Mancomunitat de Catalunya aportarà noves llums a la nostra cultura nacional.

Els nous corrents de la Geografia faran sentir el seu verb en la nostra urbs, i per boca d'un dels homes sobresortints de la ciència geogràfica francesa: M. Raoul Blanchard.

La Geografia, desgraciadament, no ha tingut conreadors a Catalunya. La forta afició geogràfica del nostre poble quan es governava a si mateix, la qual culmina amb el predomini en el Mediterrani i en la confecció de les cartes geogràfiques catalanes, es va esvaïr sota la dominació forastera, perquè Castella, que per atzar va descobrir el Nou Món, no ha tingut mai, fora d'algun curt període, la pruija del coneixement de la Terra i dels homes que la poblen; aquesta pruija que ha estat la fonamentació de la colonització en els grans pobles.

La nostra manca d'interès geogràfic ha fet que aquesta disciplina dins tots els graus de l'ensenyament servís uns conceptes i uns mètodes netament divuitcentistes [sic].

La vella Geografia de noms i de nombres impera encara.

Solament dins la Geografia física, renovada per l'esperit treballador dels nostres geòlegs, els Almera, Font i Sagué, Faura i altres, hi han pres lloc a casa nostra les noves manifestacions que l'han faisonada [sic] com una ciència natural.

De la resta, la part humana dels estudis geogràfics ha estat a penes coneguda.

El malaguanyat Joan Palau fou qui primer va aportar a l'ensenyament de la Geografia els assaigs d'aquestes noves concepcions geogràfiques, que s'iniciaven en el món, aplicant-los en el seu Col·legi Mont d'Or, vers 1910. D'aquesta aplicació n'ha eixit la seva traducció de la *Geografia humana*, d'A. J. i F. D. Herbertson, publicada l'any 1913.

Després d'ell, alguns ens hi hem aficionat, per amor a la Geografia i per amor a Catalunya.

La Geografia humana no ens presenta, com la vella Geografia, la Terra a semblança d'una escena arranjada pels homes, i deixada estar després per aquests i als quals fa quasi fonedissos, sinó que sobre la superfície del globus mostra a l'home com actor en treball, influït per tot els elements de l'ambient.

Per això les manifestacions de vida de la terra i de l'home, estretament lligades i influenciades entre si, és el que cerquen i sistematitzen els nous estudis geogràfics. La concepció estàtica del planeta i de la humanitat ha desaparegut i en les modernes concepcions hom segueix, en un sentit dinàmic, l'evolució constant del món amb tot el que viu. Així la Geografia humana esdevé una ciència natural.

6. Publicat a *La Geografia i els seus homes* (Selecció d'escrits de Geografia de Pau Vila, vol. III, Barcelona, Curial, 1978, p. 86-90) però amb la referència bibliogràfica errònia, atès que l'original s'atribueix a *La Publicitat*, quan aleshores aquest diari encara es publicava en castellà.

França, ben preparada per una florida esponerosa de totes les ciències auxiliadores de la Geografia, ha treballat amb profit per la sistematització de la novella ciència. Uns noms hi sobressurten [sic] per llur esforç i llur treball, entre altres també meritoris: Vidal de la Blache, Gallois, Jean Brunhes, Raoul Blanchard...

L'obra del mestre Vidal de la Blache, assenyada, magistral, ha vingut a culminar, després de mort, amb el seu nou llibre, *Principes de Géographie Humaine*, pietosament recollit dels manuscrits de l'autor, per Emmanuel de Martonne, i publicat suara; Jean Brunhes, catedràtic al Collège de France, ens donà, en 1920, la seva *Géographie Humaine* com un assaig de classificació positiva d'aquesta ciència, que, exhaurida ben tost, fou reeditada dos anys després, i exhaurida de nou, no havent-hi avui manera de trobar-ne un exemplar d'ocasió. Sortosament el mateix autor ens ha donat, l'any passat, el primer volum de la seva *Géographie Humaine de la France*, on es troben els punts de mira de l'autor, ampliat i aplicats a l'estudi de la seva pàtria, i, el mateix any, juntament amb C. Vallau[x], *La Géographie de l'Histoire*. Quant a M. Raoul Blanchard, qui ha d'ésser el nostre hoste i el nostre mestre uns quants dies, és natural que en fem una presentació més completa als nostres llegidors.

Fou excel·lent alumne del Liceu d'Orleans, on fou l'amic, del poeta i filòsof Charles Peguy, mort a la batalla del Marne. D'allí passà a l'Escola Normal Superior en 1897, on rebé les lliçons de Vidal de la Blache i de Gallois, mestres que ell estima de cor, amb tot i que el seu relleu d'avui el deu netament a la seva puixança de treball, a la seva formació personal, a la seva intel·ligència, a la vegada penetrant i forta en les grans visions de conjunt i en la interpretació dels detalls més subtils o en apariència [sic] els menys significatius. Aquí obté el títol d'"Agrége d'Histoire et de Géographie" a l'any 1900, i això el portà a professar a la Universitat de Lille. Aprofità allí el seu sojorn, i amb una tesi remarcable sobre Flandes es féu doctor en 1908, jove encara.

En ésser nomenat mestre de conferències a la Universitat de Grenoble, en 1906, l'ensenyament de la Geografia no hi era representat. Ell hi fundà llavors una escola de Geografia, que amb la de París són úniques a França, i hi fa veritable obra de mestre. Hi ha fundat un laboratori meravellosament proveït i organitzat; nombrosos alumnes treballen al seu voltant en aquest Institut de Geografia Alpina, amb el qual s'enorgulleix avui la Universitat de Grenoble i la ciència francesa. Els treballs d'aquesta Escola que M. Blanchard anima amb el seu esperit, apareixen en la *Revue de Géographie Alpine*, la qual ha arribat al desè volum. Els seus propis treballs sobre els Alps són avui clàssics.

Quasi ell sol ha aclarit la complexa qüestió de l'estructura física dels Alps francesos; però els seus més bells treballs són, indubtablement, els de Geografia humana; ell hi aporta una ampla documentació, una precisió [sic] i una riquesa de fets que no tenen res d'igual sinó la vivesa d'esperit amb què en desprèn les lleis vivents, la "finesse" d'interpretació i el gran nombre de punts d'obir, els quals fan d'ell un dels autèntics creadors d'aquesta ciència, tota novella i molt francesa, la Geografia humana.

Aquest home, d'una activitat tan remarcable, aquest gran treballador, aquest savi, posseeix, segons diuen els que el coneixen, les qualitats més atractives i una paraula viva i càlida. La seva activitat no acaba en el seu laboratori; és també un home d'acció. Es apassionadament regionalista, és a ell que es deu el mèrit de tot un moviment regional molt important al Delfinat. Per altra part, ell ha realitzat la unió del món universitari geogràfic i els mitjans industrials, fent profitosos els resultats dels seus estudis als enginyers, els directors d'indústries. En resum, en M. Blanchard tenim una de les personalitats més notables de la ciència francesa.

Heus aquí l'home que aquests dies ens parlarà principalment de la "Geografia humana de la muntanya".

Pel nostre poble, on l'excursionisme ha pres tanta importància, on les joventuts es deleixen durant la setmana per recórrer valls i muntanyes els jorns de festa, on el públic pot omplir [sic] dues vegades una gran sala d'espectacles, per oir una conferència ressenyant l'expedició anglesa a l'Everest, el tema escollit pel notable geògraf francès és una troballa.

L'assistència a aquest curset oferirà a la joventut excursionista nous caires interessants en les seves correes muntanyenques. Ja no serà solament les escalades, o el recull d'exemplars de roques o les observacions arqueològiques o les fotografies dels bells indrets, sinó els nous aspectes de la paraula de M. Blanchard, posarà de relleu, en quant a la relació entre la naturalesa muntanyenca i les manifestacions de la vida dels homes: conreus, ramaderia, vies de comunicació, indústries, cases, veïnat i pobles.

I qui sap si l'hoste que esperem, amb la seva paraula sàvia i càlida alhora, desvetllarà en les nostres joventuts interès per aquesta mena d'estudis que tanta falta li fan a la nostra Catalunya.

UNE MÉTHODE DE GÉOGRAPHIE URBAINE,
per Raoul Blanchard, tiratge a part de “La vie Urbaine”, Leroux, ed.
París, 1922.⁷

(Pau Vila, 1923)⁸

Aquestes vint pàgines són el fruit de l'experiència recollida pel professor Blanchard, amb la publicació de diverses monografies urbanes, unes escrites per ell mateix: Grenoble, Lió, Niça, Lille, Burdeus, Marsella...; altres per haver-les inspirades als seus deixebles: Albertville (Guex), Briansó (Petiot), Uriage (Marchal) etc.

Això fa que aquest opuscle sigui ple d'idees i de suggestions i substàncies de contingut de tal manera que d'ara en endavant el qui vulgui emp[re]ndre l'estudi d'una vila o ciutat d'una manera aprofundida [sic] i veritablement geogràfica caldrà que com a guiatge i com a pedra de toc el tingui a les mans.

Amb l'ordre lògic que és la característica de tots els treballs de l'autor exposa les qüestions que cal tenir en compte per l'estudi d'aquests complexos [sic] organismes vivents que són les ciutats.

Assenyala els tres ordres de problemes que ha de plantejar-se el geògraf. De primer antuvi la recerca dels factors geogràfics que poden haver determinat l'establiment del nucli urbà. Així, en ordre a la situació general, és a dir, dels voltants, cal veure les condicions del relleu i del terreny, el clima, la vegetació que cobria el país, l'hidrografia [sic], el contacte entre regions naturals o entre terra i mar, la presència d'una gran via de comunicació, els factors d'ordre industrial, una frontera política o altres determinats elements que els casos particulars poden presentar. Pel que toca al seti local, és a dir, al lloc precís ocupat per la població, les qüestions es presenten més precises. El relleu i la mena de terreny esdevenen dominants, el clima també hi té la seva influència, i l'aigua, factor essencial, es presenta en més d'un aspecte: el primordial és l'aigua per a l'alimentació, després pot haver-hi l'aigua com a vehicle i demés pot presentar-se l'aigua com a obstacle.

D'entre aquests darrers factors, l'autor remarca els que ell anomena “elements de fixació”, és a dir, els que determinaren l'establiment del primer grup d'ocupants, els quals elements poden ésser diferents en cada cas: una font, un turó, una cala, etc.

7. El 1931 el CEC en publicà la traducció catalana, feta per Cristòfol Cardús.

8. Publicat al *Butlletí dels Mestres. Suplement pedagògic de la revista Quaderns d'Estudi de la Mancomunitat de Catalunya*, núm. 33 (Barcelona, 1 juny 1923), p. 197-198. Publicat també a *La Geografia i els seus homes* (Selecció d'escrits de Geografia de Pau Vila, vol. III, Barcelona, Curial, 1978, p. 90-93). Nosaltres hem mantingut la grafia original tret d'alguna mínima esmena en l'ús de majúscules i puntuació, alhora que desenvolupem les abreviatures. Tanmateix assenyalam amb un 'sic' les formes que avui dia es consideren errades gramaticals.

És clar que en la majoria de grans poblacions aquests trets primers que atragueren als homes i que, per dir-ho gràficament, els clavaren en el lloc, han estat esborrats per la urbanització o descaracteritzats en llur importància pel progrés, però, precisament el retrobar-los i el reconèixer-los és la veritable tasca del geògraf.

Aquest aspecte ens fa recordar com trobant-nos a Terrassa, acompanyant l'autor, aquest, cercant les causes geogràfiques del ver origen dels dos nuclis urbans bessons: Sant Pere i Terrassa, aquell bastit sobre les mines d'Egara, i aquest a l'entorn del convent-castell dels templers, digué que el primer devia probablement la seva raó de subsistència, no sols als avantatges estratègics del promontori que s'aixeca entre les dues valls afluent del Vallparadís, sinó, demés, a les fonts que brollen dins les valls entre les capes del Terciari i que, segurament fonts idèntiques a aquestes originarien l'establiment del monestir-fortalesa a l'altre cantó. I l'existència d'aquestes fonts fou després estimada com a probable pel geòleg terrassenc senyor Soler i Palet, ja que confirmà que en la continuació actual de la depressió on aquell establiment es trobava es presenten les mateixes capes terciàries i hi brolla encara aigua d'entre elles.

Però tornant a l'opusclet que recensionem, direm que el professor Blanchard, després d'assenyalar la importància que té el que s'hagi pogut establir una relació harmoniosa entre les avantatges de la situació general amb les del seti urbà –que és el cas d'algunes de les grans ciutats d'avui– passa al segon dels problemes: l'evolució urbana.

En aquest estudi cal recercar les accions i reaccions que l'organisme ciutadà, dades les seves condicions de situació i de seti, ha sofert dins la successió dels esdeveniments històrics. Malgrat la variació d'aquests l'autor diu que es poden esbossar, pels països de l'Europa occidental, dues menes de períodes dins la història: uns favorables a les ciutats i viles (època romana, els segles XIII i XIV i sobretot els temps moderns): períodes urbans; i altres contraris al desenrotllament de les poblacions (el començament i la fi de l'edat mitjana): períodes antiurbans. Paral·lelament cal tenir en compte totes les condicions històriques nacionals i locals.

Després de l'estudi dins del temps, l'estudi dins l'espai, diu l'autor, és a dir, l'estudi de la forma actual del grup urbà.

El desenrotllament actual d'una població és la conseqüència natural dels factors geogràfics i dels esdeveniments històrics; per això el desentranament d'aquest darrer grup de problemes ve a ésser una mena de contraprova de les solucions trobades dins les dues ordres anteriors.

Sortosament per aquest últim aspecte la documentació no manca: cal veure tots els plànols, els censos, les estadístiques de tota mena: comunicacions, serveis públics, i interrogar a la gent d'experiència: vells, notaris, administradors, etc. I l'autor afegeix:

“Per comp[r]endre una població, cal haver-la escrutada així un mateix, cal haver-la auscultada en detall i cal, encara, a força de conèixer-la, estimar-la com una persona viva que és.”

I tota aquesta documentació, llarga i laboriosa de recollir i de sintetitzar ha de servir per establir quin sigui el veritable paper de la urbs, la seva manera de viure (comercial,

industrial, agrícola, administrativa, militar, intel·lectual) i el perquè de l'aspecte que presenta en conjunt i en detall (per barriades, hores del dia, etc.).

A punt d'acabar aquest resum del substanciós llibret, ens cal confessar ingènuament i amb la frisança emotiva de poder un dia aplicar aquest mètode que ens exposa el professor Blanchard a alguna de les nostres ciutats o viles de Catalunya, que no ens trobem prou preparats a casa nostra per aquesta mena d'estudis: ens manquen els primers treballs de monografia urbana de desbrossament i d'iniciació.

Fins avui els estudis locals publicats són més o menys històries i quasi gens geogràfics i absolutament mancats de mètode. Cal fer-los més geogràfics i donar-los almenys la valor científica d'un recull de documentació per procediments que estiguin a l'abast de l'autodidactisme dels entusiastes isolats que hi ha arreu de la nostra terra, el futur treball dels quals pugui servir més tard per veritables estudis de Geografia urbana tal com ens assenyala l'autor en aquest opuscle.

Pau VILA

Fons Pau Vila (ICGC) RF.47945

Pau Vila és al centre, amb barret i el bastó horitzontal. Creiem que la foto va ser feta a l'estany Gento, en el marc d'un viatge d'estudis de l'Escola del Treball a les centrals hidroelèctriques del Pallars, l'any 1921. Una altra foto del fons Pau Vila (RF. 48030) testimonia la sortida dels excursionistes des de la Central de Capdella.

UN MITJÀ DE CONTRIBUCIÓ PERSONAL A LA GEOGRAFIA DE CATALUNYA

(Pau Vila, 1923)⁹

En un dels números darrers del *Butlletí dels Mestres* (núm. 33, del primer de juny) recensionant *Une méthode de Géographie urbaine* del Prof. Blanchard, dèiem que a Catalunya no ens trobàvem amb la preparació suficient per emprar el mètode plenament científic i geogràfic que proposava el director de l'Institut de Geografia Alpina de Grenoble, i que ens calia començar per uns primers treballs de monografia urbana, que fossin un desbrossament i una iniciació.

I afegíem per acabar:

“Fins avui els estudis locals publicats són més o menys històrics i quasi gens geogràfics i absolutament mancats de mètode. Cal fer-los més geogràfics i donar-los almenys la valor científica d'un recull de documentació per procediments que estiguin a l'abast de l'autodidactisme dels entusiastes isolats que hi ha arreu de la nostra terra, el futur treball dels quals pugui servir més tard per veritables estudis de Geografia urbana tal com ens assenyala l'autor d'aquest opuscle.”

Avui volem endegar això que dèiem fa tres mesos, menant-ho per camins de realització, oferint un guiatge metòdic, fonamentalment geogràfic, als homes de bona voluntat que vulguin estudiar i conèixer i fer conèixer millor el seu poble.

Fent justícia als mestres catalans, cal dir que molts han estat els que han sentit la necessitat intel·lectual de comp[r]endre el passat i el present del poble on exerceixen, i han comprès, també, les raons pedagògiques i patriòtiques que mouen a fer conèixer a llurs alumnes el com i el perquè de l'existència de la població on viuen, que és tant com fer-la estimar.

D'aquests mestres i mestresses encuriosits pel coneixement del mitjà [sic] físic, humà i social que els rodeja, alguns se'ns han adreçat demanant el nostre guiatge per emp[r]endre aquest nou treball i tan sols hem pogut respondre a llur noble iniciativa assenyalant-los de paraula algunes indicacions guiadores.

Ara aquests bons companys que han vingut a trobar-nos i tots els altres, que ja són molts, que senten idèntiques necessitats, trobaran en el qüestionari que donem, el qual hem comprovat amb la nostra experiència i la nostra observació, el mètode a seguir per un recull de documentació que pugui ésser la base d'una monografia local de caràcter geogràfic.

9. Publicat al *Butlletí dels Mestres. Suplement pedagògic de la revista Quaderns d'Estudi de la Mancomunitat de Catalunya*, núm. 38 (Barcelona, 15 agost 1923), secció “Pedagogia”, p. 274-277. Hem mantingut la grafia original tret d'alguna mínima esmena d'accentuació, puntuació o ús de majúscules. Tanmateix assenyallem amb un ‘sic’ les formes que avui dia es consideren errades gramaticals.

Qüestionari

1.- *Situació, aspecte general de la població i del seu terme.*

2.- *Etimologia i toponímia locals.*

Raons etimològiques que expliquin el nom de la població.

Recull toponomàstic local, amb descripció dels llocs als quals s'apliquen cada un dels noms.

Nom de la comarca i de la rodalia a la qual perteneix [sic].

3.- *Notes històriques.*

Gènesi probable del grup urbà (lloc de pas, encreuament de camins, lloc estratègic, castell, mercat, explotació agrícola, església, etc.).

Breu història de la població a base de documents. Data de consagració de cada església. Tradicions i llegendes.

Bibliografia de referència local.

4.- *Geologia de la rodalia.*

Menes de terrenys. Disposició i conformació de les capes que els formen.

Evolució geològica fins a la configuració actual.

5.- *Topografia local.*

Disposició de les formes del terreny. Distribució hidrogràfica.

6.- *Dades climàtiques i generalitats estacionals.*

Mesos que dura cada estació. Mesos que plou més i mesos que plou menys.

Mesos secs.— Hi gela? Molt o poc? Quan?— Nevades. Anys de fortes nevades.— Boira: èpoques i hores.— Direcció dels vents dominants. Els que porten pluges. Els que porten freds.— Per quin indret vénen les tempestats? I les pedregades?

Anys en què hi hagué bones o males collites. Per què?

Dates en què comencen, un any amb altres, la sega, la verema, la collita d'olives, l'arrencar les patates i altres collites de productes principals. Temps dels bolets.

Dates de sembres: blat, patates, blat-de-moro [sic], etc.

Calendari general de les tasques pageses. Hores que surt i que es pon el sol: per Sant Joan i per Nadal.

Dades climàtiques, si n'hi ha de recollides.

Dites i adagis de caràcter meteorològic i agrícola-meteorològic.

7.- *Les aigües.*

Aigües subterrànies: pous, mines. Fonts i llurs noms. Mena d'aigua que donen i estima en què se la té. Caudal [sic]. Règim anyal. Cisternes. Basses.

Corrents d'aigua: torrenteres, rieres, rius i llurs noms.— Xarxa hidrogràfica.

Règim d'aigües. Crescudes fortes: inundacions, conseqüències, dates. Treballs d'erosió i d'ompliment per les aigües. Obres de defensa i llur resultat.

Molins.— Fàbriques hidràuliques.

Aiguamolls: treballs de des[s]ecació.

Terres de regadiu.— Mitjans de rec. Organitzacions col·lectives. Pantans.

8.- *Els terrenys.*

Classes de terres: noms que se'ls dona; estima en què se les té.

Noms dels diversos indrets del terme i descripció breu de cada lloc.

Esllavissades.— Valoració i utilització dels ubacs [sic] i de les solanes.

9.- *La vegetació espontània.*

Boscós: extensió. Han augmentat o disminuït? A costa o a favor de quines utilitzacions dels terrenys i per què?

Espècies vegetals: repartiment en extensió, en proporció i en situació. Límits d'altitud.

Productes de l'explotació dels boscós: fustes, carbó, feixines, escorces, rodells, etc.

Quantitats i import.

Altres utilitzacions de la vegetació espontània.

10.- *Productes agrícoles i procediments de conreu.*

Cereals conreats. Patates. Cànem. Ferratges [sic]. Altres productes.

Horta. Vinyes. Arbres fruiters. Oliveres. Garrofers, etc. Número [sic] d'arbres.

Conreus característics.

Extensió i producció mínima, màxima i mitja [sic]. Preus de venda dels productes abans de la guerra mundial i ara.

Cada u[n] dels conreus ha guanyat o ha perdut? Causes.

Nous conreus.— Conreus desapareguts: temps i causes.

Límits d'altitud de la vinya, de l'olivera, del garrofer, del blat, del morenc, dels arbres fruiters, etc.

Economia de l'explotació de la terra: conreu extensiu o intensiu. Rotació de conreus. Goret [sic]. — Fems. Com se'ls proporcionen. Adobs químics: des de quan? — Èpoques dels diferents treballs de la terra.

Instruments agrícol[e]s: tradicionals o moderns? L'ur relació amb la configuració del terreny i la classe de terra.

Animals emprats en l'agricultura.

Tradicions agrícoles. Devocions. Dites i adagis.

11.- *La cria i la utilització del bestiar.*

Menes de bestiar: com s'alimenta i de què; a l'estiu i a l'hivern.— Cria o recria.—

Productes del bestiar gros: carn, llonganisses, pernills, llet, mantega, formatges, llana, cuirs, etc. Quantitats de producció i preus de venda.

Bestiar menut: explotació domèstica o industrial. Producció i preus.

Utilització dels animals de transport. Substitució pels mitjans mecànics. Estadística comparada de caps de bestiar i de vehicles d'ara i abans.

Relació dels animals domèstics amb l'agricultura i amb l'alimentació humana.
Abelles i mel.

Terreny de pastura: com s'utilitzen.– Procedència dels animals que hi pasturen.
Calendari ramader. Hi ha camins de transhumància?

Animals silvestres: la caça. Temps en què es presenten certes aus.

12.- *L'explotació del mar.*

La pesca: mar o riu; abundor o escassetat. Enginyers i procediments de pesca.
Canvis que hi ha hagut. Organització col·lectiva de la pesca. Calendari del pescador.
Èpoques de les espècies de peix. Nombre de barques i de gent ocupada. Quantitat
de peix pescat i el seu import. Conserva i salat.

13.- *El fruit i la utilització del treball dels homes.*

Recursos naturals més importants del poble. Pedreres, terres i mines. Si es
manufacturen en el lloc. Gent que hi treballa. Producció i valor.

Recursos agrícol[e]s i forestals. Gent que en viu. Es transformen en la població?
Import en pessetes.

Recursos industrials. Hi ha fàbriques? De què? Gent que hi treballa. Producció
total.

Indústries domèstiques: caràcter, gent que hi treballa. Producció total apreciable.
Evolució que han seguit aquestes indústries. Ocupacions desaparegudes.

14.- *Relacions econòmiques.*

Fires i mercats locals: dates de celebració. Antiguetat [sic]. Valor de les
transaccions. Procedència de compradors i venedors.

On es venen els productes. On es fan les compres. Influència d'una carretera o del
tren en l'orientació del tràfec. Evolució de les relacions comercials.

Distàncies als pobles veïns; a l'estació més pròxima, a la ciutat menys llunyana; a
peu, en matxo, en carro, en tren, en auto. Preus dels transports.

Evolució soferta pels transports.

Com van els negocis. Sindicats. Cooperatives. Banca local.

15.- *La propietat rural.*

Evolució del preu de la terra.

Extensió de les propietats.

Extensió de les explotacions agrícoles i ramaderes.

Nombre de propietaris i de no propietaris.

Terres comunals: utilització.

Mà d'obra agrícola: preus d'avantguerra i d'ara.

Formes d'explotació de les propietats: emprius, masoveria, parceria, rabassa
morta, etc.

Cases pròpies.

16.- *L'agrupació rural i urbana.*

Emplaçament i forma del poble. Altura sobre el mar. Altres altituds del terme municipal.

Aspecte i configuració dels carrers. Nom dels mateixos: origen. Antics noms substituïts. Noms populars.

Aspecte general de la urbanització. Obres de defensa que hi han o hi han hagut. Influència que han tingut sobre la urbanització antiga [sic] i moderna.

Veïnats. Cases escampades: emplaçament. Noms.

Nombre de carrers, places i cases: ara i en altres temps, en el nucli principal i en els veïnats.

17.- *La casa del nucli de població i la casa pagesa.*

Dominen les cases d'un pis (baixos), de dos, de tres o de quatre? Utilització dels diferents pisos.

Materials emprats dominants en la construcció: parets i embans [sic]; trespol, baranes, teulades. Grandària de les finestres i portes. Aspecte general de les façanes.

Dates de construcció de les cases més velles.

Tipus i distribució de peces en la casa pagesa: materials emprats; dates de construcció. Edificis adjunts: utilitat.

Introducció de novetats i de formes exòtiques en les construccions.

Detalls característics arquitectònics.

Mobles tradicionals.

La casa temporera: barraques, cabanes, bordes: utilització.

Els incendis i les cases.

18.- *Característiques físiques.*

Aspecte físic de la gent: estatura, color de la pell, dels ulls, del cabell. Diferències visibles amb la gent dels pobles veïns. Llegendes sobre els primers pobladors.

Estat sanitari: malalties dominants. Golls. Cretinisme. Transformacions hagudes. Record d'epidèmies.

L'alimentació. El vestit: canvis.

Condicions higièniques del viure. Acció higienitzadora: municipal, mèdica, etc.

19.- *Característiques morals.*

El caràcter de la gent i com es manifesta.

Vida religiosa i vida familiar.

Caràcter de les relacions amb els pobles veïns. Dependència o independència; simpatia o antipatia.

El que suposen els altres i els que els altres suposen d'ell.

Dites, cançons, etc.

20.- *Moviment de població.*

Nombre d'habitants, en diverses èpoques, manifestat pels cens[os] coneguts. Estadístiques de casaments, de natalitat i de defuncions. Causes de creixença o de decreixença de la població.

Moviments migratoris: emigració i immigració: destinacions i procedències; temporeres i definitives. Causes d'aquests moviments. Influència sobre la població.

Colònia forastera: estiu i hivern.

21.- *Característiques socials i culturals.*

Particularitats dialectals. Dites i refranys locals.

Aspectes de la vida local. Costums i tradicions diverses: desaparegudes i subsistents.

Esperit corporatiu i vida política.

Manifestacions culturals: escoles, periòdics; teatres, concerts i altres manifestacions artístiques.

Fills del poble que han sobresortit.

Bibliografia d'autors locals.

22.- *Pervindre [sic] probable de la població.*

Com hom s'haurà donat compte per la lectura d'aquest qüestionari –que no pretenim [sic] que sigui ni original, ni complert, ni definitiu– malgrat la seva extensió és senzill d'aplicar. Tota persona de certa cultura el pot emprar com a guiatge per documentar-se, amb tal que posi cura en interpretar justament els fets, les dades, els documents i les converses que recollí, fent constar sempre la procedència.

Perquè, com ja es desprèn de les qüestions que conté, en el fons, tot el treball és una tasca constant de recerca: en els arxius (parroquial, municipal, particulars i generals), en els llibres que parlin totalment o incidental de la població; recorrent la població i el seu terme per la observació dels fets, i preguntant a la gent (gent de carrera, d'ofici, gent del poble, etc.).

I com a conseqüència d'aquestes recerques hom anirà aplegant totes els dades recollides que constituïran de moment, isolades i tot, un *corpus* de coneixement de la població. Naturalment per si soles, no seran una monografia encara, però en podran constituir la base, la primera matèria.

La mateixa tasca de replec i d'orientació despertarà segurament en l'esperit del col·lector idees de la coordinació dels fets, conceptes de la relació de causes i efectes, que el portaran probablement a la síntesi. Aleshores serà en el camí d'elaboració d'un assaig monogràfic. Però convé, per prudència, no anar de pressa a arribar a aquest resultat del treball, que per ésser ben fet cal la forta preparació geogràfica que ja hem confessat en començar, que no tenim encara.

Les dades serà bo que vagin acompanyades de croquis i fotografies i aquelles que calgui podran situar-se sobre el plànol de la població –del qual se'n podrà treure un calc o una ampliació fotogràfica– o sobre el mapa topogràfic –si és que ha estat fet pel Servei Geogràfic de la Mancomunitat, per l'Institut Geogràfic de Madrid o per l'Estat Major de l'Exèrcit– segons convingui. Si no hi ha cap mena de mapa topogràfic –com és desgraciadament el cas per la major part de terres de Catalunya– hom podrà fer un mapa esquemàtic per tal d'emplaçar els fets i els noms sobre la representació del terreny.

Pot haver-hi qui desitjós de treballar a aquesta empresa patriòtica s'aturi davant de les múltiples qüestions que presentem, davant d'algun grup de les mateixes [sic], pel que es consideri mancat de coneixements, o bé que topi amb temes que no comprengui prou bé.

El bon treballador, que no s'aturi pas per això, sinó que es dirigeixi per aclaracions [sic], per detalls, per orientació al *Seminari de Geografia dels Estudis Normals de la Mancomunitat de Catalunya* (Urgell, 187, Barcelona), on se'l correspondrà degudament i, si cal, s'acudirà a la població per orientar sobre el lloc mateix, les recerques que presentessin dificultats.

Pau VILA

Fons Pau Vila (ICGC) RE:47608

Pau Vila i les alumnes de l'Institut de Geografia Alpina de Grenoble a la vall de Capdella (Pallars), en el marc del viatge per Catalunya realitzat l'abril de 1933.

L'EVOLUCIÓ DE L'ENSENYAMENT GEOGRÀFIC A FRANÇA

(Pau Vila, 1923)¹⁰

Ja hem dit alguna altra vegada que l'orientació moderna de la Geografia, al nostre entendre, ha nascut a Alemanya (Humbolt, Ritter, Ratzel, Wagner) i ha pres una forma viva, graciosa i suggestiva a França (Vidal de la Blache, Gallois, Martonne, Blanchard, Brunhes, Demangeon). Els dos països, ara com ara, són encara els més autoritzats perquè hom en prengui ull i orientació. I nosaltres, per afinitat d'esperit i pel millor coneixement que tenim de llur obra, ens sentim deixebles de la moderna escola geogràfica francesa.

És per això que ens interessa l'estat actual, estat de transició de l'ensenyament de la Geografia a França.

Tota administració estatal ben organitzada és tradicionalista per raó dels fermes lligams de la seva pròpia estructura. Les innovacions són fàcils als països sense organització o mal organitzats. D'això ve que a França, malgrat la renovació de l'esperit geogràfic, iniciat fa una trentena d'anys, els programes dels diferents graus dels seus ensenyaments, des de l'Escola Maternal fins a la Universitat, fins fa molt poc, responen encara a la concepció geogràfica general d'un quart de segle enrera.

A França, la sistematització de la Geografia física, dins el concepte de la transformació constant de l'escorça de la Terra i la iniciació de la Geografia humana per l'observació i l'estudi dels fets de superfície que l'home hi produeix, més s'han realitzat pels articles de revista,¹¹ per les tesis de doctorat¹² i per qualche llibre,¹³ que per funció docent des de la càtedra o la tarima.

10. Publicat al *Bulletí dels Mestres. Suplement pedagògic de la revista Quaderns d'Estudi de la Mancomunitat de Catalunya*, núm. 42 (Barcelona, 15 novembre 1923), secció "Pedagogia", p. 342-344. Hem mantingut la grafia original tret d'esmenar alguna errada tipogràfica, homogeneïtzar el vacil·lant ús de la majúscula en Geografia física i humana, etc. Tanmateix assenyalarem amb un 'sic' les formes que avui dia es consideren errades gramaticals.

11. *Annales de Géographie, Revue de Géographie Alpine*, etc.

12. *L'irrigation... dans la Peninsule Ibérique...*, Brunhes, 1902; *La Flandre*, Blanchard, 1906; *La Picardie*, Demangeon, 1905; *La Basse Bretagne*, Vallaux, 1907; *Les Pyrénées méditerranéennes*, Sorre, 1913; *La vie pastorale dans les Alpes*, Arbos, 1922, etc.

13. *Traité de Géographie Physique*, Martonne, 1909; *Tableau de la Géographie de la France*, Vidal de la Blache, 1903; *La Géographie Humaine*, Brunhes, 1910; *Grenoble*, Blanchard, 1918; *Géographie Humaine de la France*, Brunhes, 1921; *Principes de Géographie Humaine*, Vidal de la Blache, 1922, etc.

La nostra afirmació sorprendrà i cal, per tant, aclarir-la. Naturalment que aquesta rica i substanciosa producció dins els nous mètodes de la ciència geogràfica, no és pas filla d'una generació espontània dins l'esperit de llurs autors, sinó que s'ha produït per l'esperonament i l'orientació personal d'alguns homes; principalment de Vidal de la Blache, que és el cap pare, evidentment, de l'escola geogràfica francesa d'ara.

Els programes oficials subjectaven els professors i els mestres a uns plans que preparaven per als exàmens o per a altres proves de capacitat, al marge de la renovació i de la creació científica. Tots forçosament havien de cenyir-s'hi i deuen, encara, subjectar-s'hi. Però l'home que sentia la seva missió investigadora i propulsora per dessobre del seu servei docent, fora de la càtedra: en els seminaris, en els laboratoris i en les excursions, imbuïa als seus alumnes, millor dotats per aquests estudis de l'esperit de recerca i de treball, dins els nous horitzons de la ciència, no oficialitzats encara, fent-ne els seus deixebles. Així Vidal de la Blache ha fet escola i així la Sorbona i el Col·legi de França són un planter i l'Institut de Geografia Alpina, de Grenoble, n'és un altre.

Potser, ben mirat, l'administració docent francesa no ha fet més que ésser prudent, en no haver variat els seus programes d'ensenyament, sobretot donant-hi entrada a les qüestions que planteja la novella Geografia humana, car els pocs anys d'aquesta ciència, amb les seves classificacions a penes esbossades i els seus límits poc fixats, malgrat la seva riquesa de fets i de problemes, és lluny d'ésser clàssica.

Per això, actualment, la seva bibliografia és encara monogràfica i això prova la consciència científica dels seus capdavanters. No obstant, la Geografia francesa es troba a punt de produir, com assaig, l'obra de síntesi actual. No podem, amb esperit nou, recórrer a la consulta de la monumental *Nouvelle Géographie Universelle* de l'Eliseu Reclus (19 volums, 1875 a 1894), obra purament descriptiva, escrita per un home observador, entusiasta i de temperament literari.

La ciència francesa deu al món una Geografia general, síntesi dels coneixements actuals. I aquesta Geografia podem dir que està quasi totalment escrita. La guerra va interrompre la seva preparació i la mort de Vidal de la Blache (1918) la paralitzà de nou. La casa Armand Colin, que ha donat les publicacions geogràfiques més importants, n'és l'editora i dels col·laboradors no és menester dir els noms, car en sa majoria els hem citat ja en el curs d'aquest article.

Aquesta obra, que fa tanta falta, sabem que tindrà uns deu volums d'un format manejable. És de doldre que el prospecte no s'hagi publicat encara.

També el "manual", aquest tipus de llibre tan francès, que no existeix encara per a la Geografia humana i que s'ha publicat ja per a la Geografia física (*Abregé de Géographie Physique*, Martonne, 1922), no és lluny d'aparèixer. Sabem que el professor Demangeon, de la Sorbona, hi està treballant.

I en una branca de l'Antropogeografia, la Geografia urbana, un seguit de monografies han permès al professor Blanchard, de Grenoble, el poder establir un mètode

per a aquesta mena d'estudis de poblacions,¹⁴ i el mateix professor ens ha donat a casa nostra les primícies d'*Un assaig de Geografia humana de la muntanya* dins els Cursos monogràfics de la Mancomunitat de Catalunya, en l'estació de primavera del 1921, el qual llibre apareixerà ben tost en llengua catalana i serà la primera obra que sobre aquest tema es publicarà al món.

Totes aquestes publicacions que s'anuncien mostren la puixança i la maduresa de la Geografia humana francesa i en aquest grau ja el conservadorisme estatal francès s'atreveix a iniciar la reforma de programes, tal com es veu en els de les Escoles Normals, del 18 d'agost de 1920.

La Geografia física moderna senyoreja tot el pla del primer curs amb abundoses aportacions a la Geografia humana, com aquestes: "Influència de la naturalesa dels terrenys en l'aspecte del país, les aigües, la vegetació, les produccions, les agrupacions humanes i la forma de les habitacions".

El pla del segon curs és capçat francament amb el títol de "Nocions de Geografia humana", però al nostre entendre, la major part de conceptes són més propis de l'Et-nografia i de la Geografia econòmica. De manera que trobem més temes antropogeogràfics en el curs dedicat a Geografia física que en aquest. Això mostra que l'adaptació dels corrents moderns s'ha fet un xic "burocràticament". Aquest programa nou és una prova més que l'ensenyament de la Geografia a França es troba en un període de transició. Els textos escolars, a la manera clàssica, sorpresos per aquesta reforma, s'hi han hagut d'adaptar, ajuntant-hi les noves matèries per mitjà d'un apèndix (per exemple "Notions générales de Géographie Physique et de Géographie Humaine", Fallex et Maney).

Un llibre d'un contingut geogràfic francament actual acaba d'entrar en el grau mitjà de l'Escola Primària francesa. És la revolució des d'abaix [sic]. Els autors, el professor Blanchard i el professor Faucher –aquest de l'Escola Normal de Valence–, són una garantia de la valor científica i de la valor pedagògica d'aquest llibre-atlas que tindran a les mans els minyons francesos.¹⁵ Tracta de França i de les seves colònies i és el primer d'una sèrie que correspon als programes totals de l'ensenyament primari superior. Ja els autors estan preparant el volumet corresponent a Europa. En aquest, d'una manera pedagògica, han adaptat els coneixements moderns als programes existents.

L'estudi va precedir per unes nocions de Geografia física i humana general que situa l'alumne, tot seguit, dintre els conceptes nous i la nova terminologia sobre els quals es fa l'estudi de la França. Per primera vegada a l'escola primària l'estudi del país és fet per regions naturals, començant per les regions del sud-est de caràcters més precisos i acabant per la conca parisenc, de diferències més matisades i, per tant, més difícilment còpsables pels alumnes sense una ante-preparació [sic]. Cada lliçó està molt ben

14. *Une Méthode de Géographie urbaine*, recensionat al *Butlletí dels Mestres*, número 33, de l'1 de juny d'enguany.

15. *Cours de Géographie. La France et ses colonies. Cours moyen*. R. Blanchard et D. Faucher. Gedalge, ed. París.-Preu: 4,50 francs.

repartida en subtítols i paràgrafs, en cada un dels quals el contingut està tractat amb precisió científica, sense abús de termes erudits i d'una faisó interessant. Al final hi ha un resum i un aplec d'exercicis.

El llibre està abundantment il·lustrat amb gravats, no per fer bonic, sinó de veritable documentació geogràfica, sàviament escollits i amb cartes, unes en negre i altres colorides [sic], però totes elles d'una gran claredat. Entre els gravats abunden les fotografies aèries, posant en relleu, amb aquesta utilització, la valor geogràfica de la fotografia *vertical* sobre la fotografia¹⁶ *horitzontal*, fins ara empleada.

L'aparició d'aquesta obreta, minça [sic] i tot com és, representa dins l'evolució de l'ensenyament geogràfic a França, una primera pedra dins l'organització que cal bastir per l'ensenyament d'aquesta ciència nova, amb abundor de materials isolats que han elaborat els capdavanters de la Geografia francesa.

Pau VILA

Professor als Estudis Normals de la Mancomunitat

16. El text original hi diu 'geografia', creiem que erròniament.

UN QÜESTIONARI DE GEOGRAFIA LOCAL

(Pau Vila, 1931)¹⁷

En el núm. 38 de la primera època del *Butlletí dels Mestres*, publicàrem l'article "Un mitjà de contribució personal a la Geografia de Catalunya" amb un extens qüestionari orientador de recerques. La tasca que recomanàvem era meticulosa i feixuga, sens dubte; i per raons diverses, desmesurada per ésser portada a cap degudament, amb tot i que nosaltres la proposàvem després d'una llarga pràctica personal, confirmada posteriorment per vuit anys seguits d'enquestes bo i recurrent amb el carnet a la mà tot Catalunya i terres veïnes.

Però, amb tot, l'experiència ens ha ensenyat que el susdit qüestionari era el que se'n diu en termes polítics "un programa màxim". Calia, doncs, establir "el programa mínim", i ho férem en el nostre curset de Geografia de Catalunya de l'*Escola d'Estiu* d'enguany, amb resultats esperançadors. La majoria dels qui foren els nostres oients i companys aleshores, amb una voluntat intel·ligent, contestaren amb molta de justesa el qüestionari reduït que els donàvem amb la redacció d'uns treballs plens de dades interessants per a la Geografia nostrada.

D'aquesta prova, tan ben reeixida, no pogueren aprofitar-se'n els inscrits a les quatre conferències nostres sobre estudis de Geografia local, professorades també en aquell plec pedagògic, per raó del poc temps de què disposàvem, la qual cosa ens ha valgut demandes que mostren el desig del nostre magisteri de treballar positivament.

Per a complaure a aquests peticionaris, per a complir amb els altres concurrents i per a oferir a tots els mestres de Catalunya un mitjà iniciador de recerques locals contribuïdores al coneixement de la nostra terra donem el següent qüestionari:

I. Situació, aspecte general de la població i el seu terme

II. Dades climàtiques

Mesos que dura cada estació. – Mesos que plou més i mesos que plou menys. Mesos secs. – Hi gela? Molt o poc? Quan? – Nevades. – Boira: èpoques i hores. – Direcció dels vents dominants. Els que porten pluges. Els que porten freds.

Es perden collites: per què?

17. Publicat al *Butlletí dels Mestres*. Publicació pedagògica del Consell de Cultura de la Generalitat de Catalunya, núm. 55 (Barcelona, 1 novembre 1931), secció "Pedagogia", p. 162-164. Hem mantingut la grafia original tret d'alguna mínima esmena d'accentuació, puntuació o majúscules. Tanmateix assenyalam amb un "sic" les formes que avui dia es consideren errades gramaticals.

Dates en què es comencen, un any amb altres, la sega, la verema, la collita d'olives, l'arrencar les patates i altres collites principals. Dates de les sèmbrs corresponents.

III. *Les aigües*

Proveïment d'aigües de la població: ara i abans.

Terres de regatge. – Mitjans de rec. Organitzacions col·lectives.

Molins i fàbriques mogudes per força hidràulica.

IV. *La vegetació espontània*

Boscós: extensió. Han augmentat o disminuït?

A costa o a favor de quines utilitzacions i per què?

Productes de llur explotació: fusta, carbó, feixines, escorces, rodells, etc. Èpoques i maneres de l'explotació dels productes forestals. El poble té algun dret en els boscós?

V. *Productes agrícoles*

Cereals conreuat [sic]. Patates. Cànem. Ferratges [sic]. Altres productes.

Importància de l'horta, de les vinyes, dels arbres fruiters, de les oliveres, etc.

Conreus principals o característics.

Cadascun dels conreus ha guanyat o ha perdut? Causes. Conreus nous. – Conreus desapareguts: temps i causes.

VI. *El bestiar*

Menes de bestiar: com s'alimenta i de què; a l'estiu i a l'hivern. – Cria o recria. Productes derivats: llonganisses, pernills, llet, mantega, formatges, llana. Importància d'aquestes produccions.

Bestiar menut: aviram, conills, etc. Forma de l'explotació domèstica. Producció.

Terrenys de pastura: de qui són i com s'utilitzen. – Procedència dels animals que hi pasturen. Calendari ramader. Hi ha camins de trashumància [sic]? On van a parar i d'on vénen.

VII. *L'explotació del mar*

La pesca: mar o riu. Abundor o escassetat. Organització de la pesca. Transformacions o canvis. Calendari del pescador. Èpoques de les espècies de peix. Nombre de barques i gent ocupada: han augmentat o disminuït? Valor anual de la pesca. Conserva i salat.

VIII. *Fruit i utilització del treball dels homes*

Pedreres, terres i mines. Es treballen en el lloc?

Nombre d'obriers ocupats.

Hi ha productes vegetals o animals que es manufacturin a la població?

Recursos industrials: hi ha fàbriques? De què? Gent que hi treballa. Evolució que han seguit aquestes indústries. Ocupacions desaparegudes.

Indústries domèstiques: on s'envien els productes? Gent que en viu.

Fan cap al poble gent de fora per alguns treballs? Quan? Temps que hi resten i manera de viure. Del poble, ¿van a treballar fora? On, quan i per què.

IX. *Relacions econòmiques*

Fires i mercats locals: dates de celebració. Procedència de compradors i venedors. Productes que es venen. Importància de les transaccions.

On es venen els productes locals? On es fan les compres?

Escasseja la mà d'obra agrícola? Com s'ha obviat aquest inconvenient?

Formes de l'explotació de la terra: en propietat, masoveria, parceria, rabassa morta, emprius, etc.

X. *L'agrupació rural o urbana*

Emplaçament i forma del poble. Aspecte general de la urbanització. Aspecte i configuració dels carrers.

En la urbanització s'hi observen diferents períodes de creixença? Quines dates porten inscrites les cases en cada un d'ells? Hi ha hagut muralles o altres obres de defensa?

Veïnats: nombre i noms. Nombre de cases escampades.

XI. *La casa del nucli de població i la casa pagesa*

Nombre de pisos, comptant-hi els baixos, que generalment tenen els cases. Utilització dels diferents pisos. Hi ha "mitges cases" o cases-cuina?

Materials emprats dominants en la construcció: parets i embans [sic]; trespol, baranes, teulades. Dimensions de les finestres i portes, en general. Han estat engrandits o modificats d'algun temps ençà?

Aspecte de la casa pagesa; distribució de les seves peces. Es destaca sola o bé acompanyada de construccions auxiliars? Utilització d'aquestes. Materials emprats.

La casa temporera: hi ha casetes, barraques, cabanes o bordes? On estan situades? De què estan construïdes? En quines èpoques i per a què serveixen?

XII. *Moviment de població*

Nombre d'habitants, *amb la màxima exactitud*, en 1910, 1920 i 1930. Causes de creixença, decreixença o estacionament de la població.

Gent de la població que viu a fora: llocs on radiquen i a què es dediquen.

Hi ha colònia estiuenca? Nombre d'estiuejants.

Bibliografia

Nota de llibres, o articles en què es donin dades interessants de la població.

Procediment

Pel que hom pot veure aquest qüestionari no és difícil d'aplicar. N'hi ha prou amb consultar les persones enteses, ben coneixedores de la població i treure algunes dades

de l'arxiu municipal. Cal recomanar un esperit crític per a controlar si les dades numèriques que s'obtinguin són exactes. En cas de dubte és preferible fer constar que només són aproximades o probables. La manca de precisió en aquests elements municipals origina la desorientació o el confusionisme. Per això en els casos en què les dades estadístiques poden veritablement ésser exactes, recomanem que siguin d'acord amb la realitat. Hom pot aclarir les respostes amb plànols, fotografies, dibuixos, gravats, etc.

Per tal de poder apuntar tots els treballs que vinguin recomanem que siguin escrits sobre quartilles en sentit apaïsat i que les qüestions a les quals hom pugui respondre siguin contestades en el mateix ordre en què es presenten en el qüestionari, una per una, bo i posant-les com a títol.

Els treballs seran dirigits a nom del signat a l'Administració del *Butlletí dels Mestres*. De tots els treballs tramesos se n'acusarà rebut a l'ensem que es faran les observacions que calguin. Així mateix, sempre que l'interessat ho demani, se n'hi farà un certificat.

Complaem, doncs, amb aquest qüestionari, els desigs dels mestres que s'interessaren o s'interessin pels estudis de la Geografia local. Amb el guiatge pràctic que els oferim faran un resum de coneixements capaços de fornir-los temes que els serveixin de centres d'interès en el treball consuetudinari de l'escola, a l'ensem que aportaran llur concurs als estudis geogràfics de Catalunya.

Pau VILA

Professor de Geografia als Estudis Universitaris Catalans

Fons Pau Vila (ICGC) RE. 46188

Pau Vila llegeix el poema "La Pàtria" en la inauguració del monòlit dedicat pel Centre Excursionista de Catalunya a Bonaventura C. Aribau, a can Cervera, al municipi de Montseny, el 12-11-1933.
A la seva esquerra l'escolten Josep Iglésies i Maria Fontserè.

Fons Pau Vila (ICGC) RF: 47281

Advertiment a l'edició facsímil

L'*Assaig de Geografia humana de la muntanya* es va publicar inicialment en el *Butlletí Excursionista de Catalunya*, vol. XXXV, en els cinc números publicats els mesos de gener a maig de 1925: núm. 356 (p. 5-29), 357 (p. 45-68), 358 (p. 85-101), 359 (p. 117-131) i 360 (p. 149-172).

El mateix any 1925 es va publicar com a llibre editat pel Centre Excursionista de Catalunya. Aquest és el text que aquí es reproduceix, amb una notable modificació formal: en la nostra edició els textos atribuïbles a la mà de Pau Vila (pròleg, notes al peu i parts del text que presenten una tipografia de cos més petit que la del text redactat per Blanchard) els remarcuem amb una tinta sèpia. Així doncs, el text en negre és el realment atribuïble a Blanchard.

Val a dir que l'*Assaig* també va ser publicat el 1978 per l'editorial Curial (Barcelona) en el vol. II de la "Selecció d'escrits de Geografia de Pau Vila", titulat *Aspectes geogràfics de Catalunya*, p. 27-168.

RAOUL BLANCHARD

ASSAIG DE
GEOGRAFIA HUMANA
DE LA MUNTANYA

BARCELONA

TALLERS GRÀFICS HOSTENCH - CÒRSEGA, 231-233

1925

*Extret del Butlletí Excursionista de
Catalunya, núms. 356, 357, 358 i 359*

Avant Propos

MON ami, Mr. le professeur Vila, a bien voulu me demander de publier ce modeste cours que j'ai donné à Barcelone en Mai 1922. C'est un grand honneur qui'l me fait, et dont je le remercie de grand cœur.

Je prie les personnes qui le liront de ne pas porter sur ces quelques pages un jugement trop sévère. Il s'agit ici non d'une œuvre définitive, mais d'un cours, c'est à dire de réflexions et de suggestions. J'ai surtout voulu poser les problèmes, bien plutôt que je n'ai essayé de les résoudre.

En l'interprétant de cette façon, il se peut, comme Mr. Vila me l'affirme, que ce petit travail puisse être utile aux catalans. La Catalogne possède des montagnes fières et variées; elles couvrent les trois quarts de son sol. Les catalans qui s'intéressent à la géographie de leur pays trouveront donc peut être, dans ces chapitres, des indications susceptibles de les guider dans leurs recherches. Je le souhaite bien vivement. Ce serait pour moi une grande satisfaction que de contribuer aux progrès de la connaissance géographique d'un pays si beau, où j'ai été si bien accueilli et auquel je reste fraternellement attaché.

RAOUL BLANCHARD

Assaig de Geografia Humana de la Muntanya

EL COM I EL PER QUÈ D'AQUESTA PUBLICACIÓ

SINCERAMENT vaig creure que les notes de què es serví el Prof. Blanchard, pel seu Curset Monogràfic, organitzat per la Mancomunitat de Catalunya durant el mes de maig de 1922, calia que fossin publicades com una aportació als corrents moderns de la Geografia en el món i com un toc d'atenció a Catalunya vers els nous estudis geogràfics.

L'autor, de primer antuvi, hi féu resistència, perquè es tractava d'un assaig; però aquest esbós té, avui per avui, la valor d'ésser únic, i conté, ço que val més encara, un ric cabal d'estímuls i de suggestions, els quals mèrits, per ells sols, el fan mereixedor d'ésser publicat, bo i esperant que Déu doni vida i delit al Prof. Blanchard per seguir i acabar la tasca que s'ha emprès de donar una Geografia Humana de la Muntanya.

És, doncs, aquesta publicació l'inici d'una Geografia dels «quadres naturals» a través del món, que obre nous camps als estudis geogràfics moderns, fins ara circumscrits solament a conjunts purament «regionals».

A Catalunya una Geografia de la Muntanya ens ha d'interessar com a cosa pròpia, perquè si bé altres tipus de «quadres naturals» són representats en la nostra terra — planes, costes i riberes —

som principalment un país de muntanyes, o com digué d'una manera senzilla i gràfica un autor del segle passat, «Tot Catalunya és Pireneu». * Per això el CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA en voler acullir-la en el seu BUTLLETÍ, fa una bella obra d'esperonament científic als excursionistes de la nostra terra i la seva acció, demés, serà estimada en els centres geogràfics mundials.

* * *

Are diguem com hem preparat aquesta traducció.

Les notes que per cada lliçó s'havia redactat el Prof. Blanchard, naturalment esquemàtiques, amb l'ajut dels apuntaments presos pels nostres alumnes dels Estudis Normals — col·laboració que els regradem — les vertírem, però donant-los forma, tractant que sempre quedessin precises i clares les idees de l'autor.

A mesura que en el curs de les vuit sessions, en el seu bell parlar, el professor desgranava els exemples, aquests ens en suggerien d'altres ben nostrats, i és per raó d'aquesta suggestió que hem anat intercalant fets demostratius, recollits per Catalunya, posant-los en tipus de lletra més reduït, per tal que la nostra aportació quedi modesta com és.

Demés, per situar millor molts exemples que assenyala l'autor o per referències que fa, hem posat notes i aclaracions al peu de cada plana corresponent.

* * *

Per acabar, desitgem al llegidor, i, sobre tot, als nostres excursionistes, que tant de bo trobin en aquest treball, que amb tant de gust ens hem emprès, l'esperonament necessari que els emmeni a ésser uns col·laboradors decidits de la futura Geografia nova de Catalunya, que vol dir també ésser contribuents a la Geografia moderna del Món.

PAU VILA

* BERTRAN Y SOLER, *Itinerario descriptivo de Cataluña*, 1847.

La Geografia Humana de la Muntanya

És una tasca ardua parlar de Geografia humana de les muntanyes, per la varietat que aquestes presenten. Hom pot assenyalar-hi varietats d'*altitud*, de *forma* (muntanyes-planells, muntanyes-cadenes, muntanyes-blocs o muntanyes-serres), de *latitud*, i per consegüent de *clima* (la qual cosa ens dona muntanyes polars, fredes, temperades, mediterrànies, tropicals, desèrtiques o equatorials, que ofereixen en llurs vessants associacions vegetals i zones de vegetació diferents).

L'home, davant aquesta varietat de condicions, ben distintes les unes de les altres, s'hi adapta, i d'aquesta adaptació sorgeixen tota la diversitat d'aspectes i manifestacions superficials de vida humana sobre els vessants, amb llurs matisos i transicions que compliquen enormement aquesta mena de novells estudis. Per això intentarem només que un assaig de Geografia humana de les muntanyes.

L'AGRICULTURA A MUNTANYA

La vida rural a muntanya comprèn manifestacions variades, les quals es troben tan estretament lligades entre elles, que hom no pot dissociar-les com no sigui artificialment per la comoditat de l'exposició. Així, els treballs agrícoles, és a dir, el treball de la terra, i els de la ramaderia o vida pastoral, com també l'explotació forestal, es troben tan relacionats, que no hi ha manera de fer-ne una delimitació neta.

Començarem a parlar de l'agricultura, però, afirmant, tot seguit que molt rarament es presenta del tot independent de la cria de bestiar.

Dit això, presentarem successivament: les plantes conreades a muntanya, els procediments de conreu, i, per aquests dos aspectes, tractarem de deduir el gènere de vida que en resulta. Cal dir que aquest estudi serà fet en tot moment tenint en compte que el que passa a la muntanya es troba en oposició al que succeeix a la terra baixa.

LES PLANTES DE CONREU

Res no és menys específicament muntanyenc que l'enumeració dels vegetals que l'home conrea a les terres altes. Fent excepció de certes plantes de la regió equatorial, necessitades de promedis de

temperatura elevats i d'una igualtat tèrmica persistent, hom pot dir que totes les plantes del món es poden donar bé a muntanya. Així arribem a aquesta primera constatació, que sorprendrà molta de gent: a muntanya es conreen les mateixes plantes que al pla.

La diferència que hi ha és que els resultats dels conreus d'una mateixa espècie vegetal reïxen diferentment a les terres altes o a les terres baixes. Però aquesta diferenciació que es mostra en les collites, no sempre és a favor d'una o altra configuració fisiogràfica, perquè tantost un conreu va millor al pla, tantost un altre va millor a la muntanya. Hom pot dir que els avantatges són per al pla quan aquest reuneix condicions de sòl i de clima favorables a la vegetació. És el cas dels països temperats freds. Blat, sègol, ordi, civada creixen a muntanya, per exemple als Alps i als Pireneus, com al pla i el mateix passa amb la patata, el cànem, el lli, etc. Però aquests conreus hi van menys bé. Podem dir que no hi ha un sol conreu de muntanya que doni millors resultats que a la terra baixa.

I això que podem observar en els nostres climes, passa també a les regions de clima calent i humit. Els conreus als vessants de l'Himalaia són sempre d'una fertilitat menys satisfactòria que la de les mateixes plantes a la plana indo-gangètica, malgrat ésser aproximadament de condicions naturals idèntiques. A l'Indo-Xina l'arròs de muntanya és molt inferior a l'arròs del pla, i el mateix s'esdevé a Java, Filipines i Xina.

Però quan, a causa de la sequedat, les condicions físiques del pla són poc favorables a la vegetació (no parlem, naturalment, de les regions polars, les quals deixem fora de compte), en aquest cas l'avantatge passa als conreus de muntanya. En els deserts, les muntanyes figuren entre els rars indrets on els conreus són possibles, i a voltes sense irrigació: per exemple, al Sahara hi ha conreus al Tibesti (1) i a l'Hoggar. (2) Dins la taca desèrtica de l'Amèrica del nord, en les riberes del Colorado, els indis conreaven la terra de 2,000 m. en amunt, solament.

El mateix cas es dona en les regions estepàries. El massís abissini ens en ofereix el tipus, amb els bells conreus que dominen l'estepa desèrtica de Danaquil (3) o el Jemen (4) que té al davant.

(1) Muntanyes del Sahara, que arriben a 2,700 m.

(2) Massís muntanyós en el mateix desert, que probablement arriba a 2,200 m.

(3) Al N. d'Abissínia.

(4) Al sud-oest de l'Aràbia.

Igual cas se'ns presenta sobre l'altiplanície estepària de l'Est africà, on cada muntanya (Kenia, Kilimandjaro) és com un oasi esplèndidament conreat. El mateix passa a l'Argentina i Xile en els vessants de l'Andes.

En fi, aquest fenomen es produeix en els països mediterranis. Així a l'Àfrica menor, la muntanya és, per excel·lència, el país dels millors conreus (fent abstracció d'alguns casos excepcionals), per exemple, el Rif i les Cabilies, (1) i també ho és en el Taurus (2) i en el seu primer contrafort, i en el Zagros. (3) Cal dir, en veritat, que en aquests casos de vora el Mediterrani és probable que l'abundor de conreus muntanyencs sia deguda a què la muntanya ha fet de refugi com a conseqüència d'invasions històriques, i això hagi fomentat el treball de les terres altes.

Per totes aquestes raons, a aquesta primera qüestió: què és el que hom conrea a muntanya?, podem respondre: Tot el que hom conrea al pla, però d'una faísó diferent. Així, el conreu a muntanya val menys quan l'agricultura del pla és afavorida per un clima humit, i és millor quan la plana és sotmesa a un clima sec.

Aquestes són, és clar, característiques molt generals. Les formes de conreu ens aportaran trets més particulars.

LES MANERES DE CONREU

Entre els nombrosos problemes que posa aquest estudi, farem esment dels que es refereixen a l'emplaçament, a la preparació del terreny i als procediments de conreu.

L'emplaçament. — La qüestió es posa així: Quins són, a muntanya, els emplaçaments més favorables a l'agricultura? Hom podria respondre: Això depèn de les muntanyes i de la mena de conreus. Per tant, en aquest aspecte encara és possible d'establir una diferenciació de conjunt entre les muntanyes de regions seques i les de regions humides.

A les muntanyes de clima humit hom busca pels conreus els vessants més secs. A les muntanyes dels països temperats-freds, si per exemple la pluja cau per igual sobre ambdós vessants, el que sia exposat als raigs solars serà molt més sec que l'altre, i és en aquest cantó, el *solell*, on, preferentment, es faran els conreus

(1) Comarca muntanyosa del nord d'Argèlia.

(2) Serralada mediterrània de la Turquia.

(3) Serralada persa que enfronta amb la Mesopotàmia.

En els països on dominen els vents monsons és el costat oposat al vent humit que l'home conrea amb preferència. Així mateix, en les regions dels alisis, a les Antilles, per exemple, els conreus s'installen, en primer lloc, a redós del vent i no de cara al vent.

Al contrari, en les pendents de les muntanyes de països secs, els conreus són instal·lats del cantó dels vents plujosos. És el cas de l'Iran, on les terres conreades es troben, a muntanya, sobre els seus flancs exteriors; és el cas del Jemen, on aquestes terres es troben a la major altura possible, per recollir el màxim d'humitat, i el mateix passa en el Kenia, en el Kilimandjaro i en totes les muntanyes altes de l'Àfrica oriental.

Sembla, doncs, que són aquestes les soles regles que hom pot donar per l'emplaçament.

Altrament, hi ha la variació dels sembrats segons la naturalesa de les muntanyes. Per exemple: sempre que la irrigació és necessària, les terres de conreu no poden estar allunyades de les fonts, dels llits dels rius o dels canals. Quan la possibilitat de gelades és a témer, els camps són instal·lats sobre els vessants, per evitar la inversió de temperatures. I, per fi, també les facilitats d'accés hi juguen un gran paper.

La preparació del terreny. — Amb la preparació del terreny trobem característiques més pròpies de la muntanya. El tret especialment muntanyenc, és que, en la majoria de casos, el terreny ofereix una forta pendent. Car si a muntanya sols fossin conreats els indrets plans, la utilització del terreny fóra rara.

L'arranjament dels vessants per poder establir-hi els conreus, exigeix, molt sovint, una tasca considerable. L'objectiu d'aquest treball consisteix a suprimir la pendent, descomponent-la i substituint-la per una sèrie de graons més o menys horitzontals. La necessitat d'aquest treball és tant més forta com més considerable sia la pendent o com major sia el risc que la violència de les pluges pugui endur-se'n les terres cap a la part baixa dels vessants. Així, els marges de pedra esglaonats, establerts sobre els flancs de les muntanyes, són una de les característiques principals de l'agricultura en les muntanyes mediterrànies, perquè ofereixen pendents violentes, per ésser muntanyes joves i que tenen d'aguantar pluges rares però fortes.

El mateix fenomen es produeix en les muntanyes del Jemen, pel conreu del cafè, per exemple. I també en el país dels monsons, pel conreu de l'arròs a muntanya, a causa de la necessitat d'estancar

l'aigua en els arrossers: per això bon nombre de muntanyes del Japó estan transformades en immenses escalinates.

La nostra terra, generalment muntanyosa, té els vessants de les serralades i dels turons ben aprofitades en feixes. Com que és mediterrània, sofreix pluges bastant fortes i no gaire repetides, la qual cosa fa que els marges s'ensorrin i que les terres de les feixes puguin escórrer-se; i, no obstant, és admirable el ben mantinguts que hom veu sempre els marges — «espones» en diuen en alguns indrets de Lleyda —, i és perquè el pagès, tan bon punt la feina precisa de la sembra o de la collita li deixa lleure, refà amb mà mestra la paret de pedra seca que les aigües li hagin malmès, i que li aguanta la terra que li dona el pa, la qual altrament s'escorreria avall.

Cada temporada agrícola porta en ella el posar de nou la terra a punt, l'apariament dels marges i tornar a pujar la terra que s'ha escorregut. En els Alps francesos, aquesta operació presideix totes les altres: es realitza així que es fonen les neus. Això constitueix per la vida rural muntanyenca una necessitat de treball extraordinari, excepcional, que contribueix a donar a aquesta manera de viure, un caràcter de rudesia.

El mateix treball d'apariament cal fer pels camins que porten als camps, ben tost escorxats per les aigües, i que convé conservar degudament sense parar.

Els procediments. — El mateix caràcter de rudesia, de treball intens, es troba a muntanya en els procediments de conreu. D'això, encara, n'és responsable la pendent. Els treballs, naturalment, no es poden realitzar tan bé sobre una pendent com sobre un pla. Fins i tot quan el vessant és arranjat formant un seguit de trossos plans, aquests són, generalment, massa reduïts per poder-hi treballar com caldria i circular-hi fàcilment. Els conreus de muntanya, no admeten, per tant, els instruments agrícoles moderns. I quan hom troba instruments que poden ésser-hi emprats, hi ha tan poc gruix de terra sobre la roca, que calen estres lleugers, arades fines, i, sovint, la llaurada doblement milenària es fa insubstituïble.

En fi: molt freqüentment per conreus acurats s'ha de fer el treball a mà. És amb l'aixada que són treballades la major part de muntanyes mediterrànies. I per manca d'espai i sobra de pendent, en molts indrets, és l'home mateix el que ha de transportar-hi, a l'esquena, els adobs, i, de la mateixa manera, n'ha de treure els fruits.

L'agricultura de les muntanyes ens apareix així com un conreu de treball dur i pesat.

Per altra part, els procediments muntanyencs de l'art del pagès són elementals i endarrerits, sobretot en aquelles regions en les quals els conreus del pla estan ben desenrotllats, és a dir, en els climes humits. En els països secs, essent la muntanya quasi la única zona agrícola, els procediments són comparativament menys rerasagats; però, altrament, les dificultats pel transport dels fems i dels productes i les molèsties pròpies de la pendent són un *handicap* si es comparen amb els avantatges del pla.

Resulta, també, que el clima destorba considerablement el conreu: en les regions tropicals humides per masses pluges, com a l'Assam (nord de la India) i a l'Arakan (Indo-Xina) o sobre els primers aiguavessos de l'Himalaia; i en els països temperats, a les fortes altituds, per massa neu. En aquestes terres, restant la muntanya inexplorable durant una estació que dura prop de sis mesos resulta que les plantes conreades no tenen temps de seguir tot el seu cicle vegetatiu, i en aquest cas és necessari més d'un any per arribar a la collita. Exemple: en més d'un centenar de municipis dels Alps francesos triguen els cereals tretze mesos a madurar, i mentre uns sembren, altres comencen a segar els camps de l'any passat, la qual cosa fa que la pràctica del *goret* sia forçosa en aqueixes alçades.

En alguns dels nostres pobles de les valls pirenenques, per collir sègol cal emprar el mateix procediment sembrant-lo un any per l'altre. Per la mateixa raó deixen els camps a *goret* — *terra bareta*, en diuen a la Vall d'Aran — deixant-los reposar un any per sembrar-los el següent. Recordem com a casos concrets, haver-ho observat a Tahull (del municipi de Barruera, a l'alt Pallars), en camps que es troben entre 1,500 i 1,800 m. d'altitud i en els termes de Guixers i Pedra i Coma, en els vessants de la muntanya del Port del Compté a les mateixes alçàries.

Afegirem, de passada, que el descans de la terra, o sia el deixar els camps a *goret*, és el procediment primitiu per no exhaurir les terres quan no són adobades suficientment. Per això l'hem trobat emprat en terres baixes, com a la subcomarca de les Garrigues. Si bé en les terres altes el *goret* retarda els camps ve forçat pel clima.

El nomadisme. — En fi, la manera d'explotar la terra a causa de les diferències d'altitud, emmena forçosament, a desplaçaments sovintejats de la gent que la treballa, constituint una mena de nomadisme.

Les diverses alçades en els vessants d'una muntanya porten naturalment, diferències de clima. La primavera regna ja a la vall, mentre que l'hivern jeu encara a les altures. És més: tres estacions poden coexistir fàcilment sobre el mateix vessant.

D'aquí ve que puguin ésser conreades plantes ben diferents dins un espai bastant restringit; i encara més: que un mateix tipus vegetal realitzi els estadis del seu cicle vital en mesos molt separats, de baix a dalt de muntanya. Els conreadors, doncs, han de traslladar-se successivament d'una a altra altitud, pujant a mesura que l'estiu s'acosta, i davallant amb l'hivern; i si la distància, en relació a les cases on la gent passa l'hivern, és considerable, es veuen obligats a sojornar en altres habitacions durant els seus desplaçaments segons el temps de l'any.

Però aquest desplaçament esdevé complex quan en el transcurs de l'estiu o de la tardor cal davallar freqüentment pels treballs agrícoles a les terres de la vall. Així succeeix a la Tarentaise, (1) on els pagesos, que passen l'hivern a mitja-costa, baixen primer a podar la vinya, després pugen a treballar les terres on han passat l'hivern, van a fer altre tant més amunt, a dos replans successius; tornen a baixar per arranjar els ceps; pugen després paulatinament per segar, baixen de nou per la verema, i s'entornen, a la fi, vers la seva estada hivernal.

Per tot arreu de les muntanyes on es conrea la vinya, aquesta obliga el pagès a un veritable nomadisme, que podríem anomenar *nomadisme vitícola*.

No havem trobat aquest nomadisme vitícola a Catalunya, i dubtem que hi existeixi. Als Alps francesos, l'habitant de les terres altes es daleix per posseir una vinya. Felip Arbós, (2) diu que aquests pagesos s'han pres sempre tràgicament el no poder tenir producció de vi—, com ho prova, el fet que hem recollit, de trobar vinyes pels volts de Guillestre (900 o 1.000 m.), a l'Embrunais, (3) les quals són propietat de la gent de l'alt Queyras, (4) a una vintena de quilòmetres de distància. En canvi, el nostre muntanyenc, ha anat abandonant les vinyes altes, que produïen un vinet fluix i verdós; ens ho demostren els rebrots que hem trobat a Saldes (1.300 m.) i la toponímia que hem recollit al Ripollès, a la Poble de Lillet i St. Llorenç de Morunys.

La més alta encontrada vinícola de Catalunya l'hem trobada en l'engorjat de la vall del Segre, entre la Seu d'Urgell (vinyes fins a 800 m.) i Pont de Bar (vinyes fins a 900 m.), aprofitant els vessants ràpits i assolellats de la banda dreta del riu.

La nostra impressió general pel conreu de la vinya a les nostres muntanyes, és que aquest conreu va reculant a mesura que els mitjans de comunicació avancen, la qual cosa facilita l'aportació del bon vi de les terres baixes.

(1) Vall savoiana dels Alps francesos.

(2) En el llibre *La Vie Pastorale dans les Alpes françaises*, que és un estudi remarcable com a treball i com a documentació, (1922, Colin. ed. Paris).

(3) L'Embrunais és una comarca dels Alps, tocant a l'alta Provença, que té per capital Embrun, i és travessada per la Durance, afluent del Roine.

(4) Queyras és també una comarca alpina, en la vall alta del Guil, que porta igualment ses aigües a la Durance, i que en la seva capçalera toca a Itàlia.

Aquestes són algunes de les manifestacions més freqüents de les maneres de conrear a muntanya, les quals es combinen en un cert nombre de gèneres de vida propis d'aquestes regions.

ELS GÈNERES DE VIDA

En aquest nou aspecte, la diversitat i la varietat són també extremes, i hom pot dir que hi ha tantes maneres de viure com hi ha tipus de muntanya, formes de conreus i maneres d'aprofitar les terres.

Així, doncs, no podem fer altra cosa que donar alguns exemples significatius, perquè, altrament, ni tota la seva gama de variants ha estat estudiada, ni temps tindrem per presentar el que és estudiat.

En la manera de viure es barreja, quasi sempre, a l'explotació de les terres, la cria o cria del bestiar amb la vida pastoral corresponent.

Ve't ací, en casos particulars, uns tipus característics: un dels Alps del nord, a la Vall d'Anniviers (Suïssa); altre als Alps marí-tims, a Belvedere (prop de Niça), i altre a les muntanyes de Còrsega.

Vall d'Anniviers.—Segons Brunhes, (1) l'any agrícola comença, en aquesta vall, amb la poda de les vinyes a la conca alta del Roine, mentre en les parts un xic més altes es van fonent les neus. Un mes més tard s'enfila la gent cap als poblets on han passat l'hivern (situats als volts de 1.200 m.) a fer-hi les sembres primaverals: patates, ordi i cànem. Després pugen als *magencs* (2) (1.500 m.) a segar el fenc. Aleshores el bestiar comença a pujar. L'estiu ha anat entrant, i pel juliol, mentre les vaques pugen vers l'*alp* (3) o la *muntanya* (1.800 a 2.800 m.), els homes baixen fins a la vall a segar el blat i el sègol, i a dallar l'herba dels prats.

(1) Jean Brunhes és un dels homes que a França ha orientat, però a la seva manera, els estudis de Geografia humana. Les seves obres capdals són *La Géographie humaine*, París, 1912, *Géographie humaine de la France*, tom. 1, primer volum de la *Histoire de la Nation française*, de Hanotaux, París, 1922, i *La Géographie de l'histoire: Géographie de la guerre et de la paix, sur terre et sur mer* (en col·laboració amb C. Vallaux, París, 1921). El primer és un llibre interessant, però poc orgànic; el segon és un llibre brillant, excessivament literari, probablement a causa de la seva finalitat vulgaritzadora, i el tercer fuig sovint del camp de la geografia.

(2) Als Alps en diuen *mayens* dels indrets on s'envien les vaques al mes de maig després de segar l'herba. Creiem que correspon perfectament al nostre mot *magenc*, el qual hem trobat per terres de Lleyda, per indicar les crescudes dels rius que regularment es presenten el maig amb la fosa de les neus pirenenques.

(3) Així són nomenats en els Alps, i també en els Apenins, els indrets alts on puja el bestiar a pasturar durant l'estiu. Podem dir que el mot *alp* té un significat ramader i que «els Alps» significa el conjunt d'alps.

A Catalunya tenim el mot *muntanya*, també amb significat ramader, car vol dir els alts prats propis de cada poble per emmenar-hi el bestiar durant l'estiu quan les neus n'han desaparegut. Així es diu «la *muntanya* de Saldes», «la *muntanya* de Gisclareny»..., com es diu en els Alps suïssos l'«alp de Sion» o als Alps francesos l'«alp de Venosc»... Com sembla que l'arrel *alp* és un mot cèltic que significa «lloc alt», tindriem que *alp* significaria el mateix que *muntanya* en l'accepció ramadera del nom, i per això l'emprem.

El mes de setembre les vaques van davallant acostant-se al poble. Mentrestant, el fenc, les patates, etc., són collides, i hom sembra el sègol. A la vall, els raïms són madurs, i la gent hi baixa per a la verema. Baixen les vaques pasturant cap al poble, fins que les fan pujar per tancar-les als magencs, on hi ha les provisions per a l'hivern.

Ve't ací un verdader tipus de nomadisme agrícola combinat amb la vida pastoral.

Alps marítims.—A Belvedere trobem un tipus de nomadisme agrícola a dues estades, degut a la forta pendent de les muntanyes i a l'acció del clima que descalça les roques, la qual cosa fa que tennint poques terres de conreu en la part baixa, hagin de pujar, els homes, a les parts altes per trobar-hi camps més grans. A dalt, com a baix, fan les mateixes plantacions, però la diferenciació que es porten els esplets en llur estat, per raó de l'altitud, obliga als pagesos a baixar i pujar sovint per atendre les necessitats de la sembra, de la creixença i de la collita.

Les muntanyes de Còrsega.—Ací la gent de muntanya viu entre els 400 i els 900 m. d'altitud. Vers 700 m. comença la zona del castanyer, i el fruit d'aquest arbre forneix a la població la castanya, aliment essencial per una part de l'any. Demés, aquests muntanyencs exploten la muntanya amb llurs ramats. Però a l'hivern, quan la neu hi arriba i s'ha fet la collita de la castanya, davallen homes i ramats vers la platja, a cercar un clima millor i noves possibilitats de treball i de collecta. Baixen, doncs, a les planes costeres, on també tenen una casa, cap a la fi de novembre. Quan ve el juny i el blat és sec i segat, i els mosquits comencen a envair la marina, la gent se'n torna cap a la regió dels castanyers i espera que les castanyes madurin, mentre i tant els pastors que han pujat més amunt de la muntanya s'hi queden amb llurs ramats fins que uns i altres reunits retornen a la vora del mar.

Diguem, per acabar, que el nomadisme està en via de disminució.

Gràcies als adobs moderns que permeten un major rendiment amb un menor tros de terra, gràcies també als moderns instruments agrícoles lleugers i adaptables, i ajudats aquests avenços per la disminució de pobladors de les muntanyes, els muntanyencs poden ara alimentar-se millor amb una extensió menor de terra, la qual cosa fa que sols sien aprofitades les parts de major rendiment.

La despoblació de les muntanyes es fa sentir d'una manera greu als nostres Pireneus. Ve't ací unes dades que treiem del carnet d'excursions.

Gòsol.—De cinquanta anys ençà s'han perdut moltes cases; unes 25 famílies s'han acabat i de 225 cases habitades ara n'hi ha 160.

Saldes.—S'ha despoblat molt. En el nucli principal de 16 cases n'hi ha 8 de deshabitades. A Cardina, la proporció és de 8 a 4. Al Castell i al Carrer Subirà, hi ha moltes cases ensorrades.

La gent d'aquesta encontrada fa cap a les fàbriques del Llobregat.

Un altre cas concret: a St. Llorenç de Morunys en el cens de 1857, s'anoten 1178 habitants, en el de vint anys més tard baixen a 980 i en l'últim cens (1920) queden a 640.

Però com que del moviment emigratori n'haurem d'anotar quelcom en el capítol corresponent no hi insistim aquí.

La vida de muntanya tendeix així a simplificar-se i va deixant els conreus de les parts altes i es va acostant als procediments de treball del pla.

El progrés sembla portar vers un nivellament de condicions entre la vida a muntanya i la vida a la plana, i, en certa manera, a una alliberació de l'home muntanyenc, fins ara estretament lligat a les condicions físiques de la muntanya.

LA VIDA PASTORAL A MUNTANYA

La vida pastoral, és a dir, l'explotació del bestiar i dels pasturatges a les terres altes, ha conservat bastant bé les seves formes tradicionals, tal com ens apareixen en les més antigues edats de la humanitat que ens siguin conegudes. Aquestes formes, naturalment, s'han modificat quelcom, però molt menys que a les terres baixes. Les seves dues grans varietats, *nomadisme* i *transhumància*, hi han persistit.

Abans de tot, definirem aquests dos procediments pastorals.

Nomadisme.—El nomadisme és el canvi de lloc dels ramats, acompanyats de les famílies aplegades que en viuen. Quan un pasturatge és exhaurit, hom fa via cap a un altre, desplaçant-se el clan, la tribu i el bestiar. El recorregut pot ésser curt o llarg, el mateix una trentena de quilòmetres que centenars.

Avui encara el nomadisme es practica també a les terres baixes. Així, tenim els nòmades de l'interior de l'Aràbia, els Arba (1) d'Algèria—que van dels oasis del Mزاب (2) al Tell (3),— els Kirguisos (4)

(1) Tribu nòmada bereber del desert argelí, que posseeix uns 100.000 moltons.

(2) Regió del Sahara argelí formada per quatre oasis.

(3) Nom de les muntanyes de la costa mediterrània a Argèlia.

(4) Els kirguisos són gent nòmada, de raça groga, que s'estenen des de les estepes de l'Àsia central fins a la serralada de Tian-Xan i l'alt planell del Pamir. No tenen altra riquesa que els seus ramats fins a l'extrem que la seva salutació cordial és aquesta: «Com va e bestia i la salut?».

i els Mongols. Els últims nòmades d'Europa són els Aromounes (1) dels Balcans, que circulen de la muntanya al pla.

Els nòmades són, abans de tot, pastors; però, no obstant, poden, a l'ensems que tenen cura del bestiar, fer un xic d'agricultura amb cereals de cicle ràpid com la civada.

Transhumància.—La transhumància té per característica el realitzar-se a través d'encontrades dedicades a altres formes d'explo-tació de les terres, i que, per conseqüent, han d'ésser travessades, sense estacionar-s'hi, d'una tirada. La transhumància relaciona dues regions pastorals a través de terres de conreus. Per això, en general, aquesta forma pastoral no va pas acompanyada del desplaçament en massa de la població: no hi prenen part més que els animals i llurs pastors.

Posa en relació dues zones complementàries, és a dir, uneix dues regions, els recursos de les quals es completin entre elles en les diferents estacions. Això suposa dues encontrades que, sense estar massa allunyades, donin productes vegetals, molt diferents, segons els temps de l'any, a causa de llurs climes. I aquestes diversitats de circumstàncies, els conjunts de les quals són complementàries, no poden donar-se més que entre la muntanya i el pla: per això la transhumància és efectivament, per excel·lència, una forma d'explo-tació ramadera que utilitza successivament les terres baixes i les terres altes.

Aquestes són les dues formes milenàries de la vida pastoral.

Al pla, des de molt antic, la ramaderia s'ha fet intensiva sense desplaçaments i associant-se estretament amb l'agricultura, prescindint dels prats i dels erms. A muntanya aquesta evolució comença ara a manifestar-se, si bé ho fa molt lentament.

Passem a estudiar les formes antigues i l'aparició de les noves.

LA TRANSHUMÀNCIA

De primer antuvi cal dir que la transhumància continua unint, com en els temps més remots, el pla i la muntanya.

La plana italiana envia cada estiu els seus ramats als Apenins,

(1) Els Aromounes són els darrers descendents de les primitives poblacions balcàniques mig llatinitzades. Actualment no sumen més que uns 15.000 individus, i encara van disminuint. Són els últims nòmades d'Europa. Se'ls troba dispersats, generalment amb llurs ramats d'ovelles i moltons, per les muntanyes de la península balcànica, des de Sèrbia i Bulgària fins al Peloponès o per les planes voreres del mar Egeu.

com en els temps de Varron (1). Aragó i el planell central espanyol, en 1890, enviaven cada estiu 1.300.000 moltons als Pireneus, a les muntanyes cantàbriques i a les serres del Guadarrama i de Gredos. Igualment de les planes balcàniques va el bestiar a les muntanyes: de la Dobroudja (2) als Càrpats.

A l'Àsia, els tàrtars (3) pugen amb llurs ramats als alts planells armenis, els kurdes (4) a les muntanyes dels Taurus i del Zagros, els ostiacs, (5) del vessant siberià de l'Ural, envien, també, a l'estiu, els seus ramats de rens a muntanya, i el mateix fan els lapons (6) del nord de la Suècia emmenant-los vers les «fjelde» (7). Potser, és tant sols a les muntanyes americanes on no sembla que sigui practicada la transhumància: al nord de les Rocoses, perquè els indis, poc nombrosos, roben per viure allà on són; al sud dels Andes, perquè al Perú d'un costat hi ha un desert i de l'altre la selva. Per altra part a Xile i Argentina (8) sols existeix esporàdicament.

Per les enquestes que hem iniciat, tenim la impressió que la transhumància catalana va perdent el caràcter *directe* (del pla a la muntanya). Les terres baixes ja quasi no envien bestiar a muntanya. Avui ja no es veu el que ens diu en un dels seus articles En Bosch de la Trinxeria, publicat vers 1887: «Els propietaris del baix i alt Empordà reuneixen llurs ramats, i el 15 de juny van a muntanya. El 15 de setembre el bestiar baixa de muntanya gras... El ramat, de 16.000 caps, que trobarem, era guardat per 20 pastors i 15 cans». En l'actualitat solament hem trobat la transhumància directa en els pobles del pla d'Urgell situats al peu de la Serra de Comiols (Artesa i pobles veïns) i a la Conca de Tremp (Tàlarn...), que van cap al Pireneu del Pallars, els de Llusanès (Alpens...), cap a les muntanyes de Montgrony, i, dels voltants de Cardona, (Plans de Naves) abans els emmenaven a l'alt Pallars, ara al terme de Guixés, en l'alt Cardener. Tenint en compte aquestes dades que es

(1) Aquest autor llatí del segle i abans de J. C., en un dels seus molts llibres, *De re rustica*, parla de transhumància romana, i la sintetitza en una imatge curiosa: «Dues paneres que es balancegen de cada costat d'un bast».

(2) Regió baixa de la Romania que costea el Mar Negre.

(3) Aquests tàrtars, o tatars, constitueixen un de tants pobles del mosaic etnogràfic del Caucàs. Són restes de les antigues poblacions de la Taurida. El mateix hom els troba a Crimea que a l'Armènia. Diu que són reconeguts pels seus veïns com a gent de gran honradesa i amor al treball. Hi ha qui diu que els veritables tatars són una rama dels mongols, i fins se'ls troba a les capçaleres del riu Obi.

(4) Nòmades pillastres i pastors de raça blanca que s'estenen entre la Mesopotàmia i l'Armènia.

(5) Gent de raça groga, tipus finès, que viuen entre els rius Obi i Yenisei.

(6) Poble de raça groga, de l'extrem nord d'Europa.

(7) Nom suec de les muntanyes.

(8) A Colòmbia país septentrional del sud d'Amèrica, allà on els Andes es divideixen en tres branques, tampoc existeix la transhumància, per raó de què la població és escassa i l'herba abunda a les valls, a les muntanyes i als «llanos». Solament als alts planells on el clima ha facilitat la concentració humana, Bogotá, Zipaquirá, Chiquinquín, Tunja, etc., no obstant el bestiar que s'hi fa, pugen els ramats de vaques dels «llanos», després d'un viatge de trenta o quaranta dies, per mals camins, i passen un temps pasturant en les «sábanas» altes, fins que s'han refet i ja són bons per la carn.

refereixen a terres intermèdies, la impressió és que la transhumància directa va desapareixent escursant les distàncies.

Els antiquíssims camins ramaders—carrerades i cabanyes en diuen a l'Urgell i la carreterra a la Vall de Lord Subirà—, en alguns indrets corren el perill de desaparèixer *menjats* pels propietaris de les terres del costat.

És la transhumància *inversa* (de la muntanya al pla), la que amb el seu tràfic obliga encara al seu manteniment. Aquesta es troba força extesa. Al Vallès, baixen ramats de bous dels vessants de l'alt Llobregat (Pobla de Lillet, Serchs, Peguera, Gisclareny...) i dels vessants del Merdàs; d'aquests mateixos indrets també en van al Penadès; a l'Urgell n'hi hivernegen d'encontrades tant distants com la vall del Flamisell i Gisclareny; d'aquest mateix lloc i de Setcases en van a l'Empordà, i de Saldes en baixen al pla de Bages. Els termes que rodegen la muntanya del Port del Compte envien el bestiar també al Vallès (Granollers), a l'Urgell (Sanahuja) i s'allarguen fins a Marina. Citem aquests casos com a mostra.

EL NOMADISME

El nomadisme, per altra part, continua existint. A l'Himalaia els pastors de Sikkim (1) se'n van a l'hivern al Tibet, amb els seus ramats, per trobar-hi menys neu. Els kirguisos de Tian-Xan canvien de lloc amb tota la tribu de baix a dalt de les muntanyes, segons les estacions, i el mateix fan els aromounes dels Balcans.

Però molt sovint a muntanya les dues formes s'han barrejat. El nomadisme i la transhumància coexisteixen o es succeeixen, i la seva barreja dóna aquesta forma un xic especial, que és la veritable vida pastoral a muntanya, originada pels contrastes del relleu. Aquesta forma consisteix en què el muntanyenc per mantenir els seus ramats, utilitza successivament, en el curs d'un any, diferents etapes de vegetació, en diversos indrets, menant-hi el bestiar, tantost acompanyant-lo amb tota la família, tantost confiant-lo a pastors, i alguna vegada emprant les dues formes alhora. Els exemples són nombrosos però és als Alps on aquests fenòmens han estat més especialment estudiats.

Així, els man-tsé (2) del Se-Txuen, abandonen llurs cases d'estiu i van a viure amb els seus ramats sobre els alts pasturatges que dominen les terres baixes des d'alçades de 3.500 m. i més. Al Tibet, els pastors del Djrougon abandonen llurs poblets de pedra i fusta per traslladar-se a altres pastures, on tenen també altres poblets. Aquest és un cas veritable de nomadisme. Però, en canvi, a l'Himalaia, hi ha veïnats d'estiu als quals sols fan cap els pastors amb llurs famílies i el bestiar, constituint una forma de transhumància, a l'igual

(1) País als vessants meridionals de l'Himalaia, entre el Nepal i el Butan.

(2) Tribu xinesa, els individus de la qual tenen un bon tipus, i que no semblen de raça groga. Alguns etnògrafs suposen que són els descendents de la raça autòctona del país.

que la pujada dels ramats de les valls catalano-franceses als alts herbeis del Carlit, del Puigmal i del Canigó.

LES MIGRACIONS PASTORALS ALS ALPS

Per comprendre millor aquestes varietats, prendrem, com exemple, els tipus principals que hom ha trobat als Alps.

De primer antuvi, quins són els elements d'aquesta vida pastoral alpina? Un d'ells, el primer de tots, és el fet d'existir pasturatges als cims, veritables estepes d'altitud, les que poden ésser utilitzades durant el temps de la calor, i vers les quals han de desplaçar-se els animals, i amb ells tota la gent, o una part solament. Per altra banda, a les terres baixes pot donar-se el cas que el bestiar pugui continuar pasturant tot el temps d'hivern, però generalment caldrà que els animals siguin abrigats i mantinguts; altrament dit, que siguin sotmesos a l'estabulització. Així, els dos termes principals, són: l'estabulització a l'hivern i el recorregut dels pasturatges a l'estiu. Resta saber com es reparteix l'any entre les dues formes, i quines transicions intermèdies hi dominen, donada la molta variació de llurs aspectes.

La separació entre les dues formes no és pas brusca, perquè és molt rar que els animals, un cop les portes de llurs estables han estat obertes, pugin de dret vers els pasturatges d'estiu. Hom pot dir que sempre hi ha un període de transició abans i un altre després de l'estabulització. En baixar de la muntanya, les bèsties continuen passant al ras de sol a sol, i a les nits, a l'estable, fins que arriben les gelades i les neus. Així mateix, a la primavera, surten diàriament al camp abans d'anar-se'n als pasturatges muntanyencs.

Gràcies a aquests períodes intermedis, les dates de la pujada i la baixada poden ésser fixades d'una manera permanent: sortida el 25 de juny; entrada a la fi de setembre. Els animals resten així en les altures cosa d'uns tres mesos, i com l'estabulització, pròpiament dita, té una durada de tres o quatre, resulta que l'any pastoral es troba, doncs, dividit en quatre parts, quasi bé iguals.

En els casos de migració pastoral que coneixem a Catalunya, hem trobat quasi les mateixes dates: pujada a muntanya pels volts de Sant Joan, baixant-ne per Sant Miquel. En alguns indrets les vaques baixen per la Mare de Déu de setembre. Per Totsants el bestiar de llana se'n va cap a les terres baixes, i en puja per la Santa Creu.

Tant l'estabulització a baix com el sojorn a dalt, poden, per altra part, presentar formes de transició; demés, l'ascensió a la muntanya pot oferir nivells intermedis.

Passem a estudiar-los:

Sobre mateix del poblet d'hivern hom pot trobar la *remue*. És generalment un veïnat que es troba a la zona de conreus i on va la família amb el bestiar, ja sigui per fer-li consumir el ferratge que hi ha guardat, ja sigui per fer-hi péixer els animals en condicions diferents a les de la zona d'estabulització. Aquest és l'indret on hi ha les *granges*, en les quals el bestiar pot passar encara algunes setmanes d'hivern, sots la cura d'un o més d'un dels individus de la família.

També a la part inferior de la zona pastoral hom troba la *montagnette*, que pren diferents noms al voltant dels Alps: *mayen*, al Valais, Suïssa francesa; *voralm*, a la Suïssa alemanya; *maien-san*, a l'Alemanya; *casolare*, al Tirol; *fourest*, a la Val Pellice (1); *stavolo*, als Alps Càrnics, i *casina*, a la Val Camònica (2). És un habitat pastoral on fan estada els animals a la primavera i a la tardor, el qual pot tenir també conreus, de manera que molt sovint és mixte. La família pot anar-hi tota, o bé enviar-hi alguns dels seus individus amb el bestiar.

Probablement existeix o ha existit a Catalunya un mot equivalent: el mot *muntanyeta*. L'hem trobat com a present a La Vansa (3), entre els termes de Pedra i Coma i Guixés, entre 1.500 i 1.700 m. sota la «Muntanya» de Pujol que arriba a 2.000, i l'hem vist a la toponímia de la Vall d'Aran; Muntanyeta-Rasa d'Urru i Muntanyeta de Vilamós, i, a prop de Montgrony, en diuen Les Muntanyetes d'un indret amb pocs prats on el bestiar va per una curta temporada. I probablement fa també referència a aquest significat del mot la cançó popular, que diu:

«Què li donàrem a la pastoreta?
Què li donarem per anà a ballar?
Jo li donaria una caputxeta,
i a la *muntanyeta* la faria anar.
A la *muntanyeta*
no hi neva ni plou,
i a la terra baixa
tot el vent ho mou».

(1) La Val Pellice és una petita vall que s'obre a la frontera franco-italiana, oposada a Queyras, portant les aigües al Po, que neix no lluny d'ella.

(2) La Val Camònica és una altra vall italiana, però molt més extensa que l'anterior, oberta en els Alps de Bèrgam i que acaba en el llac Issò, les aigües de la qual són recollides pel riu Oglio, afluent del Po.

(3) Emirem aquesta grafia «La Vansa» perquè sembla que va dominant. Darrerament la dona també En S. Filella, en el seu opuscle *Sota l'esguard del Cadí*, en la bona carta que hi va adjunta. No obstant, M. de Montoliu dona «Lavansa» i diu: «El nom consta en l'Acte de Consagració de la Seu d'Urgell: «ualle *Lavancia*». No té res a veure amb el radical èuscar *laban* «llisquívol, suau», (*Butlletí de dialectologia catalana*, 1922). Però, aquest mot no tindria a veure, més aviat, amb altres noms semblants de rius que cita Camille Jullian: l'Avance, de Gascunya; l'Avenza, de Toscana, i l'Avenche, de Suïssa? (*Histoire de la Gaule*, vol. I, pàg. 116).

En fi, ja en plena regió pastoral, hom troba la *montanya* que és la zona d'habitat temporer en el ple estiu. És aquest un pasturatge amb habitacions més o menys confortables. Pot dividir-se en *montanya* (1) *sense llet*, és a dir, *montanya per la carn* o *d'engreix*, quan solament hi ha bous, bovins joves o bestiar petit; i *montanya per llet* quan el que hi ha són vaques. Demés, hom pot considerar, encara, la *gran montanya*, quan s'hi reuneix gran nombre de bestiar en cooperació, i la *petita montanya*, quan es tracta de petites explotacions familiars.

En aquest darrer cas és quan la gent hi resta en més o menys nombre.

Fixats aquests termes, veurem ara com la vida dels homes i del bestiar pot organitzar-se en relació a les necessitats d'aquells i d'aquest. La complexitat que això presenta és extraordinària. Per veure-ho examinarem els casos d'una sola vall alpina: la Tarentaise.

ALGUNS TIPUS DE MIGRACIONS PASTORALS (2)

Tipus Val de Tignes. — El moviment dels ramats consisteix en anar a l'alp, és a dir, a la *montanya*, i retornar-ne. És un cas senzill.

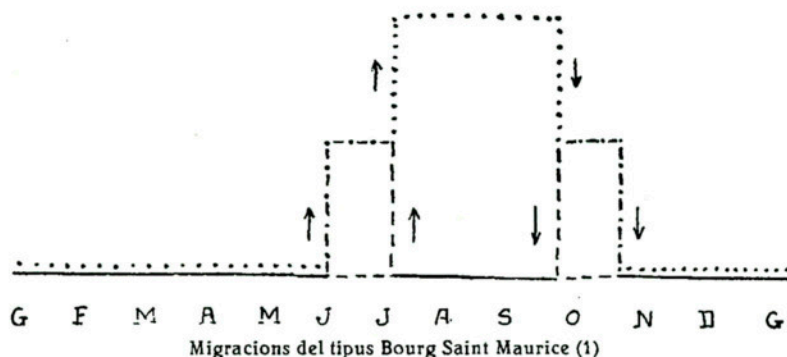
Tipus Bourg Saint-Maurice. — Abans d'arribar a la *montanya* es passa ja per graons intermedis: les *montanyetes*. El bestiar les ocupa a la primavera i a la tardor. Aquí les *montanyetes* són solament pastorals (descomptant algun petit tros plantat de cols). Per això la mà d'obra hi és poc nombrosa; la *montanyeta* és habitada només per una part de la família, la mestressa i les criatures, i durant algunes setmanes tan sols. I, quan el ramat baixa de la *montanya*, s'atura per menjar el fenc que els homes han segat abans.

Aquest tipus es troba en regions on no són conreades les *montanyetes* o bé en aquelles altres que tenen conreus a bastament més avall.

Tipus Sainte Foy. — En aquest cas les *montanyetes* són agrícoles, i pastorals ensems, perquè la gent no tenen lloc suficient a baix per establir-hi els conreus necessaris a llur subsistència, i això fa que tota la població hi munti. Hi resten, de la fi d'abril a la fi de juny, per la sembra i altres quefers, i, mentre els pastors pugen

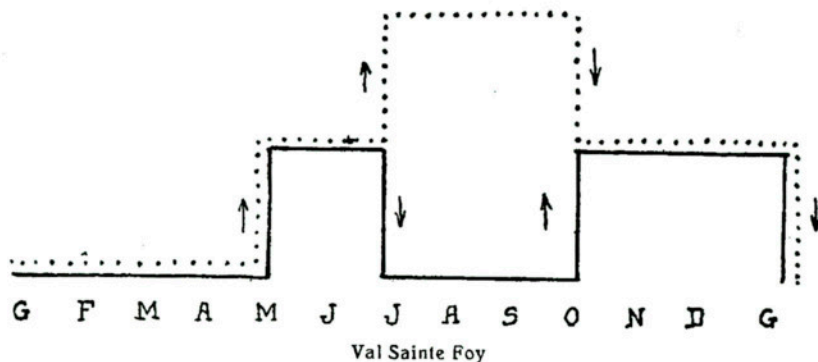
(1) L'autor usa aquí la paraula «montagne» amb el significat ramader que hem trobat a Catalunya pel mot «*montanya*», com hem dit abans.

(2) Aquests tipus, junt amb les gràfiques amb què els acompanyem, són extrets del llibre ja citat, del Prof. Arbós, *La Vie Pastorale dans les Alpes françaises*.

a la muntanya amb el ramat, la resta de les famílies baixen a la vall per atendre les feines dels camps, i tornen a la muntanyeta a fi de setembre, que és quan hi davalla el bestiar amb els seus guardians, quedant-s'hi junts fins el 1.er de gener, data en la qual se'n van avall.

Aquest tipus és un cas de vertader nomadisme a dos estatges, amb una proporció de set mesos contra cinc.

Tipus Champagny.—Presenta el mateix principi que l'anterior, però més complex, car des del 24 de juny fins a la fi de setembre,

(1)

..... Grup humà i grup animal reunits.

..... » » sol.

..... Grup animal amb els pastors solament.

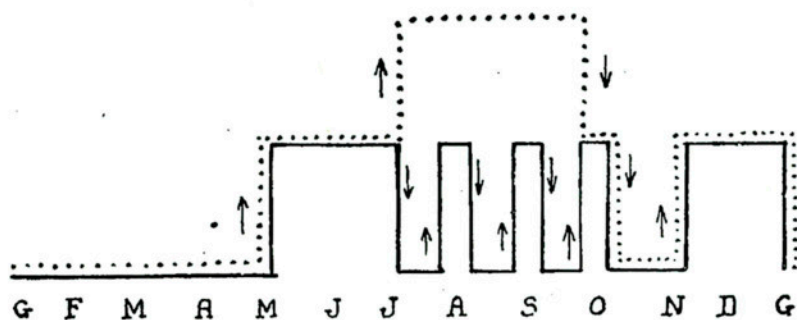
..... Una part del grup humà sense el bestiar.

..... Una part del grup humà amb el bestiar.

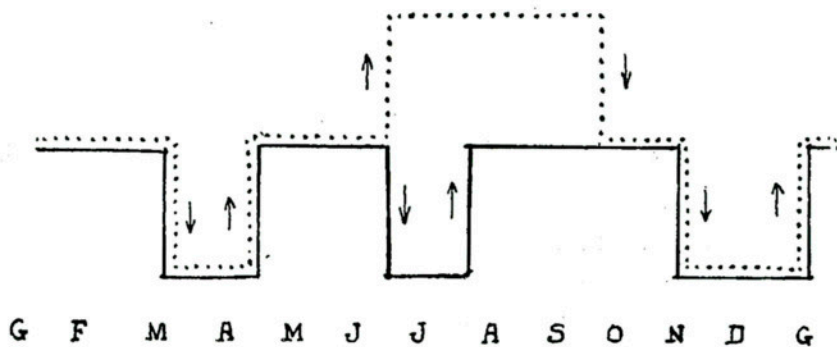
Anants i vinents entre les diferents estades.

habita la gent, alternativament, el llogarret i la muntanyeta, seguint la successió de les collites. L'estada a la muntanyeta des de la fi de setembre, és curta, perquè baixen molt aviat a aprofitar la rebrotada dels prats, i, quan ve la neu, retornen a dalt fins que comença el mes de gener.

Migracions de tipus Champagny

Tipus Mongirod.—Aquest poblet es troba en una zona acongos-tada de la Tarentaise. El fons de l'estreta vall és calent a l'estiu i, molt sovint, fred i bromós a l'hivern. Així, la gent habita més sovint el dalt que el baix. Però en un habitat temporal del tipus Mongirod les necessitats agrícoles són les que dominen el tràfec del viure anyal. Per això canvia el nom: hom en diu *remues*. Les *remues* són aquí l'estatge inferior (1). Els vilatges estan situats a sobre, tot i ve-nint a ésser pel bestiar vertaderes muntanyetes, però la població hi viu vuit mesos per any: primer, de la fi de desembre al 10 de març, data en la qual en davallen pel treball de la vinya i dels prats; després,

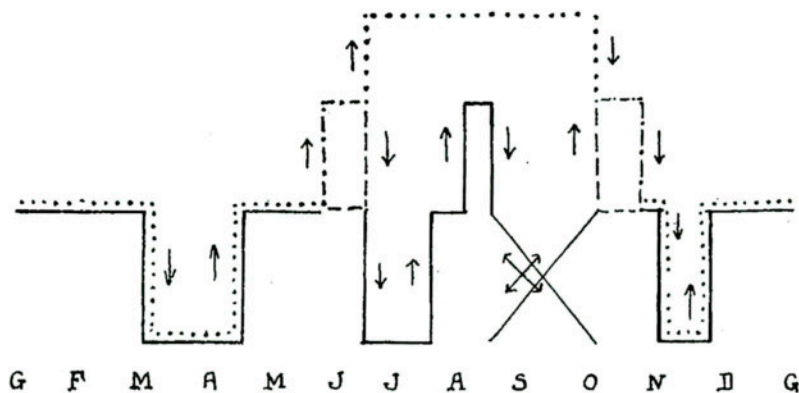
Migracions del tipus Mongirod

(1) Així com la muntanya per gradació dona lloc a la muntanyeta, el vilatge dona lloc a la *remue* quan els conreus han d'ésser repartits en dos estatges: al nivell del poble i a la *remue*. Aquesta pot estar a sota o a l'altre estatge sobre d'aquell.

pugen al vilatge fins al moment de l'*alpage*, o sia, l'anar-se'n a la muntanya, que és quan els pastors, amb el bestiar, hi pugen. Aleshores la gent torna a davallar a les *remues*, per segar i collir. Acabades aquestes tasques fan una llarga estada, de prop de quatre mesos, al poblet, i durant aquest temps, a fi de setembre, baixen els ramats de la muntanya. En acabar l'octubre, gent i bestiar passen dos mesos a la vall, aquella per veremar i aquest per consumir el ferratge recollit. A primers d'any tots pugen de nou al llogarret, fins al març.

Tipus Mâcot.—Són pobles situats a la part solellada de la vall. Tenen bones terres a baix: vinyes, vergers, terres de blat i prades. Més amunt, a 1.100-1.200 m., camps en els replans, que constitueixen les *remues*. I encara més amunt es troben les muntanyetes.

Tenim, doncs, quatre tipus d'habitat superposats: poble, *remue*, muntanyeta i muntanya. Propietaris hi ha que tenen fins a quatre cases d'habitació! No obstant, són el vilatge i la *remue*, els estatges que dominen els altres dos d'una faïso quasi igual. L'hivern el passen famílies i bestiar a les *remues*, sobre la vall boirosa; durant els mesos de març i abril baixen tots al poblet, on es treballa la terra, sobretot la vinya. A primers de maig, la caravana retorna a la segona estada. Pel juny, els ramats, amb una part de la gent, pugen a la muntanyeta. L'endemà de Sant Joan, mentre la resta de la gent baixa al poble per les collites, els pastors, sols, pugen, amb el bestiar, a la muntanya. Acabades les collites a baix, la gent puja a fer-les a les *remues*, i després a segar el fenc a les muntanyetes. De mitjans d'agost fins al 25 de setembre no hi ha cap regla: es puja i es baixa segons les conveniències de les diverses collites a fer. En aquesta

Migracions del tipus Mâcot

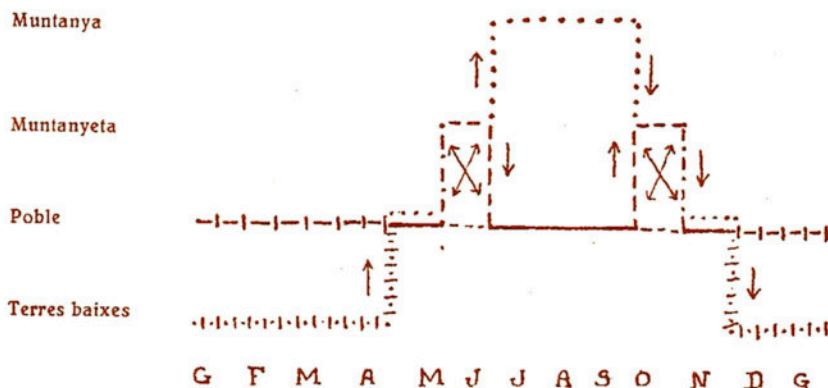
darrera etapa, dones i criatures van a trobar el bestiar que ha davallat ja fins a la muntanyeta, per realitzar les manipulacions de la llet; baixant després esgraonadament a la *remue* i, a la fi, tots aplegats al poble, on s'estan fins al 25 de novembre, que se'n van a la *remue* a passar l'hivern.

Les migracions pastorals a Catalunya presenten característiques diferents de les que mostren aquests tipus de la Tarentaise.

Els pocs casos de transhumància directa que ja hem apuntat, podríem considerar-los semblants al tipus migratori de Val de Tignes, amb la diferència que el recorregut en els nostres és més llarg, car la muntanya es troba allunyada dels pobles ramaders. A més que pot caber el dubte de si ens eixiríem de la «geografia de la muntanya» referint-nos a pobles com Artesa de Segre, que ja són al peu del pla.

Però, en canvi, hem pogut anotar un parell de tipus que tenen característiques pròpies. Els descriurem, a manera d'assaig.

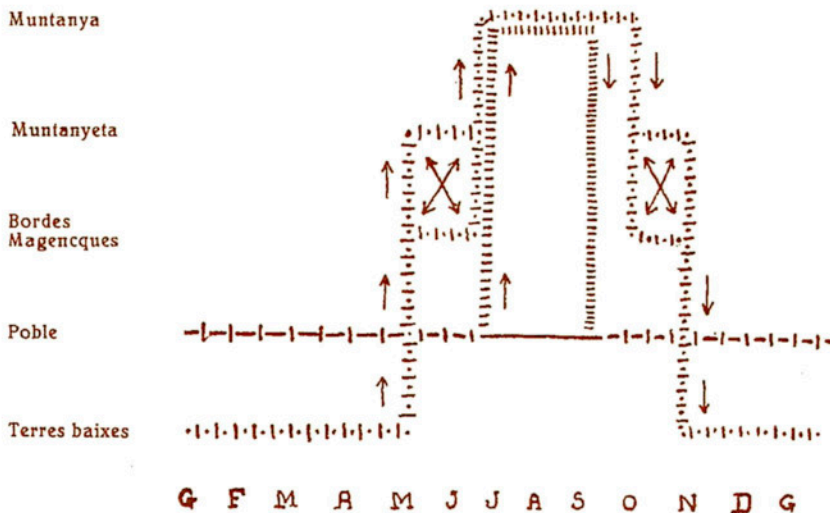
Tipus Setcases-Montgrony-Castellar de N'Huc. — Els ramats de llana, amb els pastors, passen, de Totsants fins a la Santa Creu, a la terra baixa, a un centenar de quilòmetres lluny (Empordà, Vallès o Penadès), mentre el bestiar boví ha restat estabilitzat al poble, sota la cura de la gent de la casa. Durant el mes de maig, el bestiar pastura pels volts del poblat. A primers de juny tot el bestiar, vaques i ovelles, se'n va cada dia cap als conreus alts, i baixen a dormir al poble, acompanyant-los els homes que preparen les terres. Per Sant Joan, definitivament els ramats pugen a la muntanya, on es queden, amb els pastors, fins a Sant Miquel, i aquest dia davallen al poble per fer els anants i vinents als conreus alts, mentre els homes fan la sega i la sembra, acabada la qual cosa encara les bèsties peixen algun temps pels voltants del poble fins que el fred els fa fer via cap a la plana.

Migració del tipus Setcases—Montgrony—Castellar *

(*) Hem emprat els signes pertanyents del llibre d'En Felip Arbós, més els següents: . | . | . | . per indicar el bestiar de llana sol; — | — | — | el grup humà amb bous i vaques; | | | | | el bestiar boví amb els pastors, mentre que els altres ratllats que fan referència al bestiar engloben els animals ovins i bovins.

Tipus Gisclareny-Saldes-Gòsol. — L'anterior és un tipus a quatre estatges; aquest en té cinc. El bestiar de llana hiberneja també a la plana (Vallès, Pla de Bages, Penadès, Urgell), i a un centenar de quilòmetres de distància. El bestiar, cap a mig maig, arriba al poble, i se'n va amb els homes a les bordes (Gòsol) o corralles (Saldes), que es troben a una hora, a Gòsol, i més lluny a Saldes. D'allà el fan anar i venir diàriament de la muntanya — podriem dir-ne muntanyeta. En tot aquest temps la vacada ha restat al poble; però, per Sant Joan, vaques i ovelles són dutes pels pastors a l'alta muntanya, de vegades a indrets diferents, per aprofitar l'herba, ja que el bestiar boví no l'arrana tant, i després la pot aprofitar el bestiar de llana. A Saldes envien les ovelles a la Serra d'En Cija, on per no haver-se reservat l'herba no poden anar les vaques, mentre aquestes són enviades a Les Costes, en els vessants del Cadí, i quan baixen el 8 de setembre cap al poble, hi pugen els ramats ovins. Per Sant Miquel baixa aquest bestiar, i encara fa estada a les bordes, per aprofitar l'herba de la muntanya que hi ha sobre els conreus. Per fi, el bestiar de llana, amb els pastors, se'n va a passar l'hivern a la plana.

Migració del tipus Gisclareny—Saldes—Gòsol

Les característiques diferencials d'aquests dos tipus nostres amb els que ens descriu l'autor, són que hi ha un estatge inferior, netament pastoral, molt allunyat del poble; que la característica agrícola es barreja tan poc a la migració ramadera que quasi no pot ésser tinguda en compte; que hi ha una diferència de règim per vaques i ovelles, i que la família no pren part en aquestes migracions.

La causa essencial d'aquestes diferències és que, a la Tarentaise, la cria del bestiar es fa per la carn i per la llet, i a casa nostra es fa sobretot per la carn; i, demés, que a les nostres muntanyes domina la cria de les ovelles. Creiem, no obstant, que aquests casos són estades de transició.

LES TRANSFORMACIONS DE LA VIDA PASTORAL

Tots aquests tipus, amb les anades i vingudes de la gent i del bestiar, donen una idea suficient de com és complexa la vida pastoral a muntanya. Però el que fa créixer encara més la seva varietat, és que aquestes formes es troben, elles mateixes, en estat de transformació. Als Alps la vida pastoral es troba en decadència. Els progressos de l'agricultura permeten, en efecte, cada dia més, prescindir de les prades de dalt a la muntanya, a causa de l'extensió que van prenent els prats naturals i artificials de baix. D'altra banda, la creació de les *fruiteres*, és a dir, d'establiments industrials on hom treballa i transforma la llet, contribueixen també a la decadència, car aquestes manufactures volen tenir el bestiar a la vora, perquè situades com són a les parts baixes haurien de vagar a l'estiu quan el bestiar és als cims, la qual cosa industrialment no els convé pas. A més, el turisme, tenint necessitat, també a les valls, de molta llet, fa retenir-hi, de més en més, les vaques a l'estiu. I encara els grans establiments industrials instal·lats cada dia en major nombre a les valls alpines, a causa de la utilització creixent de la hulla blanca, amb la seva nombrosa població obrera, ha fet més i més necessària la permanència del bestiar a baix per l'abastament remunerador de la llet i els seus derivats.

I encara un altre factor està influïnt en la transformació simplificada de la migració pastoral: és la crisi de la mà d'obra pels treballs de la terra i la cura del bestiar. Les indústries atrauen homes i dones amb millors jornals i més hores lliures.

Coneixem a Catalunya alguns casos similars. Quan a la retenció del bestiar a les valls, citarem el cas de Camprodon, on abans les vaques eren portades a la muntanya, però ara, degut a l'afluència d'estiuejants, que fa que la llet es pagui bé, són conservades al poble o a les masies. Igual cosa deu passar a les altes viles estivals, com Ribes, Olot, Puigcerdà, etc.

També l'escassetat de pastors es fa sentir a casa nostra. És el plany que hem recollit dels propietaris de les valls altes del Cardoner, del Llobregat, del Ter i del Fresser. Hi ha masoveries de muntanya que deixen de tenir bestiar si no tenen algú de la família que en pugui tenir cura (Vall d'Ora). Els homes, els nois i les noies s'estimen més anar a treballar a les fàbriques d'aquests rius que menar els ramats a les pastures.

Aquesta sèrie de fets novells i renovadors donen resultats variats. Hi ha empressaris que porten bestiar foraster. Hi ha qui fa pujar i baixar el ramat diàriament, la qual cosa és un mal sistema, perquè fadiga les bèsties, constituint per això una etapa vers

l'abandó definitiu de la migració. També n'hi ha que substitueixen el bestiar de llet per bestiar de carn, que no vol tanta cura.

En aquesta evolució encara s'observa un altre grau: que els bovins són substituïts pels ovins, que ve a ésser la darrera fase abans de l'abandó complet de la migració pastoral.

Responent a aquesta transformació, es conreen els ferratges artificials per tot arreu dels Alps, i sobretot als Alps del sud. Aquests nous conreus reemplacen els que abans hi havia i estalvien l'utilització de les prades altes: prades de segar i prades de péixer. Aquestes conseqüències, cal dir que són favorables a les muntanyes: el bosc torna a la seva possessió natural, els vessants es refermen i el paisatge vegetal reprèn la seva harmonia.

D'altra banda, els animals són més ben alimentats i són criats cada dia més a l'estable. És el cas que ja es dona amb els moltons, als Alps del sud, on es fa la cria de l'anyell gras. Quant als bovins, se'ls dona una sobrealimentació, per tal que donin un rendiment de llet cada vegada major.

Així, la vida pastoral de muntanya es va semblant, a poc a poc, a la que s'ha desenrotllat d'una manera esplèndida en els grans països ramaders de plana: Flandes, Normandia, Anglaterra. Les diferències entre la vida pastoral muntanyenca i la del pla, serien, doncs, sobretot, diferències de graus en l'evolució: trobant-se aquella en retard respecte a aquesta, i presentant, generalment, formes persistents la de la plana.

LES COMUNICACIONS I EL TRÀFEC A MUNTANYA

La muntanya, pel seu relleu, per les seves aigües i pel seu clima, sembla poc favorable al tràfec. I aquest fet, que té una importància cabdal sota tots els punts de mira, cal que sigui ben retingut.

És cert que els homes, sempre que poden, passen de llarg i no aventuren llurs caravanes a través dels obstacles de la muntanya, exceptuant solament els casos en els quals aquesta és com una mena de via entre planes malsanes, tal com els alts planells mexicans, i, més al sud, les terres altes de l'Amèrica central i del nord de la meridional. Podem dir, doncs, que la muntanya, en general, és hostil a les comunicacions i al tràfec.

Però la muntanya és, també, molt sovint un passatge obligatori. Així, els Alps, alçant-se entre l'Itàlia, país de forta civilització expansiva, i l'Europa central, calia que fossin traspassats. És el mateix cas, però menys intens de moviment, el dels Pireneus entre França i Espanya. I és el cas, igualment, de l'Atlas entre el Mediterrani i el nord d'Àfrica, de l'Himalaia entre l'Índia i la Xina, dels Andes entre els països dels vessants del Pacífic i els dels vessants de l'Atlàntic.

D'altra banda, hi ha, demés, el tràfec dels mateixos muntanyencs entre ells, i el que cal per posar-se en contacte amb la gent de les terres baixes. Tenint en compte totes aquestes raons, hom pot dir que hi ha una geografia de les comunicacions a muntanya, la qual presenta característiques especials.

En l'estudi d'aquest aspecte geogràfic podem distingir successivament: l'emplaçament de les vies, la seva naturalesa, els objectes de tràfec i l'organització d'aquest tràfec, bo i considerant aquests diversos elements en llur evolució.

L'EMPLAÇAMENT DE LES VIES

El problema que es planteja, per la facilitat dels transports, comporta dos termes essencials: la comoditat, que consisteix a estalviar als transportadors la fatiga que hom pugui, i la seguretat, quant als elements naturals i quant als homes.

És bastant remarcable que, descartant molt nombroses excepcions, les vies de muntanya han estat traçades, per això, seguint les crestes més aviat que les valls, per arribar a la seva finalitat obligatòria, que és el coll o port. En efecte: la vall, a muntanya, és per excel·lència la regió difícil i perillosa.

Naturalment que no ens referim pas a les amples valls, tals com les de l'Inn, al Tirol; del Valais, a Suïssa; del Gresivaudan, al Del-finat, que són verdaderes planes entre muntanyes i, per tal, llocs obligats de pas pels camins.

Però, en general, la vall, zona de forta erosió, amb els seus replans i els seus ràpids, els seus congostos i el seus eixamplaments, és molt difícil d'arranjar per al pas. I quant a la seguretat de la via, aquesta es troba exposada als efectes de la caiguda de tot el que pot venir de dalt: pedres, corrents torrenciosos, allaus, etc.

D'altra banda, després d'aquests perills, que també afecten a la seguretat humana, aquesta manca, sobretot perquè podent ésser la via dominada des de dalt, està subjecta a les emboscades i a les sorpreses.

Evitant la vall, el camí tendeix, doncs, a instal·lar-se al dessobre, seguint la cresta, entre les valls, dominant, el més que li sia possible, la d'un cantó i la de l'altre, podent així servir-les. Aquest cas es presenta més sovint a les muntanyes joves, en les quals l'erosió és particularment activa i on hi ha interès a mantenir-se el més apartat possible de la vall. És el cas, a França, sobre el born sud-est del Massís central amb les carreteres de Serres.

Casos típics de vies de carena es troben als camins reials de Cardona a Sant Llorens dels Morunys (1), i d'aquesta darrera població a Solsona, els quals, per apartar-se de la canal acongestada del Cardoner, el primer s'enfila per la Serra de Ventolrà i segueix pel Serrat de Guilanyà, les Cases de Porada i Vilasaló, i el segon munta pel Grau de la Roca Foradada, careneja el Serrat de Sobol, traspassa el Collet del Vent i l'alt pla de Riart, i baixa per Lladurs. En canvi, seguint la canal del riu els dos camins haurien sigut més curts, però també exposats a sorpreses i atacs.

Molt sovint el camí passa pels flancs, el més enlairat possible sobre el corrent, per evitar les seves malifetes i els altres inconvenients ja assenyalats.

Quan el pendís és massa fort, o bé cal travessar un indret per on cauen pedres o roden allaus, o hi ha un torrent perillós o molt enfonsat, aleshores el camí deixa el costat que seguia, baixa a la vall, la travessa i s'enfila per l'altre.

I així, el camí, que quan passava pels vessants quedava subjecte als capricis de la muntanya, ara, a l'encreuament de les valls, resta sotmès als capricis del torrent.

D'aquesta faisó els camins escalen francament les masses rocoses, aplomades sobre la vall, per davallar-ne tot seguit, i s'arrosseguen, per tant, en estreta dependència amb els accidents del relleu.

Podem assenyalar com exemples: el camí de l'Oisans (2), successor d'una via romana, el qual passa per la plana del mateix nom, l'alt planell de Huez i d'Auris, le Freney i Mont de Lans (3), i el camí de Queyras, que tenint 30 ponts al segle XVI, els veu reduïts a 17 l'any 1721, i no més a 5 en la carretera actual.

Per assenyalar un cas concret a Catalunya, copiem un fragment de la magnífica guia de la Vall d'Aran, que escrigué En Juli Soler. Diu:

«Així, totes les comunicacions es fan de poble a poble dintre la Vall, i des d'aquesta vers els territoris veïns. Les primeres es feien antigament per un camí reial de ferradura, que entrava a la vall procedent de Catalunya pel primer poble (Tredós), i seguia avall tot el curs del riu, *passant-lo diverses vegades d'una vorera a l'altra per ponts de pedra i fusta*. Aquesta via era molt perillosa a trossos i interceptada de vegades pel riu. Els poblats separats de la ribera principal eren enllaçats per camins veïnals en molt

(1) Emprem la denominació de «Morunys» perquè és la que es troba en tota la documentació fins al segle XVI i perdura encara als arxius parroquials fins a començaments del s. XVIII.

(2) L'Oisans és una comarca muntanyosa dins el massís més alterós dels Alps del Del-final, travessada per la Romanche, que porta les aigües al Drac, i aquest a l'Isère afluent del Roine.

(3) Aquesta era una de les tres grans vies romanes que travessaven els Alps. Entrava pel coll del Mont Genève (1,860 m.), passava per Briançó i pel coll de l'Auteret (2,075 m.), i baixava cap a Grenoble per anar a València i a Lió. Queden restes d'aquesta ruta, i el més notable és «la porta romana» de Bons, prop de Mont de Lans; és un buidat en la roca formant com un mig arc. Entre la brosta que ara hi creix es veu, sobre la roca que feia de camí, el rastre de les rodes dels carros.

mal estat; però si havien de travessar qualsevol riu o barranc, tots tenien llur pont de pedra, ascendint aquests a *més de trenta* en tota la vall. Avui encara se'n veuen alguns, que serveixen per als actuals camins, conservats d'aquell temps, que són en la seva majoria en no millor estat que abans*.

D'altra banda, a muntanya antigament hi havia camins per tot arreu, fins i tant que grans vies còmodes foren obertes a les valls principals, la qual cosa no es realitzà abans del segle XIX.

I el perquè, es comprèn fàcilment. Els colls més enlairats, però d'accés fàcil i que posen en relació regions molt diferents, són utilitzats mentre els mitjans de comunicació sien senzills; però se'ls abandona quan es tracta de construir grans carreteres apropiades a la locomoció moderna, perquè les obres de fàbrica esdevindrien molt costoses de tan difícil com és el traçat. Així, d'altre temps, trobem als Alps i als Pireneus comunicació per tots els colls, i fins i tot pels colls glaciaris, per exemple, entre el Valais i Itàlia, entre la Tarentaise, l'alta Maurienne (1) i les valls italianes, i a França entre les altes valls alpines. D'aquí la constatació que la xarxa de vies de muntanya era més tupida abans de que els perfeccionaments moderns hi fossin aplicats (2).

En què consisteixen els perfeccionaments de les noves rutes? A adaptar-se la via a la vall, almenys en el conjunt del seu traçat, seguint el pendent general, corregint-ne les parts de ruptura de pendent amb zigues-zagues, terraplens o foradades.

Així, les vies són més obligades a contornejar els obstacles i a pujar i a baixar, perquè el pendent del traçat cal que sigui moderat i continu.

Les primeres temptatives de modernització foren fetes per manament dels sobirans piemontesos, encarregant-se un enginyer napolènic de la via de Tende (3), i uns enginyers austríacs de les vies del Simpló, Cenís, Genèvre i Brenner (4). Les característiques

(1) Per la primera corre l'Isère, per la segona l'Arc afluent d'aquell. Aquella té avui dos colls de pas, per camins de ferradura, pel coll del Mont (2,637 m.) i pel coll de la Galisse (a uns 3,000 m.); aquesta té la carretera del Mont Cenís i el ferrocarril del mateix nom, que passa per la foradada del Frejus.

(2) Això ho hem comprovat comparant, en tres cartes de diferents dates (*Carte du Piémont et du Monferrat*, per Guillaume de l'Isle, París, 1780; *Nuova carta postale del passaggio delle Alpi*, edit. Maggi, Torino, 1857, i la *Carte publiée par le Syndicat general des Alpes Françaises*, de l'any passat), el tros dels Alps que va del coll de Tende fins al pas del Petit Saint Bernard. En 1780 hi havia uns 20 passos amb les seves rutes ben assenyalades a la carta; en 1857, 6 «strade postali» i «strade comunali e veturabili» i avui, 5 vies: una d'elles doble, la de la carretera i el ferrocarril de Mont Cenís.

(3) Coll de Tende o Tenda, el coll més meridional de la frontera franco-italiana, a 1,783 metres d'alçada.

(4) Colls entre els més importants dels Alps.

d'aquestes rutes alpines són els túnels atrevits i les giragonces harmonioses.

En fi: la tècnica dels camins de ferro a muntanya ha seguit la mateixa evolució. Primer la cremallera o la via sistema Fell, procediments que permeten molt de pendent per arribar als colls o a les foradades altes, i, per tal, de poca llargada. Així el pas del Brenner, a cel obert, i el túnel del Cenís, només de 12 km. Després, a poc a poc, els tècnics poden atrevir-se a obrir foradades més llargues i, per tal, més baixes, amb pendents d'accés menys forts: el del Sant Gottard (1), de 16 km., i el del Simplon, de 20.

I, per fi, s'arriba a pensar en la construcció de veritables túnels *de base*, tal com el projectat per al Petit Sant Bernard, que tindria 27 km. i s'obriria a 1,000 m. d'altitud solament.

Sens dubte que la tracció elèctrica permet pendents més forts que la tracció a vapor, però sempre les despeses seran més cresques per un pendent fort que per un altre de feble, sigui el que vulgui el motor emprat, i així els pendents suaus seguiran essent els preferits.

LES CONDICIONS DE LES VIES

El problema de les condicions de les vies és menys complex. Hom pot dir, efectivament, que a causa de les dificultats del relleu, el tipus natural per una via muntanyenca és el camí de ferradura, és a dir, el traçat d'un passatge per bèsties de càrrega, i, en canvi, no és natural el camí de carro. A una via destinada al trànsit rodat li calen condicions especials d'amplada, d'afermat, de pendent, i, per tal, mitjans financers per la seva construcció i manteniment, demés de personal tècnic, elements que es troben poc a muntanya,

Sembla que les vies romanes que travessaven els Alps, com les que s'escorren avui a través de les muntanyes balcàniques o de les ibèriques, eren camins de carro, però menys amples que les grans vies de les planes. Cal recordar, referent a això, que la civilització romana disposava de procediments i de mitjans especials desapareguts després d'ella (2). Efectivament, abans i després dels ro-

(1) Sota el coll alpi del seu nom, a Suïssa.

(2) L'autor es refereix al sistema de construcció que feia de les carreteres romanes un bloc de materials diversos fonamentat en el subsòl, la qual cosa els donava una prodigiosa durada, comparada sobretot amb la fragilitat de les nostres rutes lleugeres d'avui; i, demés, al procediment de fer obrir aquestes vies de primer antuvi pels mateixos legionaris—que manejaven tan bé la pala i el picot com la llança i l'espasa—els quals obrien així els camins per a la conquesta i la dominació.

mans les vies muntanyenques són corriols. Aquests camins permeten de passar per tot arreu, d'escalar els pendents més forts per mitjà dels petits revolts en ziga-zaga, anomenats *tourniquets*.

A totes les muntanyes, els camins són pistes per a bèsties de càrrega, siguin aquestes les que es vulguin: camells, flames, rens, iacs, o bé cavalls, ases i matxos. Així, a l'Iran, les famoses vies de muntanya que passen a més de 2,000 m. per anar del Golf pèrsic vers Schiraz (1), passant per un seguit de colls o *kotals*, no són més que corriols, en els quals els peus dels animals han obert a través dels segles una veritable trinxera (2). Hom troba la mateixa mena de camins entre l'Índia i el Tibet, d'una part a l'altra dels Andes i a les vies índies de les muntanyes Rocoses.

No és fins al segle XVIII que els camins per carruatges s'endinsen, veritablement, pels Alps, els quals foren les primeres muntanyes que els conegueren. Aleshores les carreteres pujaven de cada banda fins al peu dels colls, ocasionant el transbordament de viatgers i mercaderies a bast de matxos i mules, o al dors de camàlics i baixada en *ramasse*.

Amb aquestes formes de tràfec s'originaren al peu dels colls veritables agrupacions de traginers.

Després es construïren les veritables carreteres transmuntanyenques: les de Brenne i de Tende, i, més tard, s'obriren les rutes per a carros del Simpló, del Cenís i del Genèvre; avui existeixen una dotzena de carreteres alpines transversals. Al Caucas central fou en el segle passat que s'obriren les dues grans vies per a carruatges que el travessen: la del Dariàl (3) i la del coll de Mamisson (4). En fi: després d'una desena d'anys, els progressos de l'automobilisme han fet crear, en les muntanyes dels països secs, pistes senzilles per les quals poden circular els vehicles lleugers: per exemple, entre el Golf Pèrsic i l'Iran meridional, on han estat obertes abans

(1) Ciutat important de Pèrsia, amb 50,0 0 h., a 1,580 m. d'altitud.

(2) En els camins que travessen els Andes colombians, regió de pluges estacionals seguides (estació seca: *verano*; estació plujosa: *invierno*), el pas acompanyat de bou i matxos pels camins, xops d'aigua la meitat de l'any, en lloc d'una llarga trinxera hi ha format un seguit de solcs transversals, que la gent del país anomena *marraneras*, en els quals a voltes les bèsties s'enfonsen fins a genolls i més encara. Quan els camins travessen la zona dels boscos es formen tolls de fang en els quals queden enterrades les cavalcadures.

(3) Dariàl o Dariol és un pas de 12 km. de llarg, que es troba sota la muntanya sempre nevada de Kasbek, a 5,043 m. de alçada. Hi passa la carretera militar de la Geòrgia, que des de Tiflis va a Vladicaucas i més enllà.

(4) Mamisson és l'altre pas important del Caucas per entrar a Rússia, a l'altitud de 2,825 metres, travessat per la carretera que arrenca de Kutais, a 100 i 130 km. de ferrocarril, respectivament, dels ports del Mar Negre: Batum i Pontí.

de la guerra i durant la guerra. Així, a poc a poc, la carretera tendeix a substituir els camins de ferradura.

Als nostres Pirineus, aquesta substitució s'està realitzant d'una manera lenta. Avui els travessen tan sols completament dues carreteres, la de Puigcerdà i la de Pertus, passos que no ofereixen quasi dificultats tècniques. En canvi, la carretera del Port de la Bonaigua, camí de la Vall d'Aran, avui ja oberta, sols servirà vuit messos l'any a causa de la neu que a l'hivern cobreix el port, puix que no s'han decidit a obrir la foradada que vindria a tenir uns 2 quilòmetres, obrint-la a una alçada de 1,750 m. (el port en té 2,050), i salvaria aquella comarca d'aquesta comunicació hivernal.

EL TRÀFEC

Sobre aquests camins de ferradura i sobre aquestes carreteres, quines són les característiques del tràfec que es fa? Quin és llur objecte? Quines són llurs formes? Llur finalitat és el trànsit de pas, i satisfer, a més, les necessitats muntanyenques.

Materials de transport.—Els objectes de trànsit són tan variats com ho és en el món la situació de les diferents muntanyes respecte a les planes. Hi ha, en això, la mateixa varietat que en els conreus: hom troba que hi circulen tota mena de materials.

Ens ho mostra la història de les vies dels Alps occidentals. En tot temps han estat els camins de la sal, extreta de les salines provençals i portada vers les altes valls d'Itàlia i de Suïssa. Foren també els camins de la llana: llanes i estams flamencs que s'enviaven a Florència, per ésser-hi transformats en draps. Més tard, camins de la seda quan Lió esdevé gran vila manufacturera d'aquesta matèria i treu la seda crua d'Itàlia. Després, en els temps napoleònics, hi passa el cotó, quan bloquejada França pels anglesos ha de comprar-lo a Turquia, fent-lo arribar pels Balcans i la plana del Po. En fi, la varietat de tràfec ha augmentat encara des de cent anys ençà.

Igual cosa trobem als Andes del sud, que obren vies al bestiar, al cotó i al sucre que va de l'Argentina cap a Xile, i aquest país, pels mateixos camins, retorna al seu veí, objectes fabricats.

Els colls de les muntanyes perses i els de les del Pamir (1) han estat molt de temps, des de l'època romana fins a l'edat mitjana, el lloc de pas pel trànsit de la seda que de la Xina venia a Europa.

(1) Pamir o Els Pamirs, és una alta planúria de l'Àsia central, travessada per diverses grans valls dites «pamirs», que té una altura mitja de 4,000 a 5,000 m. Té alguns pics més alts, sobressortint el Mustag-Ata, que té 7,860 m.

Tenim, doncs, com dèiem, una gran varietat en les matèries que circulen per les vies muntanyenques. Però cal remarcar que aquests objectes transportats són productes lleugers. Els minerals, fora d'alguns de preciosos (or), o molt necessaris (sal), no figuren quasi mai entre els objectes transportats a través de les muntanyes, per ésser massa feixucs. Tampoc s'hi troben els combustibles. Això ens dóna una norma per la limitació i per l'especialització: així, podem dir que el trànsit muntanyenc es fa a base d'objectes lleugers o cars.

Quant al tràfec propiament dit—importació de les matèries que es necessiten a muntanya o exportació de llurs productes—presenta, de la seva banda, la mateixa varietat. No obstant, no és pas impossible de trobar, entre aquesta varietat de productes, certes especialitzacions en l'exportació i també en les importacions.

Exportacions.—Hi ha matèries que la muntanya dóna en abundor, precisament per ésser muntanya: citem, en primer lloc, la pedra.

Tota muntanya és com una immensa pedrera; sovint molt assortida, i, a voltes, presenta els seus materials a l'abast de l'home en els trencats de la seva configuració. Demés, a causa dels plegaments, moltes roques quedaren metamorfosejades: així, en lloc d'argila, trobem pissarres; en lloc de calça, marbre; etc. D'aquí prové una exportació a les terres baixes de pedra com a material de construcció.

És el mateix cas dels minerals: els moviments del sòl, que sovint foren acompanyats de corrents erruptius, determinaren la formació de filons i aquests filons són causa d'explotacions mineres. Per això trobem a les Rocoses i als Andes els grans jaciments de minerals, i, en un grau menor, en trobem també als Alps, als Pireneus, etc.

També les muntanyes, encara que el límit superior de la vegetació vingui a disminuir llurs possibilitats, són, per excel·lència, regions de boscos. Això prové de que elles reben més precipitacions plujoses que les planes, en tots els països, i per tal tenen la possibilitat d'una vegetació forestal. Demés, les dificultats per l'explotació, fan que els boscos, així *preservats*, s'extenguin més o siguin més nombrosos que en altres bandes.

Les muntanyes són, doncs, en general, llocs de reserva de fusta. En tenim l'exemple al Jura, als Vosges, a la Selva Negra; als Alps, en relació a les planes del Po i del Roine; als Pireneus d'Aragó o de

Gasconya; als boscos de Còrsega i de Sardenya; als Apenins; als boscos del Taurus i del Zagros; als del sud de les Rocoses i, sobretot, a la Sierra Nevada de Califòrnia, i a la serralada de les Cascades (1), etc.

Aparentment, sembla que bona part de les nostres muntanyes contradiguin aquests principis. El que hi ha, és que aquí no s'ha pres seriosament cap mesura que protegís les reserves forestals catalanes.

I allà on la manca absoluta de vies de transport hauria protegit les bosquíries, aquestes han estat malmeses pel llenyatge descuidat dels muntanyencs o bé han estat cremades per tenir-hi pastures.

Heus aquí el que deia En Bosch de la Trinxeria, en el seu article «De Puigmal a Cap de Creus», publicat el 1887:

«Des del puig de Costabona, per tant que s'allargui la vista en la vessant espanyola de la frontera, no es veu cap arbre. No és així la vessant francesa molt emboscada de fajoses i castanyedes.

No és que hi faltessin grans boscos d'avets i faigs, puix que es troben soques mig enterrades. No hi ha dubte que les pastures són més productives que els boscos, sobretot en aquelles altes muntanyes que no tenen cap via d'exploació. El bestiar que s'hi alimenta tot l'estiu, representa grans capitals».

És clar que avui el bestiar que hi va ja no representa grans capitals, però mentrestant les aigües s'han endut la terra vegetal i els arbres no s'hi fan, ni ningú cura que s'hi facin. Així, el nostre Pireneu està, en general, despoblat de boscos. No ens resten més que algunes illes forestals: en el Bergadà, a les muntanyes de Solsona i al Ripollès i, a més, la regió forestal del nord de les terres de Lleyda, preservada per la manca de vies de comunicació i per la llunyania de les terres baixes, que eren ramaderes abans.

Aquesta reserva de fusta que, generalment, ofereixen les muntanyes, dona una possibilitat de tràfec cap a l'exterior que existeix des d'època molt antiga als Alps i al Jura i a totes les muntanyes per les valls fluvials de les quals és possible la flotació dels troncs.

La flotació de troncs es feia a Catalunya pels dos Noguera, el Segre i l'Ebre. Avui ja no baixen per aquests corrents els raïcs com abans. Al Noguera-Pallaresa, el barratge del corrent per l'embassament de les aigües que mouen les centrals hidro-elèctriques, ha dificultat de tal manera la flotació que bé es pot dir que l'han acabada per sempre.

També els pasturatges, els herbeis de les muntanyes, part desobre els boscos, són causa de tràfec. D'això ve que a tots els continents les muntanyes siguin regions ramaderes i, per tal, que ofereixin possibilitats d'exportar bestiar i els seus productes, com mantegues, formatge, llanes, etc. Aquest és el paper que juguen i

(1) Aquesta serralada, a l'oest dels Estats Units, ve a ésser una continuació de la Sierra Nevada

han jugat els Alps a Suïssa en tot temps, i d'això ve el vell lligam dels Alps francesos amb la Provença.

Importacions.—Per mitjà de la importació, la muntanya procura omplir la insuficiència dels seus recursos. Per regla regeneral, importa productes alimenticis que no té, o bé objectes fabricats que no s'hi elaboren. Però aquesta regla no es pot aplicar completament o totes les muntanyes. Fóra més exacte dir que els productes complementaris de la producció muntanyenca que es donen al pla, són objecte de tràfec vers les muntanyes. Així passa en els països temperats, en els països tropicals i en els països secs, on la ramaderia és a baix i els conreus són a dalt, o al revés.

Actualment a Catalunya, la muntanya envia al pla generalment fusta, bestiar de peu rodó, bestiar per a carn i patates. I rep de les terres baixes, industrials i agrícoles, productes manufacturats, com teixits, eines, estres de cuina, etc., i productes naturals, com vi, oli, sucre i poca cosa més.

L'ORGANITZACIÓ DEL TRÀFEC

Aquest darrer aspecte del trànsit a muntanya, depèn de les dificultats dels camins. En altre temps, sobre els camins de ferradura, plens de dificultats, es circulava en forma de caravana. Els traguers, per travessar els Alps, constituïen veritables tropes. Hi havia perills, i calia, per tal, viatjar agrupats.

D'altra banda, l'escampament de la població per les regions muntanyenques, escampament que resulta de les mateixes dificultats de la circulació, fa que els centres de tràfec siguin més nombrosos. Les fires i mercats son innumbrables a muntanya, tant dins de l'any com dins de la comarca. A Cabília hi ha fires cada dia de la setmana, en els diferents indrets on conflueixen els camins. Als Alps, cada vall, l'extensió de les quals és només d'alguns kilòmetres quadrats, té, també, les seves fires.

Pensem que aquestes fires de què ens parla el Prof. Blanchard, més aviat seran mercats. A Catalunya fem la diferència entre fires i mercats, perquè aquests duren escassament un dia, i aquelles més d'un dia. Els mercats són més antics que les fires, i com que aquestes apleguen gent i productes de terres més llunyanes, necessiten, per produir-se, seguretat en els camins i millors mitjans de comunicació. Els mercats apareixen en la nostra documentació històrica dins del segle x, mentre que de les fires no se'n parla fins al segle xii. Els mercats són setmanals, i les fires, generalment, bianuals: fires d'estiu i fires d'hivern. Els mercats es celebren en les poblacions que són centres naturals de comarca o d'encontrada. A la nostra terra tota la

setmana hi ha mercats, en varies poblacions alhora. Algunes tenen dos mercats setmanals: un de gros i un altre de petit. Hi ha entre aquests mercats, alguns de tradicional anomenada: a muntanya, Calaf, La Seu, Puigcerdà, etc. Les poblacions que els sostenen prenen un aire comercial que es manifesta en l'abundor de botigues obertes en els seus carrers principals. A Camprodon hi ha unes cent trenta botigues per 278 cases i 1567 habitants. Mercats i fires es conserven bé a muntanya, mentres van esborrant-se per innecessaris en el pla, sobretot les fires, a causa dels mitjans ràpids de comunicació i les facilitats creixents del comerç.

Pels poblets petits de muntanya, corre encara el marxant, portant la seva botiga ambulante a bast o a l'esquena. L'hem trobat darrerament a Setcases, a Tahull i a Seva, amb la parada estesa, mostrant sobretot puntes, agulles, cintes i teles.

Finalment, el tràfec és a muntanya la causa principal de l'aglomeració dels homes en gran nombre sobre un mateix punt: és a dir, és la causa quasi única de la formació de les ciutats i viles muntanyenques, si exceptuem alguns casos, molt rars, de motivació industrial. Les viles i ciutats de muntanya són, sobretot, llocs de confluència o de pas a l'encreuament de camins, o al cap de jornades, o bé a indrets on canvien els mitjans de tràfec. Com a viles de quatre camins, tenim als Alps: Innsbruck, Grenoble, Susa (1); de peu de coll: Briançó, als Alps, i Vladicaucas (2), al Caucas; viles d'entrada a un congost: Hérat, Kabul, en la serralada de l'Indu-Kush (3).

També a Catalunya tenim casos diversos de grups urbans que han crescut o que s'han mantingut per raó de llur situació en llocs especials de pas per la muntanya. En un turó, a la vora d'un encreuament de camins, trobem Puigcerdà, a 1,190 m. i 2,667 h. S'hi encreuen els camins de la Seu a Perpinyà i de Ripoll a Ax. En un enforçament hi ha la Seu i Ripoll. A la Seu, a 690 m. i 3,341 h., s'enforca el camí d'Urgell vers la Vall d'Andorra i la Cerdanya; a Ripoll, a 679 m. i 4,947 h., es bifurca el camí de la Plana de Vich, per la vall del Ter a Camprodon i al Vallespir, i, per la del Fresser-Rigart, a la Cerdanya. Fent de porta a un congost, tenim, entre altres, la Poble de Segur (525 m. i 1,529 h.), a l'entrada de l'engorjat de Collegats; i Berga, al marge del començament de la canal de l'Alt Llobregat. I al peu d'un port, podem citar Esterri d'Aneu i Camprodon; el primer, al peu del

(1) *Innsbruck*, ciutat austríaca, en la vall de l'Inn, amb 55,650 h., a l'enforçament de la línia París-Bale-Viena, amb la transalpina, que passa pel coll del Brenner. *Grenoble*, ciutat francesa, en la confluència de les valls de l'Isère i del Drac, amb una població de 77,409 h., a l'encreuament d'antigues vies dels Alps i avui de vies fèrries secundàries, i de carreteres importants. *Susa*, població italiana d'uns 7,000 h., en la vall del Dóra Riparia, on conflueixen les carreteres que davallen dels colls del Mont Cenis i del Mont Genève. El ferrocarril transalpí, passant pel vessant de la vall, allunyat d'ella, li ha fet perdre importància.

(2) *Briançó*, ciutat dels Alps francesos, en el pas fortificat vers el coll del Mont Genève. *Vladicaucas*, plaça forta a la sortida del riu Terek, cap del ferrocarril i començament de la carretera que mena a la Geòrgia. Té 72,000 h. Fou fundada per l'emperadriu Catarina II, que li posà aquest nom que vol dir «dominadora» de la serralada.

(3) Hérat (20,000 h.) i Kabul (150,000 h.), poblacions de l'Afganistà, situades al peu de la usdita serralada.

coll de la Bonaigua, camí de la Vall d'Aran, a 1,000 m. i 698 h., i el segon. al peu del coll d'Ares, que porta a Prats de Molló i la vall del Tet, a 922 m. i 1,491 h.

Hom observarà que aquests nuclis humans no tenen la importància dels que hem assenyalat al peu dels Alps, i això, en primer terme, perquè aquesta serralada, en certa manera, facilita el trànsit obrint portells a l'extrem de les seves valls principals, mentre les valls pirenenques formen, naturalment, veritables «culs de sac», que s'oposen al passatge, la qual cosa fa que les necessitats del tràfec siguin poques, i, per tant, que no obliguin a estacionar-se gent en indrets propicis a fer negoci amb els vianants.

L'ACTIVITAT INDUSTRIAL A MUNTANYA

La muntanya és favorable a l'activitat industrial? Hom pot respondre resoltament: No! En general no té prou població per proporcionar una mà d'obra suficient, i, sobretot, li manquen mitjans de comunicació fàcils pel transport de les primeres matèries o dels productes fabricats.

Examinant les condicions que són necessàries pel desenrotllament d'una gran indústria moderna, hom es dona compte que rarament aquestes es donen a muntanya.

I, cas curiós, és aquest mateix isolament, entrebancador del desenrotllament industrial de tipus modern, a qui es deu la presència d'indústries molt antigues a muntanya. És la mateixa dificultat de les comunicacions, qui, obligant els homes a produir, en el lloc on viuen, tot el que calgués per a llurs necessitats, ha creat una certa activitat manufacturera. Tan sols amb l'adveniment de condicions modernes aquesta activitat ha tingut de transformar-se o bé de desaparèixer. Hom pot, doncs, dir que hi ha a muntanya una activitat de tipus primitiu i una altra de tipus evolucionat, molt diferent l'una de l'altra, i quasi oposades.

EL TIPUS D'INDÚSTRIA PRIMITIVA

Aquesta mena d'activitat industrial resulta, com hem dit, de l'isolament i de la dificultat en les comunicacions, ambdós obstacles fills del relleu i, en certs casos, del clima, condicions que posen a l'home de muntanya en la necessitat de bastar-se a sí mateix.

Li cal, doncs, una indústria tèxtil. A les muntanyes dels països temperats hi ha sempre moltons que proveeixen de llana. El lli i el cànem hi són conreats. A les muntanyes tropicals es troba un xic per tot el cotó, i també el cànem. Al Perú, el pèl de la vicunya proporciona la primera matèria (1). Totes aquestes fibres són filades i teixides en el lloc mateix on es produeixen, i tot el seguit de treballs que comporten es fan o domicili.

Als Alps ja no hi ha filadors, però aquí i allà encara hi ha algun teixidor de fil o de llana. Els teixidors treballen a domicili pel conjunt del poble. Encara avui els treballs a punt de mitja resten estesos, i el cànem és convertit en cordes. Els muntanyencs del riu Indus, teixeixen les seves teles amb el cotó i el cànem i les tenyeixen amb l'índic o altres colorants.

La indústria tèxtil ha desaparegut, com a indústria domèstica, quasi del tot de les nostres muntanyes. Els tradicionals llençols i camises de bri (cànem), forts i de durada, va ésser una raresa en les nostres masies; les teles de fil finíssim (lli), dolç i amorosívol, quan han fet llur servitud, per les nafres, són guardats en el fons de les arques. Encara alguna velleta fila la llana per fer mitges i mitjons per l'hivern. (Setcases, Horta de Sant Joan, Sant Llorenç dels Morunys...).

En algun indret resta alguna quadra de telers de mà, per exemple a Gombreny, on hem vist una vintena de telers, moguts per dones que teixeixen mocadors de cotó ordinaris.

A l'Aran hi havia, fa pocs anys, alguns telers de mà que teixien el cànem i el lli, que filaven les dones a l'hivern.

També els corders esdevenen rars: Cardona, Ripoll. I encara, potser n'hi ha que filen cànem d'Itàlia, que és més blanc i els resulta a més bon preu. Per això el conreu del cànem va desapareixent de muntanya.

A Gòsol hi havia hagut, ara fa uns vuitanta anys, la indústria de cardar la llana i d'estamar. L'estam els hi anaven a comprar d'Olot. I a l'hivern molta gent se'n anava a practicar aquesta indústria cap als Pallars i a la ratlla d'Aragó.

A Sant Feliu de Torelló hi havia, en el segle XVIII i començaments del XIX, la tradicional tintoreria de Can Pujol, on fins des d'Aragó hi portaven a tenyir les baietes.

(1) Els descendents dels xibxes, en els alts planells de Colòmbia, encara elaboren a mà els teixits gruixuts de llana que exigeix el clima fred d'aquella alçada (2,000 a 3,000 m.). I és curiós de veure com les dones aprofiten el temps, quan van pels camins plans amb la càrrega al cap o a l'esquena, bo i filant, fent voltar lleugeres la fusada. Després ho teixeixen amb telers d'una gran simplicitat.

També els cal, al muntanyencs, una indústria metallúrgica. És rar no poder trobar a muntanya alguns jaciments de ferro. Aquest mineral, fins al segle XIX, era tractat amb llenya; quasi per tot arreu hi havia aquests petits forns, anomenats *fusines* als Alps de l'oest, instal·lats a voltes prop del mineral i a voltes prop del combustible. El metall obtingut així era transformat en instruments, claus, eines agrícoles, armes, etc., per mitjà d'artificis anomenats *martinets*, els quals eren, generalment, posats en moviment per l'aigua. A les muntanyes tropicals hom pot veure encara els seus habitants fondre el mineral, i forjant-lo utilitzant les manxes fetes amb la pell d'animals, les encluses de gres o de roques eruptives i els martells fets d'un cilindre metàl·lic.

Hi ha sempre en aquest ram una especialització, car hom no troba pas la indústria metallúrgica a cada poblet, sinó localitzada en un o dos pobles a cada encontrada, els quals, a més de treballs agrícoles, manufacturen el ferro per tota la rodalia. A la metallúrgia del ferro sovint se n'ajunten d'altres.

En el cor de les nostres muntanyes, la indústria del ferro prengué un caràcter original, pel procediment emprat en l'obtenció del *ferro verge*: la *farga catalana*, procediment conegut en tot el món metallúrgic. Aquesta manera de treballar el mineral era realitzada en forns apropiats, servint-se de la llenya com a combustible, avivant el foc amb corrents d'aire produïts per manxes mecàniques o hidràuliques, mogudes per mitjà dels salts d'aigua.

L'extensió d'aquesta indústria, a una part i altra del Pireneu, queda provada per la toponímia local, com veurem tot seguit.

Calen, demés, les indústries de l'alimentació. Així hi trobem la preparació de mantega, de formatge, el salar les carns, l'elaboració de begudes, la fabricació d'alcohol, la preparació del tabac, del te, etc. Aquestes indústries són més casolanes encara que les precedents.

De totes aquestes indústries, sols podem assenyalar, en les nostres muntanyes, l'elaboració del formatge, que es ven no gaire més enllà dels mercats comarcals (fan crit els formatges de Gòsol, i es venen a França els de la Vall d'Aran); la de la llonganissa (Camprodon, St. Llorenç dels Morunys, Bagà, Berga...), que s'exporta a les terres baixes.

La preparació del tabac és una indústria andorrana a base de la planta que es conrea a les mateixes valls, essent la base del contraban que fan els homes d'alguns poblets del Pireneu.

Hi ha encara la preparació dels materials de construcció i dels objectes del mobiliari: treballs de fusta en totes llurs formes, i treballs de la pedra, fabricació de rajoles, teules i utensilis de terrissa, resultant-ne una gran varietat de productes.

Entenguem bé, però, que cap d'aquestes indústries és específicament muntanyenca. Hom les troba igualment a la plana. Però al pla, on els transports són fàcils, poden especialitzar-s'hi, mentre que a muntanya cada recó cal que es basti a si mateix.

D'altres petites indústries muntanyenques d'aquest ordre podem assenyalar a casa nostra: la manufactura de cànirs de fusta, especial de Gòsol, i la d'esclops (Camprodon, Massanet de la Selva, Viladrau...) i coberts de fusta (rodalia de Camprodon, Ports de Tortosa...).

Quins són els factors d'aquestes indústries a muntanya? Abans de tot, l'home; però comptant amb auxiliars. Entre aquests, figura, en primer terme, la llenya, com a combustible. Ja sabem que la muntanya, més que la plana, és un país de llenya. Fou l'existència d'aquesta primera matèria la que havia aclimatat en moltes regions muntanyenques la indústria metallúrgica: per exemple, als Alps i als Pireneus. També hi ha ajudat la presència de l'aigua. Com que la muntanya és un país d'humitat i de pendent, l'aigua hi representa una força fàcilment utilitzable. Totes les fargues dels Alps estaven instal·lades al marge dels corrents d'aigua, els quals donaven la força i el moviment als artificis d'aquella. Per això és que la veritable zona industrial alpestre es trobava als Prealps, per ésser més emboscats i més humits amb abundor de petits corrents d'aigua torrenuosos.

Al peu de les muntanyes que ofereixen la llenya, i prop dels corrents ràpids, trobem avui encara els noms de lloc que recorden l'existència de les fargues. En donarem algunes proves: A la ribera de La Vansa, el molí de la Farga, prop de Tuixent; un altre a Gòsol, prop de l'Aiguadora; al començament del Llobregat hi ha la cascada de la Farga vella; a les vores del Segre podem assenyalar el Molí de la Farga, a Talltorta, i la Farga vella a Bellver; trobem el torrent de la Farga vella, a Talltendre; el caseriu de la Farga d'En Moles, tocant al Valira, a Arcabell, prop d'Andorra, i el veïnat de la Farga a les Riberes del Ter, al Vallespir.

El treball del ferro a les nostres muntanyes, prengué un caràcter plenament industrial a Ripoll, en l'aiguabarreig del Ter i del Freser, i sabem que els reis Ferran i Elisabet hi introduïren la indústria de les armes de foc, la qual cosa fa suposar que les ferreries serien ja afamades. En temps de la guerra del francès, hi havia noranta obradors —perquè cal dir que aquesta indústria tenia cert caràcter domèstic— els quals produïen 300 fusells setmanals. Demés hi havia obradors de clavetaire. Actualment tant l'armeria com la claveteria, s'han acabat del tot.

Tal és, doncs, a grans trets, el quadro de la indústria primitiva a muntanya. En moltes regions de l'antic continent i de l'Amèrica del Sud ha restat encara intacte aquesta forma industrial.

Altrament, aquest estat de coses es modificà quan el perfeccionament del mitjans de comunicació permeté d'aportar-hi a bon preu, des de fora, els productes fabricats més necessaris. És el que ha passat als Alps, des de fa una seixantena d'anys, amb la penetració de la carretera i del rail: que certs productes han anat introduint-se progressivament de vall en vall. La manufactura local dels tèxtils ha estat la que primer se n'ha ressentit i la que més n'ha sofert; acabant quasi sempre per ésser suprimida. Als Alps francesos hom ha assajat algunes petites concentracions, en la forma de fàbriques de teixits de llana dels Alps, mogudes mecànicament; però aquestes, mal proveïdes i lluny dels clients, a poc a poc han hagut d'anar tancant les portes.

A Camprodon, abans, a les cases teixien mantes. Avui la gent treballa a les fàbriques de cotó. A Andorra hi ha encara una fabriqueta de mantes «de llana del Pireneu». A la Vall d'Aran hi havia darrerament una fàbrica petita de burell a Les Bordes i una altra a Viella. St. Llorenç dels Morunys, que tingué un renom a Catalunya pels seus teixits de llana ordinari, anomenats «piteus», no té avui cap dels 120 telers a mà que tenia a mitja centúria passada.

A Gombreny, per exemple, hem vist una casa, desembarassada i deshabitada, de tres pisos, obrada expressament per a una instal·lació de telers de mà.

La metallurgia, igualment, ha estat posada durament a prova. Les explotacions de mineral de ferro s'han tancat, els alts forns s'han apagat i els petits tallers han desaparegut. Sols han restat aquelles explotacions afavorides per les vies de comunicació, petits establiments metallúrgics de la perifèria alpestre.

A les vores del Ter i del Freser, els mitjans de comunicació, carretera i ferrocarril, han permès la subsistència d'algun establiment metallúrgic, aprofitant la força motriu i la tradició, perquè el mineral hi és importat. Així, a Sant Feliu de Torelló, hi ha la Farga d'Aram, on amb maquinària moderna, estampen planxes de coure i fan trefileria, i manufacturen perols, calderes i olles d'aram amb martinets primitius. A Campdevàrol hi ha la Farga dels Srs. Casanovas, que forgen picots, pales, aixades, etc. I a Ripoll, la Hispano-Suïssa, ha muntat uns grans tallers de forja i estampació per obrar les grans peces dels xassis dels seus automòbils.

En un mot: a muntanya la indústria escampada, aquella que es trobava per a tot arreu i feia un poc de tot, s'és esvaïda, escombrada per la ventada industrial de fora. En lloc seu ha aparegut una altra forma d'activitat industrial que hem qualificat d'*evolucionada*.

EL TIPUS D'INDÚSTRIA EVOLUCIONADA : ELEMENTS DEL PASSAT

Aquest tipus, que per ara sols veiem aparèixer per les muntanyes de les regions més civilitzades de l'Europa occidental i central i de l'Amèrica del Nord, ens és molt interessant, perquè assenyala el camí que empenirà l'activitat industrial de tots els països muntanyosos. Aquest tipus comprèn elements del passat, adaptats al nou estat de coses, i elements nous.

De les antigues formes industrials, les que han pogut ésser continuades han estat aquelles que es trobaven millor adaptades a la naturalesa mateixa de la muntanya.

De primer antuvi cal assenyalar les que tenen la seva activitat al fort de l'hivern; indústries que hom podria anomenar climàtiques.

A les muntanyes on la quantitat de neu hivernal és considerable, la vida resta suspesa mentre la capa de neu cobreix la terra. Els habitants tenen així de lleure uns quatre o cinc mesos, durant els quals, si no són rics, es veuen obligats a aprofitar el temps. Dues són les solucions que poden escollir: anarse'n a fora, als països on no hi ha neu, a treballar com emigrants, o lliurar-se a una ocupació d'interior que no pot ésser més que industrial. Aquesta darrera és la solució que han adoptat, des de fa molt de temps, els muntanyencs de l'Alt Jaurà, país de muntanyes de feble altitud, on les neus són abundoses. Així, s'han posat a treballar la fusta, que el país ofereix en gran quantitat.

Però com que d'aquesta primera matèria, si s'emprés en treballs ordinaris de fusteria, se'n gastaria molta i podria acabar-se, i, més, els mitjans de transport, que caldrien per treure la matèria obrada a fora, escassegen, s'ha emprat la fusta per objectes delicats i de precisió, que reclamen una tasca de paciència apropiada al molt temps de què disposen.

I aquestes característiques s'han conservat en passar del treball de la fusta al del metall que exigeix poca quantitat de primeres matèries, sobre les quals s'ha d'esmerçar molt de treball, que augmenta, en gran proporció, la valor del producte. Així, aquests països muntanyencs s'han posat a produir, en lloc dels primitius objectes d'ús domèstic, altres, també de fusta, però de més valor, com mesures de precisió, quadrants, aixetes, etc. I, en treballar el metall, han produït articles de rellotgeria, amb tots els seus detalls minuciosos; després material d'òptica, passant pel treball del vidre, ulleres de llarga vista, lens, lupes, etc. Més tard s'han dedicat a la talla de pe-

dres precioses, que constitueix l'expressió més remarcable d'aquest treball de paciència i de precisió, en els quals s'empra molta mà d'obra amb molt poca primera matèria. Així es presenta la indústria al Jura francès i suís, i també a una part dels Alps francesos (Bonneville-Cluses), a la Selva Negra, etc.

La indústria hivernal es pot dir que, desgraciadament, quasi no existeix a les nostres muntanyes. La gent que no emigra durant el temps del fred, poca cosa fa a casa. Fora d'alguns indrets, on és fan esclops, culleres i forquilles de fusta (voltants de Camprodon, etc), les indústries casolanes que abans existien: filar i teixir i la construcció d'algun estre, avui, amb les facilitats d'introducció dels productes, s'han perdut també. A l'hivern, fora de tenir cura del bestiar que es queda a la casa, la gent geu i s'embruteix. És de doldre que així es perdin tantes energies que podrien traduir-se en benestar pels nostres muntanyencs, els quals, avui, vivint en cases destartallades, incòmodes i brutes, mal alimentats i mal vestits, es deixen per fugir de muntanya, produint la concentració urbana i la despoblació muntanyenca, que pot ésser fatal per la nostra terra. Cal posar-hi remei ensinistrant-los per un millor aprofitament del temps i un millor viure.

I del treball a domicili es passa a l'obrador i a la fàbrica.

D'altra banda, hom ha vist com certes indústries manufactureres de productes susceptibles d'ésser transformats en objectes lleugers i cars, que per consegüent no havien de témer les despeses de transport, han pogut resistir i fins desenrotllar-se en els indrets on s'iniciaren.

És ja el cas—remarquem-ho encara—de les indústries climàtiques, les quals si han prosperat és perquè produeixen productes fàcilment transportables.

Ho veiem estudiant la història i l'evolució de la guanteria a la rodalia de Grenoble. Nascuda de l'explotació de les pells de cabra i d'anyell de l'encontrada i, a poc a poc, aquesta primera matèria, havent esdevingut insuficient, ha estat necessari fer-li anar, primerament, de tota la França, i després de tota la conca mediterrània. Aquesta indústria no s'explica solament per la presència d'una mà d'obra molt especialitzada i de caràcter artesà, sinó també perquè la fa possible el que tant la primera matèria com el producte elaborat no han de témer les despeses de transport, perquè són lleugers i cars (1).

(1) La guanteria a Grenoble comença de tenir nom al segle XVII; en entrar el segle XVIII, aquesta indústria s'estén, demés, a 22 pobles de la rodalia; el 1714 fa viure a 6,000 persones; al 1877 produïa 160,000 dotzenes de guants; el 1851 es fabriquen 400,000 dotzer es que s'exporten per tot Europa i fins a l'Amèrica del Nord, i vint anys després aquesta indústria donava feina a 22,000 persones. I el 1910 hi havia a la rodalia de Grenoble 3,500 talladors i prop de 40,000 persones que vivien de la guanteria, donant una producció superior a un milió de dotzenes de parells de guants.

En fi: la muntanya ha conservat aquelles indústries per a les quals estava ben acondicionada. És el cas, quasi per tot arreu, de les indústries de la fusta: fustes fines, fusta ordinària i llenya; i de les indústries derivades, com la papereria que utilitza, sobre tot, fusta. Després, les indústries de pedres de construcció, i l'extracció de pedres rares i cares, els preus de les quals poden, per tant, suportar les despeses de transports, com el marbre, pedres per a decoració, pissarres especials i també el ciment i la calç, quan són de primera qualitat i els mitjans de transport no són dolents. Els minerals mateixos són susceptibles d'explotació en certs casos. Per exemple, els minerals d'alta proporció, com certs jaciments de l'Ariège i el ferro del Canigó. Després, els combustibles minerals, a condició que siguin de bona qualitat i puguin suportar el sobrecàrrec dels transports, o que es trobin prop dels indrets d'utilització, com passa amb els lignits dels Alps orientals, que són a la vora dels jaciments ferrífers d'Estíria (1); com passa, també, a la conca d'antracita de la Mure (2), i a Xina, amb els rics jaciments hullers de les muntanyes del Nord, i, en fi, a l'Amèrica del Nord, on tots els minerals són explotats al cor mateix de les muntanyes.

Als volts de Berga tenim les indústries de la fusta ordinària: pi i faig, representades per les serradores (Sercs, Llinàs, Berga, Olivàn) que preparen el material per fusteria (taulons), per torneria (quadrats) i planxes i travesses per caixes de taronja i de ceba, que són enviades a la regió valenciana. Aquesta indústria es sosté perquè hi ha el ferrocarril de Manresa a Guardiola.

La papereria ordinària nostrada es fa quasi totalment a base de pasta estrangera, per això no la tenim dins de les nostres muntanyes, sinó a les terres mitges (Bonmatí, Capellades, La Riba...) on hi ha també la papereria fina i la cartroneria que es fabriquen amb draps i de papers vells.

En el Montsec, tenim l'explotació de les calisses litogràfiques de Santa Maria de Meià, que paguen les despeses d'un llarg transport. En canvi, les mines de sal de Cardona, d'una gran riquesa, no poden competir amb la sal marina dels Alfacs i de Torrevella, a causa de les males carreteres i el cost dels transports. Tan sols són explotades per la producció de boles i de lloses de sal.

Ja al peu dels vessants del Cadí ha pogut desenrotllar-se un gran establiment industrial per la producció de ciment: l'Asland. Aquesta explotació es féu a base d'una immensa muntanya calissa i del carbó, per la cocció de la pedra, de les mines del Catlleras (a 1,500 m. sobre el mar), que no han donat resultat, i el de les mines de Figols (a 20 Ks. de distància), però sobretot, comptant amb el ferrocarril de Guardiola, avui prolongat per la mateixa empresa fins a la fàbrica, i amb l'aprofitament d'un salt d'aigua de 330 m., prop de les fonts del Llobregat, que pot desenrotllar una força de 2,500 cavalls.

(1) L'Estíria és una comarca alpina de l'Austria, regada pel riu Mur.

(2) Població i conca carbonífera, a 38 km. de Grenoble.

Seguint la vall del Llobregat, prop de Berga, hi ha una gran fàbrica de carburs metàl·lics, que aprofita elements semblants als de l'explotació anterior.

Citem, demés, les fàbriques de ciment de Sant Joan de les Abadesses, les guixeres de Ripoll; i, en la vall del Fresser, altres fàbriques de carburs de calci: una a Ribas i una altra a Campdevànol.

Les nostres explotacions carboníferes muntanyenques no han pogut prendre gran volada perquè el mineral que s'hi troba no és ni massa ric en calories ni presenta capes prou seguides i gruixudes perquè llur aprofitament sigui remunerador. Les mines d'hulla de Surroca, a 3 o 4 Ks. de Sant Joan de les Abadesses, avui estan paralitzades; les de lignit, de Figols i Peguera, van treballant pel consum de l'Asland, del carbur de Berga i del ferrocarril, principalment. La guerra, amb les dificultats d'importar carbó anglès i asturià, els proporcionà una activitat extraordinària passatgera. Com que el carbó era car, pagava el transport.

Molt s'ha parlat de la riquesa minera del nostre Pireneu: hi ha denunciades alguns centenars de pertinençies, però és molt possible que els plegaments i les falles geològics, ocasionats per l'aixecament pireneic i les seves conseqüències, presentin els filons i capes molt trencats (com les capes d'hulla de Surroca), resultant que aquesta riquesa no sigui tan important com es suposa, i, per tant, que no pugui ésser convenientment aprofitada, mentre la facilitat i baratura dels mitjans de transport no facin avantatjosa la seva extracció.

L'activitat industrial de tipus modern, pot, doncs, existir i prosperar al cor mateix de les muntanyes. Però tots aquests presenten un caràcter excepcional. Cal que aquestes indústries tinguin trets especials perquè ells puguin vèncer la gran dificultat: la dels transports.

Hi ha, però, un tipus nou d'indústria muntanyenca que s'allibera força més que les altres d'aquest problema de les comunicacions, i presenta, en tot cas, un caràcter realment original: és basada en la utilització de l'hulla blanca.

UN ELEMENT INDUSTRIAL NOU—L'HULLA BLANCA

És remarcable, de primer antuvi, que aquesta forma d'indústria ha nascut a muntanya, als Alps francesos. Això deixa preveure que ella és específicament muntanyenca. La invenció d'aquesta indústria ha estat feta en dos temps.

Primer, tingué lloc la substitució de l'antiga roda de pales, posada en activitat pel senzill pes de l'aigua que hi queia sobre, per una roda modificada: la turbina, la qual era posada en moviment per l'aigua a pressió. Aquesta pressió era obtinguda utilitzant un salt d'aigua produït per la canalització d'aquesta a través d'un conducte forçat.

De bones a primeres hom obtingué així els quilovats, per centenars, per milers: una força considerable era posada al servei de l'home.

La muntanya presenta, en molts indrets, la possibilitat d'utilitzar grans salts d'aigua, a causa del trencat dels pendents, de la rapidesa de les torrenteres i de l'alimentació dels corrents d'aigua, característiques que s'hi presenten en condicions molt superiors a les de les terres baixes. Les muntanyes que han estat fisonades per les geleres, amb llurs barratges naturals (*verrous*), llurs valls suspeses, amb llurs estanys que fan de dipòsits, són les més apropiades a retenir i fer saltar les aigües, i, per això, tota muntanya, amb un xic d'arranjament, pot estar acondicionada per a la utilització de l'hulla blanca. I tant com és major l'alçada d'una caiguda d'aigua, menys necessitat hi ha de què el cabal sigui fort, i, per consegüent, serà menys costós d'arranjar el seu aprofitament. A França i a Suïssa tenen ja salts de més de 1,000 m., obtenint per 1 m³ d'aigua, 10,000 HP.

El segon progrés ha consistit a poder utilitzar a distància la força elèctrica que generen fàcilment les turbines acoblades a les dinamos. El transport de la força fou realitzat per Marcel Deprey en 1884. Des d'aleshores, hom reconeix que el principal interès de l'hulla blanca és la producció del fluid elèctric transportable per ésser utilitzat allà on convingui com a llum o com a força.

Per aquest nou mitjà, la indústria s'ha alliberat de les condicions defectuoses de les comunicacions, car és molt més fàcil plantar els cavallets o els pals d'una línia de transmissió elèctrica, que construir una carretera o un ferrocarril.

La condició muntanyenca de Catalunya, amb l'alterós capçal pireneic, les altes conques lacustres, les neus que hi duren de sis a nou mesos de l'any, el ràpid desnivell dels nostres rius i els engorjats del seu curs—malgrat el desembocament que desordena el règim de les aigües i afebleix llur cabal—la fan propícia a les utilitzacions hidro-elèctriques.

Les entranyes de la nostra terra no tanquen, com ja hem dit, ni molt, ni ric carbó de pedra, el qual, no obstant, sigui quina sigui la seva qualitat i la seva abundor, és, per naturalesa, esgotable; mentre que, sortosament, la desigualtat del terreny i el clima pireneic ens ofereix els salts d'aigua que són una força i una riquesa persistents, gràcies a les facilitats que la hidràulica moderna ofereix per a la utilització dels grans salts i dels grans cabals, i als progressos fets per l'electrotècnia en la transmissió de l'electricitat a distància.

Aprofitant els salts d'aigua de la depressió central catalana, des del 1888, any en què Girona pel seu compte establí la primera central hidro-elèctrica, anaren instal·lant-se modestes centrals, algunes particulars i altres públiques, com a productores de llum i de força motriu.

La instal·lació de l'Asland, feta l'any 1905, ja en plena muntanya, amb la seva conducció forçada de 5 Ks. de tuberia, i un salt de 325 metres, desenrotllant 2,500 cavalls de força, féu parlar a la gent.

Però vers el 1911, la visió clara de Mr. Pearson, sobre les possibilitats hidro-elèctriques del nostre Pireneu i dels seus rius—que ja havien llucat alguns catalans—portava a la iniciació de les grans obres hidro-elèctriques que havien de posar la muntanya al servei de les indústries de les terres mitges i de les terres baixes, anaven a modificar la vida dels nostres muntanyencs (Camarasa, Tremp, Pobla de Segur, Capdella) i fins havien de crear nous aspectes en la geografia física de Catalunya.

En prova d'aquesta transformació física, anotarem: els 27 Ks. del canal de Lleyda a la Central d'Aytona-Serós, i els estanys artificials de la Vall d'Utxesa; els embassaments del Noguera-Pallaresa: en el Congost de Camarasa, formant un llac de 26 kms., i el de l'estret de Talarn, que forma el llac de Sant Antoni o de Susterris, d'una llargada de 13 Ks., el qual ha soterrat cases i conreus i el poblet de Montesquiú; les cascades que salten pels sobreeixidors d'aquests barratges i la intercomunicació lacustre dels estanys glacials de Capdella amb l'embassament de llurs aigües en l'Estangento; la canalització d'aquestes durant 5 Ks. a 2.000 m. d'altitud, i la conducció en tuberia fins a les turbines instal·lades a 1,200 m., amb un desnivell, per tant, de 800.

Aquestes obres han fet sorgir una línia de centrals hidro-elèctriques que des del nevat Montseny de Pallars, baixant per les conques del Flamisell, Noguera-Pallaresa i Segre, fins als turons esteparis de les Garrigues (mentre no es realitzi el gegantí projecte d'embassament l'Ebre a Faió, que anegaria les poblacions de Mequinensa i La Granja i tocaria al Montsant) escampen per tot Catalunya la força motriu i la llum.

La transmissió de la llum elèctrica, que ha permès portar-la a molts poblets de muntanya, ha fet canviar un xic la vida domèstica dels nostres muntanyencs. Tan fàcil fos fer-hi arribar altres avantatges del viure modern!

A fi de l'any 1922 la producció elèctrica d'aquestes grans centrals era com segueix:

Energia Elèctrica de Catalunya.—Capdella, 40,000 HP.; Molins, 21,000, i Pobla de Segur (producció de Productora de Forces motrius, adquirida per la E. E. de C.), 16,000.

Regatges i Forces de l'Ebre.—Tremp-Talarn, 36,000 HP.; Camarasa, 37,000, i Aitona-Serós, 56,000.

Demés, la *Catalana de Gas i Electricitat*, produeix a Seira (Osca) 50,000 HP.

I si comptem els projectes, alguns en via de realització, ens caldria afegir:

Cooperativa de Fluid elèctric.—Segre-La Vansa-Cardoner: 128,000 HP.

Productora de Forces motrius.—Pobla de Segur (embassament de Berau), 8,000 HP. i Vall d'Aran (diversos salts), 50,000.

Regatges i Forces de l'Ebre.—Camarasa (ampliació), 55,500 HP.; Barcedana, 56,000, i Faió, 120,000.

Energia Elèctrica de Catalunya.—Noguera de Cardos, 83,000 HP.

Catalana de Gas i Electricitat.—Riu Essera (diversos salts), 50,000 HP.

La xarxa transmissora d'energia elèctrica, des de les altes valls on generalment és produïda, s'escampa per tota la depressió central i les depressions litorals i la costa, escalant les serralades i creuant planes i valls. cons-

tituint amb els seus cavallets i els seus cables (Energia Elèctrica de Catalunya: 343 Ks.; Regatges i Forces de l'Ebre, 1,566 Ks.; Catalana de Gas i Electricitat, 276 Ks.) un nou fet humà de superfície que ja hem vist assenyalat degudament en les primeres fulles publicades del Mapa de Catalunya.

Des d'aleshores s'han desenrotllat al cor mateix de la muntanya, o bé als seus encontorns immediats, tota una sèrie d'empreses industrials. Tot seguit l'electricitat ha vivificat moltes indústries que es proporcionaven dificultosament el combustible: ella anima així fàbriques de teixits, a les quals proveeix de força motriu. I el mateix ajut dona a la papereria.

La formidable energia elèctrica catalana que hem assenyalat no ha produït a muntanya cap nova indústria. Ha estat emprada cap a les terres baixes, per substituir la força motriu a vapor. El cas és per ésser estudiat. Serà a causa dels pocs mitjans de comunicació? Per dificultats d'explotar els minerals pirenenes? o bé perquè resulta car el fluid elèctric?

D'altra banda essent susceptible d'ésser aplicada a la tracció, ha permès de crear nous mitjans de comunicació, millor adaptats a les dificultats de relleu i, demés, menys costosos que la tracció a vapor.

La tracció elèctrica solament ha estat aplicada, fins ara, al Ferrocarril Central de Catalunya, que és un tren de plana, ara com ara. Quasi no val la pena d'esmentar el petit funicular del Monestir de Montserrat a Sant Joan.

S'ha parlat darrerament del projecte d'electrificar el «vuit» de vies ferrades que tenint per centre Barcelona passa per Mataró-Empalme-Granollers i Vilanova-Sant Vicens-Vilafranca, el qual constitueix el nucli de major intensitat en el servei de Catalunya.

En fi: com que les grans centrals hidro-elèctriques poden proporcionar enormes quantitats de calor, això ha permès de crear noves indústries, com les electro-químiques i electro-metallúrgiques: tractament d'aliatges, abans irrealitzables, fabricació de l'alumini del carbur de calci, del sodi, de l'àcid nítric, dels compostos del clor, explosius de tota mena i, també, la siderúrgia elèctrica, que reemplça l'obtenció de l'acer al gresol, i la fonderia sintètica.

LA RENOVACIÓ DE LA METAL·LÚRGIA A MUNTANYA

No per això la indústria s'ha alliberat completament de la llei dels transports: així veurem que les noves indústries s'han desen-

rotllat allà on passen els rails. Així, en els Alps francesos, ho veiem a la Maurienne, a la Tarentaise, a l'Oisans, etc.

La tendència, malgrat tot, és transportar la força a l'exterior, car hi ha més espai, més mà d'obra i més facilitats de comunicacions. No obstant, l'hulla blanca, si més no, ha fet néixer a muntanya veritables poblacions industrials. És el cas d'Ugines (1), amb els seus 3,000 obrers durant la guerra, dels quals en resten 1,000 encara avui; les aglomeracions industrials de la Maurienne, que han aturat la despoblació; Brignoud (2), poblet abans de 200 ànimes, i avui amb 2,000 obrers; Lancey (3), que en té 3,000, al Greisivaudan; la vall del Livet (4); l'Argentièrre (5). I casos semblants es troben igualment als Alps italians, suïssos i austríacs, i ara comença als Pireneus i Amèrica.

Hi ha, doncs, moltes formes d'activitat industrial pròpies de la muntanya, i l'evolució moderna no ha fet més que assegurar una adaptació de les activitats humanes més cenyides a les possibilitats de la muntanya.

(1) Ugines, a la Savoia, que en el cens de 1906 tenia solament 2,325 habitants.

(2) Població de la vall de Greisivaudan, prop de Grenoble.

(3) Lancey, veïnat del municipi de Villard-Bonnot, que tenia 2,316 h. l'any 1906.

(4) Dins el curs de la Romanche, amb grans establiments electrometal·lúrgics i electroquímics, que han pres un gran desenrotllament durant la guerra.

(5) En el departament dels Alts Alps, prop de Briançó, amb importants establiments metal·lúrgics.

L'HABITAT A MUNTANYA: LES AGRUPACIONS HUMANES

Els problemes de l'habitació figuren entre els més difícils de la geografia humana. Res no hi ha que sembli més sotmès a l'arbitri dels homes que la manera de construir una casa, de determinar-ne el seu emplaçament o d'ajuntar o no la seva habitació a la dels altres homes. En realitat aquests fenòmens són també regits per lleis. Però al costat de lleis purament geogràfiques trobem lleis d'ordre històric o etnogràfic, generalment molt mal conegudes encara. La temptativa que anem a fer no serà, per tant, més que una aproximació lleugera, llunyana.

Dividirem en dos grups els problemes de l'habitació muntanyenca: aquells que fan referència a les formes d'agrupament de les construccions i els que es relacionen amb la disposició de la casa mateixa.

LES AGLOMERACIONS DE TIPUS URBÀ

En primer lloc cal que assenyallem dues formes d'aplegament: el tipus urbà i el de tipus rural.

La primera és la vila o ciutat, senzillament. I la qüestió que

tocant a aquesta forma d'agrupació es posa tot seguit, és aquesta: la muntanya és favorable a la naixença i al desenrotllament de viles i ciutats? A aquesta pregunta hom pot respondre ardidament: No.

Sense dubte, que hi ha excepcions nombroses i notables. A Mèxic, les ciutats sols poden créixer a una altitud considerable (1). La mateixa capital, amb una població de 470.000 habitants, es troba a 2.356 m. Idèntics casos es donen a les capitals andines de l'Amèrica meridional: Bogotá, Quito i La Paz (2), etc. El mateix passa amb Srinagar (3), a Catxmira, a l'Índia.

Però tots aquests casos i altres més, són casos excepcionals i, d'altra banda, encara que la seva altitud sigui molta, els indrets on estan situades les poblacions són més aviat plans, és a dir, es troben en veritables planes, a gran alçada, i no en llocs muntanyosos. Johannesburg (4), a 1733 m. d'altitud, no pot pas passar per una ciutat de muntanya, com tampoc poden passar-hi Teheran o Ispahan (5). Si, pel contrari, hom es fixés en les muntanyes d'Europa, d'Amèrica del Nord, de l'Àfrica, de l'Àsia o de la Insulàndia, en cap d'elles no es veuen grans poblacions, o se n'hi veuen ben poques. En els Alps, per exemple, hom no pot citar més que tres ciutats: Grenoble, Innsbruck i Trent, i encara aquestes es troben en amples i profundes valls amb caràcter de planes.

Això ve de que l'explotació de la muntanya, en la qual els elements aprofitables es troben sempre dispersos, ocasiona un escamament poc favorable a la concentració dels homes i dels productes que constitueix un organisme urbà. Cal, doncs, perquè una aglomeració hi neixi i s'hi desenrotlli, una fel·lç combinació de factors físics i econòmics. Quasi sempre és el tràfec el que les fa sor-

(1) Generalment es troben a l'altiplanície mexicana a més de 1.800 m. sobre el nivell del mar, com per exemple:

Sant Lluís del Potosí	a	1.880 m .	amb	68.022 habitants
Querétaro	a	1.880 »	»	33.062 »
Morelia	a	1.950 »	»	40.042 »
Durango	a	2.000 »	»	31.763 »
Guanajato	a	2.050 »	»	35.682 »
Zacatecas	a	2.440 »	»	25.900 »

(2) Vet ací l'alçada i la població de les tres capitals andines:

Bogotá (Colòmbia) a 2.630 m. sobre el nivell del mar,	amb	160.000 habitants
Quito (Equador) . a 2.850 »	»	70.000 »
La Paz (Bolívia) . a 3.700 »	»	100.097 »

(3) Srinagar, a l'alçada de 1.603 m., amb 141.631 h.

(4) Johannesburg, en una ampla depressió entre muntanyes, és una ciutat nascuda l'any 1886, de l'explotació de la riquesa aurífera de la regió. És avui la població més important de la Unió Sud-africana, car compta amb 284.191 h.

(5) Teheran, la capital actual de Pèrsia, es troba a 1.130 m. sobre el nivell del mar, amb 220.000 h., i Ispahan, antiga capital, a 1.585 m., amb una població de 80.000 h. Ambdues estan en els soics amplíssims que hi ha entre les altes muntanyes de l'altiplanície iranesa.

gir i prosperar. Recordarem que a muntanya els bons camins de passatge són comptats, i, per consegüent, llur traçat es pobla d'establiments i llur creixença pot donar sortosos efectes. És el cas, justament, de les tres ciutats alpines darrerament indicades. El paper militar defensiu, pot, igualment, haver engendrat un centre urbà: és el cas de Briançó (1) i de Puigcerdà (2). En els nostres dies la finalitat industrial comença d'engendrar a muntanya veritables organismes urbans: Grenoble ha crescut notablement de cinquanta anys en aquesta banda, com a ciutat industriosa (3). I, per fi, el turisme comença de produir resultats semblants. Citem, per exemple, Aix les Bains, Chamonix, Zermatt, Interlaken, Gastein (4), etc.

LES AGLOMERACIONS DE TIPUS RURAL

Deixant de costat aquestes agrupacions urbanes, grans o petites, veurem que la immensa majoria de la població muntanyenca és rural. Com s'agrupa aquest tipus d'aplegament?

Hi ha una primera distinció a fer: entre les habitacions permanents i les habitacions temporeres. Aquestes darreres són, precisament, una de les originalitats de la muntanya, a causa del nomadisme agrícola i pastoral. Ho examinarem quan ens vindrà a tomb.

Passant a ocupar-nos de l'habitació permanent, la primera observació a fer és que quan es tracta d'un veritable país de muntanya, és a dir, quan l'altitud és realment forta sobre la plana, hom pot dir que el tipus de casa isolada desapareix. Hi ha una tendèn-

(1) Briançó, a 1.300 m. sobre el nivell del mar, és una població rodejada de forts i de cims fortificats per defensar el pas del Mont Genève. Aquesta ciutat, característicament militar, encara cerclada la vila antiga de muralla, està convertint-se en industrial, car les manufactures de la seda i de la borra de seda (chape) ocupen uns mil obrers.

(2) Sobre el puig Cerdà, féu el rei Alfons IV una població. per reunir el lloc millors condicions estratègiques que la vila d'Hix, la qual fins aleshores havia estat la capital de la Cerdanya. Avui Puigcerdà no té cap obra de defensa, i la seva importància actual ve de la seva natural capitalitat i d'ésser una ciutat fronterera.

(3) Grenoble, tenia l'any 1876, 45 000 h., mentre que actualment en té 77.000.

(4) Donem algunes dades respecte aquestes poblacions de turisme i de banys, totes elles al voltant dels Alps:

Aix les Bains (França), a 257 m. de altitud, tenia l'any 1857, prop de 2.000 h., acudint-hi uns 3.000 forasters. L'any 1920 la població era de 8.679 h., i la concurrència de gent de fóra de 40.000 persones.

Interlaken (Suïssa), a una alçada de 565 m. L'any 1857 tenia un cens de 1.361 h., que al 1913 pujava a 9.090, i podia estatjar, demés, uns 8.000 viatgers.

Chamonix (França), a 1.041 m. sobre el nivell del mar, l'any 1863 la seva població era de 2.304 h.; l'any 1889 arribava a 2.450 h. Per aquest temps hi passaven uns 15.000 turistes l'any. Actualment la població és de 3.842 h. i el moviment de forasters puja a 200.000 aproximadament.

Gastein les Bains o *Badgastein* (Àustria), es troba a 1.046 m. d'altitud. L'any 1864 era poc més que una estació de banys de temporada, amb quatre o cinc hotels, y el 1911 tenia una població amb 2.345 h., per la qual passaven 9.000 banyistes.

Zermatt (Suïssa), a 1.620 m. Tenia, l'any 1857, uns 370 h., arribant la seva població a 805 h. el 1913. rebent uns 3.000 forasters.

cia quasi irresistible, quasi universal, a l'agrupament. (Això almenys, pel que nosaltres coneixem; podrà haver-hi excepcions, que ignorem).

La regla general a Catalunya també és aquesta, però recordem alguna excepció; així, a les Serres de Peguera d'en Cija, hi ha els veïnats de Moncaup i de Peguera, a 1.450 m. i 1.571 m. respectivament, que figuren entre els més alts de Catalunya, però, no obstant, tenim anotades en el mateix massís dues cases de pagès que els sobrepassen—«Can Déu», anomenada així per estar tan enlairada, i «La Guardiola», el nom de la qual indica la seva bona situació com a punt de guaita,—les quals es troben a 1.600 m. La primera està situada entre el Santuari de Corbera i la Font de Tagast, i la segona en la collada de la Creu, camí de Peguera a Gòsol.

Probablement hi ha diverses raons possibles que mouen els muntanyencs a agrupar llurs cases per poder ajudar-se els uns als altres. La primera de totes és que un gran nombre de muntanyes es troben encara, des del punt d'obrir de la civilització, dins un estat poc tranquil·litzant per la seguretat personal. Muntanyes hi ha que encara serveixen de refugi a indis, a pirates o a bandolers, de les quals és difícil poder-los bandejar, la qual cosa dona per resultat que les muntanyes siguin poc segures, mentre les planes veïnes estan del tot pacificades. D'això prové que en aquests indrets els pocs agrupaments humans que hi ha tinguin un caràcter defensiu.

Hi ha, encara, una altra raó d'inseguretat, però aquesta prové dels elements naturals. Com que la naturalesa és ruda i salvatge a muntanya, el animals nocius, per exemple, són més difícils d'ésser-hi exterminats que en altra banda: la muntanya és per ells un refugi. Per això és que als Alps s'han conservat animals feréstecs dins certs boscos poc penetrables i en certes valls altes. Un animal difícil de foragitar dels boscos és el llinse, de persecució difícil perquè troba amagatalls per tot. L'home, doncs, ha de prendre mesures especials per guardar-se dels perills d'aquesta mena de bèsties feréstegues.

I, sobretot, a muntanya, cal que l'home es posi també en situació de defensa en front dels perills de les forces físiques. Aquestes poden aportar diverses malvestats. Per això cal guardar-se, en primer terme, dels torrents, pel perill de llurs inundacions d'aigua i de pedres. També cal parar ment en els terrenys susceptibles d'esllavissades. Però és sobretot a les muntanyes de neu on l'agrupament de les cases sembla més necessari. En aquesta mena de muntanyes és precís evitar, en primer terme, les allaus possibles, la qual cosa fa que no es deguin utilitzar com a lloc per bastir-hi cases un gran nombre de vessants, i això força a l'agrupament.

Les allaus són, sortosament, rares en els nostres Pireneus, per raó d'ésser l'alçada de llurs cims menor que la dels Alps, per exemple, i ésser-hi les nevades també menys abundoses. Recordem l'allau de Setcases de la qual parla Mn. Font i Sagué en la seva *Geologia*, i l'allau de Simona, a la vall d'Artiga de Lin, a l'Aran, de la qual dona un gravat En J. Soler, en la seva monografia. Copiem d'aquest llibre el que diu d'aquestes masses de neu perilloses que rodolen pels vessants cap al fons de la Vall:

«En aquest temps—la primavera—per l'elevació de temperatura i el règim pluviós, és quan hi són freqüents els *lauets* o allaus, perquè la bonança fa tornar la neu grassa o descongelada, generalment en les solanes, ocasionant-se desprendiments en les altures, de molts metres cúbics de neu, que en rodolar van engruixint-se amb altra neu i amb els materials que troben al pas, causant una sensible devastació en les masses d'arbrat per on travessen, circumstància aquesta providencial, perquè alguns pobles de la Vall, a no ésser aquests coronaments forestals, veritables defenses, es vzurien aterrats per aquelles.»

També cal viure agrupats per la necessitat forçosa d'obrir camí, entre la neu, a l'hivern: necessitat que augmentaria i es complicaria si les cases fossin disseminades. Demés, la necessitat de l'aigua fa que les habitacions siguin aixecades prop de les fonts.

En el mateix llibre, diu En Juli Soler: «En la vall no hi ha masies o cases isolades en la muntanya, perquè els rigors de l'hivern i l'ésser les muntanyes béns comunals fan impossible llur existència. Els poblats són gairebé tots agrupats a les voreres del riu principal, el Garona, i sols algun s'enlaira pels vessants d'aquesta ribera o d'algun de sos afluents.»

Creiem nosaltres que en la majoria de pobles de la Vall d'Aran (Les, 650 m.; Bossost, 720 m.; Les Bordes, 885 m.; Viella, 900 m., etc.) l'ésser les muntanyes del comú és la raó de més pes de què no hi hagi cases isolades, car llur altitud no pot ésser causa de nevades massa fortes i persistents. Així, tenim el cas de Canejan, on el cap del districte es troba a 900 m. d'alçada, en què el municipi està format per nou caserius més.

Però, en canvi, els municipis més alts de la Vall, Vilamós, a 1.250 metres (Salardú, a 1.260 m., n'és una excepció, perquè té tres petits agregats). Tredos, a 1295 m., i Bagerque, el poble més alt de la comarca, a 1.430 m., tots ells tenen les cases fortament agrupades. D'aquest diu el mateix autor: «.....son clima és verament siberià: per Totsants hi comencen les nevades, que són terribles, obligant a sos habitants a tenir tancat el bestiar dins el poblat fins el mes de maig, i quedant cobert aquest terme amb inverossímils gruixes de neu, en termes que hi ha hagut hiverns que han restat incommunicats fins a Salardú, fent-se els tres quarts d'aquell bon camí mitjançant un penible trànsit».

La distància de Bagerque a Salardú és d'uns 50 minuts.

A peu del Pedraforca, en el límit de les comarques de l'Alt Cardoner i de l'Alt Bergadà, trobem un doble exemple que mostra com l'altitud, portant un clima més cru, amb major persistència de les neus, fa aplegar els homes en agrupacions apretades. El municipi de Saldes està format: en la part soleia, de petits escamots de cases, dits «Els Serrats», «Carrer Subirà», «Carrer Jussa», «Cardina», «El Castell» i «L'Iglésia», que formen com un nucli, sumant, entre tots, 70 edificis, amb 199 habitants, a una altura mitja d'uns 1.200 m., éssent el cens municipal de 145 cases, amb 410 ànimes, el complement del qual es troba repartit, en part, en altres tres escamots

allunyats: Massanés, Aspà i Fanes, sumant altres 43 edificis, i la resta és ben escampada en la baga que hi ha en l'altra part de la vall, en front del cap del districte.

Com es veu, l'escampament és notable.

En canvi, a tres hores de distància, vorejant el mateix massís muntanyenc, es troba Gòsol, a més de 1.400 m. d'alçada, amb la població ben agrupada, formant un nucli apretat de 135 cases, i 552 habitants. (No fem cas dels petits nuclis de Moripol, Vilacireres i Sorribes, que encara que formen part del mateix districte municipal es troben en indrets tan allunyats i independents que la seva relació és purament administrativa, sobretot els dos primers.)

Totes aquestes raons, poden resumir-se en una fórmula general: l'agrupament és necessari perquè el mutu ajut és indispensable a muntanya.

LES FORMES DE L'APLEGAMENT RURAL

Com pot realitzar-se aquest aplegament? En formes molt variades, sense dubte. Sembla, no obstant, que hom pot distingir un tipus de muntanya de país civilitzat i un altre de muntanya de país salvatge.

En aquesta, la inseguretat, en efecte, es manifesta fins al punt d'imposar l'agrupament d'una manera forçosa; a menys que no es tracti d'homes de vida primitiva, vivint en caverne o en barraques de brancatge, els quals, al contrari, cerquen, llur seguretat en la dispersió de llurs estatges. Però, en general, a les muntanyes, en les quals l'estat de guerra és l'estat freqüent, o, almenys, recent, la concentració és la regla. És el cas pels vilatges curdes, pels de l'Alt Caucas (1), pels del Tibet, sempre fortificat (2), i el *krais* de muntanya dels cafres (3).

(1) A tot el llarg del Caucas, poblets, viles i ciutats, són fortificades, com és natural que ho siguin en unes terres com aquestes, lloc de lluita de pobles i de races. D'unes notes d'un viatge realitzat vers l'any 1870 pels senyors Moynet i Biancardi, en treiem unes ratlles que ens assenyalen aquests fortificaments:

«Travessem els dos vilatges fortificats de Kartjatenkaia i de Scherbakoskaia; tots els habitants són soldats dels dotze als cinquanta anys; totes les cases són altres tantes fortificacions. Andren-Aul és el primer poblet veritablement tàrtar que trobem, és un vilatge fortificat, cercat de pals, amb terraplens i valls. Dervant s'ofereix al viatger com una immensa muralla emmarletada que ix del mar fins a dalt la muntanya». De Nukha, diuen: «Tota casa és emmarletada com una forteresa, i a dintre es veuen cavalls ensellats».

(2) En la toponímia tibetana el mot *dzong* o *dshong* és sinònim de *fort* i de *vila*: Kamp-Dzong, Nilam-Dshong, Zagá-Dzong i Lhatse-Dzong, la qual cosa prova que els grups urbans d'aquelles alçades són sempre fortificats. Vet aci la descripció que de Shekar-Dzong fa l'exploració anglesa del 1921 a l'Everest, que copiem del *B, del C. E. de C.*

«La ciutat és al peu de la muntanya, però el monestir, format per diferents edificis separats per estrets carrers, es troba materialment penjat sobre unes terrasses de pedra aguantades en la penya. Per un rengle de muralles i torres el convent està ajuntat amb el castell, edificat més amunt, i aquest està lligat per mitjà de diferents altres torres i muralles a altre edifici d'aspecte gòtic situat al bell cim».

(3) *Krais* són els grups de barraques, com un aplec de ruscs cuneiformes, dels cafres zutirs, en les muntanyes de Draken, que estan rodejats d'una tanca, generalment de troncs, a tall de defensa.

Si examinem l'habitat de les muntanyes on regna la seguretat, sembla que hi ha una distinció a fer entre l'habitat de les regions humides i el de les regions seques. En les primeres, l'aigua hi és en abundància, i els homes, segurs de trobar-ne sempre per llurs necessitats, poden instal·lar-se en grups menys apretats, prop de les terres que exploten. És el cas a tot el vessant septentrional dels Alps, on la població està dispersada en veïnats, sovint molt mi-grats, i que poden ésser, a voltes, de 30 o 40 per municipi. És el mateix cas pel vessant Nord dels Pireneus i pel Nord-oest del Caucas en la regió tranquil·la, des de fa temps, dels tàrtars del Nord. Sembla, doncs, que hom pugui dir que les muntanyes humides com-porten una població d'agrupament fluix (1).

Pel contrari, les muntanyes seques on els indrets d'aigua són més rars, comporten agrupaments més densos a la vora d'aquests llocs d'aigua.

És el cas més general a les muntanyes mediterrànies, i així ma-teix, s'agrupen els muntanyencs de l'Est del Caucas per ésser una regió menys humida.

En certa manera, a Catalunya, podem presentar dos tipus de muntanya, amb llurs conseqüències sobre la població humana. Les encontrades muntanyenques de pluges regulars, com les altes valls del Cardener, la Cer-danya i el vessant dret del riu de Saldes, per exemple, són zones d'agru-pament fluix, car la gent hi viu en veïnats i cases isolades. I, no obstant, cal dir que alguns d'aquests indrets tenen encara característiques medi-terrànies.

Però la muntanya seca, o quasi seca, netament mediterrània, la tenim en les nostres costes: són els massissos granítics o arcaics de les Serres de Marina i de la costa Brava, i els calcaris de Garraf, Cardó i Ports

(1) Els Alps septentrionals reben major quantitat de pluja que els del Sud, per raó que les influències dels vents humits de l'Atlàntic, on es generen les grans pressions, els arriben directament, mentre que els Alps meridionals sols recullen les influències del Mediterrani, mar de pressions secundàries i, per tant, distribuïdor de pluges poc abundants.

Diu Felip Arbós, parlant del clima dels Alps: «Les pluges del Nord són més freqüents i més regulars que al Sud. El promedi anyal de dies plujosos als Alps mediterranis és de 65 a 80, mentre que a La Tronche, prop de Grenoble, se'n compten 166 i al Bourg Saint Maurice (les dues poblacions als Alps septentrionals) enfonsat ja en el cor de la muntanya, on la freqüència s'afebleix, arriba encara a 95. Demés, l'estació del Mont Ventoux, al Sud, malgrat la seva altitud de 1.900 m., sols rep 1.346 mm. de pluja anyal, mentre que Boège, a les muntanyes meridionals del llac de Ginebra, i, per tant, al Nord dels Alps, trobant-se a 342 m. en rep 1.426 mm.»

Referent al que passa en el nostre Pireneu, podem citar la conclusió provisional que estableix en Rafel Patxot en la seva *Pluviometria catalana*, amb les dades recollides en el quinquenni de 1906-1910, en la qual diu que «la diferència revelada (entre les dos vessants) és força grossa i no permet d'uptar que el màxim de pluja en el nostre Pireneu occidental el recullen les comarques del vessant de tramuntana, i, en canvi, en el Pireneu oriental, dife-rentment, el màxim se'n marca al vessant de migjorn».

En general, pel nostre Pireneu, la raó d'una major pluviositat al Nord és la mateixa que pels Alps. Solament que s'ens presenta l'excepció dels Pireneus orientals, degut probable-ment, a la menor altitud de les muntanyes que els formen quan s'acosten a mar i del massís muntanyós de Camprodon-Olot, on es troben els màxims, la qual cosa ha donat lloc a la dita «Quan no plou a Olot no plou en lloc».

de Tortosa. En aquests darrers, sobretot, més secs per raons geològiques, la població és apretada i situada a la perifèria del massís, per aprofitar les terres, producte de la descalcificació i les fonts que ixen a les parts baixes.

Citarem dos casos concrets, per fer-ne la comparació. El vessant català dels Ports de Tortosa, generalment calís, rep anyalment de 500 a 600 mm. de pluja. És, doncs, una regió relativament seca.

Hi ha els següents pobles, amb la disposició dels edificis tal com esmentem, traient-ho del nomenclàtor de 1910,

	Grup urbà	Veïnats	Masos
	Cases	Cases	Cases
Alfara.....	220		27
Arnes.....	324	16	20
Horta.....	500		100
Prat del Compte.....	204		49
Paüls.....	265	74	75
	1,513	90	271

Cal afegir que d'aquestes 271 cases isolades n'hi ha bastants que sols serveixen d'habitació temporalment.

Per mostra de població de muntanya humida, assenyalarem els vessants de les Serres de Santa Magdalena i de Capsacosta en la comarca d'Olot. Aquesta encontrada rep de 1,000 a 1,400 mm. de pluja per any.

Prenem, per fer la comparança, vuit pobles, els termes dels quals tenen una extensió superficial aproximada a la dels cinc anteriors, i un nombre d'edificis també molt semblant.

	Grup urbà	Veïnats i masos	
	Cases	Cases	
Capsec.....	...	349	(9 veïnats, el major de 53 edificis.)
Joanetes.....	...	115	(4 veïnats, el major de 19 edificis.)
La Pinya.....	...	59	
Les Preses.....	88	79	(3 veïnats, el major de 17 edificis.)
Ridaura.....	94	86	
Sant Esteve de Bas.....	152	138	(2 veïnats, el major de 47 edificis.)
Sant Privat de Bas.....		250	(5 veïnats, el major de 32 edificis.)
Sant Salvador de Bianya....		66	
	334	1,142	

Tinguem en compte que en alguns d'aquests veïnats les cases ni arriben a formar carrers, de manera que la majoria d'edificis són isolats.

El percentatge del grup urbà sobre el grup rural, és de 80 per 100 als Ports de Tortosa, i només que d'un 24 per 100 als vessants de les Serres

de Santa Magdalena i de Capsacosta, comprovant-se, així, que aquesta encontrada muntanyenca humida dóna un habitat fluix, i l'altra encontrada, de règim mediterrani i, per tant, seca, dóna un habitat apretat.

Cert que el factor històric podria també haver-hi influït, però si bé aquelles terres tortosines, quan foren sots el domini sarraí, tingueren de fortificar-se per guardar-se dels cristians, i després, un cop dominades per aquests, mantingueren la fortificació per evitar possibles incursions dels moros valencians (perill que durà poc), i més tard, per resistir les escomeses castellanes, també els pobles de la zona olotina tingueren de sofrir, manta volta, els efectes de les invasions franceses.

Més aviat creiem que pot haver ajudat a les condicions favorables del clima, en la comarca d'Olot, les condicions geològiques, oferint terrenys favorables als conreus i l'alliberació dels pagesos de remença, fet històric social remarcable en aquesta comarca, que afavorí la iniciativa individual dels pagesos de la Catalunya vella.

Convé, no obstant, constatar que les influències històriques s'han fet sentir quasi sempre, espessegint més aquesta densitat. En els Alps francesos del Sud, en bona part de les valls pirenenques del Sud i de l'Est, a Còrsega, a Sardenya, als Apenins i a les muntanyes balcàniques, els poblets són, no solament apretats, sinó fortificats, i fins *penjats*.

En llur majoria han estat bastits sobre un turó encimbellat o sobre un esperó que avança de les cingleres, de faisó que aquestes semblin la continuació dels seus amurallaments, produint una impressió de feresa d'un gran efecte sobre el paisatge. Són els efectes de la inseguretat que ha pesat molt de temps sobre la gent, i especialment de la necessitat de defensa contra els pillatges dels sarraïns a les darreries de l'Edat mitja, i fins i tot dins l'època moderna.

Per regla general, la característica de l'agrupament humà, en el seu origen històric a Catalunya, és l'aplegament apretat. S'observa en quasi tots els nuclis primitius de les poblacions: pocs carrers, més o menys turtuosos, llargs i estrets (Tivissa, Torelló, Arbós, Gòsol...). Per poc importants que fossin eren amurallats, i si no, les cases feien de muralla (Granyena de les Garrigues? Horta de Sant Joan? Sant Privat de Bas, Sant Just d'Ardèvol) (1), o bé tenien un castell protector (Rupit, Puigreig, Santa Maria de Besora, Tous, Orcau, Mirabet...) o, pel cas d'un atac, un monestir amparador (Ripoll, Sant Joan de les Abadesses, Sant Feliu de Guíxols...), i, quan altra cosa no, hom bastia una «força» i s'axecaven les cases ben juntes al voltant (Igualada...).

L'escampament de les cases en les encontrades amb terres de conreu (Vallès, Penedès, Empordà, Maresma, Pla de Bages), data, indubtablement, dels començaments de l'Edat moderna, en els quals, si bé les lluites no s'havien acabat, els mitjans de defensa estaven més a l'abast del pagès, i

(1) D'aquest veïnat fa uns quants anys que escriguérem això que segueix: «Una petita plaça triangular, formada per l'església, la rectoria i unes poques cases més, on s'entra per una volta que traspassa una casa: això és Sant Just! Té un aire de vella fortalesa...»

les comunicacions pels socorsos eren més fàcils. Per aixó moltes d'aquestes cases de pagès, fins de l'interior, tenien les seves torres de defensa i els seus portals protegits per matabans, o els seus angles amb caselles espitllerades.

Hem observat, tot passant, masies amb aquesta mena de defenses a Mollet, Parets, La Garriga, Aiguafreda, en ple Congost, algunes a la Plana de Vich i prop de Sant Joan de les Abadesses. N'hem vist també a Sampedor i Sallent i, demés, en el camí de Xerta.

No podem dir que la majoria de poblacions catalanes hagin estat bastides dalt d'un turó, però sí que sempre que les condicions vitals de l'indret ho han permès, l'aglomeració urbana s'ha establert en un cim. Citem alguns noms: Gratallops, Horta de Sant Joan, Papiol, Corbera de Llobregat, Súria, Puigcerdà, Talarn... Quan el terreny ha ofert a les inquietuds dels nostres avantpassats altres condicions naturals de defensa, les han ben aprofitades bastint llurs morades sobre altes cingleres com Tavertet, Castellfullit, Sant Martí Sarroca, Castellar de n'Huc i altres.

Els efectes de les pirateries dels berberiscs i dels turcs no s'han fet sentir gaire endins de les nostres valls, però sí sobre les poblacions de la nostra costa, en la qual l'emplaçament dels grups urbans fou mantingut a certa distància del mar, sempre que no eren amurallades (Blanes, Palamós, Mataró, Tossa, Sitges, Vilanova, Torredembarra, Cambrils, Hospitalet de l'Infant, Alcanar...) o que no tenien un castell per recollir-s'hi i fer-se forts (Malgrat, Castelldefels...). Així, per tot el Maresme, trobem, fins ben entrada l'Edat moderna, les aglomeracions humanes situades a mig aire de la serra, més o menys enclotades en les valls productives de les rieres i a cosa d'una hora del mar, on feien de pescadors, anant-hi per camí rierenc. Així tenim Tiana, Alella, Teià, Premià de Dalt, Vilassar de Dalt, Cabrils, Cabrera, Argentona, Sant Vicenç de Llavaneres, Arenys de Munt, Sant Iscle, Sant Cebrià i Palafolls. Quan no havia desaparegut del tot el perill, però el risc era menor, i els avantatges de la navegació i de la pesca més estimables, o bé els rics aluvions de les rieres convidaven al conreu, aleshores es decidí la gent a baixar a la vora de la mar i s'axecaren les masies amb les grosses torres de defensa de Masnou, Mataró i Canet, etc., o bé construïren les torres de guaita que es veuen encara en algunes d'aquestes poblacions i és sota aquesta protecció que sorgiren els nous poblats a la marina: Mongat, Masnou, Premià, Vilassar, Arenys, Canet, Sant Pol i Pineda.

Cal dir que tota la nostra costa n'estava vorejada d'aquestes torres, des de l'Empordà fins a València, de les quals en queden encara algunes en peu, i així sigui per sempre.

D'altra banda, aquelles zones de Catalunya que en els temps de les invasions sarraïnes feren llarg temps de frontera militar de l'aglomeració humana, han restat amb característiques d'agrupaments ben apretats. Són típics per la seva generalització els pobles de Les Garrigues, amb les seves cases aglomerades dalt les carenes de llurs tossals: Granyena, Pobla de Granadella, Granadella, Llardecans, Mayals, Almatret, Sarroca.... Cal dir, per aixó, que també el problema de l'aigua podria ésser causa de l'aglomeració.

Hom veu com el problema és susceptible d'interpretacions variades. Farien falta bones i nombroses monografies dels massissos muntanyosos per poder establir-ne lleis.

ELS LLOCS D'EMPLAÇAMENT DELS GRUPS RURALS

Així, hom arriba al problema de l'emplaçament dels agrupaments. On s'installen aquests veïnats o aquests vilatges? Aquí, més que mai, la complexitat és extrema, perquè la situació depèn dels caràcters físics, tan variats, de les muntanyes, i també perquè es relaciona amb els fets històrics.

Tractem d'eliminar, per començar, les raons històriques. La necessitat de defensar-se contra les agressions ha pogut tenir resultats diversos quant a l'emplaçament. El vilatge haurà estat situat en una posició naturalment forta: sobre un turó, un penya-segat, en un semicercle clos per un torrent, sobre un peduncle, al qual el caseriu barra el pas. Per regla general, tan bon punt la seguretat revé, els vilatges situats en formes tan escabroses, són abandonats per emplaçaments millor situats respecte a l'aigua, als conreus o al tràfec.

També la necessitat de defensa força a situar les petites poblacions muntanyenques de manera que es dissimulen als ulls estranys, ja sia instal·lant-les al fons d'una vall amagada, en el cor d'un bosc, o en desfilada darrera una cresta o en un indret d'accés molt difícil, com hom pot veure en el Rif. En aquells paratges, encara, una reacció farà abandonar l'emplaçament.

Vilatges de situació tan escabrosa com els casos que cita el Prof. Blanchard, es pot dir que avui escassegen a Catalunya.

Abans n'hem citat alguns. Mostrem també la seva tendència a baixar dels seus sitis enasprats. Tenim el cas de Castellar de n'Huc, que ha anat fent baixar els caserius cap als conreus i cap a l'aigua, formant els ravals de La Ribera, a banda i banda d'un torrent, i de L'Arola, vora els camps més alts, com ho prova que les dates esculpides en les llindes de les cases en el nucli principal, són del segle XVIII, mentre que en els ravals són del segle passat.

Creiem que dins l'Edat moderna poques poblacions hauran abandonat de soca i arrel llur emplaçament, com no sigui per una causa forçada, com el cas d'Alfara, que es trasllada de la seva situació en la serra del Tosca (Ports de Tortosa), a causa de la desolació que hi portà una pesta, al seu lloc d'ara, o el cas de Puigcercós, que hagué d'abandonar el cim del turó on estava, pel pla de sota, a causa de les esllavissades del 1889.

No obstant, un cop el període de lluites passà, quan els homes es sentiren protegits d'una major seguretat, en alguns pobles deixaren les males condicions en què vivien apretats entre muralles i es plantaren més enllà.

Així, Gòsol, on les cases eren totes dins el clos murat, en el vessant obac del turó, han estat abandonades i s'han establert més avall, i a l'altra part vorejant el Pla de la Llacuna i la Clota, encarant-se a mitgdia, cercant, doncs, espai i sol.

Un cas idèntic és el de Tossa de Mar, on el caseriu, abandonant la Vila

Vella, encara murada y torrejada, ha anat a estendre's al pla de la badia de cara al sol i on l'espai no és limitat.

Aquests fets ens fan pensar que a voltes no són solament els conreus, l'aigua i el tràfec els factors que poden fer desplaçar els caserius encimbellats, sinó també la necessitat d'un major espai i d'una millor orientació.

Altres poblacions, sense que el seu nucli originari abandonés el cim del turó o la carena on s'encastellà, atretes per una via de comunicació, o per les bones terres o per les fàbriques, han anat bastint les seves cases noves prop d'aquets centres d'atracció. Així, Súria ha aixecat al peu del seu turó, tota una barriada al llarg de la carretera de Manresa a Solsona, posant-se en contacte amb el tràfec, tenint a mà l'horta aluvial, sobre la terrassa del Cardener i la fabricació moguda per les aigües del riu.—Però, cas curiós, ara, aquest poble, s'entorna amunt: una nova causa l'atrau: l'explotació de les sals potàssiques, i al voltant de l'alt castell, per l'extracció del cobejat mineral, s'ha format una barriada minera.

Demés, Cardona, encerclada de muralles, té a llevant la seva Coromina, a la dreta del Llobregat i a redós del seu famós Castell, veïnat acrescut en el segle passat, i que avui és ja un poblet, per l'atracció de les fàbriques de vora el riu, dels conreus i probablement de l'antic camí. I per l'altre cantó, ja el caseriu cardoní vessa cap al riu, formant el barri de Sant Joan, que toca a la carretera i s'acosta a les fàbriques i a l'horta, magnífica de l'Aiguadora.

I encara, Gironella, per no citar-ne més, que ha aixecat les seves cases noves a l'altra vora del Llobregat, a banda i banda de la carretera, per la qual passa també el ferrocarril, formant un llarg carrer, mentre el vell nucli resta sobre el turó, de vessants que cauen aplomats al riu, com en el temps en què el seu castell era en peu per defensar-la.

L'ADAPTACIÓ A LES CONDICIONS FÍSQUES

El primer fet d'adaptibilitat, fet de conjunt, és la conveniència de viure prop de les terres de treball, la qual cosa constitueix una influència agrícola.

A les muntanyes tropicals, on hi ha dues zones principals utilitzables — les de les valls amb conreus regables i les de les parts altes amb agricultura i ramaderia combinades —, les agrupacions humanes es situen especialment en l'una o l'altra zona prescindint dels espessos boscos intermedis (1).

I en la muntanya temperada, és la influència climàtica la que

(1). A Colòmbia, país intertropical, en la seva branca oriental dels Andes, que hem pogut observar, generalment les agrupacions condicionades per les facilitats dels conreus i també del tràfec, estan situades en tres zones superposades, amb grans espais de boscos entremig.

Així, a les vores del riu Magdalena (Girardot a 325 m., Honda a 209, La Dorada a 154), hi ha els conreus del tabac (Amdaïema, Girardot), bananes moresc, vuca, arròs, etc., i els grans prats artificials pel bestiar boví prop dels ports fluvials. Darrera d'aquests nuclis sobre el pla i amunt pels vessants s'estén la selva equatorial, caos arbrat, en el qual cada arbre lluita per assolir la llum, on la vida vegetativa es mostra quasi totalment a 20, 30 i més metres d'alçada. Solament enredaderes gegantines deixen baixar llurs tentacles, tiges pelades, que es gronxen com cables tallats.

Sobre aquesta selva, entre els 1,000 i 1,500 m. en el punt de contacte de la terra calenta i la terra temperada en les valls obertes al passatge i a les aigües s'estén una altra línia de

predomina. En aquesta regió enlairada, més freda que el pla, hom busca els flancs asolellats pels conreus: la solana. En canvi, l'obac és deixat per prats i boscos. Aquesta distribució és igual per les muntanyes mediterrànies que per les altres. Els caserius es situen preferentment a solell, que és la part de les terres de conreu. I amb més raó a les muntanyes on la capa de neu és abundant a l'hivern. En aquestes terres muntanyenques la proporció de les habitacions situades a les solanes arriba a assolir el 100 per 100.

L'emplaçament de l'habitació humana quan la vall és estreta i porta més o menys la direcció Est a Oest es troba, en general, a la part solellada. Recordem un exemple de poca extensió, però típic: el de la riera de Saló, des de sota el poblet de Su fins a Duesaigües. A la solana, tocant a la riera, les hortes i els vells molins, tot lligat pel camí carreter; als vessants, als camps, i en els replans de la costa, les grans cases de pagès, vigilants, lligades al camí per altres camins que hi pugen, mentre que a tot el llarg de l'obaga fosqueja l'espessa verdor dels boscos atapeïts.

I aquesta orientació del terreny, que proporciona a muntanya el màxim aprofitament del calor solar, és la que ha atret, generalment, les nostres agrupacions humanes, per poc propicia que la configuració del terreny hagi estat. Així en la vall del riu Merdansol, de vessants oberts cap a migdia, s'estenen els conreus i els caserius de Vilada (750 m. sobre el nivell del mar, amb 83 cases, més o menys escampades, demés les 57 del nucli principal que quasi no té carrers) i de Borredà (a 886 m., amb 102 edificis agrupats, 2 caserius de 10 i 14, respectivament, i 103 isolats), mentre que els vessants oposats són coberts de boscos.

En el Congost del Llobregat les escasses aglomeracions humanes estan instal·lades a la vorera dreta, menys esquerra i més asolellada que l'esquerra, dins les valls afluentes que s'obren vers llevant. En elles hi ha els caserius i cases isolades de Serçs, Peguera, Figols i Fumanya amb les terres de treball, anant de 600 a 1,500 m.

En la vall de l'Aiguadora, també, la població, tota escampada, està estesa pels planells i vessants de poca pendent, encarades al Sud (Guixès, Vilacireres, Moripol, entre 850 i 1,350 m.). En el vessant que mira de ple

poblacions (Pasto, Fusagasuga, Guaduas, Villeta, Pacho, Vélez, Socorro, Bucaramanga) punt de parada pel trànsit entre l'altiplanura andina i el riu, i lloc acondicionat per estendre l'explotació dels conreus d'alçada intermitja: canya de sucre, cafè, blat...

La ramaderia no hi fa gran cosa en aquesta franja a causa d'una mosca, el «nuche», que injecta els seus ous entre la pell i la carn del bestiar boví.

Prats i conreus són establerts en les grans clarianes obertes dins els boscos de la terra temperada — clarianes en alguns indrets tan extenses que la vegetació forestal està formant illes — que tenen les falgueres arborees, com a una mena de substituïts de la palmera de la regió càlida i que en les llindes de les parts baixes les *guaduas* (una mena de bambú) mostren la gràcia de llurs immensos plumalls.

I més enlaire, a la terra freda, entre 2,500 i 3,000 m., hi ha la tercera i més alta zona de població, a l'ensems que la de major densitat humana: Bogotá. 150,000 h., Tunja, 10,600 h., Sogamoso, 16,530 h., Zipaquirá, 10,500 h., Chiquinquirá, 22,500 h., etc., en mig de grans conreus de blat, ordi i patates, i les prades de cria i d'engreix de bestiar sobre les terres fèrtils dels grans dipòsits al·luvials lacustres.

I els cims extensos del muntanyam són coberts pels *paramos*, aquesta mena de tundra d'altitud, que l'home tan sols petja per deixar-la enrrera.

Però pel vessant oposat, que porta les aigües als *llanos*, es repeteixen les mateixes zones de població: una a mig aire de la cordillera, i dins les seves valls: Caqueza, Guachetá, Fomeque, Machetá, Guateque... i l'altra, en el punt de contacte entre la cordillera i la calma dels *llanos*, immensa com un mar, amb Sant Martín, Villavicencio (440 m.), i Medina (510), que són les portes pel tràfec.

a ponent, també s'esglaonen casetes i cases, però no tantes, de les parròquies de Sisquer i Moncaup, que van fins a 1.400 m. I, en canvi, pel vessant que mira al Nord, format en la seva major part per la Serra dels Bastets, només hi ha els boscos que exploten les dues serradores de Llinàs.

Assenyalem un cas de vall ben oberta, en el qual el vessant assolat encarat al Sud-est, és de vessant més llarg i suau que el vessant oposat: ens referim al Vallès oriental, comprenent-hi des del riu Ripoll fins a la riera de Gualba. Per millor oposar els contrastos i perquè el relleu del terreny prengui ja caràcter muntanyenc, excluirem, des de les canals dels rius Besòs, Mogent i Tordera cap a la Serralada Mitgera, tots els pobles que estan sota la cota 200, i des dels mateixos rius cap a la Serralada Costera, comprendrem totes les poblacions que hi hagi, ja que el terreny es presenta trencat com a muntanya.

Veus aquí les poblacions, de cada banda, amb llur nombre d'habitants:

Solèl: Castellar, 3 502 h.; Sant Llorenç Savall, 1.330; Gallifa, 279; Sant Feliu de Codines, 2.869; Bigues, 919; Ametllers, 793; La Garriga, 2.107; Cànoves, 777; Sant Pere de Vilamajor, 777; Sant Antoni de Vilamajor, 922; Montseny, 459; Sant Esteve de Palautordera, 712; Santa Maria de Palautordera, 1.279; Fogàs de Montclus, 841, i Gualba, 674. Total, 18.240 h.

Obac: Sant Faust, 641 h.; Martorelles, 891; Montornès, 1 118; La Roca, 1.942; Vilalba Sasserra, 219; Olzinelles, 273, i Vallgorguina, 736. Total, 5.810 h.

Com hom veu, el solèl té tres vegades més de pobladors que l'obac. En aquell dominen les vinyes, els olivars i els camps de blat, i en aquesta, els boscos.

Tan sols en les parts baixes o en algún replà i, més que en lloc, en les valls de les torrenteres (i d'aquestes en els vessants del Sud-oest), hom veu els conreus amb les cases de pagès que en tenen cura.

Però a aquests exemples nostrats de la influència climàtica en l'establiment humà, volem oposar-hi una excepció, nostrada també: la de la vall de Sardes.

Al solar, on hi ha el nucli principal i els veïnats (Cardina, el Castell i Carrer Subirà), hi haurà escassament una quarantena de cases d'habitació, mentre que a l'obaga, entre el nucli de Massanès i l'escampall de masos que presideixen els conreus, n'hi ha més de seixanta.

Creiem que pot ésser degut a que el vessant d'aquest cantó, essent més suau i més extens, facilita millor l'aprofitament del sol, i fins la neu, que hi fa estada, favoreix la terra. Demés, prova també que la gent prefereix aquest vessant obac, el fet de què es despobra menys que el solèl.

Això mostra, com diu el Prof. Blanchard, que és complicat tot el què es refereix a l'emplaçament dels grups humans.

També en les muntanyes temperades el costum és establir-se, sempre que és possible, a sobre el fons de les valls, perquè aquestes es troben exposades a diversos inconvenients. Sense tractar ara de les inundacions, el fenomen de la inversió de la temperatura durant els mesos freds fa que les gelades s'hi facin sentir amb més intensitat que sobre els vessants que es troben altrament més assolats. A la Maurienne, en començar el segle XIX, la major part de la població es trobava en els replans i en pendents; i si ara la majoria de la gent viu al fons de la vall, és a causa del desenvolupament de la indústria.

Una excepció hi ha a aquesta regla del predomini de la vida humana en els vessants: la de les valls molt altes.

Allí, en efecte, l'altitud és molt sovint massa forta per poder-se instal·lar sobre els vessants d'excessiva pendent, i per això hom troba els majors nuclis de població al fons de la vall, mancats com es troben de lloc en el flancs de muntanya. Podem posar, com exemple en els Alps francesos: la Maurienne, l'alta Tarentaise, l'alta Guisanne. (1)

També, en la majoria de valls catalanes, de les terres mitges i de les terres altes, les poblacions han estat emplaçades part dessorre del fons de les valls dels rius.

Exemples: la vall del Noguera-Pallaresa, a la Conca de Tremp, on totes les seves poblacions (Guàrdia, Mur, Palau, Tremp i Talarn) estan a una certa alçada sobre la ribera; el tros del Segre de la Seu a Bellver, on corrent el riu molt acongostrat, totes les poblacions es troben sobre els vessants, exceptuant Pont de Bar i Martinet, i la raó per algunes, haurà estat per aprofitar els avantatges de la inversió de temperatures, i la vall del Flamisell o Vallflosca on fora de Senterada i la Pobleta, els pobles són en els replans.

En la vall del Llobregat, de Navarces a Olvan, les poblacions estan també en els vessants, en les terrasses i en els turons que hi ha sobre el riu. La indústria, però, aprofitant els salts d'aigua, ha plantat la fàbrica més a la vora del corrent, creant-hi, al costat, nous veïnats, les colònies, pels obrers. A causa d'aquest emplaçament algunes d'aquestes fàbriques han tocat, a voltes, les conseqüències de les riuades.

Tenim també valls estretes en les terres altes, en les quals per excés de pendents en els costers, i per ésser l'indret un bon lloc de pas, la població s'ha hagut de situar al fons: Bagà (773 m.), en la vall del Bastareny; Poble de Lillet (849 m.), sobre el Llobregat; Ribes (920 m.), entre el Rígar i el Fresser; Camprodon (922 m.), sobre el Ter; etc., etc.

Així, tenim que a les muntanyes temperades els vilatges es situen sobre les solanes, i, preferentment, sobre els vessants, i molt sovint a dalt, part dessorre del *talweg*. (2)

LES FORMES DE LES AGRUPACIONS HUMANES

Fenòmens idèntics ordenen les formes dels agrupaments. Quan la defensa és la raó d'ésser essencial de l'agrupament, la qüestió és fer-la el menys vulnerable que es pugui i, per tant, inquirir el caseriu dins l'espai més reduït possible, amb relació a l'amurallament, de faisó a no estendre les muralles perquè així ofereixin la menor superfície en cas d'atac i puguin millor aguantar el cop.

(1) Nom d'un affluent del riu Durance que se li ajunta a Briançó.

(2) Mot alemany que vol dir «el camí del riu», és a dir, la canal de les aigües.

D'aquí ve que les agrupacions amurallades creixen en alçada. El millor tipus d'aglomeració és el de forma de rusc o pa de sucre: clos el més reduït possible en relació amb el nombre d'habitants. És la forma d'un gran nombre de vilatges de les muntanyes mediterrànies: Alps del Sud, Apenins, Balcans i de bastants dels *aul* del Caucas oriental i dels burgs curdes i tibetans.

La tendència de l'amurallament en les nostres poblacions, creiem que ha estat de prendre la forma circular o poligonal, sempre que el terreny ho ha permès, i així ho hem pogut observar per diversos grups urbans, malgrat haver-ne desaparegut les muralles: Vich, Gandesà, Tremp, Arbós... Una raó natural de defensa féu evitar els angles entrants; si bé a Ripoll és possible que n'hi hagués hagut, potser a causa del doble mur: el del monestir i el de la població.

Això ha conformat els nuclis originaris de les poblacions, formant superfícies circulars o poligonals.

Quant a la formació per alçada, hom observa en totes aquestes poblacions l'aixecament de les cases dins l'antic clos, enlairament produït per la configuració del terreny i tanbé pel nombre de pisos, de manera que tenen més estatges les cases de la part antiga que les de l'eixamplament, fora el radi de les muralles desaparegudes.

Cardona ens ofereix, amb el seu amurallament quasi intacte, aquesta forma d'enlairament vers el centre, amb cases de tres i quatre pisos.

La forma extrema de pa de sucre no sabem que existeixi a Catalunya.

El vilatge d'*exposició*, s'installa de manera d'aprofitar el més possible els raigs solars. Un cert nombre de disposicions són possibles, però totes elles tendeixen a exposar cada casa a l'acció directa, de la calor del sol. Si la pendent és forta, cap casa serà privada del sol per les veïnes, precisament per la forta inclinació del terreny, i l'agrupació de cases podrà prendre la forma d'un amuntegament. Si la pendent és insuficient, caldrà, com qui diu, separar unes cases de les altres en rengles successius, per tal que l'ombra de les més baixes no caigui sobre les que estan situades més amunt. És la disposició en graons.

D'altra banda, l'arreglerament de les cases en forma de carrers és freqüent en aquests tipus de poblats. S'origina de l'existència d'un camí important, o millor encara: d'un camí comarcal. En aquests casos, per facilitar la circulació agrícola o pastoral, les habitacions es situen a cada costat de la via. Això fa que en les muntanyes en les quals l'assolellament és necessari, les cases es troben així arreglerades en dues files, una més alta que l'altra que donen per resultat un esgraonament. Aquesta forma d'agrupació és molt freqüent.

És possible que la forma dels vilatges cabílies, que hem esmen-

tat suara, sigui motivada, en part, per aquesta conveniència de fer carrers seguint el pas del camí per les serres en lloc de la via de passatge, o sigui al fons de les valls de vessants molt drets.

Aquesta disposició en escala, hom pot dir que és la regla general a Catalunya, és per això que on el clima és fred les cases s'estableixen en els vessants assolats, orientant la façana, que és la part més alta, de cara al sol i donant els darreres al carrer de sobre, quedant els baixos enterrats per aquest cantó. Així, Figaró, Llucena del Cid, Morella (encara murada), Canejan, Berga i molts més.

Però en els indrets de molt fred, la necessitat que unes cases no privin del sol a les altres obliga a que els carrers siguin més amples, com en el veïnat nou de la colònia minera de Figols (900 m.) i a Vilamós (1.250 m.); o bé a formar un sol carrer com el poblet de Peguera (1.571 m.) o, quan no, a emplaçar les cases isolades, com en el poble de Bolvir (1.115 m.) i en el caseriu de Capdella (1.250 m.).

Això, i no obstant, a voltes, la necessitat d'enquibir-se dintre un clos murat o d'arraulir-se a l'ombra d'un castell protector, obliga a estrènyer els carrers, malgrat l'alçada i el clima fred que n'és la conseqüència, com en el cas de Castellar de n'Huc (1.404 m.).

Ara, en finalitzar, ens podem captenir de la temible complexitat del problema de les formes de les agrupacions humanes a muntanya, problema del qual aquí sols hem posat alguns termes.

L'HABITAT A MUNTANYA: LA CASA

L'HABITACIÓ FIXA

Més delicada, potser encara, que la qüestió dels agrupaments rurals, és l'estudi geogràfic de la casa, car els factors que hi influeixen són més variats.

¿Quins són en conjunt, els elements que poden influir, a tot arreu, en les formes, en l'emplaçament i en la distribució d'una casa? Tinguem en compte, abans de tot, que una casa és un abríc contra les eventualitats i les rigors del clima, per la qual cosa haurà d'estar en relació amb els fenòmens climàtics. La casa ha d'ésser, demés, una protecció contra els animals i contra els homes, i, per tant, la seva construcció es ressentirà de l'estat de seguretat del lloc. La casa, també, ha de poder recollir, guardar i preservar els productes del treball, i així haurà d'ésser conformada per les ocupacions dels llurs habitants, sobretot, si aquests viuen del treball de la terra. Pel bastiment de la casa cal tenir compte de les facilitats de construcció, i, particularment, de la naturalesa dels materials a emprar. I, en fi, altres influències hi ha que hom sospita, sense explicar-se-les, i fins sense poder definir-les: costums fills del passat, qui sap si originats per pràctiques religioses, però que en resum constitueixen elements històrics i etnogràfics.

Assagem de fer, a muntanya, la distribució d'aquests factors diversos.

Influència climàtica.—Aquest element natural juga un paper de conjunt considerable. És ell el qui diferencia netament les cases de muntanyes tropicals de les cases de muntanyes temperades.

En les altituds dels tròpics, la característica és la absència del fred. Per tant, no és pas contra el fred que l'habitació ha de protegir l'home, sinó més aviat contra la pluja i la humitat del terreny, sense comptar-hi el perill dels animals.

Per això la casa serà lleugera, amb pati interior descobert, però la teulada serà mantinguda amb cura i construïda amb bona pendent. Res de finestres: la llum és massa forta i la porta aclara a bastament. D'altra banda, la gent fa vida a ple aire. El bambú es basta quasi sol per totes les necessitats de la construcció, amb el *roten* (1) per les unions.

Pel contrari, a les muntanyes temperades el fred i la neu són els principals enemics, per això els murs són espessos i molt sovint mig enterrats al flanc de la muntanya, i si la neu hi cau abundosa, el teulat és molt inclinat per por d'aixafament. Per un costat, doncs, la casa lleugera de bambú, molt sovint aèria, sobre estakes, dels muntanyencs de l'Indo-Xina i, per l'altre la casa pesada i baixa de l'alta Maurienne, com una mena de cova encastada dins la muntanya.

I, entre els dos tipus, el terrat mediterrani.

Necessitats de defensa.—El muntanyenc, un cop s'ha posat en regla amb el clima, té encara forces enemics, dels quals ha de protegir la seva família i els seus béns.

A les muntanyes tropicals, el perill que és més de témer, és la bèstia feréstega i, també, els animals verinosos: serps, escorpins, etc.

Per això l'home tracta d'isolar la seva casa del sòl. D'aquí ve que un gran nombre d'habitacions siguin construïdes sobre estakes, les quals poden variar de 1,50 a 5 metres d'alçada.

Sota el trespol de fusta de la casa, té instal·lades dependències pel bestiar, per altres menesters. Pot ésser, també, que en aquest costum hi hagi el desig de sostreure's a la humitat del terreny.

A la nostra terra, la influència climàtica sobre les cases es manifesta vers les terres altes i fredes per l'empetitiment de les habitacions, la qual

(1) Canyes o joncs, que fets a tires serveixen per lligar.

cosa tendeix a reduir la casa, per l'enterrament de la planta baixa en el vessant on està edificada i per la disminució de les obertures en nombre i mida. Demés, generalment, en els baixos hi ha els estables del bestiar, cosa que no s'estila en les masies de la terra baixa.

Com es veu, aquestes particularitats tenen la seva raó d'ésser en el manteniment de la calor dins la casa, i en evitar que hi entri el fred.

Les parets rarament són arrebossades, i mostren la pedra nua.

Aquestes es pot dir que són les característiques originades pel clima de les terres de 1.000 m. per amunt.

Més avall, de vegades fins als 500 m., les cases mantenen les mateixes particularitats, però engrandeixen les finestres i les augmenten, mostrant, com per coqueteria, una franja blanca al voltant de les obertures, sobre el mur terrós, la qual denuncia l'emblanquinament del l'interior, lleu mostra de politesa, de la qual careixen les cases de l'alta muntanya.

A les muntanyes de clima cru, on la casa s'ha de clavar en la terra, la defensa ha pres altres formes. Al Caucas, quan el vilatge tot sencer no és pas un *aul* fortificat, la casa s'augmenta d'una torre: és el cas del país dels Tonches, al Sud-oest del Daghestan i a la regió de Svanetre (1). Els vilatges hi són ericats de torres: hom en compta setanta en el poblet de Mestia (2). Aquestes torres són altes i quadrades: 20 a 30 m. d'alçada per 3 ó 4 d'amplada. Els murs tenen 1 m. de gruix i són emmarletats. La porta d'entrada es troba a una certa alçada, i s'hi enfilen per una mena de perxa de fusta. La cabana que serveix d'habitació ordinària és adossada a la torre, i és bastida amb pedra, morter i lloses d'esquist. Torres semblants, construïdes amb terra, es troben a les muntanyes de l'Iran, i a Catalunya també n'hi ha.

Aquestes darreres paraules són també de l'autor que pogué veure algunes de les torres de defensa que encara sembla que facin guàrdia en masies de les terres baixes de Catalunya. Excepcionalment se'n troben a muntanya. Es veu alguna que altra casa amb restes de fortificació, i quasi generalment són antigues cases senyorials, com el casal de Brasteté, a Unyà (Aran), del segle XVI amb les seves torres de guaita; prop de Castell de n'Huc, Can Torra, amb restes d'un torreó; a Viladrau, Can Sala, amb una altra torre; la Torra, de la Vall de Bianya, masia que conserva en un angle una torre de quatre estatges, etc.

Influència de l'explotació agrícola. - Més poderosa encara, o més general, en tot cas, perquè el seu domini es fa sentir en tots els tipus de muntanya, és la influència del treball de l'home. L'essent el comerç i la indústria estats excepcionals a muntanya, l'agricultura i la ramaderia són les qui exerceixen la seva acció

(1) Regió muntanyosa en el vessant meridional del Caucas.

(2) Població del Caucas, al peu del coll del seu nom, el qual es troba a 3.571 metres d'alçada.

sobre les formes i la disposició de la casa. Són l'una i l'altra les que donen a la casa muntanyenca formes tan variades.

Una característica general que cal assenyalar tot seguit, és que la producció purament agrícola no necessita tant de lloc per ésser emmagatzemada, com es necessita per la cria de bestiar, junt amb els farratges que són necessaris. Per això les cases dels muntanyencs ramaders són més vastes i és freqüent que siguin desdobladetes, tenint, a voltes, tres o quatre edificis. En els Alps hi ha una notable diferència entre les cases de les valls d'agricultura rica, dedicades al conreu de la vinya, del tabac, del blat, de la bledarave, etc., i la casa dels vessants superiors, a 1.000 m. sobre la vall, on el bestiar i el fenc són la principal preocupació de la gent.

En les muntanyes de la Indo-Xina cal remarcar la diferència que hi ha entre les cabanes netament rudimentàries dels pobles de la selva, els quals viuen de la recollida (*cuillette*) dels fruits semisilvestres, i les cases enfilades sobre estagues dels criadors de bestiar, les quals són més amples i complexes.

La diferència entre aquestes dues ocupacions muntanyenques es fa més visible quan s'estudia la cria del bestiar a les muntanyes fredes, en les quals com que l'hivern dura molt, i per tant, és necessari emmagatzemar grans quantitats de farratge, això fa augmentar les dimensions de la casa o el nombre de les seves dependències foranes. I encara, dins aquestes particularitats que origina la ramaderia, poden observar-se diferències motivades per la mena de bestiar. En els Alps del Sud, consagrats a la cria del moltó, les dimensions són menys vastes que en els del Nord on domina el bestiar gros.

Demés, les influències de les ocupacions agrícoles poden originar altres aspectes en la forma de les cases. Així, en moltes muntanyes de les regions mediterrànies i del pròxim Orient, en l'interior dels vilatges atapeïts, les cases tenen terrats plans per batre-hi el blat; en els poblets que viuen de la collita de certs fruits, cal arranjar-hi assecadors, situats a la part superior, la qual cosa és freqüent en els vilatges dels Alps marítics i hom les retroba en el vilatge de muntanya de l'Àsia occidental.

Hom pot dir que a Catalunya no tenim encontres muntanyenques netament agrícoles. Ho dificulta la manca d'amples valls—fem excepció de la Cerdanya i de la Conca de Tremp—o de bones terrasses en les terres mitges i l'escassetat de bons mitjans de transport per extreure els productes. Per això la característica general de la nostra casa de pagès muntanyenca és la d'ésser influïda per la ramaderia.

Tenim dos tipus de cases muntanyenques: la casa d'antiga tradició familiar, cap d'una gran hisenda, la casa pairal, ampla i magestuosa, i la casa del parcer o del fadriestern, més modesta i reduïda. Però totes dues, dins llurs proporcions, presenten la conformació pròpia de les necessitats de la cria del bestiar.

Dues són les menes de bestiar que generalment tenim a muntanya: boví i ovi. Aquest que, com ja hem vist, hivernaja al pla, amb uns corrals per les estades estacionals en té prou. En canvi, el bestiar gros (en certs indrets hi ha alguns caps de bestiar cavallar i mular), el qual ha de passar l'hivern a l'estable, necessita provisió de palla o de farratge, la qual cosa obligà a que els estables hagin d'ésser millor protegits, i, demés, requereix grans locals per l'amagatzament de l'herba o de la palla: les pallisses.

El bestiar gros que, per regla general, hivernaja en la mateixa casa, a tot arreu té els estables en els baixos de l'edifici habitat, per millor ésser protegits contra el fred i per estar més a la mà de l'home a l'hivern. Emperò les ovelles, en moltes de les masies muntanyenques que a l'hivern les envien al pla, tenen el corral en edificis auxiliars lleugers que voregen la casa o a la part baixa de la pallissa.

En les cases situades entre els 500 i 1.000 m. la palla és guardada a l'aire lliure, en apilaments més o menys cònics, al voltant d'un pal. Fins a Ribes i a Olot hem trobat aquest tipus de paller típic. Però a més alçada la palla és aixoplugada en pallisses.

Antigues masies o petites cases de pagès tenen encara la pallissa dins el cos de la casa, però el perill de foc va fent que s'aixequin isolades.

El major volum a muntanya no el dona pas la palla, sinó l'herba: el fenc arreu, i el fajol a la comarca d'Olot.

Les pallisses, generalment, prenen la forma externa de les cases amb baixos i un pis, tenint la façana dividida en dos estatges: el de baix, formant una obertura més o menys tancada per una porta que dona entrada al corral, i el de dalt presenta una gran obertura rectangular, que és la boca del dipòsit de la palla o de l'herba.

Entre els 500 i 1.000 m. d'altitud, es dona el cas que les pallisses tinguin una arquitectura especial, amb els murs dels costats molt oberts i formant una gran porxada on poden entrar els carros ben carregats. Recordem haver-les vistes pels vessants de l'un i de l'altre cantó de la Serra de la Magdalena.

Hem dit abans que la cria del bestiar influeix més que el conreu de la terra en la forma i disposició de la nostra casa muntanyenca; no obstant, la influència agrícola es manifesta sobretot en la part muntanyosa de les terres mitges, amb les golfes obertes, que constitueixen un segon pis de la casa, en les quals hom posa a secar els productes que la pluviositat i nebulositat no deixarien enllestir tan de pressa. Pel baix Bergadà i de la Plana de Vich a Olot, les golfes solen tenir la forma arcada, mentre que més amunt, a voltes és un senzill cobert sota teulada.

El que hem dit, però, no és pas tot encara, i lluny n'estem, car la influència de l'ambient sobre l'habitació de l'home a muntanya produeix manifestacions estructurals molt diverses. De primer antuvi, la influència dels materials de construcció resta poderosa, i, més enllà, on, essent difícils les comunicacions, l'home troba dificultats per procurar-se a fora allò que manca en el lloc.

Per exemple: hi ha la qüestió de l'abundància o de l'escassetat

de fusta. És innegable que a les muntanyes tropicals l'abundància d'arbrat permet d'evitar que s'hagi de bastir amb pedra. Als Alps del Nord la fusta és abundant, però hom veu bastant bé com el seu ús disminueix en les construccions a mesura que es va cap al Sud.

En els Prealps del Nord la casa té un senzill basament de pedra de poca alçada, i, en canvi, la resta de l'edifici és una vasta construcció de fusta amb balcons múltiples. En el massís de Belle-donne (1), encara domina la fusta; n'hi ha menys, però, a la Maurienne; ha desaparegut en gran part al Briançonnais, i al Sud ja tota la casa és de pedra amb els seus balcons rudimentaris.

Aquest contrast en els materials de les construccions és remarcable entre l'alt Queyràs i l'alt Ubaye (2): les dues encontrades són contigües i tenen el mateix gènere de vida, però com que la primera té boscos, domina la fusta en les cases, i com que la segona és desemboscada, els seus edificis són de pedra.

A les muntanyes mediterrànies les cases són també de pedra.

La casa de fusta no creiem que existeixi a Catalunya. La influència forestal es manifesta només en els trespols, formats sencillament d'un empostissat, que hom comença ja a trobar a les terres mitges, en els embans (en regions muntanyenques emboscades o que fa poc temps que ho eren) pels volts de Camprodon i a la Vall de Bohí, en les llindes de les portes i en les baranes de fusta en balcons i galeries, les quals baranes comencen ja a Olot (430 m.), Rupit (750 m.), Pruit (900 m.), Ripoll (631 m.), Gombreny (900 m.), Borredà (886 m.), Isona (675 m.) i arriben fins als últims pobles de la muntanya, si bé escassegen a la Vall d'Aran.

La nostra casa muntanyenca és de pedra, de la pedra que es troba en l'indret on s'aixeca. A Barruera, les cases són fetes amb llambordes de granit; a Capdella, amb llenques de pissarra; a Gòsol, amb blocs de calissa; a l'alt planell de Calaf estan bastides amb petits carreus arrencats directament de les capes calisses margoses; a Rupit els murs són vermellencs per l'arenisca roja; prop de les riberes són els còdols del rierenc el que hom utilitza, etc.

No obstant, fins a les terres mitges pugen encara les cases de tàpia amb basament de pedra: així a Isona, probablement per influència del pla d'Urgell, i en els vessants del Ter, per influència de la plana de Vich.

Hom observa la mateixa varietat en les teulades.

N'hi ha de lleugeres i de pesades. Aquelles poden ésser de fusta cobertes de *essendoles* o *bardeaux* (3), de palla i fins de teules. La

(1) Massís muntanyós que és un allargament del Mont Blanc, del qual té la mateixa formació geològica, i que forma la vorera esquerra del Graisivaudan.

(2) Vall formada pel riu del mateix nom, afluent del Durance, en els Alps francesos del Sud.

(3) Petites plaques de fusta que esglaonant-se les unes sobre les altres, cobreixen les teulades. També s'anomenen així unes llates, a les quals s'han fet dues o tres canals i superposades de manera que tapin les junteres, formen la coberta.

seva lleugeresa permet d'aixecar-les i donar-les fàcilment la forma de dos vessants, engrandint així la casa per l'alçada sense que els murs hagin d'ésser massa alts. I, al contrari, quan és forçós de cobrir les teulades amb materials pesats, com la llosa o la pissarra, pel pes d'aquesta la inclinació ha d'ésser menor i la coberta ha d'ésser baixa.

La forma general de la teulada de la casa catalana és de dos vessants oberta sobre la façana. Solament a l'alt Lluusanès i en els vessants del massís dels Ports de Tortosa hem trobat els vessants oberts sobre els costats laterals, i és el gènere de coberta que domina en les terres baixes més properes a l'Ebre. El casos isolats que hem observat en el Lluusanès alt, que són una excepció dins la tònica general de la Catalunya vella, podrien ésser deguts a una conveniència d'orientació i de poder enfonsar més gran part dels baixos de la casa en el coster de la muntanya.

Quant als materials emprats en la coberta, dominen absolutament: en primer terme, la teula, i en segon lloc, la pissarra. Aquesta ocupa una reconada pirenenca, de forma quasi triangular, entre la frontera francesa i la d'Osca, que vénen a formar un angle agut i una ratlla quasi recta que tanca el polígon, la qual un xic més amunt de Pont de Suert se'n va a tocar a Llívia. Aquesta és una àrea de fortes nevades i el terreny ofereix, en canvi, les pissarres primàries que tant bé van per aquesta mena de precipitacions. Fora d'aquesta zona resta Queralps amb cobertes de la mateixa classe.

No obstant, aquesta clapa es va reduint, a causa de la penetració de les vies de tràfec i, per tant, de la facilitat pel transport de la teula. Així s'ha format al marge d'aquesta zona una renglera de pobles, en estat de transició, en els quals es troben els dos tipus de teulades.

Com que la coberta de teules és lleugera i els vents que bufen en aquestes encontrades són forts, hom la subjecta posant grosses pedres a tot el voltant de la teulada, o bé clavant-la amb claus.

Les teulades a quatre vessants no es troben a muntanya, com tampoc es troben les cobertes de tres teulades amb la central a dos aiguavessos i més alta que les laterals; i aquestes no es troben perquè la neu gelada caiguda sobre la superior podria relliscar, fins a caure a les inferiors i trencar les teules.

El terrat mediterrani—que altrament considerem exòtic a la nostra terra i si s'ha estès a les ciutats de vora la mar és per raons econòmiques—no entra per res en la nostra muntanya (1).

Com a romanalles del passat podem citar altres menes de cobertes: la coberta de llosa, la coberta de fusta i la coberta de palla.

Les cobertes de llosa resten encara en algunes casones pels volts de la Pobla de Segur i en la coberta d'algunes esglésies: Sant Joan de Cornudella i Sant Vicens de Rus (Castellar de n'Huc) i a l'església vella de Coll de Nargó.

Les cobertes de fusta—costers o teulers—les hem trobades a l'alt Bergadà, des de Peguera als vessants del Torrent de la Font del Pi, encontrada que constitueix una de les escasses regions forestals que ens queden. Estan formades per una sèrie de llates de fusta buidades en forma de teula i col·locades de la mateixa manera que aquesta. En el poble de Serret,

(1) Notes sobre l'assaig de mapa de terrats, teulades i cobertes de pissarra de Catalunya (amb una carta), M.ª Assumpció PASCUAL, *Bulleti dels Mestres*, any I, n.º 5.

vilatge del Ribagorça, les cobertes de quasi totes les cases són també d'aquesta mena.

I les cobertes de palla només sabem que subsisteixin a algunes cases de l'Aran: a Canejan, Tredòs i Bordius. En Juli Soler, en el llibre esmentat, diu:

«Llurs teulades — referint-se a les cases de la Vall,—totes de forts vessants, antigament eren cobertes amb feixos de palla llarga de sègol, lligats uns amb els altres a les encavallades i constituint un sostre impermeable, puix que amb el ras s'anava cobrint la palla per una crosta especial que li donava aquella qualitat. Demés, eren ben calents a l'hivern i econòmiques al mateix temps; però tenien l'inconvenient de llur poca durada i el gran perill en cas de foc. Avui, gairebé acaben de desaparèixer aquesta classe de teulades, essent substituïdes per enllosats de llicorella.»

Pel que fa referència a la pendent dels vessants, cal dir que les cobertes de pissarra tenen major inclinació que les de teula, essent molt forta la d'aquelles a la Vall d'Aran.

La presència de la pedra de guix o de calç o de l'argila plàstica, caracteritza també la casa amb trets particulars.

Característiques d'origen desconegut.—Però, aquests factors no basten a explicar totes les formes de les cases, fins i tot comptant amb la combinació d'unes variants amb les altres. Hi ha diferències que ni el clima, ni la manera de viure, ni els materials, ni el medi humà, arriben a explicar-nos-les. Així, trobem en els Alps francesos, amb molta abundor—i a bon segur que hi existeixen des de fa molt temps,—varis tipus de cases. Seguint la nomenclatura del Prof. Demangeon (1), direm que hi ha tipus de casa *d'alçada*,—casa en la qual els baixos són pel bestiar: la gent viu al primer pis;— n'hi ha de tipus *elemental*—en el qual homes i bèsties viuen a peu pla sota una mateixa teulada, i fins de tipus *rudimentari*—on persones i animals cohabitaven en la mateixa peça, sobre tot a l'hivern. Amb aquesta prova, tenim, doncs, que ni la riquesa ni la prosperitat ni l'ambient físic són causa d'aquestes diferències, puix es tracta de la mateixa porció dels Alps.

Però encara podem cenyir-ho més per mostrar com estem mancats de raonaments per aquestes varietats. A Trieves, país d'agricultura rica, domina la casa elemental, com diu Demangeon, mentre que al Graisivaudan, no menys ric, abunda més l'habitació d'alçada; i, així mateix, a la Maurienne, les habitacions són elementals, i a la Tarentaise, tornen a ésser d'alçada.

(1) A. Demangeon, ha tractat la qüestió dels tipus de cases en un article aparegut als *Annales de Géographie* (xxix-1920, pàgs. 352-375), titulat «L'habitation rurale en France: essai de classification des principaux types». El Prof. Demangeon, de la Sorbona, és un dels capdavanters meritíssims de la Geografia humana.

La muntanya catalana no és pas una terra rica: al contrari, i sobretot l'alta muntanya, és una terra dura on els homes per mantenir-s'hi han de viure amb una gran sobrietat. Però, no obstant i això, el tipus de casa rudimentària de què ens parla el Prof. Blanchard, no l'hem trobat fins ara dins l'habitació permanent. La nostra casa muntanyenca, generalment, és del tipus d'alçada: els baixos pel bestiar i el pis per les persones.

Però el predomini del tipus d'alçada s'atura a l'Aran, on, comunament, el bestiar viu en un edifici a part, i la casa, de baixos i un pis, amb golfes, es reparteix així, segons En Juli Soler:

«En la part destinada a la família es poden veure en la seva planta baixa bones cuines, amb llar i forn de pa, i en l'únic pis, sostingut per solers de fusta, hi ha les estances, distribuïdes per embans de fusta, arrebossats de guix.»

És, doncs, l'habitació *desdoblada*.

Quasi a la ratlla de les terres mitges (500-600 m.) es troba ja la gran casa que recorda l'esbarjosa masia del pla.

En Josep Danés, descriu així aquest tipus de masia (1).

«...Abans d'entrar a la casa, quan ja de lluny es dibuixa aquesta, acompanyada de l'elegant xiprer, veiem l'ombrivol lloc on canta la font nit i dia. A mesura que ens apropem, ens fem càrrec d'una complicitat de petites construccions, quadres i corals, corts de porcs, cabanyes, pallisses, galliners, que, posats al volt de l'era, la qual dóna a una de les façanes de la masia, vénen a fer com un recinte amurallat moltes vegades i al qual es penetra per un portal protegit per un aixopluc...»

«...Prop de la porta hi ha un pedrís, o banc de pedra, per prendre el sol o la fresca, segons les estacions; com també hi ha, a voltes, tres o quatre esgraons per pujar còmodament a un pedrís, des d'on, amb facilitat, les dones munten o baixen de les cavalleries ensellades.

«*Aspecte interior:* Entrant per la planta baixa es troba un vestíbul voltat dels estables o corts dels bous, la quadra del cavall i altres dependències, com magatzems, dipòsits i cellers. En alguna masia encara hi ha cups per al vi, però molt escassament: una senzilla escala per pujar al pis, desemboca prop de la sala... En totes les masies és aquesta sala lloc de relació de les principals dependències, entre elles i amb l'exterior, a la vegada que serveix pels grans esdeveniments, per les festes de família. El sostre del pis superior és de fusta i serveix, en general, per penjar-hi les panotxes de blat de moro mentre s'assequen. Les sales de convit, invariablement, donen per dues portes-balcons a les galeries... Als costats de la sala sol haver-hi les cambres o sales de dormir, tenint la cuina en la part oposada o les galeries... La cuina—en molts casos—és lateral a la sala de convit. Les cuines presenten la doble utilitat de servir per coure i per menjar; en elles es desenrotlla principalment la vida de les famílies durant els dies rúfols, i tot l'any durant les nits en què queda il·luminada per la fogaina de la llar i alguna llumanera transportable. El forn per coure el pa és, en general, a la cuina, o molt prop d'ella.

«...En el pis superior, al qual es puja per una modesta escala, posada a voltes dins la sala de convit, o en tot cas molt prop d'ella, hi ha també una gran sala que comunica amb les galeries, amb cambres pels mossos i altre servei, graners i dipòsits per als fruits. Serveix aquest pis per fer la doble coberta al pis principal, indispensable en el nostre país.»

(1) Notes referents a les masies de les Valls de Bianya, Castellar de la Muntanya i Vall-delbac.—Josep DANÉS, article publicat a *Estudis Universitaris Catalans*, any 1911.

Els balcons són una de les particularitats més enganyadores. N'hi ha una gran quantitat al Genevois (1), menys a Bauges (2) i cap al Vercors (3) tenint les tres encontrades el clima, la vegetació i el gènere de vida semblants.

Demés, mentre els balcons en un lloc serveixen per aixoplugar-hi les collites, en l'altre són per la circulació, per estendre-hi la roba o per ornament. Mai s'expliquen per una raó certa.

Els nostres balcons muntanyencs no arriben a prendre l'extensió i l'abundor que hem observat, sobretot, en el Queyràs. No obstant, de balcons de fusta n'hi ha en la mayor part de cases de la Vall de Bohí (vers els 1.200 m.), però s'utilitzen generalment com a lloc d'assecamment de llenya o de garbes. Amb la mateixa servitud n'hem vist a Andorra (Canillo, a 1.579 m.), a Rupit, a Baget (580 m.) i a Olot. Però abunden molt més els que serveixen per la circulació i per ornament. Aquests van perdent les seves baranes de fusta que són substituïdes per altres de ferro. Cal dir, no obstant, que aquesta llei de balcons, que podríem anomenar *superflus*, no abunden en la muntanya de les terres mitges i menys a les terres altes.

En aquelles abunden molt unes variants del balcó: la galeria coberta que dona una gràcia especial a les grans masies, en les quals generalment es troba. Recordem ara les masies de la vall del Ter, entre Camprodon i Sant Joan de les Abadesses—algunes amb galeries cobertes, formant arcs, als tres pisos—a les muntanyes de Berga, a la Vall de Bianya i als vesants de la Plana de Vich. Aquestes galeries constitueixen la part més moderna, i han vingut a cobrir la façana primitiva substituint altres galeries fetes amb mènsules, muntants i baranes de fusta, tal com es veu encara en cases de pagès de més amunt de la muntanya, i sobretot en cases agrupades on per manca d'espai no s'ha pogut construir el nou cos que es necessita per les galeries cobertes.

Una cosa semblant passa amb els fronters dels teulats en graons o amb les obertures dels vessants, dits *lucarnes* (4), que hom troba a les muntanyes del Vercors, del Devuly i del Jura, però també a les planes de Normandia, de Flandes i d'Holanda, i enlloc més, o quasi en lloc més, en altres països.

Aquestes particularitats arquitectòniques també les tenim a Catalunya.

La llucarna es troba a totes les teulades de la Vall d'Aran, i més escampades en alguns dels pobles fronterers a aquesta vall, com els de la vall de Bohí, a Alins (1.025 m.) i Areu (1.279 m.).

De fronters esglaonats n'hi ha també a la Vall d'Aran (Arties, Escunyau, Viella, Les...).

(1) Comarca formada per les muntanyes situades al Sud del llac de Ginebra, a la Savoia.

(2) Massís muntanyós dels Prealps francesos, a la Savoia.

(3) El Vercors és un massís muntanyenc dels Prealps francesos comprès entre el Drac, la baixa Isère i la Drôme.

(4) Lucarne, en català *llucarna*, i a la Vall d'Aran, segons En Juli SOLER, *lucana* o *caputxina*.

Cal, doncs, admetre que hi ha en tot això influències que ens són desconegudes i que no resulten pas dels factors geogràfics, sinó de fenòmens històrics, etnogràfics i religiosos.

Resumint, direm que no hi ha res més delicat que l'estudi de la casa, sota el punt de vista geogràfic, com no n'hi ha cap de tan apassionant, per raó de la seva complexitat i de les mateixes dificultats que hom hi troba.

L'HABITACIÓ TEMPORERA

En les muntanyes de país temperat, en les quals l'explotació de les diverses altituds no pot fer-se sinó en estacions diferents, existeixen en les parts altes o en les parts baixes habitacions temporeres. Una de les formes més remarcables hom la troba en la Tarentaise mitja, on certs vilatges comprenen, demés del lloc principal d'habitació, a baix, una *remue*, i, a sobre, una muntanyeta i una muntanya: la primera i la segona són habitades en estacions diferents, però la tercera solament a l'estiu.

Igualment, als Alps del Sud hi ha les granges, que són habitades a l'estiu, i en els Pirineus mediterranis francesos, els cortals. Als Alps venecians hom distingeix part de sobre dels vilatges d'hivern els *stavoli*, que constitueixen els vilatges d'estiu, dels *fenils* habitats solament el temps en què es sega el fenc, de les *casere* que són els estables per sojornar-hi el bestiar en els alpages, i, en fi, de les barraques pels pastors. Hi ha també aquesta mena de vilatges temporers a les muntanyes curdes i al Taurus; i en el Caucas, ací i allà algunes cabanes provisionals.

Les habitacions temporeres, s'agrupen a la faisó de les habitacions permanents? Quins són els seus emplaçaments? I les seves formes? Com es presenten les construccions?

En conjunt, hom pot dir que aquestes habitacions s'assemblen a les permanents de la mateixa regió, però amb aspecte menys acurat.

I en aquells agrupaments temporers, veritables vilatges de temporada, habitats durant alguns mesos, les cases són completament semblants a les del vilatge permanent. Estan agrupades com les d'aquest, i formen igualment en els Alps del Nord veïnats nombrosos, i en els del Sud veïnats més recollits. L'emplaçament és determinat més estretament encara per les condicions naturals que el de l'agrupació permanent, perquè essent a major altura, els factors climàtics són allà més durs, més decisius. La forma de

habitació és igualment la mateixa de les cases permanents, puix, com és natural, els materials són idèntics.

Es dona el cas que veïnats avui de temporada havien estat altre temps vilatges permanents. El fet no és pas rar als Alps francesos, on la despoblació s'ha fet sentir sobretot en els caserius enlairats, que abandonats per llurs habitants són ocupats ara solament durant l'estiu.

En fi: les construccions de les zones més altes, les quals no són ocupades més que a rars intervals o bé per un petit nombre de persones, són del tot simples i senzillament adaptades a la seva finalitat.

El mateix passa amb els *cellers* de les vinyes de baix, mer dipòsit d'eines amb un trull. I altre tant veiem en els estables de muntanya i en les barraques de pastor de les altures, intallades al mig dels alpatges en explotació, prop d'una font, i bastides amb el que hom troba allí dalt, i a voltes únicament amb grosses pedres.

Són un tipus d'habitació rudimentària.

Els agrupaments temporers, en forma de veïnats, en les zones més altes de la muntanya, quasi podem dir que no existeixen en els nostres Pirineus. Hi ha en certes regions l'edifici isolat que serveix estacionalment: les bordes i els corrals que ja hem esmentat a Gòsol i a Saldes, i, sobretot, les bordes d'Andorra i de la Vall d'Aran, que utilitzen la gent i el bestiar a l'estiu. Com que no les hem estudiades, no fem més que anomenar-les.

Podem recordar, demés, la casa temporera dels Ports de Tortosa, que, com hem dit en el capítol corresponent, serveix a la transhumància agrícola de la gent d'Alfara. En Font i Quer, en el seu opuscle *Vuit dies d'excursió botànica als Ports de Tortosa*, la descriu així, referint-se a una que n'habita vora Els Pous, 1.050 m.:

«La caseta és modesta, de bona pedra calissa, amb teulada de teules i sense cap mena d'obertura, fora la porta i la xemeneia. És el tipus d'habitació temporària d'aquelles encontrades. L'interior té a la dreta, així tot entrant, un embigat a mitja alçada del sostre, amb palla al damunt, que pot ésser utilitzat per jas. Davall de l'embigat, la menjadora de l'ase, sobre un repeu de pedra, separa l'estable d'una peça que podríem dir-ne dormitori d'honor, i altre jas de palla damunt un llit de terra aixecat dos pams sobre el sòl. La meitat esquerra, és alhora cuina, menjador i sala de rebre, amb la cisterna al costat, i la llar al peu de la paret del fons.

LES MÀXIMES ALTITUDS DELS AGRUPAMENTS HUMANS

Una darrera qüestió que es relaciona tant amb l'habitació de temporada com amb l'habitació permanent, és la línia superior dels agrupaments humans en altura. Aquest aspecte és important perquè expressa força bé les possibilitats d'explotació de la muntanya.

Desgraciadament hi ha pocs estudis; i la major part d'aquests han estat fets a Suïssa, alguns a França i a Itàlia; dels altres països hi ha ben poc.

En tot cas podem assenyalar lleis generals: a una altitud igual de la muntanya, els límits de l'habitació van enlairant-se vers l'Equador. D'altra banda, en els Alps, almenys, hom ha comprovat que els caserius s'enlairen més vers el centre de la massa muntanyosa.

A Suïssa les habitacions temporeres varien entre 1.800 m., en les serralades exteriors, i 2.200 i fins 2.400 en els massissos interiors. El màxim ha estat assenyalat pels Alps penins, a 2.485 m.

Igualment és a l'interior d'aquestes masses orogèniques on es troben els vilatges permanents més enlairats: Juf, a 2.133 m., en els Grisons; així com Creste, a 1.916; Chaudolin i Arosa, en el Valais, a 1.936 m i 1.892 m., respectivament.

A França, a l'alt Queyràs, l'alçada mitja dels cinc grups temporers més alts és de 2.410 m.; al baix Queyràs, de 2.450, essent l'altitud màxima de 2.650.

Pels vilatges permanents hom troba als Alps francesos: 1.910 m. a l'alta Tarentaise, i, en fi, al Queyràs, el promedi dels cinc més alts veïnats és de 1.958 m., dels quals dos es troben sobre els 2.000 m. (1).

La llei de l'elevació de l'emplaçament de les habitacions en relació amb la massa muntanyosa, queda, doncs, verificada. La raó és que segueix el clima especial dels massissos que, com ja hem dit, tenen menys precipitacions, i menys neu a l'interior que a l'exterior amb temperatures més extremes a dins que a fora, la qual cosa permet que madurin millor els fruits a l'estiu i hi hagi una major evaporació i una major lluminositat.

No podem parlar de l'alçada màxima de les habitacions temporeres a la nostra terra, però sí que podem assenyalar la màxima altura del nostres pobles de muntanya, amb dades aproximades.

Poble	Alçada	Nombre d'edificis	Nombre d'habitants
Tahús.....	1.510	103	275
Manyanet	1.520	28	111
Tahull	1.550	68	367
Civís	1.555	48	269

(1) Entre aquests dos darrers es troba el vilatge de Saint Veran, a 2,050 m. que és el municipi més alt de França i quasi d'Europa.

Poble	Alçada	Nombre d'edificis	Nombre d'habitants
Peguera.....	1.571	21	66
Girul	1.600	14	66
Talltendre.....	1.600	26	97
Viliella	1.600	47	177
Rubió.....	1.700	13	39
Tor	1.710	30	75

Tor és, doncs, segons sembla, el poble més alt de Catalunya, i així com els altres són veïnats, aquest, malgrat la seva població migrada, forma un municipi.

A la Vall d'Andorra hi ha un poble més alt encara, Soldeu, que és un caseriu d'unes 12 cases, a 1.969 m. d'alçada.

Al Caucas hi ha gran diferència entre l'Oest i l'Est. A l'Oest les altituds de les habitacions resulten baixes i molt semblants a les dels Alps; a l'Est, essent més sec pugen més amunt: el vilatge permanent més enlairat és Koronche, a 2.491 m., és a dir, 360 metres més alt que Juf, i encara aquí es tracta d'una petita vila.

En el Pamir i a l'Indu-Kush es troben a 3.500 m. En el Tibet, país particularment sec, és on viuen els homes a una altitud més elevada. Leh, sobre l'alt Indus, és a 3.560 m. Lhasa, a 3.550 m.; Gyanssé a 4.000 m.; Phari (1), a 4.440 m. Aquesta és potser la vila més alta del món, però és probable que hi hagi vilatges permanents més alts encara, els quals, a ben segur, depassen 4.500 m.

En lloc, ni als Andes, la vida humana es manté a altituds semblants. Potosí, per les seves mines, es troba a 4.050 m., amb un total de 24.000 habitants. La Paz, a 3.690, i el túnel de l'Oroya (2), en el Perú, és a 4.775 m. (3). Així, pels volts de l'Equador, l'habi-

(1) De Phari, diu Sir Walter Buchanau, que el visità (1919): «És la viia més alta de món. Les seves cases són negres i massives, fetes de mates d'herba, sense finestres i de teulades planes.

(2) El túnel de l'Oroya, és realment «de la Piedra Parada» car el vilatge de l'Oroya es troba ja de baixada cap als vessants atlàntics, a 3.712 m. d'altitud.

(3) A Colòmbia—que té uns 200 pobles entre 2.000 i 3.000 m. d'alçada—trobem poblacions de 3.000 m. per amunt, sobretot a l'alt planell de Pasto—el Tibet dels Andes que en digué Humbolt,—constituït pel nus orogràfic del qual arrenquen les tres branques de la serra andina-colombiana.

D'aquesta regió tenim dades certes de nou poblacions: Ospina (2.096 h.), Iles (2.648 h.), Sapuyes (3.202 h.), Guachucal (5.282 h.), Carlosama (3.583 h.), Pupiales (7.018 h.), Tuquerres (15.652 h.), Ipiales (14.615 h.), Cumbal (7.402 h.). Les vuit primeres van de 3.000 metres a 3.081 m., per l'ordre en què les havem anotat, i es troben entre els 0° 46' i 1° 2' de latitud Nord. En canvi, la darrera, a 0° 49' de la mateixa latitud, està situada a 3.742 m., amb una temperatura mitja de 11°.

Més al Nord hi ha encara alguns nuclis urbans situats sobre la ratlla dels 3.000 m.:

Població	Latitud Nord	Altitud	Habitants
Santa Isabel.	4° 5'	3.100	2.687
Pueblo Viejo	5° 24'	3.035	9.009
Salivami	5° 56'	3.108	2.029
Jericó	6° 3'	3.070	5.170

Indubtablement que a Colòmbia hi ha altres grups rurals que es troben a més de 3.000 m., però aquests creiem que són els casos més importants.

tació humana pot esglaonar-se entre 0 i 5.000 metres d'altitud.

Aquestes són algunes de les qüestions que hom pot posar a propòsit de l'habitació a muntanya, les quals són més aviat suggestions que solucions.

La via és oberta i ens deixa veure el molt camí que hi ha per fer.

LA POBLACIÓ A MUNTANYA

Entre les qüestions que sobresurten dins aquesta rúbrica de la població a muntanya, podem distingir: la de l'origen i marxa de la població, la de la seva densitat mitja i la de repartició dels homes en altitud.

ORIGEN I MARXA DE LA POBLACIÓ

Tot seguit, d'aquest aspecte ens sembla que cal retenir-ne dos fets cabdals. Primerament, que la muntanya fou ocupada molt aviat per gent nòmada i fou explotada, en principi, per dalt abans que per baix; i, en segon lloc, que el seu poblament fixe s'ha produït, sobretot, per ésser la muntanya una mena de zona de refugi.

Això de l'ocupació de la muntanya per dalt, pot semblar una plasenteria a causa de que havem abreuïat massa l'expressió. Però, realment, sembla que la primera zona muntanyenca ocupada i explotada pels homes fou una de les zones superiors: la dels prats alpestres.

Reprenquem, per fer-nos-en càrrec, les diverses zones que hom veu ocupades en totes les muntanyes del món, sempre que l'altitud sigui suficient.

En les muntanyes temperades tenim a baix una zona de boscos més o menys espessos; a dalt una zona d'herbeis. Als Alps el bosc puja fins a 2.000-2.500 m.; a l'Himalaia i al Kilimandjaro hi ha una zona seca que va fins a 1.200, una zona arborescent, avui conreada,

fins a 1.800, la zona dels boscos, de 1.800 fins a 2.600, i les prades alpestres, de 2.600 fins a 4.000. Trenquen aquesta regla, com una excepció, les muntanyes absolutament desèrtiques, com les del flanc oriental dels Andes xileno-peruans.

Doncs aquesta regió d'herbeis, propícia al pastoreig durant el bon temps, pels pobles nòmades, era molt més interessant que les terres baixes, i sobretot que la zona dels boscos.

És, per tant, probable que l'ocupació d'aquesta regió de prats, durant una meitat de l'any, hagi precedit a l'establiment humà en els boscos, que abans l'home no feia més que travessar-los, i no sense perill, ja que eren refugi de feres i d'enemics.

És curiós que aquesta ocupació intermitent de les altures, combinada amb una estada al pla en el temps dolent, hagi persistit llargament, com ho veiem fins en països de civilització avançada, en la mateixa Europa.

No fou sinó a poc a poc que el bosc fou obert, aclarit i, per fi, ocupat d'una manera permanent. No obstant, resta encara menys densament poblada aquesta part forestal que les parts inferiors i fins que les parts superiors; almenys a l'estiu. A la Indo-Xina la població té la seva mínima densitat a la zona dels boscos tropicals i és més densa a sota i a sobre.

Tal és, a bon segur, en el seu origen, la marxa del poblament a muntanya.

Però, potser, des de molt aviat, a l'ensems que eren ocupats temporalment els prats muntanyencs, comença d'ésser la muntanya el refugi d'una població permanent. No havem parat de veure com la muntanya, gràcies a les dificultats del relleu i a la seva mediocre aptitud per les comunicacions, es presta ben malament a les invasions, i que els homes s'hi poden amagar i resistir-hi fàcilment els invasors, encara que siguin més poderosos i més forts en nombre. Així, moltes vegades restes de pobles empesos per les onades invasores, fugint de les planes, han anat a fer-se forts als vessants o en els cims. D'aquest fet en podem treure dues conseqüències: primera, que la població de certes muntanyes serà força més barrejada, força més virolada que la de les planes veïnes; i segona, que la població serà, a voltes, molt densa, més densa que la de les planes, a causa de l'ompliment degut a les invasions.

Població barrejada.—El tipus més remarcable és potser el del Caucas, a causa de la proximitat de les estepes del Nord, amples camins de pobles i ponts entre muntanyes, pels quals s'ajunta

l'Orient a l'Occident. D'aquí prové la quantitat increïble de races barrejades en les anfractuositats d'aquell massís muntanyós. Deixant de costat els europeus, hom troba armenis, ossetes (que són iranesos), els uns al Nord, els altres al Sud; zíngars; jueus, pròpiament dits; turco-tàrtars, dels quals hom sab que daten del temps de Tamerlan; tàrtars de muntanya, al Nord-oest; els caratxais, raça veïna d'aquests; georgians, a l'Oest, entre els quals cal distingir: els svanes, els queiserares, els pchaves, els touches, els alcases i els tcherquesses, i, els tchetchenes i lesgeriens, mig semites, dividits ells mateixos en una multitud de tribus. Aquest conjunt de races i de pobles parlen una quarentena de llengües i presenten les característiques etnològiques més variades: braquicèfals bruns, dollicèfals rossos, tipus mongols, altres uralaltaïans, etc.

El mateix passa als Alps, encara que en un grau inferior. Entre els voduesos (1), hom troba, ací i allà, al fons de les valls, braquicèfals bruns que semblen ésser l'*homo alpinus*, i als quals, a voltes, la gent del país anomena serraïns (nom que té un aire llegendari, però que justifica el que la muntanya és un lloc de refugi). Arreu de les muntanyes alpines hi ha homes blancs i bruns, grans i petits. En els Alps francesos, sobre l'home dels temps neolítics s'han posat els ligurs, després els celtas, més tard els burgondes (2).

Parlant de la Península ibèrica, país de muntanyes, Camille Julian diu que és un «caravanseraïl de peuples et de races» (3).

En els Balcans són els búlgars, els serbis i els altres pobles refugiats, els que es troben barrejats a les muntanyes balcàniques i a les de la vella Sèrbia i de Montenegro.

A l'Àfrica assenyalarem les poblacions empeses cap a les muntanyes de la part oriental, a causa de la invasió dels Massaï (4) i els raids àrabs; a l'Iran, l'agombolament d'homes produït pels raids dels turcomans a les muntanyes del Talych; i en el Zagros el refugiament dels nestorians (5), per la persecució de que els feren víctimes els curdes, etc.

(1) Són la gent que habiten les altes valls (valls vodueses) piemonteses prop de les fonts del Po.

(2) Els burgondes són els darrers invasors del Sud de França al començament del segle v.

(3) En el vol. I del seu llibre *Histoire de la Gaule*.

(4) Poble de l'Àfrica equatorial del cantó d'Orient, que invadi les terres dels Onaquafis, llurs parents, i d'altres pobles veïns, als quals obligaren a cercar nous paratges en els plans del massís central africà.

(5) Secta cristiana avui reduïda al Kurdistan, originada per les heretgies de Nestori, en le segle v.

Per les invasions a un superpoblament.—Els homes acorralats a les muntanyes, formen una població nombrosa, a voltes massa nombrosa. És el cas del Marroc, on fins a la intervenció francesa la muntanya era més poblada que la plana. Segons J. Blache, certes valls del Sud del Rif, dels vessants de l'Ouergha (1) semblaven veritables formiguers humans.

El mateix passava en el massís algerià: a l'Aurès i, sobretot, a les Cabílies. A la gran Cabília hi havia de 10 a 100 h. per quilòmetre quadrat, més, per tant, que a la major part de les planes riques. Un fet igual hom podrà observar a Síria, al Liban sobretot; a les muntanyes curdes, en relació amb la Mesopotàmia, i als vessants de l'alt planell armenia, comparades amb la plana de la Koura (2). A les muntanyes de la Indo-Xina, els Mois o «salvatges» (3), de raça indonessiana, els thaïs (4) de raça mongola, i els Mans i els Meos (5), emparentats amb els anamites, empesos uns i altres successivament cap a la muntanya, constitueixen un poble ja apretat, la densitat del qual encara va en augment.

Aquest estat de sobrepoblament, que es produí també als Alps orientals, creà un estat de coses inquietant per la vida de la muntanya, al qual calgué trobar un remei. Fou trobat i fou el més indicatiu: l'emigració. Massa nombrosos els muntanyencs havien d'anar-se'n, ja fos temporalment, ja fos definitivament. Com que haurem de tornar sobre aquestes maneres diferents de l'emigració, deixarem per a després l'insistir sobre aquest tema.

Assenyallem aquí tan sols alguns exemples d'emigració deguts a un excés de població. Les tribus sèrbies, massa nombroses per les aspres muntanyes montenegrines, durant segles s'han anat dispersant cap al Nord per les valls de la Bosna i del Save, vers els turons emboscats de les terres baixes. Igualment els rumans, acorralats per les invasions en les muntanyes transilvanenques en des-

(1) En el seu article, bellament il·lustrat amb fotografies aèries «Modes of life in the moroccan countryside» publicat a *The Geographical Review*, vol. XI, 1921, n.º 4, Jules Blache, geògraf francès, jove i esperançador, ha publicat estudis especials de geografia física i de geografia humana, i prepara la seva tesi doctoral amb un treball complet sobre els massissos bessons de la Cartoixa i del Vercours, en els Prealps francesos.

(2) Koura: Riu important que corre al peu del planell armenia i desemboca al mar Caspi.

(3) Els «salvatges» són els muntanyencs més endarrerits i els antics pobladors de la Indo-Xina.

(4) Les Thaïs són gent de la Xina central que s'han estès per la Indo-Xina empesos per la necessitat o per fets polítics.

(5) Els Mans i els Meos han penetrat en el país forçats per l'expansió xinesa (*)

(*) Hom trobarà detalls sobre aquests pobles en un article de M. R. Demasez. «Les modes de vie dans les Montagnes de l'Indochine française», publicat en el vol. VII de la *Revue de Géographie Alpine*, págs. 453-562.

cendiren a poc a poc, ocupant de nou les planes dels voltants. Aquestes són les migracions definitives.

Una altra forma d'aquests moviments de gent és la migració temporera com els de les càbiles del Rif o de les Cabílies, que baixen cada any a treballar a Algèria, o bé passen el mar per anar a treballar a França, les migracions dels libanesos que circulen per tot el món sots el nom de siríacs, les dels curdes que van i vénen a través de tota l'Àsia occidental, etc.

Així es pot restablir un poc l'equilibri entre les poblacions de la muntanya i les possibilitats d'aquesta.

Tal és el resultat d'un poblament que sovint, als inicis, sembla haver començat per les parts altes, i en èpoques intermitents; però que també, freqüentment, ha estat produït en certa manera per la força, i mantingut, únicament, a causa de les qualitats negatives de de la muntanya, on les gents han estat com embudides per les invasions.

Aquestes causes del poblament han donat a la muntanya densitats de població molt variades

LA DENSITAT DE POBLACIÓ

Les muntanyes, en la major part dels casos, són menys poblades que les planes que les rodegen. Per exemple, els Alps, comparats amb les planes del Po, de la baixa Àustria, de la Baviera, de la Suïssa, de la vall del Roine o de la costa mediterrània. La mateixa comparació hom pot fer pels Pireneus i el seu avant-país, pels Balcans i la plana búlgara, pel Caucas i la Geòrgia, per l'Himalaia i Bengala, per les muntanyes de la Indo-Xina i els deltes dels seus rius, per les muntanyes japoneses i les terres baixes que les rodegen, per la Serra Nevada i Califòrnia, etc. Però, generalment, es dona el cas contrari en els països secs, com ja ho hem vist pels conreus, de manera que les muntanyes hi són més poblades que els plans. Així hom ho veu relacionant els Andes xilens i el baix Perú, el Yemen i l'alt planell que té al darrera, el Liban i la planície de Bekaa que té entremig, el Rif i la vall de Taza, etc. Tenim, doncs, una varietat extrema de relacions i una varietat extrema de descobertes. ¿Hom pot saber, almenys, entre quins límits es mou aquesta densitat?

De primer antuvi, caldria entendre's sobre el càlcul exacte d'aquesta densitat, la qual no pot ésser calculada més que a l'engròs, segons l'extensió. Hi ha quasi sempre a muntanya porcions

de terra que són com estranyes a l'home, inutilitzables, inexplorables. Tals, per exemple, les geleres, les congestes, els escarpaments de les altes muntanyes, etc., on no creix cap mena de vegetació. Les úniques manifestacions de vida humana d'aquesta mena de deserts són el turisme i l'excursionisme. Però la utilització turística d'aquestes terres altes és molt difícil de calcular i no permanent, i, demés, ha d'ésser forçosament molt restringida. Per aixó ens sembla que la superfície de la muntanya respecte a la qual hem d'evaluar la densitat de població no ha de comprendre més que aquelles parts de les terres muntanyenques aprofitades per la utilització pastoral, agrícola i industrial. Pràcticament, per calcular-ho ens aturarem al límit superior dels prats alpestres, el qual, altrament, és ben difícil de mesurar.

És a base d'aquesta superfície explotable, calculada sobre les cartes geogràfiques, com ha estat evaluada la densitat de població dels Alps francesos pel 1911 (1). Els resultats proven com poden ésser fortes les diferències que s'hi troben:

Alps del Nord tenen 55 h. per km.²; Alps del Sud, 19: aquests, per tant, són tres vegades menys poblats que els primers.

Al Nord, els Prealps, presenten 27 h. per km.², mentre que la depressió sub-alpina en té 54, és a dir, el doble que els Prealps.

El Gresivaudan, en té 116, i el massís de la Cartoixa, que el domina i el limita a l'Oest, 27 h.

Les dues xifres extremes són 116 al Gresivaudan i 8 als Prealps de Digne.

Diferències igualment fortes hom troba als Alps orientals.

Al Nord, els massissos calcaris del Tirol, tenen una densitat inferior a 10, mentre la vall de l'Inn, immediatament al Sud, en té 100 per km.² a Innsbrück, 42 a Pinzgau i 38 a Pongau.

El mateix contrast a l'Est: a l'alta Caríntia (2), 10 h. per km.², mentre que la vall de la Mür (3), de caràcter industrial, en té 140.

Al Sud, en el massís Dolomític, de 10 a 25 h. per km.²; al llac de Lugano, de 70 a 170; al Trentí, de 75 a 200.

Aquestes xifres considerables corresponen en tots els casos a les valls. Però pot haver-hi fortes densitats a les muntanyes pròpiament dites i als massissos. L'exemple de la Cabília és particular-

(1) Aquestes dades són tretes d'un estudi interessant, fet per M. Jean Robert «La densité de population des Alpes Françaises d'après le dénombrement de 1911», *Revue de Géographie Alpine*, vol. VIII, fascicle 1.

(2) Regió austríaca propera al Tirol.

(3) Mür o Mürgh, riu que corre per la Caríntia i s'ajunta al Drave, afluent del Danubi.

ment remarcable: 90 h. per km.² en el conjunt de la gran Cabília, amb 224 al voltant de Fort National, en plena muntanya.

A Còrsega, aquesta illa tan poc poblada, certes zones muntanyoses de la Castanyeda tenen una densitat que arriba als 150 h. per km.², mentre que hi ha valls desertes. Certes muntanyes japoneses tenen una densitat més considerable encara. No obstant, és clar que les muntanyes no poden arribar mai a les xifres formidables de densitat a què arriben les planes riques, riques d'agricultura o d'indústria, com els deltes de l'Extrem-Orient, la Campània (1), el Lancashire (2), etc.

REPARTIMENT DE LA POBLACIÓ EN ALTITUD

Però el poblament posa una darrera i greu qüestió: ¿Com, aquesta població es reparteix en altitud? En aquesta hi ha no menys varietat que en les qüestions precedents, i també hom troba una manca quasi completa d'estudis sobre aquest tema.

Es fàcil de respondre que la població és més nombrosa allà on els recursos naturals són els més abundants i les incomoditats menys accentuades. Però precisament aquests factors varien segons les regions. Per això no són pas necessàriament les parts més enlairades de la muntanya les que tenen una densitat de població menor. Prenem alguns exemples.

El treball executat pels Alps francesos mostra que la densitat de població varia amb l'altitud d'una manera desigual al Nord i al Sud. Als Alps del Nord, la disminució és regular de 200 en 200 m.: des de 86 h. per km.², entre els 200 i 400 m., per arribar a 10 dels 1.800 als 2.000, i la corba que en resulta, es presenta amb variable regularitat. Demés, hom troba la mateixa proporció a cada una de les regions naturals en què es divideixen els Alps del Nord, la qual va en decreixença constant. No obstant, hom pot fer aquesta observació: que la densitat va creixent en altitud a mesura que hom s'endinsa en l'interior de la serralada; és a dir, que a altitud igual les zones que es troben més al cor de la muntanya són més poblades que les zones exteriors, la qual cosa correspon a la gran llei de l'aixecament dels límits d'altitud de la vegetació cap a l'interior de les cadenes muntanyoses.

(1) La Campània, regió italiana especialment agrícola, que té per cap Nàpols.

(2) El Lancashire, és la regió de més alta potència industrial d'Anglaterra i té per focus principals Manchester i Liverpool.

Però en els Alps del Sud la regularitat és menor. El decreixement és, al començar, bastant ràpid entre 200 i 600 m.; des d'aquesta cota hi ha un vertader estancament fins als 1.600 m., amb un petit aixecament entre els 1.200 i els 1.600. I és que aquí el fenomen de l'augment de densitat amb l'altitud cap a l'interior és remarcablement net; és aquesta la zona interalpina més poblada. Amb tot això, hom veu que la densitat no és pas rigurosament proporcionada a l'altitud.

Heus ací, en efecte, la Còrsega, illa quasi tota ella muntanyosa. La densitat és de 47 h. per km.², entre 0 i 100 m.; la qual decau tot seguit fins a 17, puja després a 67, entre els 400 i els 500, torna a baixar a 46, puja de nou a 54, entre els 700 i 800, es manté a 42, de 800 a 900, cau després bruscament a 7 i per fi a 4. En aquest cas trobem, doncs, dues zones afavorides: les que estan entre les cotes 400-500 i 700-800. En la regió de la Castanyeda, la densitat cau a 20 h. per km.², entre 200 i 300 m., s'aixeca a 135, entre 600 i 700 m., puja a 117, entre 700 i 800, i després, de cop, en amunt es queda a 29. Allà evidentment coincideix amb el límit de la zona del castanyer.

D'altra banda, Vidal de la Blache (1) havia remarcat que en la regió de la muntanya mediterrània, és cap als 400 m. on comença la zona de població densa, i més enlaire solament, cap als 600, esdevé dominant. La part inferior d'aquesta zona és la dels conreus de la vinya i de l'olivera; la part superior és la del castanyer. El mateix cas es retroba a Sardenya, on el grau màxim és entre 500 i 600 m., i a Sicília, de 300 a 800. Igual fenomen a la Cabília: no hi ha ningú fins a 500 m., mentre que tota la població es troba entre els 500 i els 1.050 m., poc més o menys.

En els països més meridionals la tendència és a fer pujar més encara les zones de forta densitat. A les muntanyes de l'Iran la zona habitable és sobre els 1.000 m. A l'Himalaia, la regió baixa, fins a 1.500 m., està ocupada per la zona humida i emboscada del Teraï, temible jungla febrosa inhabitable i amagatall de feres, inconvenients que fan que la població s'hagi establert més enlaire, entre 1.500 i 2.500 m. A la Indo-Xina hi ha dues zones poblades: la de les valls baixes, amb arrossars, que són un allargament dels

(1) Vidal de la Blache, mort el 1918, és el cap pare de l'escola geogràfica francesa actual. Ell ha estat el mestre i l'inspirador dels geògrafs que tenen nom a França i a fora d'ella. Ell ha donat, a aquesta novella ciència, nascuda a Alemanya, plena de determinisme, una forma viva i aladament irònica, d'una valor científica real. El seu *Tableau de la Géographie de la France*, publicat el 1903, és una obra mestra, i el llibre pòstum *Principes de Géographie Humaine*, en 1922, que és un aplec de suggestions, fa sentir més la seva mort.

conreus de les planes, i a dalt la dels conreus de savanes, i entre les dues, la zona deserta. A les muntanyes d'Abissínia la gent viu a la Voina-Dega, és a dir, la zona entre els 1.800 i els 2.500 m., que és la regió de savana o de parc. Al Kilimandjaro i al Kenia, l'única zona habitada està entre les cotes 1.200 i 1.800. A mesura que hom va cap al Sud, més enllà de l'Equador, veu la densitat de població més forta baixar a poc a poc en altitud i en les muntanyes del Cap de Bona Esperança, hom retroba, amb poques diferències, les característiques alpines.

Així, resumint, tenim que la densitat està en relació amb l'altitud, sigui en pro o en contra. En les muntanyes dels països temperats freds, la densitat més considerable és a les parts baixes i va disminuint regularment amb l'alçada. En la regió mediterrània el pol de densitat es desplaça cap a l'alçada entre els 500 i els 800 m. En els països tropicals s'aixeca més encara, assolint els 1.500 m. i fins els 2.000, i descendeix tot seguit cap a la zona austral.

Amb això tenim una indicació ben neta sobre la utilització de la muntanya seguint les diferents parts de la terra. En les regions temperades les muntanyes són menys utilitzables a causa del clima, essent llur utilització proporcional al grau que tinguin de semblança els terrenys muntanyencs amb la plana. Al contrari, en les zones tropicals i equatorials, són de més en més utilitzables i explotables en proporció a les diferències que elles presenten amb les terres baixes (1).

(1) Desgraciadament, cap exemple podem anotar, avui per avui, de la nostra terra, car per aquesta mena d'estudis calen estadístiques de població ben fetes i en detall—materials que sols tenim en part—i cartes ben acotades i a una gran escala—que no tenim encara.

LES MIGRACIONS A MUNTANYA

Les formes de poblament muntanyenc per emigracions cap a les altures, i, també, per reculament dels homes cercant-hi refugi—causes que poden portar a una superpoblació—ens condueixen a la idea de què la població a les terres altes és freqüentment poc fixa, i que es mou desplaçant-se, periòdicament o no, a través de la muntanya, emetent a l'exterior el sobrant de la seva població. Així, som portats a la idea que un dels fenòmens humans essencials de la muntanya són les migracions i, particularment, les emigracions pròpiament dites.

Entre aquestes migracions n'hi ha que sembla que solament estan indirectament en relació amb el fenomen orogràfic, com és el cas de l'emigració per excés de població.

La muntanya no és pas responsable de que els homes s'hagin apilat per refugiar-s'hi, i ho prova que aquest és també el cas de certes penínsules (Peloponès) i de certes illes del mar (arxipèlags grecs) o de terra ferma (oasis del Mzab).

Hom pot dir, també, que la muntanya arriba a una saturació d'humanitat més aviat que les planes riques. Però—afegim-hi—no sempre és així. Mes, sigui com vulgui, el cas és que aquesta forma ordinària d'emigració no pot donar-se com específicament muntanyenca.

Tampoc ho són, d'una manera precisa, certes altres formes, molt especials, de moviments de població, tals com les migracions nòmades degudes a la necessitat d'explotar simultàniament zones d'altitud i clima diversos, les migracions estacionals, que la duresa de la vida de muntanya imposa als seus hostes, i les conseqüències de les precedents.

LES MIGRACIONS DEL NOMADISME

Insistirem poc sobre aquesta forma, perquè ja n'havem parlat en estudiar l'agricultura i la vida pastoral a muntanya. Recordem solament els principals aspectes que pot revestir. El fet capital és que hi ha terres contigües, quant a la distància en línia recta, però que de vegades les dificultats que per les marxes presenta la muntanya les separa de bastantes hores de recorregut, les quals tenen condicions productives molt diferents entre elles a causa de llurs desigualtats d'altitud i, a voltes, d'exposició climàtica, i que per poder-les explotar, cal desplaçar-se en alçada.

Aquestes altituds diferents són causa que els climes siguin variats durant l'any al llarg dels vessants i que els trossos de baix puguin ésser explotats més aviat que els de dalt.

Generalitzant, podem dir que el mecanisme de les migracions nòmades de muntanya consisteix, doncs, a pujar durant l'estació calenta, i a davallar durant l'estació freda.

Hem d'assenyalar, però, algunes excepcions.

Quan es tracta d'un clima sense diferències de temperatura, com es troba en els països equatorials, la pujada i la baixada són arranjades pel ritme de la repartició de pluges. Frequentment a les muntanyes en les quals les precipitacions són desiguals, hom veu els ramats muntar a l'hivern per trobar-hi menys neu: com, per exemple, a Tian-Xan, on homes i bestiar van de l'exterior a l'interior, i a l'Himalaia, que es traslladen del Sikkim cap al Tibet.

La forma més senzilla de les migracions nòmades és, doncs, aquella que porta l'home i els seus bestiar a l'estiu de les parts baixes a les parts altes de la muntanya i a l'hivern inversament; ritme molt elemental, que es practica a través de tota la terra, deixant de banda algunes excepcions a la zona tropical.

No solament és en els Alps on es troba molt estès aquest nomadisme, sinó a tot el món mediterrani, on emporta, dins el seu ritme, altra gent demés de la muntanyenca: els pastors de ramats transhumats, gent de la terra baixa, que viuen sis mesos a les planes i sis més en les alçades o pel camí. Així, els pastors d'Extremadura i de la resta del planell castellà, van i vénen anualment dels Pireneus; els pastors samnites pugen i baixen pels Abruzos i els aromounes circulen entre les planes de l'Egeu i les muntanyes balcàniques. I es mobilitzen en major nombre encara els pobles de l'Àsia occidental: els kizilbach (nòmades d'Anatòlia), a l'Àsia menor; els cur-

des—aquests en massa—; els tàrtars del Nord, els loures del Zagros, les poblacions de l'Indu-Koush, etc. A l'Himalaia també la gent i el bestiar circulen pujant o baixant del Tibet; i el mateix fan els pastors dels Andes meridionals, i els indis de les Rocoses.

A Catalunya, com ja hem anotat en el capítol sobre la vida pastoral, la transhumància ha restat en la forma de dalt a baix i, per tant, constitueix netament una migració muntanyenca de ritme estacional, si bé ja molt reduïda, puix els ramats són petits i són escassos els pastors que els porten.

No obstant, aquest tipus és sovint força més complex. Es complica quan els conreus es barregen amb la vida pastoral i aleshores s'interposen la muntanyeta i la *remue* entre el vilatge d'hivern i la muntanya. Les pujades i baixades es multipliquen i es fan complexes, si bé és veritat que aquestes marxes i contramarxes tenen menor extensió. Aquests casos ja els havem vist a propòsit del nomadisme vitícola o a propòsit de les formes tan variades i tan complicades de la Tarentaise.

A aquesta llei de nomadisme pot lligar-se també la dels pobles muntanyencs que baixen de la muntanya periòdicament a la plana per realitzar les seves *razzias*. Axi és, per exemple, al llarg de les planes del Pendjab (1) i de l'Aeng (2), vers on davallen com un allau els muntanyencs del Belutxistan, de l'Afghanistan i del Kafiristan (3), el mateix feien en altres temps els muntanyencs dels Abruzos i de la Sabina (4) o els d'Escòcia, i els del marroc central, en l'Atlas mitjà.

Un altre aspecte de la vida nòmada del muntanyenc, que té quelcom del caràcter dels *raids*, és el contrabandisme.

A la nostra muntanya, prop de les ratlles de França i d'Andorra, encara hi ha pobles en els quals la gent jove viu del contraban: Jossa, La Vansa, Fórnols, Castellar de n'Huc.

El producte que manté avui aquesta manera arriscada de guanyar-se la vida és el tabac andorrà. Durant la gran guerra el contraban es feia amb França passant-hi diferents productes, fins bestiar de peu rodó. En altre temps s'entraven teles i objectes similars. Això era quan aquesta ocupació il·legal tenia més gent i era feta en gran escala, com ho prova el fet que hem pogut recollir de què cap a l'any 70 del segle passat foren presos d'un cop una partida de quaranta contrabandistes, la majoria de Tuxent, mentre que ja fa anys que en la població ningú es guanya la vida d'aquesta faísó.

(1) Pendjab, «país dels cinc rius», a la regió nord occidental de la Índia. Està format per quatre regions físiques: la part himalaïenca, la del Prehimalaia, les planes i els planells.

(2) Aeng, és un riu de la Índia transgàngtica. Hi ha, també, un vilatge a les seves vores, que porta el mateix nom.

(3) Kafiristan, encontrada que es troba al Nord de l'Afghanistan, amb alçades de més de 5.000 m. És un poble de pastors.

(4) Sabina, comarca muntanyenca del centre d'Itàlia, prop de Roma.

També la gent de Gòsol, pels volts de l'última guerra civil, feien contraban, però ara no.

No obstant, aquesta vida atzarosa atrau l'esperit independent i aventurer del muntanyenc, mantingut pel guany ràpid i les moltes hores de lleure que els deixa per restar al cafè i a l'hostal, arriscant a l'atzar del joc el diner mal guanyat.

Per això els homes de Castellar, quan una vigilància decidida els barra el pas de la frontera, es lloguen a l'Asland, o es busquen feina a les terres baixes, però així que tenen esment de què les mesures represives afliuixen, s'entornen als seus raids contrabandistes.

Aquestes migracions de nomadisme tendeixen quasi forçosament a deixar pel camí restes de la seva gent: individus o tribus, els quals s'estableixen al llarg de la ruta i preferentment a baix a la plana. Sembla que la dominació dels medes a la Mesopotàmia no fou altra cosa en el fons, que el predomini, a la llarga, de la població deixada en aquestes corrieres, i que el mateix passà amb els perses. I avui els curdes tendeixen a fer, regularment, altre tant.

De la mateixa manera arribà a imposar-se a l'Índia la dominació afgànica i les planes de la Indo-Xina la dels muntanyencs shans. Així arribem a una forma de moviment de població enfora de les muntanyes, deguda a una manca de recursos temporal o permanent, la qual inclou, en efecte, una migració temporera, generalment d'estació, i una migració definitiva.

LA MIGRACIÓ TEMPORERA

Aquesta migració es basa en el fet que hi ha estacions durant les quals el muntanyenc té recursos i ocupacions inferiors, en quantitat i en qualitat, a les que podrà trobar fora de la muntanya, i per això se'n va, durant un temps, a la recerca d'aquestes ocupacions i d'aquests recursos.

En quines estacions succeeix això? Hom pot dir, de primer antuvi, que són les estacions en les quals hi ha més treball i més ocupacions a la plana; és a dir, en general, a l'estiu, que és el temps de les collites. En els països tropicals aquest fenomen es produeix a la fi de l'estació plujosa; en els països mediterranis a l'estiu, del començament a la fi, perquè s'inaugura amb la collita de les produccions primerenques, i segueix amb la sega i, més tard, amb la verema. Per a prendre part a aquests treballs, els muntanyencs davallen aprofitant el fet que les seves collites pròpies són generalment molt en retard per raport a les de baix. Per exemple: la gent d'Andorra i la del massís central se'n va al Llenguadoc, els alpins del Sud baixen a collir la maduixa, i després a la verema, a les

vores del Mediterrà, i, de vegades, hi van també per l'oliva, i els muntanyencs de tota aquesta regió mediterrània fan cap a les planes pel segar.

Les migracions muntanyenques vers les terres baixes per llogar-se els homes en els temps de les col·lectes tenen també els seus exemples a casa nostra.

Nosaltres hem vist, al temps de la verema, en el Priorat, la gent del Montsant i també d'Aragó anar a llogar-s'hi fins i tot amb el matxo. Falsat fa de centre de contractació dins d'un ambient ple de dolçors de most i de raïms aixafats. També de certs indrets de la Garrotxa i fins dels Ports de Tortosa (Horta de Sant Joan, Alfara...) pel temps de la verema se'n van a collir raïms al migdia de França.

I pel mes de juny, hem observat les colles de muntanyencs que baixen per la sega a les depressions litorals i, després, seguint l'esglaonament de la maduresa dels blats en altitud i en el temps, s'en van pujant, llogant el seu treball, fins que arriben al lloc i hora en què els seus esplets a l'alta muntanya són també daurats i colltorts.

Aquesta emigració i retorn va de mitjans de juny, en què els blats es seguen al Vallès i al Penedès, per exemple, fins a les darreries d'agost, temps en què es fa la sega a la Vall de Bohí, passant per les terres mitges de l'alta Segarra on hem vist les colles segar a mitjans de juliol.

Per donar una idea de la gradació de la collita del blat a Catalunya, treiem del nostre carnet d'excursions les següents notes corresponents al dia 23 de juny de l'any 1921.

Entre Mollet (76 m. sobre el nivell del mar) i Granollers (152 m.): els blats ja són agarberats, però encara es veuen alguns camps que els estan segant. Prop de La Garriga (262 m.): alguns camps sense segar. Figaró, en el Congost (323 m.): els blats tenen encara una lleugera verdor. Aiguafreda (416 m.): aquí verdegem un xic més. Centelles, on es comença a obrir la plana de Vich (506 m.): el blat és un xic més ros. Balenyà-Vich (586-493 m.): blat quasi verd. Manlleu (460 m.): comencen a segar un camp; els altres encara verdegem. Sant Quirze, en la canal del Ter (560 m.): els blats comencen a granar i tenen poca alçada. Ripoll (682 m.): aquí ja granen. Sant Joan de les Abadesses-Camprodon (774-900 m.): són verds i encara no hi apunta l'espiga.

Però les més freqüents i les més importants d'aquestes migracions, són les que es produeixen en les estacions durant les quals la vida a muntanya resta com paralitzada, mentre que a la plana es mostra activa, malgrat que l'activitat sigui menor, comparada a la d'altres temporades de l'any. Aquesta estació és, naturalment, l'hivern, el qual, en certa manera, al llarg de la seva durada, esterilitza la muntanya de la zona temperada i, també, la part superior de les muntanyes tropicals. Però com que aquestes són relativament poc poblades, el fenomen que estudiem sols presenta tota la seva amplitud fora de les regions dels tròpics.

En les regions temperades és on l'hivern, degut a l'altitud, és molt llarg i rigurós. Les gelades i les neus poden durar-hi llarg temps.

A les muntanyes de l'Àsia de l'Oest, que passen de 3.000 m., l'hivern dura tres mesos. En les nostres muntanyes europees pot durar la tercera part de l'any i fins la meitat, per exemple a l'Oisans:

Allemont, 950 m.: 3 mesos de neu i 4 i $\frac{1}{2}$ de gelades.

Ornon, 1.100 m.: 5 mesos de neu i 5 de gelades.

Besse, 1.400 m.: 5 mesos de neu i 6 de gelades.

Villar d'Arenes, 1.600 m.: 5 mesos i $\frac{1}{2}$ de neu i 6 de gelades (1).

A Bajerque, a la Vall d'Aran, comencen les nevades per Totsants i han de tenir el bestiar tancat al poble fins al maig, de manera que l'hivern hi dura uns sis mesos.

Veus aquí pobles; la gent dels quals, doncs, no poden treballar les terres més que de sis a set mesos l'any, i que en aquest curt període de temps han de guanyar per viure durant dotze mesos. Els cal treballar de ferm, car hi ha desequilibri entre la durada del treball i la durada de les consumacions, sobretot quan la tècnica agrícola és mediocre i la població nombrosa, característiques molt esteses a muntanya.

En un país pobre i difícil d'explotar bé, com ho és la muntanya, és inadmissible que hom pugui creuar-se de braços o jeure durant la meitat del any.

Hi ha per això dues solucions possibles. La primera, ocupant, sense moure's del lloc, l'estació improductiva en una tasca que el clima no pugui destorbar, per exemple: en una indústria. Aquesta solució, com ja havem vist, és aplicada en certes encontrades muntanyoses, com el Jura.

Ja hem dit en les nostres notes sobre la indústria de les muntanyes catalanes, que la nostra gent, per dissort, no esmerça els llargs lleures hivernals en cap mena d'ocupació industrial, fora d'atendre a alguna necessitat domèstica, i encara això rarament. Solament hem pogut constatar que pels voltants de Camprodon els homes a l'hivern s'entretenen fent esclops, culleres i forquilles de boix.

Per què aquesta solució no es emprada per tot arreu? És difícil de dir. Pot ésser que aquest procediment sols sigui possible en muntanyes molt accessibles i que posseeixin mitjans per exportar fàcilment els seus productes industrials.

La segona solució consisteix a ocupar aquesta estació impro-

(1) Per tenir una impressió viva d'aquesta vida hivernal, en els alts vilatges dels Alps, hom pot llegir la descripció que en fa Mlle. Aimée Bigallet, en el seu article «La Vie d'hiver dans l'Haut Vénéon» (també a l'Oisans). (*Revue de Géographie Alpine*, vol. x, fasc. iv.)

ductiva massa llarga, a fora del país, en regions on hom pugui procurar-se treball, ja sigui a l'aire lliure, en conreus i en la cura del bestiar, ja sigui a aixopluc, en la indústria, o bé en oficis urbans. És la forma que constitueix l'emigració temporera d'hivern.

Aquest procediment sembla el més difícil d'emprar dels dos, i, en canvi, és el que ha tingut la preferència entre la gent de muntanya. I és que presenta, realment, certs avantatges. Els individus que se'n van alleugerar a la família de la cura de llur alimentació, i, així, l'estalvi que es fa és altre tant guanyat sobre els recursos penosament guardats per l'hivern. D'altra banda, llogant-se a fora, poden, no solament viure procurant-se la subsistència, sinó que encara poden arreconar diners que els serviran per llurs compres o per pagar els impostos, quan tornin al poble, diners que difícilment podrien guanyar a muntanya, on el comerç és feble.

Hi ha encara una altra raó a favor de la pràctica d'aquest tipus d'emigració, i és que probablement ve a ésser la supervivència d'un nomadisme antiquíssim; aquell que havem estudiat en parlar dels inicis del poblament: els muntanyencs venint a explotar a l'estiu la zona pastoral de la muntanya i allunyant-se'n de nou a l'hivern. I això no és pas una simple suposició, car si hom examina certes formes de migracions estacionals de l'Edat mitjana, en els Alps francesos, hom resta sorprès de l'amplitud, de la durada i de la quantitat de persones afectades per aquests moviments. En uns mots: eren també un veritable nomadisme de temporada.

D'un nomadisme estacional n'han esdevingut migracions temporeres, si bé el moviment s'ha estès i s'ha complicat, ja sigui dins del temps ja sigui dins l'espai.

Als temps medievals veiem els alpins francesos fer aquests trasllats a encontrades molt pròximes: com, per exemple, a la Vall del Roine, a la Provença, a la Plana del Po, a la plana suïssa i a l'avant país del Nord. A l'època moderna es passegen per tot Europa. Dins de França, molts d'ells van a París, i fan d'escuraxemeneies, massips, etc. Fent de marxants arriben fins a Espanya.

Des del punt d'obir del temps, aquestes migracions comencen durant de quatre a sis mesos, després tendeixen a durar diverses estacions i, més tard, s'allarguen a anys seguits.

També els oficis d'aquests emigrants canvien. De primer antuvi els senzills agricultors s'ofereixen com agricultors, però a l'hivern no hi ha pas gran cosa a fer en feines de pagès, sobretot amb els ramats: per això molts d'ells es posen a treballar a preu fet o fan de captaires. Per poder trobar feina a l'hivern no dupten pas de

llogar-se en les indústries de la terra baixa: per exemple, a treballar al cànem. A poc a poc les seves concepcions i els seus horitzons s'aixamplen i els veiem que fan d'adoba-paraigües i d'estanyapaelles.

Però el ram que prefereixen és el comerç. Astuts, àvids del guany, anant darrera el cèntim arriben a fer negoci. Preferentment es dediquen, de primer antuvi, a les mercaderies lleugeres que puguin portar a sobre: fan de marxants de teles, de merceria; alguns n'hi ha que venen llavors i herbes de muntanya.

Tal era la forma d'emigració que practicaven cada any en els Alps francesos, al menys 100.000 persones, a la fi del segle XVIII. Era, doncs, aquest un fenomen d'una amplitud considerable, i les seves conseqüències foren tals, que en sortí l'emigració definitiva.

Poques dades tenim de l'emigració d'hivern dels nostres muntanyencs, però prescindint de que sigui escàs llur nombre, les ajuntarem, per mostra de què, tant mateix, aquesta ha existit i existeix.

Hi ha una emigració hivernal que s'enfoca cap a les terres baixes i altra cap a França.

Molts jornalers i paletes de Camprodon a l'hivern se'n van a la nació veïna. Els jornalers de Vilallonga també hi van, però en retornen el mes de març per plantar les patates i després se n'entornen fins al setembre que entren de nou per la collita.

A la Vall d'Aran molts homes i fins algunes noies, surten fugint de l'hivern cru a cercar-se feina també a França.

Fa una cinquantena d'anys que hi havia gent de Gòsol que feia la mateixa sortida. Anaven per treballar a les carreteres i algun fins i tot hi feia d'empresari.

Altres, en aquesta temporada, en què no es pot fer feina a muntanya, s'encaminen, com ja hem dit, cap a les nostres comarques, en les quals l'hivern és menys cru.

Els homes de Setcases se'n van per avall, a fer carbó.

Alguns de Gòsol fan el mateix camí, però per treballar la terra.

A Tuixent són les dones les que emigren recorrent les poblacions industrials i arribant fins a Barcelona, amb els pots i els seus sacs a l'espatlla, venent herbes medicinals, pega i trementina i altres ingredients que a voltes elles mateixes recepten i apliquen fent de curanderes.

A Camprodon, abans d'haver-hi fàbriques, molts homes se n'anaven al Gironès i a la Selva a treballar la terra.

Fins fa una cinquantena d'anys el «cerdans» (comprentent dins aquesta denominació popular muntanyenca la gent de Ripoll i Camprodon fins a la Cerdanya), baixaven a fer carbó al Montseny. D'aquesta migració s'entrobren rastres lingüístics en el parlar de l'encontrada i en els documents de l'arxiu parroquial del Brull. I encara avui alguns cerdans baixen a carbonejar a les Guillerries.

A Gòsol, vuitanta anys enrera, la gent aprofitava l'hivern anant-se'n en colles cap al Pallars i a terres d'Aragó, a cardar llana i a estamar. Tenien una organització i fins un argot propi.

LA MIGRACIÓ DEFINITIVA

Transformant-se així la migració de temporada, engendrà fatalment la definitiva.

Abans d'entrar a l'exposició que el Prof. Blanchard féu de la migració definitiva, creiem avinent anotar un aspecte intermedi, entre l'emigració de temporada, o millor dit, estacional, i la definitiva, el qual es dona a la nostra terra, aspecte que podríem anomenar de temporada llarga.

Tal és la migració de les noies muntanyenques que baixen a servir a les poblacions importants i sobretot a Barcelona.

D'això ve que en certs pobles de muntanya hom no vegi noies, sinó és per la festa major (Setcases, Santa Maria de Besora...), car són a servir a Barcelona.

El propòsit de moltes famílies que les deixen anar, és perquè puguin recollir alguns diners i tornar al poble a casar-se, encara que n'hi ha que resten definitivament a ciutat emmaridant-s'hi.

No obstant, aquesta mena de migració està minvant en les comarques on són establertes indústries de teixits i filats, car les noies se'n van a les fàbriques a treballar durant la setmana i el dissabte al vespre tornen al poble amb el que els resta de la setmanada un cop pagades les despeses llurs. Així es fa, per exemple, a Sercs, Pont de Reventí i Figols, a la vall alta del Llobregat, aprofitant la facilitat de comunicació pel ferrocarril de Manresa a Guardiola, i als pobles veïns de Súria i Cardona.

Hi ha una altra migra ió de temporada llarga: la dels homes que devallen a les terres baixes o se'n van a França per arreconar diners a base d'un treball més remunerat que el seu habitual, i de seguir portant la seva pobre vida de muntanyenc, i tornar després al poble per fer una compra, pagar algun deute o poder guardar «una poma per la sed».

Vet ací el que diu En Juli Soler, en la seva tant esmentada guia, parlant del caràcter de l'aranès:

«Es afanyós per millorar la seva sort, lluny de conformar-se amb la seva forçada pobresa, que arriba a misèria a l'hivern en son casal, surt del seu país, i passa llargues temporades a Bordeus, Lió, Tolosa i fins a París, buscant la subsistència per ell i els seus i un reconet per fer cara a les adversitats.»

Ara podem reprendre l'estudi de la migració definitiva.

Bo i circulant els homes entre el pla i la muntanya, n'hi hagué alguns que acabaren per restar a baix.

A la terra baixa troba el muntanyenc avantatges favorables que el tempten: un clima més dolç, un terreny més fàcil a treballar, una vida més distreta i més agradable en temps de pau.

D'altra banda, l'home de muntanya, un cop s'ha fet obrer d'una indústria, com que, generalment, no són indústries d'hivern, sinó de tot l'any, és temptat, pel guany, de quedar-s'hi l'estiu, i hi resta.

Si s'hi queda fent comerç, passa del paquet al carret, després a la parada de fira, i, per fi, al magatzem, el qual serà difícil de tancar per tornar a muntanya si ja té parròquia.

En aquest darrer caire es posen una pila de qüestions. Des de quan s'estableixen? On van? Què hi fan? Tenen o no tenen sort? Quants són els que se'n van?

On van? A tot arreu.

Els alpins, de primer anaven a França i també per tota l'Europa central i occidental.

Grillet, que escriu en temps del primer imperi, assenyala savoians establerts a París, Lió, Bordeus, Nantes, Potiers, Estrasburg i Saverne. I especialment de gent de Beaufort se'n troben a Grenoble, Lió, París, Rennes i Tolosa. La gent de l'encontrada d'Ubaye s'escampen per Borgonya, Flandes, Holanda, Luxemburg i el Llionès. I hi ha dades d'alguns que s'establiren a Lió, Dijon, Bruges, Breda, Amsterdam.

De la comarca de Faucigny, també a la Savoia, hom sap per la «Consigne de Mâles» (1), que l'any 1726 hi havia 2.981 emigrants, dels quals 586 eren a França (370 a París), 470 a Suïssa, 312 a Alemanya, 107 a Lovaina i alguns més a Itàlia, Àustria i Bohèmia.

Hi ha poblacions que endeguen el seu corrent emigratori: així, de Sallanches, 200 emigrants, sobre 337, entren a Suïssa; la gent de Magland, anaven al Valais i als Grisons; la de Nancy-s-Cluse i d'Araches, a l'Alemanya del Sud; a Lovaina es troba en gent de Nancy-s-Cluse, Demi-Quartier i Miensy. A París anaven sobretot els de Megeve i dels voltants. I de Marlens, en el segle XVIII, van a Reims, Ham, Guiscard (Picardie), Metz i París.

I se'n van també fora d'Europa, a Amèrica.

Comença el segle XVIII, i trobem, a l'any 1745, que dos rics mercaders de la Martinica són d'Aussois (Savoia), i el 1783 hi ha dades de savoians que viuen a Nova Orleans.

Als Alps del Sud els briançonesos freqüenten Espanya en el mateix segle. I des d'Espanya i Portugal passen a les colònies d'aquests països. Sabem d'un Bompard a Río Janeiro i d'altres gentes de Briançó a les Índies orientals i a l'Amèrica, el 1823. En 1821, hom troba gent de les vores de l'Ubaye, a Mèxic.

En fi: en la nostra època, Champsaur (2) envià a Califòrnia, de 1885 a 1905: 800 persones, del cantó de Sant Bonnet (3), 60 d'Orcières, 70 de Reallon, etc.

(1) «Consigne de Mâles» era un cens, que feia la Savoia, dels homes que podien ésser soldats.

(2) Champsaur és una encontrada de l'alt Delfinat, a la conca superior del riu Drac, afluent de l'Isère.

(3) Sant Bonnet, cantó format per vint municipis, que avui tenen un conjunt d'uns 10.000 habitants.

¿On van els nostres muntanyencs quan emigren de llurs muntanyes? Poques dades tenim encara per afirmar-ho d'una manera certa.

En primer lloc, la migració dins de Catalunya s'esglaona des dels poblets a les viles comarcanes i d'aquestes a Barcelona.

De Gòsol hi ha algunes famílies a Berga i a Ripoll i set o vuit s'han instal·lat a Barcelona.

Els de Saldes se'n van a Barcelona, també hi van els de Camprodon i els voltants, encara que alguns d'aquests darrers emigrants es queden al Vallès. També molts muntanyencs de les serres que rodegen la plana de Vich, baixen a viure a aquella ciutat.

Els muntanyencs de les valls altes dels nostres rius industrials (Cardener, Llobregat, Ter), així que tenen dos o tres fills bons per treballar a la fàbrica es traslladen a les poblacions fabrils o a les «colònies». Mes endavant aquest pagesos esdevinguts teixidors o filadors o especialitzats en altres rams de la indústria del teixit, quan s'assabenten que per les fàbriques de per avall hom pot obtenir millor guany treballant menys hores i tenint a l'abast més comoditats, se'n van cap a Granollers i, sobretot, a Terrassa, Sabadell i Barcelona.

I els llocs que deixen vacants són omplerts per la gent que de nou baixa de la muntanya.

El resultat final d'aquesta emigració vers les ciutats és una concentració humana perillosa, sobretot a Barcelona.

L'emigració definitiva, en alguns pobles del nostre capçal pireneic, s'encarria a França. Així, de l'Urgellet, se n'hi van famílies senceres amb el fi que els seus fills tinguin «una bona instrucció». També de la gent que de Camprodon se'n van a França, n'hi ha que s'hi queden. El mateix fan els de la Vall d'Aran. Altres, però, se'n van a Amèrica.

¿Des de quan comença a muntanya aquesta emigració definitiva? Des de sempre!

Hom pot afirmar-ho per dues raons: a) Si l'emigració definitiva deriva, com hem dit, de la temporal, com que aquesta ens sembla tan vella com la muntanya, és natural que la definitiva sigui també antiquíssima; b) Perquè tan endarrera com ens porten el text i els documents hom constata aquesta emigració.

Detonnelier en un treball sobre l'emigració dels savoians troba ja les petjades d'aquests emigrants en la història de Santa Tecla que va a Roma i Alexandria. Després cita els noms de gent de la Savoia que sobresortiren del segle x al xvi i tots foren emigrants. I consultant els documents dels arxius hom veu palesament que des del segle xiv hi ha molta gent absent d'aquella regió.

Al Delfinat ha passat el mateix. Per la revisió de focs de 1434, hom veu que hi ha 34 caps de casa absents a Chateau-Queyras, 46 a Saint-Veran, 90 a Molines (que és un nombre formidable); 36 a Arvieux i 35 a Ristola. M. A. Alix (1) ha trobat casos semblans d'emigració a l'Oisans, vers la mateixa època.

(1) A. ALIX, professor del Liceu de Grenoble, ha publicat diversos treballs de geografia física i de geografia humana, i està preparant un estudi de geografia regional sobre la comarca albina de l'Oisans.

I de segle en segle segueix igual; car ens trobem davant d'un fenomen normal el qual, encara que hagi pogut semblar altra cosa, no és pas dels nostres dies que ha pres un caràcter exagerat.

¿A què es dediquen els emigrants que resten definitivament establerts fora de les seves muntanyes? Hom podria dir encara amb un veritable orgull geogràfic: a tot! Solament que aquesta totalitat englobaria ocupacions baixes i denigrants, i per descartar-les direm que es dediquen quasi a tot.

Hom podria fer una classificació entre l'agricultura, la indústria i el comerç.

Agricultura.—Els emigrants que es dediquen a aquesta activitat solen ésser els menys.

Els muntanyencs de les poblacions més altes dels Alps, se'n van a Califòrnia. Però d'aquest corrent emigratori se'n sent parlar poc. És un lliscar lent, sense soroll, cap a l'Oest llunyà. Totes les planes californianes en són poblades. En cada massís hom troba alguna família que hi ha donat el seu tribut: solament que hi van per etapes.

Indústria.—És d'aquests darrers temps, sobretot, que l'emigració muntanyenca es dedica a les ocupacions industrials.

En altres temps, si alguns es posaven en treballs industrials ho feien ocupant-se en petits oficis.

Així, els homes de Giffre, tots feien de paletes, i aixó durà segles. Hom pot dir que ells són els que han bastit Ginebra.

La gent de la comarca de l'Embrunais són tocinaires. I tots els de Majland i els seus voltants són calderers.

Però, sobretot, un gran nombre d'expatriats muntanyencs feien de jornalers, macips, frega-pisos i altres quefers semblants. Avui fan de mossos de cafè i de magatzem, de criats, de xòfers i de cotxers. I cal afegir-hi els funcionaris i semifuncionaris: peons-camioners, duaners, gendarmes, ferroviaris. mestres.

Comerç.—Però la gran especialitat de tots aquests emigrants és el comerç. Tots ells son comerciants fins al moll dels ossos, per raó de necessitat. També el muntanyenc és, generalment, un tractant de bestiar. Demés hi són habituats per llur tradicional tràfec de marxants.

¿Quina mena de comerç fan? Sobretot es dediquen a la venda d'objectes fàcilment transportables, ocupació que té també el seu

origen en el fer de camàlic. Així fan de marxants d'objectes de merceria, de teles, de paraigües, etc.

Més tard, venen productes derivats de la llet, després bisuteria, després làmpares, etc.

D'aquests tipus d'ocupacions en tenim exemples del segle XVIII entre els emigrants de Savoia.

Després, el comerç ha anat en augment i els muntanyencs alpins de França s'han revelat com a grans comerciants i en objectes de tota mena.

També tenim poques dades de casa nostra per contestar la pregunta del què fan els emigrats muntanyencs.

Sabem que la gent de Saldes que baixen a Barcelona fan de vaquers i cabrers i alguns de forners.

Els de Camprodon vénen a seguir llurs oficis de fusters i paletes.

La gent de Cerdanya fan de tocinaires, o tenen establiments de roba; aquesta darrera ocupació deu ésser una reminiscència probable d'una passada vida de marxant.

També els de San Llorenç dels Morunys se n'anaren a fer de tocinaires a Organyà, Vilafranca del Penedès i altres pobles.

I els que s'estacionen a les zones industrials del Cardoner, del Llobregat i del Ter, ja hem dit que s'especialitzen en alguna de les ocupacions de l'art tèxtil.

¿I aquesta gent ha fet carrera? Podem dir que ben sovint.

Ho sabem pel soroll que el nom d'alguns d'ells ha fet en el món, i, quant a altres, perquè la dolçor de la seva generositat no'sha pas esvaït a través dels segles.

Homes notables.—Generalment aquesta emigració no dona pas celebritats, de primer antuvi; és necessària una etapa d'aclimatament que es fa durant la primera generació. Citem, com exemple, alguns noms de gent alpina que ha sobresortit a França: Gallifet, que és un ric negociant a Marsella, de Termignon; Thiers, oriünd de les Meyries (Queiras); Amieux, fundador d'un gran establiment de conserves de peix a Nantes, de Villar d'Arènes: els Loubet, que descendeixen d'Aiguilles, etc.

Però sobretot, d'on ha sortit gent que ha fet carrera, és de la Savoia. Ho sabem per les donacions que els emigrants, que han reeixit, han fet a favor de llurs pobles d'origen per hospitals i per escoles.

No cal pas oblidar, perquè és avinent, la gent notable que ha sortit de Vallauris (1): Rambaud, Bienvenu, Martin, Maguin, Buisson.

(1) Població dels Aps marítims, que té uns 7.000 habitants.

Beneficència.—En la gent francesa que s'allunya de la seva terra muntanyenca hom observa un lligament al poble d'on són fills, remarcable i corprenedor. En primer terme hi funden escoles. Però també fan donacions per altres tipus d'obres socials i benèfiques.

Però aquestes obres meritòries fundades pels antics emigrants, són proves esparces de l'èxit que aconsegueixen els muntanyençs que s'exilien. Altres proves i més visibles de l'èxit d'aquesta gent, són les torres d'*américans* que veiem per tots aquests pobles de muntanya.

I no ens ha pas de sorprendre tot aquest nombre d'alpins que ha reexit, car hem de tenir en compte que la gent que s'en va, la gent que emigra, és gent que s'arrisca, i que aquest sol fet ja indica un caràcter decidit i després, el qual constitueix una bona condició per tenir èxit.

En fi, una darrera qüestió: ¿Són molts els que emigren? Podem respondre: Molts.

Vet ací unes poques dades com a prova:

En 1458, hom troba, a la revisió de focs de Molines (Queyras), 29 caps de casa absents sobre 81.

Aiguilles, en la mateixa comarca, en dona un exemple colpidor. En el segle xv, hom troba 59 cases deshabitades sobre 57 d'ocupades. Al començament del xvii, a la declaració d'una altra revisió de focs, es diu que «342 *seterees* de terres han estat abandonades per llurs propietaris que se n'han anat» I en el transcurs dels darrers cent anys trobem que hi havia 1.003 habitants l'any 1826, que, vint anys més tard, baixen a 750, minva que, en bona part, s'ha d'atribuir a l'emigració. I actualment la població ha quedat reduïda a 324 habitants (1).

Encara, al segle xv, la documentació dels arxius ens mostra la importància de l'emigració alpina en la mateixa comarca del Queyras. A Ristolas, en trenta anys, se n'anaren 37 habitants amb llurs famílies; a Chateau-Queyras, foren 39 famílies; a Saint Veran, 46, i a Molines, 90 (2).

De tot això resulta que l'emigració muntanyenca és i ha estat un fenomen de gran extensió.

¿És un bé o és un mal? Mentre no és excessiu, és un bé per les muntanyes i pels països on van a parar els emigrants; però actual-

(1) R. BLANCHARD, «Aiguilles», *Rev. de Géographie Alpine*, vol. x, 1922.

(2) R. BLANCHARD, «Migrations Alpines», *Annales de Géographie*, vol. xxi, 1922.

ment aquest fenomen resulta excessiu. Mes per això no ens hem pas d'espantar. L'emigració té el seu ritme: altres vegades ha arribat a l'excés i després s'ha aquietat de nou.

Posant fi a les nostres notes sobre el poc que sabem de l'emigració a Catalunya, citarem un cas, que podríem posar com a típic, el qual poguérem estudiar lleugerament ara fa uns dotze anys. És el cas del poble de Tuixent.

Abans de la sorpresa d'una partida de contrabandistes—cap a l'any 70—dels quals, com ja hem dit en una nota anterior, una quarentena foren agafats, la gent d'aquest poble es dedicava al contraban de teles en gran escala i les venien després a les terres baixes. Aquella agafada desvià l'afició a aquella vida aventurera, i mentre uns establiren petites botigues en les capitals comarcanes del pla, on havien fet de marxans amb el que passaven de frau, altres anaren a l'Argentina a provar sort. Alguns d'aquests hi feren fortuna amb la compra de terrenys que valien un tres i no res, els quals després s'avaloraren molt.

L'any 1911, Tuixent, amb una població de 700 h., tenia a la República del Plata uns 600 dels seus fills.

Demés, ja hem anotat abans, que les dones de Tuixent a l'hivern corren per les Terres baixes venent remeis i fins aplicant-los.

Gràcies a aquestes fonts de riquesa forana, i sobretot a la colònia d'*americans*, fills del poble, que hi van a estiuejar, malgrat la manca de carreteres i la llunyania del ferrocarril (cal fer vuit o deu hores a cavall de matxo per arribar-hi), té la població un aspecte a'egre, per tenir blanquejades algunes de l'urs cases i tenir els seus carrers una certa netedat, que no és qualitat que es trobi a muntanya.

De l'emigració prové que les muntanyes sien fonts d'energia humana per les terres dels voltants i per les terres llunyanes.

La muntanya, a través del temps, ha enviat cap a les terres baixes les aigües dels seus rius, i amb aquestes aigües i amb les terres que elles li han anat arrencant, s'han format les planes aluvials que té als peus.

I de la mateixa manera que la muntanya, amb els seus aluvions, ha omplinat les terres baixes, amb els aluvions humans, amb els homes forts i ardits que ha anat criant, ha poblat les planes pròximes i fins les terras de més enllà.

Així acabà el mestre les seves lliçons, clarament i bellament dites, tot posant unes cordials paraules de comiat.

RAOUL BLANCHARD

(Trad. i notes de P. V.)

Í N D E X

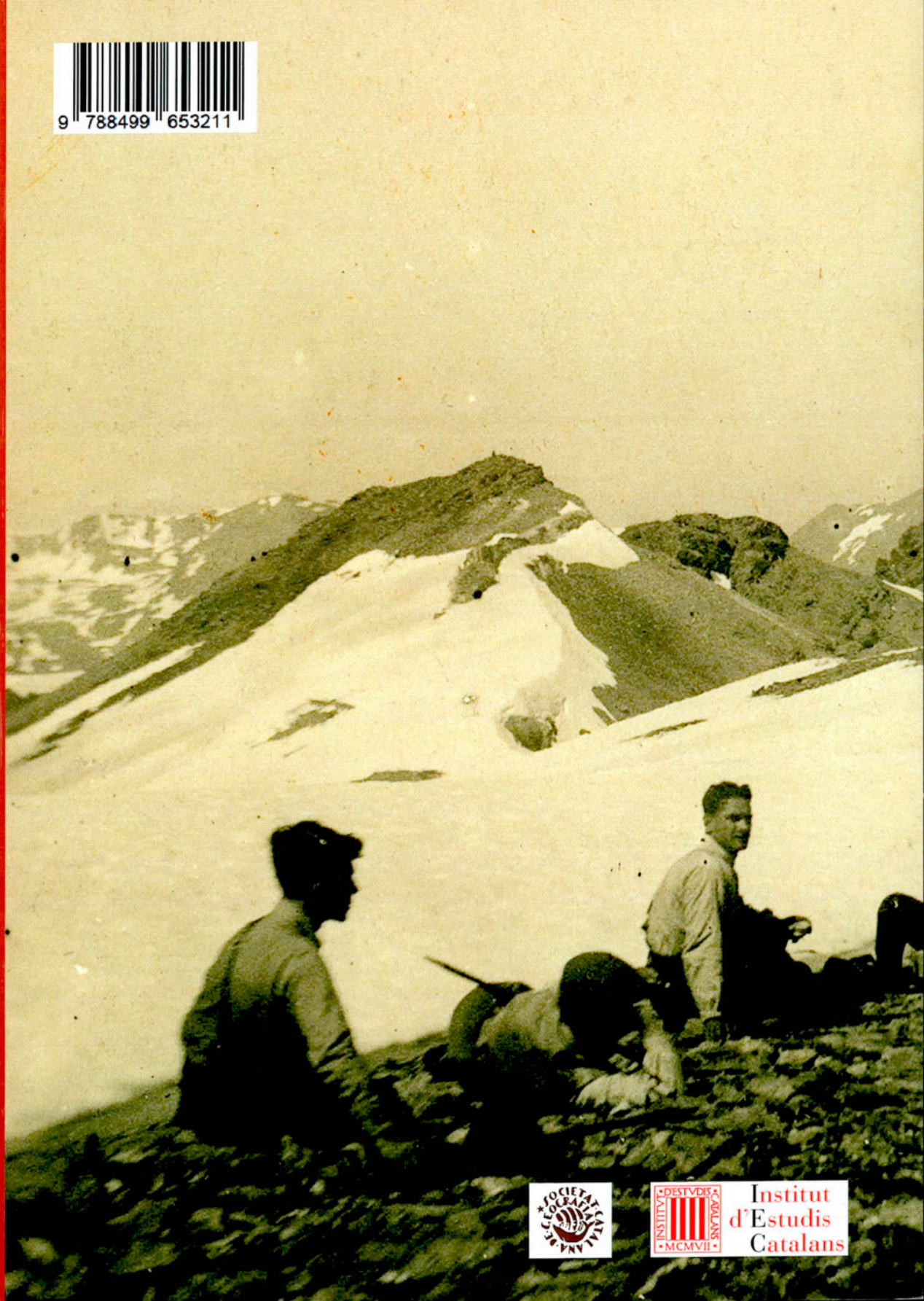
	Pàg.
AVANT PROPOS	5
EL COM I EL PER QUÈ D'AQUESTA PUBLICACIÓ.	7
LA GEOGRAFIA HUMANA DE LA MUNTANYA.	9
L'AGRICULTURA A MUNTANYA	10
Les plantes de conreu	10
Les maneres de conreu	12
Els gèneres de vida.	17
LA VIDA PASTORAL A MUNTANYA	20
La transhumància	21
El nomadisme	23
Les migracions pastorals als Alps	24
Alguns tipus de migracions pastorals	26
Les transformacions de la vida pastoral	32
LES COMUNICACIONS I EL TRÀFEC A MUNTANYA	34
L'emplaçament de les vies	35
Les condicions de les vies	38
El tràfec	40
L'organització del tràfec	43

	<u>Pàg.</u>
L'ACTIVITAT INDUSTRIAL A MUNTANYA	46
El tipus d'indústria primitiva	47
El tipus d'indústria evolucionada : Elements del passat	51
Un element industrial nou : L'hulla blanca	54
La renovació de la metalúrgia a muntanya.	57
 L'HABITAT A MUNTANYA : LES AGRUPACIONS HUMANES. . . .	 59
Les aglomeracions del tipus urbà	59
Les aglomeracions del tipus rural	61
Les formes de l'aplegament rural	64
Els llocs d'emplaçament dels grups rurals	69
L'adaptació a les condicions físiques	70
Les formes de les agrupacions humanes	73
 L'HABITAT A MUNTANYA : LA CASA	 76
L'habitació fixa.	76
L'habitació temporera	86
Les màximes altituds dels agrupaments humans	87
 LA POBLACIÓ A MUNTANYA	 91
Origen i marxa de la població	91
La densitat de població.	95
Repartiment de la població en altitud	97
 LES MIGRACIONS A MUNTANYA.	 100
Les migracions del nomadisme	101
La migració temporera	103
La migració definitiva	108

Altres títols publicats:

- 1 Aportació a la terminologia geogràfica catalana
Marc-Aureli Vila i Comaposada
- 2 Salvador Llobet i Reverter:
la geografia, entre ciència i passió
Francesc Roma i Casanovas
- 3 Fires i mercats a Catalunya
Lluís Casassas i Simó
- 4 Pere Gil, S.I. (1551-1622)
i la seva Geografia de Catalunya
Josep Iglésies i Fort
- 5 Resum de geografia de Catalunya
Pau Vila
- 6 El paisatge de Catalunya
Marcel Chevalier
- 7 El problema comarcal de Catalunya
Pau Vila *et al.*
- 8 Enric Lluch i Martín: l'obra escrita
Edició a cura d'Abel Albet i Mas
- 9 El mapa com a llenguatge geogràfic:
Recull de textos històrics (ss. XVII-XX)
Edició a cura de Jesús Burgueño
- 10 El mapa com a llenguatge geogràfic:
Recull de reflexions contemporànies (segle XX)
Edició a cura de Pau Alegre
- 11 El món rural a Catalunya
Joan Vilà-Valentí
- 12 *Estadística territorial de la provincia
de Barcelona. 1858*
Pedro Moreno Ramírez
- 13 Paul Vidal de la Blache: Geografia
general i regional. L'obra a *Annales
de Géographie* (1891-1919)
Edició i traducció a cura de Pau Alegre
- 14 Costums sobre termenals, camins i aigües
Oficina d'Estudis Jurídics
- 15 *Nomenclátor [...] (1860). Edició de
la informació referida a les terres
de parla catalana*
Edició a cura de Jesús Burgueño
- 16 La invenció de la terra
Franco Farinelli
- 17 El Pla de Barcelona a la fi del s. XVIII
Respostes al qüestionari de F. Zamora
Edició a cura de Jesús Burgueño
- 18 Paisatges després de la batalla: Geografies
de la crisi immobiliària
Antoni Domènech i Aaron Gutiérrez

Institut
d'Estudis
Catalans